
VOJENSKÁ HISTÓRIA

ČASOPIS
PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU
MÚZEJNÍCTVO
A ARCHÍVNICTVO

ROČNÍK 18

3/2014

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2014

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2014

www.vhu.sk

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

DOHNANEC, Tibor: Posledná víťazná bitka uhorskej revolúcie – bitka pri Komárne 3. augusta 1849 v zrkadle maďarskej historiografie	6
MURÁRIKOVÁ, Zdenka: Zbrojársky priemysel na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia	23
BOGNÁR, Zsolt: Najväčší tábor vojnových zajatcov na Slovensku so sovietskym strážením v Bratislave v roku 1945	45
MEDVECKÝ, Matej: Civilná obrana na Slovensku počas normalizácie	60

Dokumenty a materiály

BABJÁK, Juraj: K problematike pomníkov padlým v prvej svetovej vojne na Slovensku	78
ŠUMICHRAST, Peter: Neúspešný úlet nitrianskych mechanikov v júni 1939 do Poľska	92
GABÁNI, Viktor: Hlásenia spravodajského dôstojníka Ministerstvu národnej obrany počas oslobodzovania okolia Zvolena	111
MASKALÍK, Alex: Rehabilitácie v Československej armáde po novembri 1989	129

Recenzie

MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. <i>Dejiny Uhorska a Slováci</i> . (J. Chovanec)	151
ZATŤKOVÁ, Jana. <i>Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti vojenského veliteľstva Bratislava 1914-1918</i> . (I. Fialová)	156
CLARK, Christopher. <i>Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce</i> . (F. Vrábel)	160
SORBY, Karol R. <i>Arabský východ (1918 – 1945)</i> . (V. Bystrický)	164

Anotácie, glosy	167
-----------------------	-----

Kronika	177
---------------	-----

INHALT

Studies

DOHNANEC, Tibor: Die letzte Siegeschlacht der ungarischen Revolution
die Schlacht bei Komárno am 3. August 1849 im Spiegel der ungarischen
Historiographie 6

MURÁRIKOVÁ, Zdenka: Rüstungsindustrie in der Slowakei in den dreissiger
Jahren des 20. Jahrhunderts 23

BOGNÁR, Zsolt: Der grösste Kriegsgefangenenlager in der Slowakei unter
sowjetischer Bewachung in Bratislava im Jahr 1945 45

MEDVECKÝ, Matej: Zivilverteidigung in der Slowakei während der
Normalisierungsperiode 60

Dokumente und Materialien

BABJÁK, Juraj: Zur Problematik der Denkmäler für die Gefallenen des Ersten
Weltkrieges in der Slowakei 78

ŠUMICHRASŤ, Peter: Erfolgreiche Fliegerflucht der Nitraer Mechaniker nach Polen
im Juni 1939 92

GABÁNI, Viktor: Meldungen eines Abwehroffiziers an das Ministerium für
nationale Verteidigung während der Befreiungskämpfe in der Umgebung
von Zvolen 111

MASKALÍK, Alex: Rehabilitierungen in der Tschechoslowakischen Armee nach
dem November 1989 129

Rezensionen 151

Annotationen, Glossen 167

Chronik 177

CONTENTS

Studies

DOHNANEC, Tibor: The last victorious battle of the Hungarian revolution. The Battle of Komárno on 3 August 1849 in the Reflection of the Hungarian Historiography	6
MURÁRIKOVÁ, Zdenka: Armament Industry in Slovakia in the 1930's	23
BOGNÁR, Zsolt: The Largest Prisoner-of-war Camp in Slovakia with Soviet Guard in Bratislava in 1945	45
MEDVECKÝ, Matej: Civil Defence in Slovakia during Normalisation	60

Documents and Materials

BABJÁK, Juraj: On the Issue of Memorials to Fallen of the World War	78
ŠUMICHRASŤ, Peter: Unsuccessful Flight of Two Mechanics from Nitra to Poland in June 1939	92
GABÁNI, Viktor: Reports of the Intelligence Officer to the Ministry of National Defence during Liberation of the Zvolen Area	111
MASKALÍK, Alex: Rehabilitations in the Czechoslovak Army after November 1989	129

Reviews	151
---------------	-----

Annotations, Glosses	167
----------------------------	-----

Chronicle	177
-----------------	-----

ŠTÚDIE

POSLEDNÁ VÍTAZNÁ BITKA UHORSKEJ REVOLÚCIE BITKA PRI KOMÁRNE 3. AUGUSTA 1849 V ZRKADLE MAĎARSKEJ HISTORIOGRAFIE

TIBOR DOHNANEC

DOHNANEC, T.: The last victorious battle of the Hungarian revolution. The Battle of Komárno on 3 August 1849 in the Reflection of the Hungarian Historiography. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 6-22, Bratislava.

The aforementioned work refers to the prerequisites, progress and consequences of the last victorious battle of the Hungarian revolution and the fights for freedom during the years of 1848-1849. The battle took place in the vicinity of Komárno on the 3 August, only 10 days before capitulation of the main corps of the Hungarian army at Világoš. The commander of the Komárno fortress, Juraj Klapka, in co-operation with the commander-in-chief of the general staff Peter Szillányi, designed plans to break the siege on the Komárno fortresses, surrounded by the units of the Austrian army. Klapka intended to defeat all the units of the Austrian army in the vicinity of Komárno one-by-one. The final phase of the detailed plans was the attack at the right riverbank of the Danube river on the 3rd of August, which was meant to achieve the possible siege, capture or destruction of the Barco's brigade. Almost all of Klapka's plans were met; he managed to defeat the enemy and to wipe him out of the broader vicinity of Komárno. In doing so, he cut the connection line between the Austrian army that fought in the south of Hungary and Vienna, but he could not prevent the defeat of the main corps of the Hungarian army and capitulation of the arms.

Military History. Hungary. The Battle of Komárno. August 1849. Hungarian Historiography.

V polovici 19. storočia sa Európou prehnala revolučná vlna, ktorá zasiahla väčšinu krajín kontinentu. Výnimkou nebola ani habsburská monarchia, ktorá musela čeliť viacerým revolučným náporom. 13. marca 1848 vypukla revolúcia v srdci monarchie, vo Viedni a tesne po nej, 15. marca 1848, aj v Budíne. Obyvatelia Uhorska očakávali splnenie svojich požiadaviek a ich optimizmus nebol bezdôvodný, panovník rokujúci s vyslancami snemu totiž prejavil značnú benevolentnosť. Situácia sa však postupne vyhrotila a od júna na viacerých miestach prepukli aj boje. Začiatkom jesene 1848 sa rokovania vyslancov

snemu a panovníka prerušili a 11. septembra prekročil chorvátsky bán Josip Jelačić rieku Dráva a začal pochod smerom na Budín s 30-tisícovým vojskom. Tento pochod bol zastavený až 29. septembra 1848, keď Jelačićove vojská porazilo mladé a v boji neskúsené uhorské vojsko v bitke pri Pákozde.¹ 29. septembra 1848 sa však odohrala aj ďalšia udalosť, ktorá ovplyvnila celý ďalší priebeh revolučných bojov. Touto udalosťou prešiel komárňanský pevnostný systém pod uhorské vlajky.

Na otázku, prečo sa pri Komárne vytvoril takýto objekt, ponúka odpoveď pohľad na mapu. Samotné mesto má výbornú strategickú polohu, nachádza sa totiž na mieste, kde sa stretávajú tri krajinné oblasti: Zadunajsko, Žitný ostrov a tzv. Matúšova zem. Medzi týmito krajinnými oblasťami tvorili hranicu rieky Dunaj a Vážsky Dunaj, ktoré zaistovali mestu prirodzenú obrannú líniu z dvoch strán. Zároveň sa tu vytvoril taký brod, ktorý spájal staré cesty na brehoch riek a cesty medzi pohoriami v dnešnom Maďarsku s medzinárodnou obchodnou cestou na južnom brehu Dunaja. Vlastnenie tohto prievozu znamenalo aj kontrolu nad celou okolitou krajinou, a tak niet divu, že všetci tu usídlení si prístavisko zaistili opevnením. Tieto opevnenia boli po stáročia budované, prestavované, rekonštruované a posilňované, až sa v priebehu 19. storočia vytvoril komárňanský pevnostný systém, dobre zladený, viacnásobný prsteň opevnení, menších obranných stavieb a prirodzených prekážok.

29. septembra 1848 sa do rúk uhorských honvédov dostal pomerne vyspelý pevnostný systém, ktorého novodobá výstavba sa začala vplyvom napoleonských vojen, keď cisár František I. po opustení Viedne našiel útočisko práve v Komárne. Cisár si bol vedomý veľmi výhodnej strategickej polohy Komárna, a vydal nariadenie, v zmysle ktorého mala byť v Komárne vytvorená jedna z najväčších vojenských základní monarchie, ktorá by bola schopná bezpečne prichýliť až 200-tisíc vojakov.² Po tomto nariadení sa zrodili plány na výstavbu opevnenia, ktorá nepretržite prebiehala až do vypuknutia revolúcie na jar 1848.³ Pevnostný systém pozostával v tom čase z nasledovných častí: spojený blok Starej a Novej pevnosti, prvé štyri opevnenia tzv. Palatínskej línie, spolu s podzemnými chodbami, priekopami a veľmi spájajúcimi jednotlivé reduity, polohotový piaty reduit, vážsko-dunajské a dunajské predmostie, obe so štvorbastiónovou pevnosťou a po stranách s troma reduitmi.⁴

¹ Podrobný popis bitky pozri: HERMANN, Róbert. *1848 – 1849. A szabadságharc története*. Budapest : Korona Kiadó, 2001, s. 131-137. ISBN 963-9376-21-3.

² „...als ein Haupt Central – Depot – Platz für ganze Monarchie... auch für eine zahlreiche Armee von 200 000 Mann in bombenfreien Unterkünften daselbst in Sicherheit zu bringen.“ TAKÁTS, Sándor. *Lapok egy kis város múltjából*. Budapest : Ziegler Károly, 1886, s. 173.

³ Revolučné roky prerušili výstavbu pevnostného systému, ktorý tak bol dokončený až v roku 1877, keď sa ukončila výstavba Igmánskej pevnosti. Stavebné práce sú predstavené vo viacerých publikáciách, napr.: GRÁFEL, Ľudovít. *NEC ARTE, NEC MARTE. Komárňanský pevnostný systém*. Komárno : Nec Arte s.r.o., 1999, s. XIX–XXXI. ISBN 80-967930-2-0.; GRÁFEL, Ľudovít. *Pevnostný systém Komárna*. Bratislava : Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1988, s. 13-20.; KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 158-165. ISBN 963-326-325-5.; MÁCZA, Mihály. *Komárom : Történelmi séták a városban*. Bratislava : Madách, 1992, s. 10-11. ISBN 80-7089-176-9.; MÁCZA, Mihály. *Komárom fejlődése képekben*. Komárno : Podunajské múzeum, 1985, s. 12-14.; MÁCZA, Mihály. *Komárom nevezetességei*. Bratislava : Madách Posonium, 2002, s. 14-16. ISBN 80-7089-345-1.

⁴ KECSKÉS, László. *Komárom erődrendszerének jelentősége a szabadságharcban*. In KISS, Vendell (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 6.

Veliteľom tohto komplexu bol jeden z najspôhlivejších rakúskych maršalov Fridrich Viliam Mertz. Svoju pozíciu si však udržal iba do spomenutého dňa, 29. septembra 1848, keď potom, ako jeho posádka, zložená už v tom čase hlavne z pruhorských jednotiek, zložila prisahu na uhorskú ústavu, opustil pevnosť.⁵ Hodnotu získania Komárna zvyšovalo aj to, že spoločne s opevneniami sa do rúk domobrany dostali aj veľké zásoby materiálov, potrebných pre vojsko.

So stratou komárňanských opevnení sa rakúske velenie, samozrejme, nemohlo zmieriť. Po nástupe Františka Jozefa I. na trón sa začal všeobecný útok proti Uhorsku. Už koncom decembra 1848 sa objavili prvé rakúske jednotky v okolí Komárna a 30. decembra bol veliteľom II. rakúskeho armádneho zboru generálporučikom grófom Ladislavom Wrbnom vyslaný parlamentár s výzvou, aby sa Komárno vzdalo. Po odmietnutí tejto výzvy začal s obklúčením mesta generálporučík Juraj Henrich Ramberg. Plán obklúčenia mesta bol čoskoro úspešne zrealizovaný, čomu dopomohlo aj obsadenie Leopoldova vojskom generálporučíka Baltazára Šimuniča.⁶ Ramberg tak opätovne vyzval hradného kapitána Komárna, Štefana Majthényiho, aby sa opevnenie vzdalo,⁷ avšak aj táto výzva bola odmietnutá.⁸ Parlamentári prichádzali do Komárna aj naďalej, takmer každý deň prinášali so sebou podmienky vydania pevnosti, ale ani jeden z nich neuspel. V týchto dňoch bolo v meste rozbehnuté aj vydávanie novín, *Komáromi Értésítő*⁹ a prebehol aj prvý bojový stret medzi nováčikmi domobrany a rakúskymi jednotkami.¹⁰

⁵ Viacero autorov maďarskej historiografie pripisuje získanie komárňanskej pevnosti Jurajovi Klapkovi, ktorý sa vo svojich pamätiach detailne venuje procesu získania opevnení. Pozri: KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 65-71. ISBN 963-15-3365-4. Avšak vo svetle novších výskumov sa zdajú byť Klapkove pamäti v tomto smere mylné. Pozri: HERMANN, Róbert. Klapka György tevékenysége 1848 márciusától 1849 január elejéig. In KISS, V. (szerk.) *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Komárom Város Önkormányzata, 1994, s. 49-52.

⁶ SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 51-57. ISBN 963-03-2984-0.

⁷ Plné znenie výzvy pozri FARKAS, Gyöngyi (szerk.). *Saját kezébe, ott ahol...* Budapest : Petit Real, 1998, s. 44-45. ISBN 963-85827-1-5.

⁸ Majthényi odkázal Rambergovi, že „Hrad Komárna so všetkými vonkajšími opevneniami budeme chrániť do poslednej kvapky krvi“. SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 57. ISBN 963-03-2984-0. O niekoľko dní neskôr však už taký odhodlaný nebol, vzdal sa aj funkcie veliteľa hradu aj hodnosti generála. Za jeho nástupcu bol koncom januára vymenovaný Ignác Török. KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 175-176. ISBN 963-326-325-5.

⁹ Noviny *Komáromi Értésítő* založil major Jozef Mack, prvé číslo vyšlo 9. januára 1849. Tento denník informoval čitateľov širokospektrálne. Okrem vojenských správ publikoval aj drobné správy z kultúrneho života, sledoval tiež hospodársky život a aj vývoj cien. Venoval sa aj polemike, ktorá sa vytvorila okolo vyrábania komárňanských vojnových peňazí. Mack využíval tento tlačový orgán aj na verbovanie dobrovoľníkov. Redaktorom denníka sa po 15. marci 1849 stal Matej Rózsaafi. V tlači vyšlo dovedna 134 čísel. Posledné číslo denníka vyšlo 6. júla 1849. Zbierka všetkých čísel sa dnes nachádza v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, ale vyšla aj v publikovanej forme: NAGY, Zoltán (szerk.). *Komáromi Értésítő*. Tatabánya : Kernstok Károly Művészeti Alapítvány; Komárom : KT Kiadó; Budapest : OSZK, 2000, 498 s.

¹⁰ Podplukovník Ferdinand Querlonde so svojím vojskom v bitke pri Nyárasde (dnes Topoľníky, okres Dunajská Streda) porazil 13. januára 1849 divíziu podplukovníka Gustáva Geramba, ktorý v bitke padol. HERMANN, Róbert. *1848 – 1849. A szabadságharc története*. Budapest : Korona Kiadó, 2001, s. 245. ISBN 963-9376-21-3.

22. januára postihla Komárno ľadová povodeň, ktorá zaliala nižšie položené ulice mesta, ale aj kazematy hradu, ohrozujúc tak obyvateľstvo aj zásoby potravín pevnosti. Zaliate však boli aj nižšie položené miesta v okolí mesta, čo vytvorilo ďalšiu prírodnú prekážku pred obkľučujúcim vojskom. Špionážna služba rakúskych vojsk upozorňovala veliteľov, že je potrebné počítať s výpadmi z pevnosti, keďže si obrancovia musia aspoň sčasti doplniť zásoby potravín. Výpady sa skutočne realizovali, vo februári 1849 bolo uskutočnených viacero akcií, počas ktorých sa z okolia rekvirovali zásoby potravín do pevnosti, na druhej strane menšie strety zvyšovali bojového ducha a morálku domobraneckých jednotiek.¹¹

Po poklese vôd a vyschnutí ciest mohlo rakúske vojsko ešte tesnejšie obkľúčiť Komárno, na obliehanie bolo pripravených vyše 14-tisíc vojakov pod velením generálporučíka Šimuniča, ktorý si svoje sídlo zriadil v obci Ács.¹² Oproti nemu stála hradná posádka pod vedením generála Ignáca Töröka v počte 23 vyšších dôstojníkov, okolo 9 000 vojakov, ktorí disponovali 200 delami.¹³ Začiatkom marca bol zavedený stav obliehania, o čom informoval verejný denník *Komáromi Értésítő*.¹⁴ Obliehanie sa napokon začalo 17. marca 1849. Rakúske delostrelectvo mierilo svojimi ťažkými delami nielen na vojenské objekty, ale aj na obytné štvrte mesta, čím chcelo dosiahnuť vzburu obyvateľov proti pevnosti. Tento plán však rakúskym veliteľom nevyšiel, rovnako neúspešný bol aj pokus o dobytie naplánovaný barónom Ľudovítom Weldenom. Ostreľovanie mesta pokračovalo až do príchodu oslobodzujúcich vojsk, ktoré si aprílovými víťazstvami, tzv. jarnej výpravy, a najmä víťazstvom pri Tekovských Lužanoch 19. apríla 1849 otvorilo cestu k obliehanému Komárnu. Uhorské vojská prichádzali do Komárna postupne, väčšina vojska dorazila 22. apríla. Už o 4 dni po príchode hlavných síl uhorského vojska sa zrealizovala ich najdôležitejšia úloha, rozbitie obkľúčenia v bitke pri Szőnyi. Uhorská armáda plánovala rozbiť obkľúčenie na pravom brehu Dunaja. Predpokladom úspešnej realizácie tejto akcie bolo postavenie mosta medzi Starou pevnosťou a dunajským predmostím (tzv. Hviezdicová pevnosť, maď. Csillagerőd), čo sa aj napriek silnej rakúskej paľbe podarilo uskutočniť do 25. apríla. Práve cez tento most prechádzali jednotlivé divízie na pravý breh Dunaja už v noci na 26. apríla, ktoré úspešne zrealizovali prvú časť plánu. Útok hlavného vojska sa začal ráno o šiestej hodine. Bitka napokon trvala 14 hodín, priniesla striedavé úspechy, ale skončila sa víťazstvom uhorského vojska, ktorému sa podarilo prelomiť obkľúčenie a zatlačiť rakúske vojská smerom na západ. Úplná porážka rakúskych vojsk však dosiahnutá nebola.¹⁵

¹¹ O výpadoch z komárnanskej pevnosti pozri SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 62-66. ISBN 963-03-2984-0.

¹² KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984. s. 179. ISBN 963-326-325-5.

¹³ BONA, Gábor. *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848 – 49*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1983, s. 49. ISBN 963-326-314-X.

¹⁴ NAGY, Zoltán (szerk.). *Komáromi Értésítő*. Tatabánya : Kernstok Károly Művészeti Alapítvány; Komárno : KT Kiadó; Budapest : OSZK, 2000, s. 196.

¹⁵ Priebeh bitky sa nám zachoval vo viacerých publikáciách, napr. pozri DOHNANEC, Tibor. Csatak Komárom vára alatt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idejében. In *Hallgatói Műhelytanulmányok 2*. Szerk. Forisak Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos. Debrecen : Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2013, s. 77-78.; KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 186-189. ISBN 963-326-325-5.; KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 130-131, 224-229. ISBN 963-15-3365-4.; SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi

Po víťaznej bitke pri Szőnyi zasadla v Komárne vojenská rada, ktorá mala rozhodnúť, či sa armáda obráti na Budín, alebo bude pokračovať v ťažení na Viedeň. Napokon bol prijatý prvý návrh a pod velením Artúra Görgeyho sa vojská podujali oslobodiť Budín, čo sa im podarilo dosiahnuť 21. mája. Tento deň sa však stal osudným uhorskému oslobodzovaciemu boju, keďže 21. mája sa vo Varšave uskutočnilo stretnutie Františka Jozefa I. a ruského cára Mikuláša I., ktorý sa rozhodol podporiť potlačenie uhorskej revolúcie 200-tisíc vojakmi.

V Komárne sa za ten čas vykonali najpotrebnejšie fortifikačné práce. Veliteľom pevnosti sa 28. mája 1849 stal Juraj Klapka, ktorý bol predtým krátky čas námestníkom ministra vojny Uhorska. Klapka nariadil vybudovanie kamenného opevnenia na Monoštorskom piesočnatom vrchu, dobudovala sa aj kruhová obrana Komárna.¹⁶ Stavebné práce prebiehali spočiatku rýchlo, neskôr sa postupne spomalili, keďže sa rakúske vojsko¹⁷ znova približovalo k mestu. Od polovice mája a hlavne v júni už prebiehali aj vojenské strety,¹⁸ ale hlavne po porážkach uhorskej armády pri Žihárce, Tešedíkove a 28. júna pri Győri,¹⁹ začal maršal Július Haynau znovu obkľučovať Komárno. Porážka pri Győri mala ešte jeden závažný dôsledok, uhorská ministerská rada nariadila, aby sa hlavné sily uhorského vojska zjednotili v trojuholníku medzi riekami Tisa a Mureš, úspech akcie však závisel od toho, ako rýchlo začne Görgeyho vojsko pochod od Komárna na určené miesto. A. Görgey sa síce o rozkaze dozvedel už 30. júna, zostal však v Komárne pod zámienkou, že nepriateľské vojská už začali s obkľučovaním pevnosti.

2. júla sa spojené rakúsko-ruské vojsko pokúsilo vytlačiť obrancov komárňanskej pevnosti z pravého brehu Dunaja. Bitka sa začala rakúskym útokom o piatej hodine ráno, postupne sa na celej línii útoku vytvoril tvrdý boj so striedavými úspechmi. Po počiatočných úspechoch rakúskeho vojska sa do protiútoku dostali honvédi, ktorí získali späť svoje stratené pozície, husári sa dokonca pokúsili o prelom obkľúčenia, čo zastavila ruská zálohová divízia. Bitka sa skončila vo večerných hodinách, maršalovi Júliusovi Haynauovi sa plán vytlačenia obrancov z pravého brehu Dunaja nevydaril. V boji sa však zranil A. Görgey, ktorý bol zasiahnutý mečom do hlavy.²⁰ Po bitke mali hlavné sily uhorskej armády opustiť

Tanács, 1989, s. 130-133. ISBN 963-03-2984-0.; SZÉNÁSSY, Zoltán. *Klapka György*. Bratislava : Madách, 1992, s. 60-65. ISBN 80-7089-157-2.; SZINNYEI, József. *Komárom históriái*. Tatabánya : Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1997, s. 87-88. ISBN 963-7190-46-5.

¹⁶ Okolo obce Új-Szőny a na línii Piesočnatý vrch – Csillagerőd sa vybudoval nový ochranný rad valov, ktoré boli na strategicky dôležitých miestach posilnené desiatimi menšími opevneniami zo zeminy a trámov, z ktorých každé bolo schopné pojať 200 vojakov. Boli posilnené aj ostrovy; štyrmi kruhovými valmi posilnili ostrov Apály a desiatimi dunajský ostrov. KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 189. ISBN 963-326-325-5.

¹⁷ Zloženie rakúskej dunajskej armády v júni 1849 pozri: *Austrian Army of the Danube : June 1849*, [online], dostupné na internete: <http://www.cgsc.edu/CARL/nafziger/849FAA.pdf>, citované: 16. 6. 2014.

¹⁸ Najvýznamnejšie strety: bitka pri Blatnej na Ostrove 17. mája, útočiace uhorské vojská ustúpili, nerozhodná bitka pri Seredi 9. júna, bitka pri obci Csorna sa skončila menším úspechom uhorských vojsk.

¹⁹ Podrobný opis priebehu bitky pri Győri pozri: VERESS, D. Csaba. *A győri vár*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1993, s. 178-184. ISBN 963 327 187 8.

²⁰ Priebeh bitky pozri. napr.: DOHNANEC, Tibor. Csaták Komárom vára alatt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idejében. In *Hallgatói Műhelytanulmányok 2*. Szerk. Forisek Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos. Debrecen : Debreceni Egyetem Történelmi és Né-

Komárno, na obranu mesta mal zostať iba Juraj Klapka s 18-tisícovým vojskom. Görgey však vymyslel plán rozbitia obklúčenia komárňanskej pevnosti, ktorý sa ale nestretol s pochopením Klapku, ten využijúc Görgeyho zranenie a nemoc, dal rozkaz na odchod vojska. Klapku napokon jeho velitelia a Görgeyho žiadosť o uvoľnenie z vojenskej služby presvedčili o tom, aby sa pokúsili o prelom smerom na Budín, ktorý sa uskutočnil 11. júla 1849. Pokus o prielom uskutočnili obrancovia komárňanskej pevnosti pod velením Juraja Klapku, zotavujúci sa Görgey pozoroval bitku z valov pevnosti. Bitka trvala od 7 hod. ráno približne do 17 hod. popoludní, skončila sa návratom uhorských jednotiek za valy komárňanskej pevnosti bez prelomenia obklúčenia. Straty boli na oboch stranách vysoké, bola to jedna z najkrvavejších bitiek celej revolúcie a oslobodzovacieho boja v Uhorsku.²¹ Dva dni po tomto neúspechu, 13. júla 1849, opustilo Komárno vyše 27-tisíc vojakov uhorskej armády.

V Komárne teda zostal iba generál Juraj Klapka, jeho slovami: „*aby som udržal ochranú baštu národa, a aby som tu bránil česť zbraní Uhorska*“.²² K dispozícii mal II. a VIII. armádny zbor,²³ s 22 pešími prápormi a 14 husárskymi rotami, čo tvorilo dovedna vyše 18-tisíc vojakov, k tomu 350 hradných diel a ďalších 48 diel táborových.²⁴ Proti nemu zostal pod Komárnom podplukovník Anton Csórich s približne 12-tisíc vojakmi, rozloženými tak,

prajzi Doktori Iskola, 2013, s. 78-80.; KATONA, Tamás. Komárom, 1849. július 2-11. In KISS, Vendell (szerk.). *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 97-99. KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 191-193. ISBN 963-326-325-5.; KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 230-233. ISBN 963-15-3365-4.; SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 165-172. ISBN 963-03-2984-0.; SZÉNÁSSY, Zoltán. *Klapka György*. Bratislava : Madách, 1992, s. 75-81; ISBN 80-7089-157-2.

²¹ Priebeh bitky pozri: DOHNANEC, Tibor. Csatak Komárom vára alatt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idejében. In *Hallgatói Műhelytanulmányok 2*. Szerk. Forisek Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos. Debrecen : Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2013, s. 80-81.; KATONA, Tamás. Komárom, 1849. július 2-11. In KISS, Vendell (szerk.). *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 99-101. KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 193-195. ISBN 963-326-325-5.; KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 234-236. ISBN 963-15-3365-4.; SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 175-176. ISBN 963-03-2984-0.; SZÉNÁSSY, Zoltán. *Klapka György*. Bratislava : Madách, 1992, s. 85-86; ISBN 80-7089-157-2.

²² KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 178. ISBN 963-15-3365-4.

²³ Čo sa týka štruktúry, honvédske vojsko sa prispôsobilo dobovým všeobecným zvykom. Najmenšou taktickou jednotkou bola brigáda, vo všeobecnosti bola zmiešaná brigáda zložená z troch hlavných druhov zbrane. Takáto zmiešaná brigáda pozostávala spravidla z 1 až 3 peších práporov, 1 až 3 jazdeckých rôt a delostrelectva. Existovali však aj brigády čisto pešie, alebo jazdecké. Dve až štyri brigády tvorili divíziu a spravidla tri divízie vytvorili armádny zbor. Zmena nastala až v júni 1849, keď bol ministrom vojny A. Görgey. Podľa jeho nariadenia brigáda, ako stála formácia, prestala existovať a základom organizácie sa stal armádny zbor. Všetky armádne zbory mali pozostávať z dvoch peších a jednej jazdeckej divízie, dovedna z 10 práporov, 16 jazdeckých rôt a tiež z 5 až 6 batérií. Toto nariadenie však nebolo zavedené pri všetkých častiach honvédskeho vojska. BONA, Gábor. A szabadságharc honvédsége. [online]. In *Új Forrás*, 1998, 30. évf., 6. szám, dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00036/980621.htm>, citované: 16. 6. 2014

²⁴ SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 177. ISBN 963-03-2984-0.

aby pevnosť mali úplne obkľúčenú. Táto okolnosť donútila Klapku, aby sa pripravil na všetko. Už 14. júla zaviedol stav obliehania; sklady pevnosti sa začali dopĺňať potravinami a všetkými potrebnými materiálmi, začali sa rekvirácie v okolitých obciach, každý cudzinec bol z mesta vykázaný.

Keďže počet obrancov bol vyšší ako počet obkľučujúcich vojakov, to umožnilo Klapkovi, aby útočným vystúpením zobral iniciatívu do vlastných rúk a aby ohrozoval, prípadne aj preťal zásobovacie cesty cisársko-kráľovského vojska a ovplyvnil tak udalosti aj na hlavnom bojovom poli. Prvým takým útočným vystúpením bol výpad plukovníka Móra Kosztolányiho, ktorému sa podarilo prekvapujúcim prepadom obsadiť mesto Tata a získať významnú korisť a zajatcov.²⁵ Korisť predstavovalo niekoľko vozov potravín, množstvo koní, liekov, streliva a jeden viedenský poštový voz. Práve tá posledná bolo najcennejšia. V poštovom voze sa totiž našla tzv. Čierna kniha, ktorú môžeme považovať za kvalifikačný register revolučnej doby, ktorý zaradil účastníkov udalostí do 5 skupín: potvrdení, podozriví, kompromitovaní, povstalci a tí, čo nabádajú ostatných, čiže poburovatelia. Tento register posielal viedenský minister vojny Haynauovi, aby ten po skončení revolúcie mohol podľa tohto registra začať represálie. K menám všetkých uhorských vlastencov boli nakreslené čierne kríže, ktorými im dopredu určili martýrsku smrť.²⁶ Okrem Čiernej knihy sa korisťou domobrancov stal aj spis obsahujúci počet, výzbroj a dislokáciu cisársko-kráľovských vojsk. Z tohto spisu bolo jasné, že uhorské sily sú pri Komárne väčšie ako nepriateľské a naskytla sa tak príležitosť poraziť cisársko-kráľovské vojsko po jednotlivých častiach.²⁷ Ďalší spis obsahoval oficiálne hlásenie o obrancoch komárňanského opevnenia. Rakúske velenie odhadovalo počet obrancov na 8000 s poznámkou, že všetci sú nedisciplinovaní.²⁸ Spoznaním dislokácie a rozloženia síl nepriateľa sa obrancovia Komárna dostali do veľkej strategickej výhody, ktorú nemohli nevyužiť. Klapka sa rozhodol, že obkľúčenie prelomí a spoločne s náčelníkom veliteľského zboru plukovníkom Petrom Szillányim pripravil plán akcie.²⁹

Klapka chcel rozhodujúci úder zasadiť na pravom brehu Dunaja, ale rozhodol sa najprv zaútočiť na ľavom brehu. Mal na to dva dôvody. Na jednej strane tu boli umiestnené najslabšie sily cisársko-kráľovského vojska, keďže brigáda Potta disponovala len jednou tábo-

²⁵ Jozef Szinnyei vo svojom denníku uvádza, že medzi zajatcami bolo 12 dôstojníkov, z nich jeden major, štyria lekári, jeden kapitán; okrem nich jeden strážmajster a 80 vojakov. SZINNYEI, József. *Komárom históriái*. Tatabánya : Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1997, s. 94. ISBN 963-7190-46-5.

²⁶ SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 182. ISBN 963-03-2984-0.

²⁷ KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 104.

²⁸ KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 196. ISBN 963-326-325-5.

²⁹ Svoje rozhodnutie komentuje Klapka vo svojich pamätiach nasledovne: „Akurát v tom čase som dostal správu o tom, že Haynau opustil Pešť a vybral sa smerom na Segedín. Tento fakt a niekoľko chytených listov, ktoré písal na rakúske veliteľstvo zaradený ruský generálmajor Berg cárovi Mikulášovi I., ma posilnili v tej vôli, aby som proti väčšine obkľučujúcich vojsk na pravom brehu Dunaja čím skôr previedol rozhodujúci úder, aby som tým podľa možnosti uľahčil úlohu na juhu bojujúcich uhorských vojsk.“ KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 184. ISBN 963-15-3365-4.

rovou batériou a jej spojenie s ostatnými časťami vojska bolo dosť neisté. Na druhej strane chcel Klapka zmiatť nepriateľa, že bude útočiť severne od Dunaja.³⁰ Prvé rozkazy ohľadom útoku boli vydané 29. júla večer, akcia sa začala hneď na druhý deň. Plukovník Kosztolányi dostal za úlohu obsadiť Chotín a pochodovať smerom na Nové Zámky, podporovaný mal byť brigádou podplukovníka Samuela Rakovského, ktorý sa mal k nepriateľovi priblížiť od boku a od chrbta. Kosztolányi však zaútočil s takou prudkosťou, že Rakovského brigáda nestíhala vykonať svoju úlohu a Pott ešte pred jeho príchodom opustil svoje pozície a stiahol sa do bezpečnejších pozícií za riekou Žitava.³¹ Útok vo svojom denníku zvečnil Jozef Szinnyei, ktorý bol priamym účastníkom týchto bojov ako poručík v Kosztolányiho brigáde. Ako píše: „Konečne sme stáli na boj pripravení, keď plukovník Kosztolányi dal rozkaz majorovi Kolomanovi Füstymu, aby sa vybral smerom k malému lesu; tam zastavil a keď nestíhali, nech pochoduje vpred; to sa udialo, keď sme boli pri lese, vystrelil nepriateľ prvý granát na 64. prápor... My sme ešte neboli v dedine, keď husári a naše delá donútili nepriateľa k ústupu. Z dediny vychádzal ľud a hovoril, aby sme išli za nimi, je ich málo, z dediny sa všetci odpratali... Na ľavom krídle od Ďaly sa ozývali delá silno; my cez kukuričné polia sme sa horko-tážko predierali dopredu. Nepriateľ sa usadil na kopci; stade strieľal, ale statočná batéria Mihálovicsa ho aj stade zrazila... Už my pešiáci sme sotva vládali prenasledovať, veľký prach, smäd, únava a horúčava nás zmalátnili; ale za to delá a jazda ich prenasledovala o to viac. Nakoniec v okolí Bohatej sa sily Nemcov zjednotili, pokračovali smerom k lesu pri Bajči, my sme ich prenasledovali a z bajčského lesa ich vyhnali, prešli však cez most a ten po sebe vypálili, len tak sa mohli zachrániť... že sme celé vojsko nemohli zatknúť, môžu vďačiť Rakovskému, ktorý prišiel neskoro.“³²

Prvá časť plánu bola teda úspešne zrealizovaná, podarilo sa pretrhnúť obkľúčenie na ľavom brehu Dunaja na Matúšovej zemi a zatlačiť cisársko-kráľovské vojsko pomerne ďaleko od Komárna. 31. júla sa nachádzala brigáda Kosztolányiho v oblasti Bajča a Bohatej, záložné vojsko Bódoga Batori-Schulcza v Starej Ďale, brigáda Rakovského zas v obci Svätý Peter. Na ďalší deň sa však tieto skupiny stiahli do Komárna, ako posledná dorazila brigáda Rakovského, ktorá celú akciu kryla.³³

Súčasne s akciou v Matúšovej zemi prebehol útok aj na Žitný ostrov, keď smerom na obec Zlatná na Ostrove zaútočila brigáda podplukovníka Pavla Horvátha. Táto akcia už nebola taká úspešná ako útok na opačnú stranu, podplukovník Horváth narazil na oveľa

³⁰ KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 104.

³¹ Brigádny generál Pott hlásil 30. – 31. júla 1849 generálporučíkovi Csorichovi (Čoričovi), že na neho zaútočili uhorské brigády pri obci Svätý Peter a bol nútený ustúpiť až do Nových Zámkov. Podľa jeho hlásenia útočili uhorské jednotky medzi obcami Martovce a Marcelová, pričom hlavný smer ich útoku bol namierený na Svätý Peter. Stratil 40 až 50 ľudí pri nepriateľskej paľbe, ďalších vyše 200 vojakov padlo po vyčerpávajúcom sedemhodinovom boji pri Bajči a pri ústupe do Nových Zámkov. Ďalej sa zmieňuje o rozostavení svojich jednotiek a vyzýva Csoricha, aby mu poslal posily, keďže nutne potrebujú obsadiť Martovce, aby sa nepriateľ nemohol usadiť medzi riekami Nitra a Žitava. Celé hlásenie pozri: FARKAS, Gyöngyi (szerk.). *Saját kezébe, ott ahol...* Budapest : Petit Real, 1998, s. 200-201. ISBN 963-85827-1-5.

³² SZINNYEI, József. *Komárom történelmének*. Tatabánya : Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1997, s. 95-96. ISBN 963-7190-46-5.

³³ KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 105.

silnejšie rakúske brigády a musel sa uspokojiť s takým výsledkom, že sa mu podarilo narušiť pokoj cisársko-kráľovských jednotiek.³⁴

Návratom všetkých jednotiek do Komárna Klapka stratil niekoľko dní, ale napokon 3. augusta mohla prísť na rad akcia, ktorá mala prelomiť obkľúčenie Komárna na južnom brehu Dunaja. K tejto operácii pripravilo vojenské velenie Komárna pomerne komplikovaný plán, ktorého prípadná úspešná realizácia mohla viesť k obkľúčeniu, zničeniu alebo zajatiu väčšiny vojsk zabezpečujúcich obliehanie komárňanskej pevnosti.

Plán predstavoval v podstate obchvatnú operáciu, ktorej úspech mohla zaručiť iba dokonalá spolupráca jednotlivých armádnych zborov, posielaných do boja postupne.³⁵ Najťažšou, kľúčovou úlohou bolo poverené ľavé krídlo uhorského vojska, tvorené divíziou plukovníka Františka Aschermanna, ktorý disponoval štyrmi prápormi pešiakov, dvoma rotami husárov a dvoma batériami delostrelectva. Táto divízia sa mala zapojiť do boja ako prvá. Ich prvotnou úlohou bolo obsadenie obce Dunaalmás a zničenie tunajšej rakúskej stráže. Potom sa mali otočiť a vykonajúc obrovskú okľuku v smere juhozápad – západ – severozápad (obce Csém a Mocsá mali obísť z južnej strany) mali dosiahnuť vojenský most pri Lovade, čím by odrezali ústupovú cestu rakúskych vojsk. Pri tomto postupe mali byť v neustálom kontakte s ďalšími dvoma kolónami Jozefa Krivácsyho a Kosztolányiho, ktorých úlohou bolo obsadenie valov pri obci Mocsá a potom pripojenie sa k Aschermannovej divízii postupujúcej na vnútornej línii útoku. V strede útoku mala figurovať divízia Bátor-Schulcza, ktorá mala zaútočiť na Csém, ale iba vtedy, keď do danej línie dorazia Aschermannove jednotky, aby sa umožnilo obkľúčenie rakúskych jednotiek. Po obsadení valov pri Cséme malo pravé krídlo pod vedením plukovníka Jána Janika začať útok proti lesu pri Ácsi, pred začatím útoku mali zamestnávať a blokovať cisárske vojsko iba provizórnymi akciami. Tento plán bol ešte v poslednej chvíli modifikovaný: Aschermannova divízia bola posilnená o ďalší prápor a potom rozdelená na dve polovice. Podplukovník Rakovský bol poverený vykonaním hrotového útoku, zvyšné sily pod velením podplukovníka Antona Brunsvika predstavovali akúsi rezervu.³⁶

S realizáciou tohto odvážneho plánu začali obrancovia komárňanskej pevnosti 3. augusta presne o polnoci. Vtedy sa pohli Rakovského oddiely smerom na Dunaalmás, pričom tieto jednotky sa len niekoľko hodín predtým vrátili z akcie uskutočnenej do Matúšovej zeme. V skorých ranných hodinách bol uskutočnený útok proti obci Dunaalmás. Rakúska stráž v obci prekvapujúco dokázala odraziť prvý útok 25. pešieho práporu, ale rozvinutá akcia 48. práporu ich už vyhnala z obce a zatlačila za dedinu Neszmély. Po úspešnom obsadení obce a vytlačení cisárskych vojsk z ich pozícií prenasledoval Aschermann rakúske jednotky a o 9 hod. sa nachádzala na kopcoch pri obci Tömörd-pusz-

³⁴ KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 196. ISBN 963-326-325-5.

³⁵ KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 105.

³⁶ Aschermannova divízia v tejto bitke pozostávala z najskúsenejších vojakov. Rakovský velil I. práporu 39. pešieho pluku tzv. Donmigelov dvom práporom honvédov (25. a 48. prápor). Pod velením Brunsvika sa nachádzali 108. a 56. prápor honvédov. Husári pochádzali zo 6. husárskeho pluku Württemberg. Aj delostrelci patrili k veľmi skúseným vojakom, v tejto bitke im velil major Michal Mezei. KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.). *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 106.

ta³⁷ už v kontakte s Kosztolányim.³⁸ Jeho kolóna sa spoločne s kolónou Krivácsyho vybrala ráno o 7 hod. k obci Mocsá pod osobným velením Klapku. Za nárýchlo postavenými valmi pri obci sa bránili len tri pešie rotý a jedno krídlo jazdeckého vojska s kopijami. Rakúskym jazdcom sa podarilo ujsť, pešie vojsko sa vzdalo, keď po príchode Aschermanna nemali nárok na útek.

Približne v rovnakom čase sa dozvedel o útoku komárňanských obrancov generálporučík Jozef Barco, ktorý sa snažil sústrediť svoje vojská a pochodovať k obci Csém. Sem smeroval aj útok Krivácsyho a Kosztolányiho divízií. K bitke medzi týmito jednotkami však nedošlo, keďže generálporučík František Colloredo stiahol cisárske vojská za valy medzi obcami Csém a Herkálypuszta, kde očakával, že sa k nim pripoja výraznejšie posily. Tieto posily ale zamestnal svojou aktivitou plukovník Janik pri ácskom lese. Cisárske vojská z ľavého brehu Dunaja zo Žitného ostrova prišli len v neskorých poobedňajších hodinách, keď už bola bitka rozhodnutá.

Obec Csém teda rakúske vojská opustili ešte pred rozhodujúcou bitkou. Popoludní o 15 hodine bola obec obsadená komárňanskou posádkou a bolo obnovené spojenie medzi všetkými útočiacimi jednotkami. Pomerne hladký priebeh obsadenia obce narušilo hlásenie, keď Klapkovi oznámili, že od Igmándu sa blíži veľký oblak prachu skrývajúci zrejme početné jazdecké cisársko-kráľovských vojsk. Hliadka vyslaná na prieskum však zistila, že ide o zásielku hovädzieho dobytku pre rakúske vojsko. Jazdecké tak získalo obrovské zásoby potravín pre komárňanskú posádku.³⁹

Klapka a uhorské vojsko zatiaľ nemohli zasadiť rozhodujúci úder proti cisárskym vojskám, keďže stále čakali na signalizáciu Aschermanna, ktorý mal dokončiť obklúčenie rakúskych jednotiek a odrezanie ich ústupovej cesty. O 17 hod. však už Klapka dal rozkaz na útok trom divíziám v centre, keďže sa právom obával toho, že sa cisársko-kráľovské vojská stihnú stiahnuť usporiadane alebo sa výrazne posilnia, a tým ohrozia finalizáciu plánu útoku.⁴⁰

Útok komárňanských honvédov sa uskutočnil na dvoch miestach súčasne. Divízie Krivácsyho a Kosztolányiho zaútočili na valy v Herkálypuszta z ľavej strany, kým plukovník Bátori-Schulcz rozbehol frontálny útok so silnou delostreleckou podporou. Súčasne s touto akciou zaútočil aj plukovník Janik proti valom vo vacovskom lese. Oba tieto útoky dosiah-

³⁷ Tömörd-puszta je dnes pustatinou, ktorá je súčasťou obce Mocsá, nachádzajúcej sa približne 10 km južne až juhovýchodne od Komáromu v Maďarsku.

³⁸ Aschermann bol nútený okolo 9 hod. poskytnúť svojej divízii čas na oddych, hlavne Rakovszkyho 25. a 48. prápor honvédov bol vyčerpaný. Deň predtým poobede totiž absolvovali pochod dlhý 15 – 20 km. Po dokončení pochodu odpočívali len krátko, už o polnoci vyrážali na ďalšiu akciu a už v tom čase absolvovali 20 km cesty a jednu bitku. KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 106.

³⁹ KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárom : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 197. ISBN 963-326-325-5.

⁴⁰ Klapka na tieto okamihy spomína nasledovne: „... Ale teraz som už nemohol dlho váhať, lebo som sa musel obávať toho, že nepriateľ, ktorý sa koncentroval v blízkosti Herkálypuszta, a ktorého frontálne Sulcz a Janik len slabó zamestnávať mohli, by konečne spoznal môj plán a vtedy zas, bez toho, aby počkali na môj útok, stiahol by sa. Večer o 5. hodine som teda, bez ďalšieho ohľadu na Aschermanna, dal som signál na začatie útoku. KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 238. ISBN 963-15-3365-4.

li drvivý úspech. Barcova brigáda sa prakticky rozpadla a aj keď sa ešte raz pokúsili o reorganizáciu a odpor, neskôr sa ich ústup postupne zmenil na bezhlavý útek. Tento ústup sa snažili kryť jazdci, ale boli len málo úspešní a už ani oni nestihli zachrániť ťažké delá. Onedlho dorazili na miesto i jednotky Aschermannovej divízie, ale jeho úplne vyčerpaní vojaci už nedokázali zabrániť ústupu cisárskych vojsk na ľavý breh Dunaja cez vojenský most pri Lovade. Do 19 hod. večer prešiel cez most aj posledný vojak rakúskych jednotiek, tým pádom mohol byť most rýchlo zničený. Porážka pôsobila na vojská Csoricha tak demoralizujúco, že sa vzdali aj svojich žitnoostrovských pozícií a ešte počas noci začali ústup smerom k Dunajskej Strede. Vo veľkolélskom predmostí dokonca zanechali za sebou aj delá s veľkým kalibrom.

Bitka 3. augusta 1849 sa teda skončila víťazstvom uhorských honvédov na celej línii útoku. Komárno a tunajšia pevnosť sa úplne oslobodili spod obliehania, domobrana dokázala poraziť a rozohnať II. cisársko-kráľovský armádny zbor a preťať zásobovaciu cestu hlavnej časti rakúskych vojsk. Cisársko-kráľovské oddiely sa v rýchlosti tempe stiahli až k Bratislave. Klapka už 6. augusta vydal o bitke oficiálnu správu, ktorá niesla názov *Szózat Komárom rendíthetetlen várából a feldunai hív magyar néphez*.⁴¹ V tejto správe hovorí aj o vojnovnej koristi pred troch dní. Ako uvádza, do rúk obrancov Komárna sa dostalo 30 ks prevažne 24-funtových diel, 5 000 ks strelných zbraní, 30 plných vozov streľiva, 50 naložených zásobovacích vozov, 2 624 ks hovädzieho dobytku, 804 ks ošipáných a 35 potravinami a inými zásobami⁴² naložených lodí.⁴³ Klapka zároveň vyslal kuriérov ku Kossuthovi a Görgeymu s príslubom, že za štyri týždne postaví do boja okrem komárňanskej posádky ďalších 30-tisíc nováčikov. Oznámil im aj to, že zadržal oficiálne hlásenie generálmajora Fjodora Fjodoroviča Berga pre cára Mikuláša I., z ktorého bolo jasné, že sa ruské a rakúske velenie obáva príchodu jesene a pretiahnutia sa bojov na rok 1850, preto sa Klapka domnieva, že s patričnou vytrvalosťou je možné boj vyhrať.⁴⁴ Klapkove správy však adresáti dostali veľmi neskoro, Kossuth ju dostal až v Turecku a aj Görgey len po zložení zbraní.⁴⁵

⁴¹ V preklade: *Prehlásenie z neotrasiteľného hradu Komárna hornouhorskému vernému uhorskému ľudu*.

⁴² Jozef Szinnyei, ktorý sa bitky pre chorobu nezúčastnil, vo svojom denníku tiež spomína obrovskú korisť po bitke: „Nad Komáromom na Dunaji postávalo 32 naložených lodí, čakajúc na kapituláciu Komárna, aby so svojim nákladom sa mohli splaviť pod múrmi hradu. Každá loď bola naložená potravinami, múkou, kávou, bielym plátom, kožušinami, odevom, tabakom, cigarami, sušienkami a chutnými nápojmi; turecké tabakové listy, cigary sme rozdelili medzi sebou. Celé týždne vnášali do hradu túto korisť a potom, čo každý jeden vojak armády získal podiel z nej, stravovanie nás, dôstojníkov, ktorí sme jedli spolu a vydržovali si kuchárku, stálo veľmi málo nákladov. S toľkými potravinami, ako sa všeobecne hovorilo, by si hrad vystačil až do jari.“ SZINNYEI, József. *Komárom históriái*. Tatabánya : Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1997, s. 107-108. ISBN 963-7190-46-5.

⁴³ KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984, s. 198. ISBN 963-326-325-5.

⁴⁴ Slovanmi Klapku: „Oznámil som im oficiálne hlásenie, ktoré písal ruský generálmajor Berg cárovi a z ktorého bolo zrejmé, že sa Haynau aj Rusi obávajú príchodu jesene, že dovtedy by za každú cenu chceli vojnu dokončiť, a keby sa im to nepodarilo, tak by boli zlými podmienkami dopravy a obzvlášť ťažkými podmienkami stravovania donútení odložiť koniec vojny na jar ďalšieho roka; vyjadril som im aj ten môj názor, že Uhorsko a našu svätú záležitosť by bolo možné ešte zachrániť, keby sme dokázali boj čím viac ťahať a posúvať.“ KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 185. ISBN 963-15-3365-4.

⁴⁵ ANDICS, Erzsébet. *1848 – 1849. Tanulmányok*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1968, s. 378.

Generál Juraj Klapka sa vo svojich pamätiach venoval aj priebehu tejto bitky. Jeho slovami by sme priblížili rozhodujúci, popoludňajší útok honvédov proti valom v Herkálypuszte: „*Napredujúce batérie privítala mohutná strelba z diel, a delostrelectvo nepriateľa, disponujúc delami s väčším kalibrom, spôsobili nemalé škody v našich radoch. Presvedčil som sa, že tu sa nesmiem zdržiavať, preto som vojská poslal do útoku a povedal som Sulczovi, aby zaútočil na valy en front. Sulcz tomu poslaníu vyhovel hrdinskou nebojácnosťou: jemu a jeho vojsku patrí palma dnešného dňa. Tito hrdinovia útočili nezadržateľne, v bojovom postavení s jazdou a delostrelectvom na dvoch kridlách... Nepriateľ obávajúci sa obklúčenia kvôli rýchlemu napredovaniu ostatných oddielov a v radoch zneistený jedinečným smelým útokom, prestal ďalej brániť valy a v neusporiadanom behu sa stiahol do Ácsu. Deň bol rozhodnutý! Z Herkályu, z najvyššieho bodu uzatváracej línie rozdávali naše delá smrť a skazu na rady utekajúcich. Zároveň sa dostal do našej moci aj les. Všetko utekalo smerom na Lovad. Batérie išli za nimi, aby v každej možnej príležitosti z čo najmenšej vzdialenosti sypali na nich smrť. Husári a domobranci ich prenasledovali tiež. Bojisko pokrývali mŕtvolý, zranení, zahodené zbrane, zanechané delá a zásobníky. Zajatcov z každej strany nahňali neúrekom. Ešte raz sa pokúsil nepriateľ konsolidovať v Ácsi; ale po krátkom boji bol vyhnáný útočiacimi prápormi. Nezostalo mu nič iné, ako rýchly útek po Dunaji.*“⁴⁶

O bitke sa zachovalo niekoľko zápisov aj v denníkoch súčasníkov. Napr. sestra známeho spisovateľa a komárňanského rodáka Móra Jókaiho, Estera Jókai zvečnila útok komárňanskej posádky nasledovne: „*Už v prvých augustových dňoch vykonala výpad proti Nemcovi a vrátila sa víťazne, a potom ešte celé dni znepokojovala raz z jednej, raz z druhej strany nepriateľa chcjúceho znovu obklúčiť Komárno. Prišielci zo Žitného ostrova rozprávali, aký bol útek toho porazeného vojska, hlavní dôstojníci nielen zbrane, ale aj uniformy zhodiac, len tak sa vláčili pomocou palice, alebo tyče k vzdialenejším dedinám.*“⁴⁷ Aj denník komárňanského obchodníka Gašpara Beóthyho obsahuje zmienku o udalostiach tohto dňa: „*Generál Klapka vybojoval veľké víťazstvo. Cisársko-kráľovské lode naložené obilím, múkou a inými potravinami, jestvujúce pri obciach Lovad, Gönyű a Győr zadržal od cisársko-kráľovského vojska a tie všetky nechal prepraviť do Komárna.*“⁴⁸ Aj miestna tlač reagovala na veľkolepé víťazstvo obrancov komárňanskej pevnosti: *denník Komáromi Lapok*⁴⁹ priniesol 5. augusta správu o bitke v mimoriadnom čísle.⁵⁰

⁴⁶ KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 238-240. ISBN 963-15-3365-4.

⁴⁷ VÁLINÉ JÓKAI, Eszter. 1849-diki augusztus ho Komáromban. In *Igazmondó*, 1868/31. Citovaný podľa: SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 184. ISBN 963-03-2984-0.

⁴⁸ Rukopisný denník Gašpara Beóthyho, citovaný podľa SZÉNÁSSY, Zoltán. *Klapka György*. Bratislava : Madách, 1992, s. 92. ISBN 80-7089-157-2.

⁴⁹ Denník *Komáromi Lapok* bol založený 11. júla 1849, jeho redaktorom sa stal Štefan Friebeisz, ktorý už v prvom čísle odôvodňuje založenie časopisu nasledovnými slovami: „*Keď krajina bojuje o slobodu, nevyhnutne potrebuje dva faktory. Zbrane a tlačový orgán.*“ V denníku boli publikované hodnoverné vojenské správy, denné rozkazy Klapku, kultúrne články a vyhlásenia verejného záujmu. Posledné číslo vyšlo 1. októbra 1849, keď sa s čitateľmi lúčil aj redaktor: „*Položím v tejto chvíli pero, hovoriac Boh s Vami každému čitateľovi dovidenia.*“ NAGY, Zoltán (szerk.). *Komáromi Lapok*. Tatabánya : Kernstok Károly Művészeti Alapítvány; Komárno : KT Kiadó; Budapest : OSZK, 2000, s. 1-3, 268-269.

⁵⁰ *A tegnapelőtti csata hiteles rajza; A tegnapelőtti csata folytatólagos rajza*. Plné znenie článkov pozri: NAGY, Zoltán (szerk.). *Komáromi Lapok*. Tatabánya : Kernstok Károly Művészeti Alapítvány; Komárno : KT Kiadó; Budapest : OSZK, 2000, 5. august 1849, nečíslované strany.

Čo sa týka rakúskej strany, podrobné hlásenie o priebehu bitky poslal už deň po nej cisársko-kráľovský generálporučík Colloredo-Mannsfeld⁵¹ generálporučikovi Csorichovi. V tomto hlásení detailne opisuje jednotlivé vojenské operácie z 3. augusta, počnúc skorými popoludňajšími hodinami až do ukončenia bojov vo večerných hodinách. Výsledky bitky a príčiny porážky zhrnul nasledovne: „*Vériac vo vytrvalosť a smelosť podriadených jednotiek som bol za udržanie našich valmi, zátarasami a priekopami posilnených, ale veľmi rozšírených pozícií v ácskom lese a pri Herkálypuszta, ktoré ukryli pred nepriateľom našu početnú slabosť a dokázali zabezpečiť aspoň čiastočne krytý ústup... Spočiatku som nepovažoval za nemožné, že môžem vyčkať príchod polovice Lieblerovej brigády a koniec dňa. Dvojité, postupne sa rozvíjajúce presila nepriateľa, jeho široko rozšírený obchvatný manéver, početná slabosť našich vlastných jednotiek, vyčerpanosť spôsobená na neúmerne rozšírených pozíciách plneným predvojom a pohotovostnou službou a napokon morálna skleslosť našich jednotiek spôsobená pustošivou chorobou (ako cholera a uhorská horúčka,⁵² ktoré sa v terajšom suchom období rýchlo šíria) a tiež aj úplná absencia dostatočnej vojenskej rezervy – ktorú nebolo možné založiť kvôli skromnosti počtu dostupných jednotiek – to sú dôvodmi toho, že ciele tohto zúfalého boja nebolo možné zrealizovať.*“⁵³

Aj Colloredo-Mannsfeld vo svojom hlásení uvádza straty rakúskeho vojska, či už počet padlých a nezvestných vojakov, ale aj počet stratených diel: „*Naše straty predstavujú v tejto nešťastnej bitke v mŕtvych, zranených a nezvestných približne 800 mužov, medzi nimi 28 dôstojníkov. Ďalšími stratami sú tri delá dvanásť funtovej pešej batérie, ktoré sme už počas ústupu nedokázali z pozícií odviezť, tiež aj dve dvanásť funtové a dve osemnásť funtové pozíčné delá, ktoré boli zavrhnuté kvôli súčasnému prechodu cez léltsky most...*“⁵⁴ Rakúske vojsko utrpelo ťažkú porážku, čo plne dokladujú aj uvedené straty. Cisársko-kráľovské oddiely boli nútené vyprázdniť Győr a keďže v Székesfehérvári vypuklo povstanie, uvoľnila sa pred uhorskými vojskami cesta na Viedeň, ktorú Haynau, pochodujúci smerom na juh s hlavnými vojskami, nechal takmer bez krytia. Obyvateľstvo spomenutých miest bolo víťazstvom honvédov nadšené a Klapka tak mohol túto situáciu využiť, aby dokázal čo najviac posilniť obranu Komárna. Už tri dni po víťazstve sa začalo verbovanie nováčikov v Győri, tak sa do vojenskej služby čoskoro prihlásilo niekoľko tisíc nováčikov.⁵⁵ Úspechy

⁵¹ Generálporučík Franz von Colloredo-Mannsfeld sa po bitke zachránil len preplávaním Dunaja. Ako dobový kronikár uvádza: „*Colloredo porozprával, ako sa zachránil po ácskej bitke pred husármi, s tým, že preplával Dunaj, kam ho husári už neprenasledovali. Doraziac na breh pri Zlatnej jeho kôň skončil a on sa bál toho, že ho tamojší mlynári pobijú. Bezbrannému utečencovi ale nikto neublížil.*“ SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 184. ISBN 963-03-2984-0.

⁵² Uhorská horúčka – tzv. Morbus Hungaricus, malária.

⁵³ Plné znenie hlásenia Colloreda-Mannsfielda pozri: FARKAS, Gyöngyi (szerk.). *Saját kezébe, ott ahol...* Budapest : Petit Real, 1998, s. 209-212. ISBN 963-85827-1-5.

⁵⁴ FARKAS, Gyöngyi (szerk.). *Saját kezébe, ott ahol...* Budapest : Petit Real, 1998, s. 212. ISBN 963-85827-1-5.

⁵⁵ Na tieto dni spomína Klapka nasledovne: „*5. som s 10 prápormi, 6 jazdeckými rotami a 30 delami začal pochod na Győr, kde som vtiahol 6. za veľkých ovácií obyvateľstva. Aby sme nestratili čas, v mnou kontrolovaných stolicách som okamžite vyhlásil verbovanie a zatiaľ som vyzval mužov vo veku 18 až 30 rokov. Z tej ochoty, s ktorou obyvateľstvo toto nariadenie vykonalo, som videl, že podobne v celej krajiny by bolo možné dosiahnuť obzvlášť veľkú vec a že nezáviselo od ľudu, že by sa*

Klapku vyvolali vo Viedni značné znepokojenie, ministerský predseda Rakúskeho cisárstva Felix von Schwarzenberg hodnotil situáciu ako kritickú a aj zahraničie si ju pozorne všimalo.⁵⁶ Klapka plánoval, že po dokončení verbovania zverí úlohu obrany Komárna novopostaveným jednotkám a on so skúseným vojskom v počte 15-tisíc mužov napadne Štajersko.⁵⁷ Tento plán však prekazila náhla zmena na hlavnom bojovom poli a zloženie zbraní vojsk Görgeyho 13. augusta 1849 pri Világoši.

Správy o nevyhnutnosti zloženia zbraní hlavnými silami uhorského vojska priniesol do hlavného stanu Klapku predseda poslaneckého zboru Pavol Almásky 11. augusta 1849.⁵⁸ Po týchto správach sa Klapka musel vzdať akýchkoľvek útočných plánov a začal urýchlene sťahovať svoje jednotky z Győru do bezpečného Komárna, čo sa do 15. augusta uskutočnilo. O zložení zbraní pri Világoši sa Klapka dozvedel týždeň po správach od Almáskyho, teda 18. augusta z článku *Pressburger Zeitung*. Jeden z najvýznamnejších generálov uhorskej revolúcie, ktorý sa často pozeral smrťou do očí, sa po týchto správach rozplakal.⁵⁹ Rakúske ministerstvo vojny nariadilo okamžité obklúčenie komárňanskej pevnosti, čo sa rakúsko-ruským vojskám do 22. augusta podarilo zrealizovať. Vtedy už obliehalo Komárno vojsko v počte približne 60-tisíc mužov.⁶⁰

Zhrnúc uvedené udalosti môžeme považovať výpad z komárňanskej pevnosti 3. augusta 1849 a rozbitie obklúčenia za jednu z najúspešnejších vojenských operácií uhorskej revolúcie a oslobodzovacieho boja v rokoch 1848 – 1849, aj napriek tomu, že sa maximálny cieľ, teda obklúčenie a zajatie Barcovej brigády, nepodarilo úspešne zrealizovať. Potom, ako vojsko Františka Schlicka opustilo okolie Komárna, mohli obrancovia pevnosti prevziať iniciatívu, ohroziť, prípadne preťatť zásobovacie cesty hlavnej časti rakúskeho vojska a pomôcť tak uhorským vojakom v boji na hlavnom bojovom poli. Vojenské operácie sa však začali prineskoro. Príčiny môžeme hľadať v Klapkovej opatrnosti, ktorá ho

voči vládajúcemu sa nepriateľovi postavila vojenská sila národa v nedostatočnom počte. V priebehu niekoľkých dní sa prihlásilo päť-šesťtisíc nováčikov, ktorí boli poslaní do Komárna, zadelení do piatich nových prapórov, rýchlo vyzbrojení a vycvičení. KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 185-186. ISBN 963-15-3365-4.

⁵⁶ Pruský diplomat Varnhagen vtedy zapísal do svojho denníka nasledovné záznamy: 10. augusta: „Knieža Schwarzenberg zúfalo odcestoval do Varšavy, aby prosil cára Mikuláša o pomoc.“ 12. augusta: „Vo Viedni panuje veľký strach... Často tak ľahko vyhlasovaný a predpovedaný koniec vojny nie je tak blízky, ako by bolo žiaduce.“ ANDICS, Erzsébet. *1848 – 1849. Tanulmányok*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1968, s. 380.

⁵⁷ Slovom Szinnyeiho: „Na území za Dunajom počty nepřítelův sa zmenšili, my sme s vojskom opustili Komárno, odpočinuli sme si v Győri. Tak rozprávali, že na druhý deň pôjdeme do Grazu a večer už budeme tam. Vývoláme vzburu ľudu a obsadíme Viedeň. SZINNYEI, József. *Komárom históriái*. Tatabánya : Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1997, s. 108. ISBN 963-7190-46-5.

⁵⁸ Do hlavného stanu Klapku prišiel počas obeda pre dôstojníkov Pavol Almásky so smutnou správou, že pádu oslobodzovacieho boja nie je možné vyhnúť sa. Na tento moment spomína Juraj Klapka nasledovne: „Pavol Almásky, predseda poslaneckého zboru, ktorý sa vybral do zahraničia, bol prvý, kto mi bolestivým hlasom oznámil, že on je na úteku, keďže je podľa neho všetko stratené... Almásky dodal ešte, že Haynau po týchto úspechoch je schopný, aby z veľkého sily, čo má k dispozícii, poslal účtyhodnú armádu proti Komárnu, ba že brigáda Jablonovského a divízia Nugenta už sú na ceste sem.“ KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 186. ISBN 963-15-3365-4.

⁵⁹ SZÉNÁSSY, Zoltán. *Klapka György*. Bratislava : Madách, 1992, s. 94. ISBN 80-7089-157-2.

⁶⁰ SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 186. ISBN 963-03-2984-0.

charakterizovala pri realizácii a vykonávaní bojových operácií,⁶¹ aj napriek dôvtipnosti a odvážnosti jeho plánov. Pri začatí výpadu nechcel nechávať nič na náhodu, preto častými hliadkami, husárskymi výpadmi a prieskumnými akciami kontroloval obsah nepriateľských spisov, ktoré sa mu podarilo získať. Veľa času stratil aj medzi akciami na ľavom a pravom brehu Dunaja. Aj tu môžeme predpokladať, že svoju úlohu zohrala jeho opatrnosť, keďže chcel dosiahnuť, aby rakúske vojenské velenie si čo najdlhšie myslelo, že akcie komárňanskej posádky budú pokračovať na ľavom brehu Dunaja. Svoje jednotky, ktoré uskutočnili výpady na Matúšovu zem, preto stiahol do Komárna len v poslednej novej chvíli.⁶²

Obkľúčenie Barcovej divízie sa napokon nerealizovalo pre meškanie vojska vykonávajúceho obchvatnú operáciu pod vedením Aschermanna. Práve jeho vinil Klapka vo svojich pamätiach, vyčítajúc mu priveľkú opatrnosť.⁶³ Aschermannov postup však nebol brzdený jeho opatrnosťou, ale skôr vyčeranosťou jeho práporov. Tieto oddiely totiž absolvovali predošlý deň asi 15 km dlhý pochod do Komárna z operácií v Matúšovej zemi a po krátkom odpočinku boli práve oni, ktorí začali útok 3. augusta, keď už o polnoci začali pochod smerom na Dunaalmás. Po tunajšom ťažkom boji museli absolvovať ďalší dlhý pochod v augustových horúčavách, a tak niet divu, že k vojenskému mostu v Lovade dorazili s oneskorením. Najdiskutabilnejším bodom celého operačného plánu bolo práve to, prečo zvalil Klapka väčšinu ťarchy operačného plánu na ľavé krídlo svojho vojska. Odpoveďou môže byť, že Klapka opäť nechcel nechávať nič na náhodu. Aschermannova divízia pozostávala z najskúsenejších vojakov a Klapka dobre vedel, že oni pre úspech urobia všetko, čo bude v ich silách. Z dvoch hlavných úloh – obsadenie obce Dunaalmás a realizácia obchvatného manévru – druhá nebola vykonaná, preto úspech priniesli až útoky v centre a na pravom krídle, v ktorých sa vyznamenali divízie Bátor-Schulcza a Janika.

Keďže výpad sa uskutočnil pomerne neskoro, iba 10 dní pred zložením zbraní pri Világoši, nedokázal už výrazne ovplyvniť udalosti na hlavnom bojovom poli. Spôsobil však rozruch v kruhu cisárskeho vojenského velenia a súčasne dokázal naštříbiť autoritu cisársko-kráľovských vojsk. Dôležitý je aj morálny vplyv víťazstva, keď komárňanská posádka dokázala, že je schopná odolať skúsenej rakúskej armáde, ba dokonca je schopná v otvorenom boji ju poraziť, čo dodalo obrancom dostatočné sebavedomie. V priebehu jedného týždňa bolo zverbovaných viac ako 5 000 nováčikov a výrazne sa doplnili potravinové a materiálne zásoby pevnosti. Víťazstvo poukázalo aj na to, akou dôležitou úlohou disponuje sa-

⁶¹ Klapka bol dôstojníkom s výborným vzdelaním, vypracoval dômyselné, odvážne, ale súčasne plány schopné realizácie, ale keď došlo k praktickej realizácii ich plánov, často zneistel. V jarnej výprave bol za ním stále prísny, neústupčivý generál Ján Damjanich, ktorý mu pomohol prekonať ťažkostlivé situácie. Jeho chyby však dokázali vyvážiť a prekonať jeho vojenské úspechy počas revolúcie a politické úspechy v emigrácii. PELYACH, István. Az út Komáromba : Klapka György a tavaszi hadjáratban. In KISS, Vendell (szerk.). *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 95-96.

⁶² KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.). *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 107-108.

⁶³ „Keby Aschermann svojou opatrnosťou nestratil tak veľa času, tak by už v tejto chvíli [po obsadení obce Csém – poznámka autora] istotne muselo zložiť zbrane celé obliehajúce vojsko, tak ako v prípade útoku na Mocsu. KLAPKA, György. *Emlékeimből*. Bratislava : Madách, 1986, s. 238. ISBN 963-15-3365-4.

motné vlastníenie komárňanských opevnení a ponúka dôkaz o tom, že zrejme bolo chybou zavrhnúť koncepciu koncentrácie všetkých uhorských vojsk v komárňanskej pevnosti, ktorá by poskytovala obrovskú oporu v ďalších bojových operáciách uhorskej armády.⁶⁴

19. augusta 1849 prišiel do Komárna prvý parlamentár, ktorý v mene generálmajora Lieblera žiadal vydanie pevnosti rakúskym vojskám. Na ďalší deň prišiel aj parlamentár ruskej strany, ale Klapka bezpodmienečné vzdanie odmietal. Čoskoro bolo podpísané dvojtýždňové prímerie, za tento čas mali Klapkovi vyslanci priniesť informácie z Veľkého Varadína a z Aradu. Tesne pred ich návratom spísala Vojenská rada komárňanskej pevnosti kapituláčne podmienky, ktoré však rakúske velenie neprijalo. 4. septembra dvojtýždňové prímerie vypršalo, znovu dochádzalo aj k menším bojom, rakúske vojsko dokonca najalo vraha, ktorý mal Klapku odstrániť. Nájomného vraha však vojsko chytilo a bol popravený.⁶⁵ Potom ako sa Klapka dozvedel, že aj pevnosť v Petrovaradíne bola vydaná rakúskym vojskám, odporučil zmenu prvých 4 bodov kapituláčnych podmienok vzťahujúcich sa na celý národ. Rakúske vojenské velenie odmietlo aj tieto podmienky. 24. septembra sa osobne stretli Klapka s Csorichom, keďže obe strany však trvali na svojich dovtedajších stanoviskách, rokovania nepriniesli úspech. Situácia sa rapidne zmenila až príchodom maršala Haynaua pod Komárno. Haynau okamžite poslal list Klapkovi, v ktorom ho vyzval na rokovania, Klapka zvolal širokú vojenskú radu, kde prevážil názor, že je potrebné ešte raz určiť kapituláčne podmienky a začať rokovanie. 27. septembra 1849 sa v obci Herkály-pusztá po dvojhodinových rokovaníach zrodila dohoda, rakúska delegácia prijala kapituláčne podmienky zostavené komárňanskou vojenskou radou a Haynau podpísal dvojjazyčnú dohodu o prepustení pevnosti. Klapka, keďže sa rokovanie nezúčastnil, tak urobil až večer o 21 hod.

Takto sa skončila posledná kapitola uhorského oslobodzovacieho boja. 9 kapituláčnych bodov zaistovalo komárňanskej posádke amnestiu, každý z obrancov dostal sprievodný list, ktorý mu zaručoval na celom území krajiny osobnú bezpečnosť. Kapitulácia pevnosti sa uskutočnila 1. až 4. októbra 1849. Práve 4. októbra opustil mesto aj „komárňanský hrdina“, Juraj Klapka.

T. DOHNANEC: DIE LETZTE SIEGE SCHLACHT DER UNGARISCHEN REVOLUTION DIE SCHLACHT BEI KOMARNO AM 3. AUGUST 1849 IM SPIEGEL DER UNGARISCHEN HISTORIOGRAPHIE

Die revolutionäre Welle, die Europa Mitte des 19. Jahrhunderts durchraste, spielte eine bedeutende Rolle im Leben der Habsburger Monarchie. Am 15. März 1848 brach die Revolution in Buda aus und ab Sommer 1848 entflammten die Kämpfe an mehreren Standorten. Die Revolution wandelte sich nach und nach zum Freiheitskampf der Ungarn, vor allem nach der kroatischen Offensive von Joseph Jelačić, die jedoch am 29. September 1848 durch die ungarische Armee gestoppt wurde. Der genannte Termin ist jedoch bedeutend auch deswegen, weil die Befestigung von Komárno (dt. Komorn), die im Zuge der Freiheitskämpfe eine wichtige Rolle spielte, an diesem Tag in die Hände der ungarischen Miliz geriet.

⁶⁴ KEDVES, Gyula. A szabadságharc utolsó győztes csatája. In KISS, Vendell (szerk.). *Komárom és Klapka György 1848/49-ben*. Komárom : Önkormányzat, 1994, s. 108-109.

⁶⁵ SZÉNÁSSY, Zoltán. *Komárom ostroma 1849-ben*. Komárom : Komáromi Városi Tanács, 1989, s. 206-207. ISBN 963-03-2984-0.

Die Befestigungsanlagen von Komárno wurden zwar noch nicht vollendet, aber sie hatten derzeit eine sehr vorteilhafte strategische Position. Auch die österreichische Militärführung war sich dessen bewusst und sie versuchte Komárno entweder durch Aufforderungen zur Kapitulation der Burggarnison, oder später durch eine Militäraktion wiederzugewinnen. Weder die Parlamentarier noch die Belagerung und Beschießung der Stadt halfen nicht, die anhaltende Befestigung von Komárno blieb in den Diensten der ungarischen Landwehr.

Nach der Entscheidung des russischen Zaren Nikolaus I. im Frühjahr 1849, die Niederschlagung der ungarischen Revolution zu unterstützen, wandten sich die damalige militärische Situation und Machtverhältnisse deutlich gegen Ungarn. Ende Juni 1849 beschloss der ungarische Ministerrat, dass sich die Hauptstärke der ungarischen Landwehr im Dreieck zwischen den Flüssen Marosch und Theiß vereinheitlichen und in Komárno nur die für die Verteidigung der Befestigung notwendigen Truppen bleiben sollen. Nach zwei Schlachten im Juli blieben in Komárno unter dem Kommando von Georg Klapka nur etwa 18.000 Truppen, die durch die österreichischen Truppen belagert wurden. Die Burggarnison unternahm eine Reihe von Angriffen, und bereits der erste war sehr erfolgreich als der Kapitän die Unterlagen erhielt, aus denen er Informationen über die Anzahl und den Einsatz von feindlichen Truppen erfuhr. Solch einen strategischen Vorteil musste Klapka ausnützen und plante eine Aktion ein, nicht nur, um die Belagerung der Befestigung zu brechen, sondern auch um die österreichischen Truppen in der Umgebung von Komárno zu besiegen. Die ersten Angriffe auf dem linken Ufer der Donau sollten dazu dienen, das österreichische Kommando anzulügen, dass der entscheidende Angriff sich erst am 3. August 1849 ereignet. Klapka arbeitete einen grandiosen Plan mit einer Zangenbewegung aus, dessen Erfolg nur eine perfekte Zusammenarbeit der einzelnen in den Kampf nach und nach entsandten Armeekorps garantieren konnte. Das Ziel der Operation war die Belagerung, Gefangennahme oder eventuelle Zerstörung der Brigade von Barco. Obwohl die ungarische Armee in der Lage war, die gesamte Linie des Angriffs zu gewinnen, wurde Klapkas Absicht, gegnerische Einheiten einzukreisen und gefangenzunehmen, nicht erreicht. Infolge des zermalmenden Erfolgs der Landwehr von Komárno waren die österreichischen Armeen gezwungen, aus der weiteren Umgebung von Komárno auszuweichen. Sie mussten zugleich die Stadt Győr leeren und Klapka brach die Hauptversorgungsrouten der österreichischen Armee, die im Südosten Ungarns kämpfte, ab. Er plante sogar die Invasion in der Steiermark, die die ungarische Armee auf dem Hauptschlachtfeld zumindest teilweise entlasten sollte. Die Realisierung dieses Plans verpasste er allerdings, nach Erhalt der Berichte über die unvermeidliche Niederlage des ungarischen Freiheitskampfes zog er sich nach Komárno zurück. Die Befestigung von Komárno verteidigte er bis Ende September 1849 und diese letzte Bastion der ungarischen Revolution gab er an das österreichische Kommando Anfang Oktober 1849 unter sehr günstigen Bedingungen über.

ZBROJÁRSKY PRIEMYSEL NA SLOVENSKU V TRIDSIATYCH ROKOCH 20. STOROČIA

ZDENKA MURÁRIKOVÁ

MURÁRIKOVÁ, Z.: Armament Industry in Slovakia in the 1930's. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 23-44, Bratislava.

In the study, the author explores the construction of ammunition plant in Slovakia in the 1930's and states that it had been projected mostly due to military-strategic reasons. Increase of the supply of arms and ammunition for the Czechoslovak Army and their export to the world as well as an actual possibility of threat from Germany resulted in shifting the military production to the relatively safer territory of Slovakia. Two of the largest and most important plants were built in Dubnica nad Váhom and Považská Bystrica. The Dubnica plant served as a branch of Škoda Plzeň and the Považská Bystrica plant was a branch of Československá Zbrojovka. The study further mentions the military threat from Germany as the reason for implementing the transfer and new construction of ammunition plants, weapon programs in the functioning plants, construction of fortifications, various military facilities, warehouses, transport infrastructure and power engineering in the period in question. In case of conflict, the central Považie was considered to be relatively least vulnerable and a suitable location for origination of new significant basis of the Czechoslovak armament industry. In addition to the largest armament capacities in Dubnica nad Váhom and Považská Bystrica, Trenčín was another important town affected by the armament wave. Construction of some other armament plants also started. The new plants included an Explosive Production Plant S-2 in Sučany near Martin, Military Plant 3 in Nováky and Warfare Agents Manufactory in Chalmová. As early as in 1928, the project of chemical works in Žilina (Military Plant 4) for manufacturing warfare gas was approved. In the second half of the 1930's, the engineering company Tauš had to relocate from Bratislava to Myjava and the Michera Company to Stará Turá.

Military History. Slovakia. 1930's.

V medzivojnovom období patrila Československá republika k najvýznamnejším svetovým výrobcam a vývozcom zbraní a munície. Spolu s Veľkou Britániou, Francúzskom, USA a Švédskom zastávala popredné miesto vo výrobe a vývoji v zbrojárskom priemysle. Väčšina závodov vyrábajúcich zbrane, muníciu a iný materiál slúžiaci na vojenské účely sa v dvadsiatych rokoch 20. storočia nachádzala na území Čiech a Moravy. Situácia v rozmiestnení zbrojného priemyslu v rámci Československa sa začala meniť až na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov. Výstavba muničných závodov na Slovensku bola

naplánovaná predovšetkým z vojensko-strategických dôvodov. Zvýšenie dodávok zbraní a munície pre československú armádu a ich export do sveta, ale aj reálna možnosť ohrozenia zo strany Nemecka mali za následok posúvanie zbrojnej výroby na relatívne bezpečnejšie územie Slovenska.

Väčšina zbrojných podnikov na Slovensku netvorila vlastné spoločnosti, ale bola súčasťou veľkých celoštátnych alebo zahraničných koncernov. Svojím rozsahom a produkciou zbrojnej výroby zastávali popredné miesto koncern Škoda Plzeň a Československá Zbrojovka. V druhej polovici tridsiatych rokov pribudli významné kapacity na Slovensku v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici, ktoré boli pobočnými závodmi veľkých českých firiem. Keďže Plzeň sa nachádzala vo veľmi nevýhodnej polohe v blízkosti hraníc s Nemeckom, už v roku 1925 navrhli Škodove závody v Plzni Ministerstvu národnej obrany (ďalej MNO) vybudovať záložnú továreň na Slovensku. Na základe požiadaviek MNO mala byť slovenská továreň umiestnená v strede Československej republiky, v údolí rieky Váh medzi Trenčínom a Žilinou. Pre výstavbu továrne bola napokon definitívne vybraná oblasť Dubnice.¹

Zmluva o výstavbe záložnej továrne na výrobu delostreleckého materiálu a munície na území Slovenska bola po zdĺhavých rokovaní podpísaná dňa 21. apríla 1928.² Dubnický závod sa budoval ako záložná továreň, ktorá by zásobovala armádu delostreleckými zbraňami a muníciou v prípade bezprostredného ohrozenia a neschopnosti výroby závodu v Plzni. Plánovaná výkonnosť dubnického závodu bola stanovená na 100 % v porovnaní s muničnými dielňami v Plzni a na 50 % v porovnaní s plzenskou delovkou. Továreň mala byť vybudovaná ako pobočný závod akciovej spoločnosti Škoda a investičné náklady spojené s výstavbou sa zaviazalo uhradiť MNO z príjmov za dodávky zbrojného materiálu. Podpísaním dohody zadalo MNO Škodovým závozom objednávku na 232 húfníc 150 mm vz. 25, 109 protiletadlových kanónov 83,5 mm vz. 22, 180 000 kusov 150 mm časovaných granátov vz. 25, 75 000 ks 83,5 mm granátových nábojov vz. 23 a 162 zameriavačov bez ďalekohľadov pre 83,5 mm protiletadlový kanón vz. 22.³ Výkup pozemkov pre stavbu dubnického závodu sa začal v roku 1928 a k výstavbe sa prišlo koncom roka 1929.⁴

Druhá významná zbrojná továreň na strednom Považí bola vybudovaná v Považskej

¹ Štátny archív (ŠA) Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica (neusporiadaný), šk. 7. Správa o vybudovaní zbrojnej továrne v Dubnici.

² Státní oblastní archiv (SOA) Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. Generální ředitelství (GŘ) Škoda Plzeň, šk. 1007, č. j. 5232/1928. Zmluva medzi MNO ČSR a Akciovou spoločnosťou Škodove závody v Plzni z 21. 4. 1928 o vybudovaní záložnej zbrojnej továrne na Slovensku, podpísaná Karлом Lovensteinom (generálnym riaditeľom Škodových závodov), Jozefom Šimonekom (prezidentom Škodových závodov) a ministrom národnej obrany Františkom Udržalom.

Do konca roka 1931 mali mať jednotlivé oddelenia dubnického závodu v porovnaní so závodmi v Plzni a v Nýřanoch nasledujúcu výkonnosť: lisovňa striel pre strelivo do kalibru 150 mm 100 %, hydraulická a kompresorová stanica 100 %, plynáreň 100 %, zapaľovače 100 %, sústružňa striel 25 %, delovka na výrobu diel do kalibru 150 mm vrátane zameriavačov 12,5 %, laborácia zapaľovačov všetkých kalibrov 100 % a kotolňa 100 %. Do konca roka 1933 sa mala rozšíriť sústružňa striel na 50 % výkonnosti plzenských dielní a mali byť dokončené pomocné dielne, skladišťa a administratívne budovy.

³ SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Škoda Plzeň, šk. 1007, č. j. 5232/1928. Zmluva medzi MNO ČSR a Akciovou spoločnosťou Škodove závody v Plzni z 21. 4. 1928 o vybudovaní záložnej zbrojnej továrne na Slovensku.

⁴ VANĚK, Alois – SUŠKO, Ladislav. *Z histórie strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom 1928-1949*. Dubnica nad Váhom : SMZ, 1976, s. 23.

Bystrici. Československá zbrojovka Brno v snahe obstať na zahraničnom trhu a čeliť konkurencii mala v úmysle vyrábať nielen zbrane, ale k nim aj príslušnú muníciu. Spočiatku sa zaoberala projektom vybudovať vlastnú muničnú továreň, neskôr od tohto projektu upustila a v roku 1928 zakúpila väčšinu akcií firmy *Roth* v Bratislave. Závod rakúskej firmy *Georg Roth a spol.*, známy aj ako „Patrónka“ na výrobu pechotného streliva bol založený v Bratislave už v roku 1870. Po zmene vlastníckych pomerov v roku 1928 sa zmenil názov podniku na *Československé muničné a kovospracujúce závody akciová spoločnosť*. Prišlo sa k výstavbe delostreleckého oddelenia a v nasledujúcich dvoch rokoch k zdokonaleniu výroby delostreleckých nábojníc. Značná časť vyrobených delostreleckých nábojníc smerovala v tomto období do Juhoslávie.⁵

MNO požadovalo, aby bola bratislavská muničná továreň presunutá do strategicky výhodnejšieho vnútrozemia. Odsťahovanie továrne bolo aj podmienkou pre ďalšie objednávky od MNO, bez ktorých by podnik nedokázal ďalej existovať. Bratislavský podnik sa tak stal základom pre závod v Považskej Bystrici.⁶ Slávnostné položenie základného kameňa považskobystrickej zbrojovky sa uskutočnilo 7. júla 1929: „*Dnešního dne byl položen základní kámen ku stavbě továrny československých muničních a kovodělných závodů akc. spol. v Považské Bystrici, která z důvodů celostátních bude sem přemístěna z Bratislavy. Účel této továrny jest obrana státu československého.*“⁷ Náklady na vybudovanie novej továrne predstavovali 280 miliónov Kč. Ako prvé sa postavilo hutné oddelenie na zlievanie, valcovanie, ťaženie a lisovanie medi, mosadze, hliníka a jeho zliatin. Neskôr sa prišlo k výstavbe už samotnej továrne, kapslovky, výroby delostreleckých nábojníc, náradovne a v konečnom štádiu tam bola prenesená časť brnianskej puškárne.⁸

Po zrútení kurzu akcií na burze v New Yorku v októbri 1929 prepukla hospodárska kríza, ktorá zasiahla takmer celý svet. V celosvetovom meradle sa prehlbovala až do roku 1932, ale v niektorých krajinách (medzi nimi bolo aj Československo) dosiahla svoj vrchol ešte neskôr.⁹ Následkom hospodárskej a finančnej krízy bola výstavba dubnického závodu v roku 1931 pozastavená. Dovtedy sa podarilo previesť oplotenie továrne, začala sa stavať Hala I. a vlečka zo stanice do závodu.¹⁰ Koncom októbra 1931 bola zo zástupcov obce Dub-

⁵ Moravský zemský archiv (MZA) Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 91, č. j. 122. Vývoj muničného závodu v Považskej Bystrici. V Československu ešte okrem firmy Roth vyrábala muníciu továreň Sellier & Bellot.

⁶ V Považskej Bystrici v skutočnosti začali pôsobiť dva podniky: Československé muničné a kovodělné závody, úč. spol., Považská Bystrica a druhým podnikom bola Československá zbrojovka so sídlom v Brne. V Považskej Bystrici si zriadila pobočný závod. Československé muničné a kovodělné závody fungovali ako sesterský závod Zbrojovky Brno. Hoci všetky ich akcie vlastnila brnianska Zbrojovka, mali vlastné vedenie a pôsobili samostatne až do zlúčenia podnikov. Pozri: JANAS, Karol. *Považské strojárne od muničky po ZVL*. Žilina : Knižné centrum, 2009, s. 16-17. ISBN 978-80-8064-336-2.

⁷ SMATAN, Karol. *Zabudnutá munička na Považí 1934-2004*. Košice-Myslava : TypoPress, 2005, s. 5. ISBN 80-89089-21-6.

⁸ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 91, č. j. 122. Vývoj muničného závodu v Považskej Bystrici.

⁹ KINDLEBERGER, Charles P. *The World in Depression 1929-1939*. California : University of California Press, 1986, s. 95. Pozri aj: LACINA, Vlastislav. *Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934*. Praha : Academia, 1984.

¹⁰ SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. 5. História výstavby závodu v Dubnici. Správa Aloisa Vaněka (obchodný riaditeľ).

nica vyslaná na MNO do Prahy delegácia so žiadosťou, aby sa pokračovalo v stavebných prácach na dubnickom závode. Plk. Kratochvíl delegáciu uistil, že zastavenie prác spôsobilé hospodárskymi problémami má len prechodný ráz. Už v apríli 1932 sa Škodove závody zaviazali aspoň v čiastočnej miere obnoviť práce na výstavbe závodu, aby sa znížila v Dubnici nezamestnanosť.¹¹ Pre Považskú Bystricu bol dosah hospodárskej krízy oveľa miernejší a veľká časť Považskobystričanov nachádzala prácu v už fungujúcich prevádzkach alebo pri výstavbe nových. Sociálne štrajky a nepokoje typické v tomto období pre celé Slovensko sa Považskej Bystrici vyhli. Zvyšovanie výroby pomohlo v krízových rokoch udržať obrat celého koncernu Zbrojovky.¹²

Hospodárska kríza postihla Zbrojovku neskôr, než ostatné podniky. Rok 1930 bol dokonca považovaný vo všetkých ukazovateľoch (výroba, zamestnanosť, zahraničný obchod, fakturácia, čistý zisk, investície atď.) za veľmi úspešný. V podniku sa neprepúšťalo, ale, naopak, boli prijímaní noví zamestnanci.¹³ V rokoch 1930 a 1931 Zbrojovka pracovala ešte na objednávkach priemerne za 190 miliónov Kč ročne. Pre Československú zbrojovku bol kritickým obdobím najmä rok 1933, keď bola výroba zbraní takmer zastavená vinou nedostatku objednávok a prerušenia rozpracovaných exportných objednávok. Menšie očakávané zahraničné objednávky v hodnote 15 miliónov Kč bolo možné zabezpečiť zo zásob v skladoch alebo dohnotením rozpracovaných súčiastok. Výroba v súhrnnej hodnote približne 50 miliónov Kč predstavovala len asi osminu výrobnnej kapacity zbrojovky.¹⁴ Už v roku 1932 Zbrojovka adresovala vláde memorandum, kde sa priamo hovorilo o možnosti skrachovania podniku, ak nebudú zabezpečené objednávky zbraní, pôžička od Ministerstva financií (ďalej MF) a nebude zaplatená dlžoba od MNO.¹⁵

Svetová hospodárska kríza z európskych štátov najviac postihla Nemecko. Odlivom kapitálu priemyselné podniky krachovali, znižovala sa priemyselná výroba a rástla nezamestnanosť. Pri najvyššom hospodárskom poklese približne v polovici roka 1932 dosahovala priemyselná výroba len 59 % predvojnového stavu a poľnohospodárstvo len 31 %. Bankrot zasiahol nielen priemysel, ale aj poľnohospodárstvo a prehĺbila sa tak chronická agrárna kríza. Nemecký export rapídne klesol a núdzové opatrenia nemeckej vlády, ktoré mali znížiť deficit štátneho rozpočtu, ho práve naopak navýšili. Dopad na obyvateľstvo viedol k zvyšovaniu daní, rastu cien, poklesu príjmov a katastrofálnemu nárastu nezamestnanosti. Následkom bol vzostup nacionalizmu a rast vplyvu extrémistických totalitných strán, medzi ktorými sa výrazne presadzovali nacisti na čele s Adolfom Hitlerom.

Zvýšená podpora MNO pre zbrojárske podniky v Československu súvisela so zmenou medzinárodnej situácie a s nástupom Hitlera k moci v Nemecku. Na medzinárodnej odzbro-

¹¹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 29. Rok 1931-zastavenie prác, správa pre generálneho riaditeľa Karola Lovensteina. Delegáciu viedol notár Reihel, námestník starostu Porubčan a obecní radní Kvasnica a Kučera.

¹² JANAS, ref. 6, s. 23.

¹³ FRANĚK, Otakar. *Dějiny koncernu brněnské Zbrojovky (1918-1939)*. Brno : BLOK, 1969, s. 163.

¹⁴ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, č. j. 122. Memorandum o vývoji Zbrojovky z 30. 6. 1932. Celkový stav objednávok v roku 1933 bol nasledovný: zahraničné objednávky zbraní 15 miliónov Kč, autá 22,5 miliónov Kč, váhy 5,8 miliónov Kč, bicykle 7 miliónov Kč, rôzne (písacie, obrábacie stroje) 2 milióny Kč, čiže spolu 52,3 miliónov Kč. Aby bola zachovaná hospodárska rovnováha podniku, bolo potrebné získať ročné objednávky v hodnote najmenej 100 miliónov Kč.

¹⁵ FRANĚK, ref. 13, s. 168. Napokon podnik získal od MF pôžičku vo výške 50 miliónov Kč ako zálohu na výrobu pušiek pre MNO a žandárskych karabín pre finančnú stráž.

jovacej konferencii v Ženeve v rokoch 1932 – 1933 sa prejednávala aj nemecká požiadavka o zrovnoprávnení v zbrojení. Nemecko konferenciu 19. októbra 1933 opustilo a hneď v ten istý deň vystúpilo zo Spoločnosti národov. Napriek podmienkam stanoveným Versailleskou mierovou zmluvou¹⁶ sa začal program znovuvyzbrojenia Nemecka. Po návrate zo ženevskej konferencie vtedajší minister zahraničných vecí Československa Edvard Beneš oznámil vedúcim činiteľom MNO, že medzinárodná situácia je neistá a očakávaná kríza prepukne pravdepodobne okolo roku 1936.¹⁷ V náčrte *Vojnové ciele Československa* z roku 1933 sa uvádza: „*My budeme pravdepodobne prvým vojenským cieľom nepriateľskej koalície, jednak svojim geografickým položením a tiež preto, aby sa zmocnila našich zdrojov.*“¹⁸ V súvislosti s nemeckou hrozbou rástol význam Slovenska, ktoré by predstavovalo most na východ z nemeckého obkľúčenia.

Pri budovaní vojenského hospodárstva v Nemecku bol v septembri 1936 vyhlásený štvorročný plán pod vedením Hermanna Göringa. Účelom nemeckej hospodárskej politiky malo byť „zlepšenie životného štandardu najširších vrstiev ľudu“, čo sa spájalo s nutnosťou zbrojenia v mene obrany pred vonkajším nebezpečenstvom, predovšetkým zo strany Ruska.¹⁹ Hitler formuloval ciele plánu v memorande z augusta 1936: „*Nemecká armáda musí byť do štyroch rokov pripravená k nasadeniu, nemecké hospodárstvo musí byť do štyroch rokov pripravené na vojnu.*“²⁰ Hitler vymedzil prechodné obdobie pre mobilizáciu hospodárskych síl v mene očakávanej vojny. Všetky nemecké zdroje a výrobné sily mali byť bez ohľadu na náklady využité na zbrojenie. Program zahŕňal urýchlenie militarizácie, a konečný plán smeroval k výstavbe veľkopriestorového hospodárstva (Grossraumwirtschaft). Prišlo sa k reštrukturalizácii priemyslu so zameraním na budovanie zbrojného priemyslu a vojenskej infraštruktúry. Podľa pôvodného plánu vypracovaného Hjalmarom Schachtom²¹ v lete 1933 mali byť vojenské výdaje na znovuvyzbrojenie Nemecka určitým spôsobom limitované: 35 miliárd ríšskych mariek na 8 rokov, čo predstavovalo priemerne 4,3 miliardy ríšskych mariek ročne. Plánovaný program pozostával z dvoch fáz: prvé štyri roky sa určili na vybudovanie obrany a vo zvyšných štyroch sa

¹⁶ Na základe Versailleskej mierovej zmluvy nemohla nemecká armáda presiahnuť počet 100 000 mužov so 4 000 dôstojníkmi. Nemecké loďstvo sa značne zredukovalo, ponorky, vojenské letectvo a niektoré druhy ťažkých zbraní vrátane tankov boli zakázané. Ďalším opatrením demilitarizácie bolo rozpustenie generálneho štábu. V priebehu 20. a 30. rokov Nemecko obchádzalo ustanovené podmienky vyvíjaním a testovaním techniky na území Sovietskeho zväzu.

¹⁷ BENEŠ, Edvard. *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha 1946, s. 19. Edvard Beneš uvádza, že na základe jeho varovania došlo už v priebehu roka 1932 na hlavnom štábe k niekoľkým dôležitým poradám, kde bola stanovená požiadavka na pripravenosť brannej moci.

¹⁸ HYNDRÁK, Václav. K otázce vojenské hodnoty čs. armády v druhé polovine třicátých let. In *Historie a vojenství*, 1964, č. 1, Príloha č. 1, s. 92. Pozri: LIPTÁK, Ľubomír. *Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 139. ISBN 978-80-8101-518-2. Možnosť ohrozenia ČSR zo strany nacistického Nemecka konštatoval Edvard Beneš na konferencii Malej dohody v Sinai v septembri 1933 s tvrdením, že do troch štyroch rokov Adolf Hitler rozpúta nový vojnový konflikt.

¹⁹ VOLKMANN, Hans – Erich. Die NS – Wirtschaft in Vorbereitung des Krieges. In *Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges*. Frankfurt am Main 1989, s. 334.

²⁰ TREUE, Wilhelm. Hitlers Denkschrift zum Vierjahresplan 1936. In *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1955, 2. Heft, s. 184.

²¹ Hjalmar Schacht bol jedným z kľúčových architektov novej nemeckej armády. Od marca 1933 bol prezidentom Ríšskej banky a od roku 1934 ríšskym a pruským ministrom hospodárstva. Pod jeho vedením boli opatrené podvodné úvery, ktorými sa hradili zbrojné dodávky.

malo prikrčiť k budovaniu ofenzívnych síl. V júli 1934 sa nemecké plány skomplikovali, pretože deficit zahraničného obchodu ohrozil dodávky materiálu pre zbrojný program.²² Po prekonaní týchto problémov sa už začiatkom roka 1935 Schachtov plán finančne prekročil vytvorením armády pozostávajúcej z 36 divízií. Dominancia vojenských výdavkov bola zreteľná najmä v oblasti štátom kontrolovanej ekonomiky, kde v roku 1935 tvorili 70 % a o tri roky neskôr až 80 % všetkých výdavkov. Prostredníctvom programu zbrojenia a verejných prác sa podarilo v Nemecku prekonať hospodársku krízu a podstatne znížiť nezamestnanosť.²³

Zbrojenie Nemecka vyvolalo odozvu u jeho potenciálnych nepriateľov. Na jar 1935 Francúzsko predĺžilo dobu brannej povinnosti na dva roky a Veľká Británia schválila nové opatrenia obrannej politiky. Dňa 2. mája 1935 bola podpísaná medzi Francúzskom a Sovietskym zväzom spojenecká zmluva o vzájomnej pomoci, na ktorú nadviazala podobná dohoda o dva týždne neskôr medzi Sovietskym zväzom a ČSR. Československo-sovietsku spojeneckú zmluvu podpísali 16. mája 1935 v Prahe Edvard Beneš a ruský vyslanec Sergej Sergejevič Alexandrovský. Sformulovali ju v súlade s princípmi Spoločnosti národov a dopĺňala už staršie československo-francúzske spojenecké záväzky z rokov 1924 – 1925.²⁴ Francúzsko-sovietsku dohodu využil Hitler ako zámienku pre obsadenie nemeckými vojskami demilitarizovaného pásma v Porýnsku. Ohrozenie Československa sa ešte vystupňovalo po nemeckej anexii Rakúska v marci 1938, keď sa hranice s Nemeckom posunuli až k Bratislave.²⁵

Ako reakcia na politický vývoj v Nemecku zároveň v jednotlivých krajinách rástli vojenské výdaje. Podľa A. J. Browna sa na základe údajov Spoločnosti národov v priebehu rokov 1934 – 1938 zvýšili vojenské výdaje vo Francúzsku o 41 %, v Spojenom kráľovstve o 250 %, v SSSR o 370 % a v Nemecku dokonca o 470 %. Vojenské výdaje sa v priebehu rokov 1934 – 1938 zvýšili aj v ČSR, a to o 130 %.²⁶

Obava z vojenského konfliktu podmienila významné investície do zbrojárskeho priemyslu v Československu. Po prekonaní najťažšej hospodárskej krízy venovala československá vláda značné finančné prostriedky na obranu štátu. V októbri 1933 vznikla Najvyššia rada obrany štátu a v roku 1934 sa predĺžila základná vojenská služba na dva roky. Zvyšoval sa počet ozbrojených síl a bola dôkladne zreorganizovaná armáda, s čím súviselo prideľovanie nových objednávok pre zbrojný priemysel. Presun a nová výstavba zbrojných

²² TOOZE, Adam. *Statistics and the German State, 1900-1945. The Making of Modern Economic Knowledge*. Cambridge University Press, 2001, s. 188. ISBN 0-521-80318-7.

²³ TOOZE, Adam. *The Wages of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy*. London: Allen Line, 2006, s. 207. ISBN 978-0-7139-9566-4.

²⁴ FERENČUHOVÁ, Bohumila. Československá zahraničná politika a otázky medzinárodnej bezpečnosti. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava : VEDA, SAV, 2004, s. 52. ISBN 80-224-0795-X; K problematike československo-sovietskej zmluvy pozri prácu: KVAČEK, Robert. *Nad Európou zataženo*. Praha : Svoboda, 1966.

²⁵ PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. I. díl období 1918-1945*. Brno : Doplněk, 2004, s. 266. ISBN 80-7239-147-X. Hranica medzi Československom a Nemeckom sa predĺžila o 558 km na 2 097 km.

²⁶ MILWARD, Alan S. *War, Economy and Society (1939-1945)*. London 1979, s. 47. V ďalších štátoch sa vojenské výdaje v priebehu rokov 1934-1938 zvýšili o: 455 % v Japonsku, 56 % v Taliansku, 112 % v Rakúsku, 115 % v Dánsku, 98 % vo Švédsku, 92 % v Holandsku, 86 % vo Švajčiarsku, 56 % v Poľsku a o 47 % v Maďarsku.

závodov, zbrojných programov v už fungujúcich továrňach, výstavba opevnení, rôznych vojenských zariadení, skladov, dopravnej infraštruktúry a energetiky sa realizovali najmä od polovice tridsiatych rokov. Tieto práce zamestnávali desaťtisíce robotníkov a pre niektoré kraje znamenali významné hospodárske povzbudenie. V prípade konfliktu bolo stredné Považie pokladané za relatívne najmenej zraniteľné územie a mala tu vzniknúť nová dôležitá základňa československého zbrojného priemyslu.²⁷

Situácia sa prejavila aj v zrýchlenom tempe výstavby dubnického závodu od roku 1934. Najvyššia rada obrany štátu určila podľa zákona o obrane štátu z dňa 13. mája 1936 č. 131 Zbierky zákonov, že továrň Škodových závodov v Dubnici nad Váhom je potrebné klásť pre jej mimoriadny význam po stránke stavebnej a prevádzkovej na úroveň opevňovacích a iných obranných stavieb.²⁸ V záujme urýchleného spustenia prevádzky firma Škoda premiestňovala do Dubnice kompletne výrobné zariadenia z materského závodu v Plzni.²⁹ V roku 1936 už výstavba pokročila natoľko, že vo februári prišli odborníci z Plzne pripraviť začiatok výroby a najat' robotníkov na zaškolenie do výrobnéj prevádzky. V ešte nedokončenom závode sa začala zbrojná výroba dňa 2. januára 1937.³⁰

Škodove závody v Dubnici nad Váhom mali štátom zabezpečenú energetickú základňu budovaním hydrocentrál na Váhu. Najlacnejší elektrický prúd na Slovensku im bol dodávaný prvou hydrocentrálou na Váhu pri Ladcoch s výkonom 15 MW.³¹ Pre prípad poruchy v dodávke prúdu mali k dispozícii aj vlastnú centrálu. Veľké vodné dielo pri Ladcoch bolo vybudované v prvom období investícií vodohospodárskeho fondu v rokoch 1932 – 1936.

V apríli 1934 sa uskutočnila úplná fúzia podniku *Československé muničné a kovospracujúce závody akciová spoločnosť* s *Československou zbrojovkou, akciovou spoločnosťou* v Brne a v nasledujúcom roku sa závod premenoval na *Pobočný závod Československej zbrojovky akciová spoločnosť Brno* v Považskej Bystrici. Pri tejto príležitosti bol zvýšený akciový kapitál na 70 miliónov Kč.³² V závode sa v roku 1937 začala výroba pechotných zbraní a munície pre československú armádu, ale aj loveckej a športovej munície pre domáci a zahraničný trh.³³ Druhé zvýšenie kapitálu nastalo v roku 1937 na 120 miliónov Kč.³⁴ Považská Bystrica do konca októbra 1937 vyrobila 25 tisíc pušiek a 250 miliónov rôznych nábojov. Koncom roka 1937 mal už závod v Považskej Bystrici cez 7 000 zamestnancov.³⁵

²⁷ Strategický plán vojenskej obrany Československej republiky z polovice tridsiatych rokov 20. storočia predpokladal hlavný útok nepriateľa na územie Čiech a Moravy. Preto sa mali dôležité podniky vojnového priemyslu vybudovať na Slovensku.

²⁸ SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GŘ Škoda Plzeň, zložka výstavba Dubnice 1933-1938.

²⁹ HALLON, Ľudovít. Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava : VEDA, SAV, 2004, s. 338. ISBN 80-224-0795-X.

³⁰ ČAPLOVIČ, Miloslav – KATREBA, Zoltán. *Zbrojná výroba na Slovensku v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. storočia*. Rukopis, s. 3.

³¹ HALLON, ref. 29, s. 339.

³² MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, č. j. 122. Správa zo 7. 11. 1940 o vývoji Koncernu Zbrojovky Brno do roku 1940.

³³ SMATANA, ref. 7, s. 6-9.

³⁴ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, č. j. 122. Správa zo 7. 11. 1940 o vývoji Koncernu Zbrojovky Brno do roku 1940.

³⁵ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 91, č. j. 122. Vývoj muničného závodu v Považskej Bystrici. Správa z 7. 1. 1938. V roku 1928 zamestnával závod v Považskej Bystrici 1 038 zamestnancov, v roku 1929 dovedna 1 623 zamestnancov, v roku 1930 1 532 zamestnancov, v roku 1931 1 463

Závod v Považskej Bystrici mal v Československu prvenstvo vo výrobe valcovaných a lisovaných polotovarov zo zliatin hliníka, medi a horčíka.³⁶

Druhá polovica tridsiatych rokov sa vyznačovala rozširovaním okruhu pôsobnosti Československej Zbrojovky budovaním pobočných závodov a získavaním účasti na priemyselných podnikoch, ktorých výrobný program bol príbuzný alebo vhodne dopĺňajúci program Zbrojovky. Československá zbrojovka rozšírila svoj vplyv aj na ďalšie podniky na území Slovenska. V roku 1938 odkúpila Zbrojovka od Československého štátu *Podbrezovú baniskú a hutnú spoločnosť* so sídlom v Prahe, ale s hutnými závodmi na Slovensku. V závode na Slovensku sa elektrolyticky spracovávala meď, vyrábali sa valcované plechy, tyčové a profilové železo, nosiče, koľajnice, zvarované trubky, oceľové odliatky, ale aj kuchynské sporáky, smaltované nádoby, oceľový nábytok a mostné konštrukcie. Na Slovensku získala Zbrojovka významnú kapitálovú účasť aj vo firme na kovové zbožie *Sandrik* v Dolných Hámroch, ktorá sa v roku 1937 zvýšila na 25 %. V priebehu roka podnik zaznamenal vyšší obrat a stúpol aj počet zamestnancov na 682. V roku 1937 získala Zbrojovka účasť na bankej a hutnej spoločnosti *Montania* v Bratislave výkupom 99 % akcií so súhrnným kapitálom spoločnosti 2 milióny Kč.³⁷

V Přerove na Morave sa vybudovala továreň na optické prístroje (ako súčasť výzbroje ručných zbraní, delostrelectva a letectva) *Optikotechna*. Vo Vsetíne na Morave sa od roku 1936 vybudoval pobočný závod na výrobu zbraní a munície. Postupne sa sem preniesla výroba ťažkého guľometu vz. 37 kalibru 7,9 mm a veľkého guľometu kalibru 15 mm z brnianskeho závodu. Zo závodu v Považskej Bystrici sa sem presunula výroba loveckých brokovnicových nábojov. V Čechách a na Morave získala kapitálovú účasť na Škodovke, Explózii, Synthesii, Severnej dráhe Ferdinandovej, v zahraničí najmä v podnikoch v Rumunsku a Juhoslávii.³⁸

Základ pre rozsiahly československý zbrojný export v tridsiatych rokoch položila zahraničnopolitická orientácia republiky a už začiatkom dvadsiatych rokov vytvorenie Malej dohody, vojensko-politického spojenectva medzi Československom, Rumunskom a Juho-sláviou.³⁹ Československé dodávky zbrojného materiálu smerovali najmä do štátov Malej dohody v snahe zomknúť obranné sily a dohodnúť tzv. technické prostriedky obrany. Úsilie Československa však narážalo na tlak Rumunska a Juhoslávie o poskytovanie ďalších obchodných výhod a stúpala už pomerne vysoká zadlženosť oboch štátov voči Československu. Rumunská strana dávala najavo, že povinnosťou Československa, ako najvyspelejšieho malodohodového štátu, je bezplatné vyzbrojovanie spojencov. V rokoch 1934 – 1935 poskytli československé zbrojárske firmy Škoda a Zbrojovka úvery Rumunsku v súhrnnej

zamestnancov, v roku 1932 1 562 zamestnancov, v roku 1933 1 660 zamestnancov, v roku 1934 už 2 850 zamestnancov, v roku 1935 3 528 zamestnancov a v roku 1936 spolu 4 517 zamestnancov.

³⁶ ZAJAC, Dušan. Považské strojárne majú na čom stavať svoj optimizmus. In *Technické noviny*, 4. 9. 1979.

³⁷ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, č. j. 122. Kronika Zbrojovka Brno 1937-1939.

³⁸ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, č. j. 122. Správa zo 7. 11. 1940 o vývoji Koncernu Zbrojovky Brno do roku 1940.

³⁹ Už 14. 8. 1920 bola podpísaná československo-juhoslovenská zmluva za účelom vzájomného poskytnutia pomoci v prípade útoku zo strany Maďarska. Rumunsko sa k tejto dohode pripojilo verbálne 17. 8. 1920. Proces utvárania Malej dohody bol formálne zavŕšený podpisom československo-rumunskej spojeneckej zmluvy 23. 4. 1921 a juhoslovensko-rumunskej zmluvy 7. 6. 1921. Pozri: FERENČUHOVÁ, ref. 24, s. 37.

výške 816,23 miliónov Kč na nákup guľometov, diel a munície. Tento úver mal byť splatný v rokoch 1935 – 1942. Takmer súčasne sa Rumunsku poskytol ďalší úver vo výške 200 miliónov Kč so splatnosťou v rokoch 1941 – 1948. Československo sa stalo najväčším vývozcom zbrojného materiálu do Rumunska v dodávkach guľometov a pušiek z brnianskej Zbrojovky a diel zo Škodovky. Juhoslávia rovnako ako Rumunsko využívala československé zbrojné úvery. Československo poskytlo Juhoslávii 14. septembra 1935 úver v sume 700 miliónov Kč, ale veriteľom boli len Škodove závody. Dôvodom bolo, že podnik, na rozdiel od štátu, nemusel brať politické ohľady na dlžníkov.⁴⁰

Z európskych štátov smeroval československý zbrojný export ešte do Anglicka, Belgicka, Holandska, Litvy a Estónska, do viacerých štátov Južnej Ameriky (Uruguay, Brazília, Columbia, Chile, Peru, Bolívia atď.), ale aj do Ázie (Čína, Afganistan, Turecko, Irak, Irán atď.). Objem exportu zbraní a munície dosiahol svoj vrchol v rokoch 1934 – 1935, keď predstavoval 21,1 až 24,5 %, čím sa Československo dostalo na prvé miesto v celosvetovom meradle.⁴¹ Za rok 1937 činila u Československej zbrojovky objednávka zbraní cez 40 miliónov Kč a munície za 150 miliónov Kč. V záujme realizácie zbrojných objednávok navštívili závod mnohí významní zahraniční predstavitelia. Dňa 20. apríla 1937 sa vystriedali v Zbrojovke Brno dokonca 3 vojenské delegácie. Ruská vojenská delegácia na čele s generálmi Jefimovom a Dubrovinom v ranných hodinách, v odpoľudňajších hodinách delegácia z Juhoslávie na čele s generálom Bodym a napokon rumunská delegácia, ktorú viedol plukovník Stavrad. Demonštrovala sa im strelba z ťažkého a ľahkého guľometu. V máji navštívil závod juhoslovanský minister vojny generál Marič.⁴²

Zbrojovky poskytovali možnosť zamestnať sa ľuďom z okolitých okresov, čím sa výrazne znížila nezamestnanosť na Považí. V apríli 1936 bolo v dubnickom závode zamestnaných 650 ľudí z Ilavského okresu, 606 robotníkov z Trenčianskeho okresu, 135 z okresu Púchov, 180 z okresu Prievidza, 101 z okresu Nové Mesto nad Váhom a zvyšných 420 robotníkov pochádzalo z iných oblastí Slovenska. Z Čiech a Moravy pracovalo v Dubnici 196 špecialistov – remeselníkov (murári, tesári, pokrývači, kováči, strojár, pokladači koľajníc atď.), pretože v okolitých okresoch nebolo možné zamestnať ľudí s potrebnými schopnosťami a vzdelaním.⁴³

Na tento problém sa v júni 1937 sťažoval riaditeľ dubnického závodu František Placák vo svojej správe hlavnému technickému riaditeľovi Škodových závodov Aloisovi Vaněkovi: „*Potřebné dělníky opatřujeme si s velkými obtížemi. Kvalifikovaných dělníků-řemeslníků vůbec dostati nemůžeme. Přijímáme většinou dělnictvo zdejší (kováře, klempíře a tzv. „zámečníky“), které zaučujeme buď v sesterských závodech nebo v závode v Dubnici. Toto zaučování stojí nás ohromné peníze. K tomu musí se připočísti cestovné (z Plzně a Adamova) pak mzdy a služné zvláštních instruktorů a mimo toho všeho je zde spousta zmetků, kterých*

⁴⁰ JANČÍK, Drahomír. *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936-1939*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 1999, s. 15-16, 132, 134, 144. ISBN 80-7184-700-3. Pozri aj: JANČÍK, Drahomír. *Německo a Malá dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska v první polovině 30. let*. Praha : AUC, 1990. Komplexnejšie spracovanie tematiky po rade štúdií uskutočnil autor SLÁDEK, Zdeněk. *Malá dohoda 1919-1938 : její hospodářské, politické a vojenské komponenty*. Praha : Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-820-4.

⁴¹ FRANĚK, Otakar. *Zbraně pro celý svět*. Brno : Blok, 1970, s. 11.

⁴² MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, Kronika podniku Zbrojovka Brno 1937-1939.

⁴³ SOA Plzeň, Archiv Škoda Plzeň, f. GŘ Škoda Plzeň, zložka výstavba Dubnice 1933-1938. Správa OÚ v Ilave z 27. 4. 1936.

*takový dělník udělá, než se alespoň částečně zaučí. Můžeme tedy říci, že náš dosavadní provoz je vůbec jakási škola, která nás stojí velké peníze, mnoho námahy a která měla by v blízké budoucnosti též něco přinést.*⁴⁴

V náradovni pracovalo v roku 1937 len 70 zaučených robotníkov z Plzne a bolo potrebné zaobstarat' a zaučiť ešte ďalších 180 až 200 robotníkov. V muničných mechanických dielnach sa malo zamestnat' do konca roka 1937 približne ďalších 300 robotníkov. Problém nepredstavovali iba laboračné dielne v dubnickom Údolí, kde ako pomocné robotníčky pracovali hlavne ženy. Za daných podmienok nebolo možné dodržať termín výroby kanónov A4 PÚV a A6 pre MNO. Dubnický riaditeľ sa zároveň obával, že už zaučení robotníci odídu na lepšie platené miesta, kde budú mať možnosť získať aj lacnejšie ubytovanie. Ďalší závažný problém nastal pre nedostatok voľných bytov v Dubnici a veľkú drahotu. Škodove závody dokonca uzavreli s považskobystrickou zbrojovkou dohodu, aby nepreberala dubnickému závodu robotníkov, keďže robotníkom v Považskej Bystrici sa ponúkala jednorazová drahotná výpomoc a výhodnejšie príplatky za prácu nadčas. Rovnaká situácia nastala aj v prípade úradníctva v dubnickom závode: *„Je samozřejmé, že úřednictvo udržíme zde jenom tenkrát, když vedle vyřízení otázky platové, budou mít vhodné byty, umožní se jim nákup životních potřeb za přiměřené ceny a nezapomene se též alespoň na hlavní jeho potřeby kulturní.*⁴⁵

Problém so zabezpečením ubytovania pre zamestnancov mala aj považskobystrická zbrojovka, keďže Považská Bystrica bola malým mestom s nedostatkom voľných bytov. Prišlo sa k výstavbe obytnej kolónie pre zamestnancov závodu, internátu pre slobodných zamestnancov, novej školy, Spoločenského domu, športového štadióna a zriadila sa učňovská škola, ktorá mala 130 až 150 učňov.⁴⁶

Československá vláda určila na premiestnenie zbrojárkeho priemyslu na Slovensko dovedna 730,3 miliónov Kč, z čoho malo 64 % pripadnúť na Považie.⁴⁷ Okrem najväčších zbrojných kapacít v Dubnici nad Váhom a v Považskej Bystrici bol ďalším významným mestom zasiahnutým zbrojárskou vlnou Trenčín.⁴⁸ Prišlo sa k výstavbe vyšších veliteľstiev, skladov, veľkej zbrojnice a kasární. Začali sa zväčšovať vojenské sklady v Kubrej – Záblatí, budovali sa nové podzemné sklady pre bojové chemické látky pri zrúcaninách starého kláštora v Skalke pri Trenčíne. V Zlatovciach vznikli nové kasárne a dielne pre protiletadlové delostrelectvo, v neďalekej Nemšovej prebiehala výstavba kasární a intendantných skladov a v Istebníku stavba vojenského skladu.⁴⁹

⁴⁴ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Správa dubnického riaditeľa Františka Placáka vrchnému technickému riaditeľovi Aloisovi Vaňekovi z 12. 6. 1937.

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 91, č. j. 122. Vývoj muničného závodu v Považskej Bystrici.

⁴⁷ ANDROVIČ, Štefan. Vznik trenčianskej skupiny československého vojska na Slovensku po vytvorení ČSR. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.): *Trenčín. Vlastivedná monografia* 2. Bratislava 1997, s. 69. ISBN 80-88811-62-7.

⁴⁸ Už v roku 1925 MNO formovalo novú stratégiu obrany ČSR, kde zohrával Trenčín dôležitú úlohu. Plán mal 2 alternatívy a vznikol v spolupráci s francúzskymi odborníkmi. V oboch prípadoch mala v Trenčíne sídliť 3. československá armáda. V prvej alternatíve aj celoštátne centrum záloh československej brannej moci, v druhej veliteľstvo obrany celého Slovenska pre prípad nemeckého alebo maďarského útoku na ČSR.

⁴⁹ ANDROVIČ, ref. 47, s. 69.

Na Považí sa mali umiestniť aj nové kapacity československého leteckého priemyslu. MNO počítalo s rozsiahlou akciou na vybudovanie nového letecko-výrobného komplexu v priestore medzi Trenčínom a Beckovom. V roku 1936 sa premiestnil do Trenčianskych Biskupíc z Nitry na základe rozhodnutia vojenskej správy Zemský letecký sklad 3. Vyvlastňovanie a výkup pozemkov pre letisko a príslušné objekty sa začalo už v roku 1937. Dňa 14. marca 1939 sa výstavba letiska a objektov dokončila približne na 80 – 85 %.⁵⁰ MNO vykonalo 28. októbra 1938 inšpekčnú prehliadku všetkých leteckých zariadení v Trenčíne. Vzhľadom na to, že sklady a hangáre trenčianskeho letiska boli plné záložného tzv. mobiliizačného materiálu, rozhodlo MNO o premiestnení silnejšej leteckej jednotky do Trenčianskych Biskupíc.⁵¹ Plány vybudovať na Slovensku nový závod na lietadlá firmy Letov, Praha – Letňany pri Beckove a pobočný závod na výrobu leteckých motorov firmy Walter v Kubre pri Trenčíne sa však nepodarilo zrealizovať. Začalo sa iba s výstavbou továrne v Kubre v priestoroch odstaveného drevospracujúceho podniku. Prípravy na výstavbu leteckého závodu v katastri obce Beckov, ktorá sa mala začať na jar 1938, sa vzhľadom na vtedajšiu vojenskú a politickú situáciu, ako aj mobilizáciu československých ozbrojených síl v máji 1938, odložili na neskôr.⁵² Rovnako výstavba automobilky v Trenčíne zostala iba v štádiu plánov.

V druhej polovici tridsiatych rokov sa na Slovensku začalo s výstavbou aj ďalších zbrojárskeho podnikov. Išlo o Závod na výrobu výbušnín S-2 v Sučanoch pri Martine, Vojenskú továreň 3 v Novákoch a Výrobne bojových látok v Chalmovej. Ani jeden z týchto podnikov sa však nepodarilo do rozbitia republiky dokončiť. Už v roku 1928 bol schválený projekt chemickej továrne v Žiline (Vojenská továreň 4) na výrobu bojových plynov, predovšetkým yperitu, fosgénu a stabilizátorov bezdymných prachov centralít I. a II. Podnik sa dobudoval s pomocou Spolku pre chemickú a hutnú výrobu a odovzdali ho vojenskej správe v roku 1937. V závode sa obnovila aj výroba kyseliny sírovej odstavená v dvadsiatych rokoch.⁵³ Vojenská továreň v Zemianskych Kostoľanoch (Vojenská továreň 5) sa začala stavať až v roku 1937 a do roku 1939 tu existovala len pokusná výroba adamsitu.⁵⁴ Firma Techna využila v Novom Meste nad Váhom dlhodobo odstavené objekty Americko-slovenskej dreárskej spoločnosti založenej, ale aj rýchlo skrachovanej po prvej svetovej vojne, na výrobu plynových masiek.⁵⁵

⁵⁰ ŠA Bratislava, f. Omnia národný podnik závod Trenčianske Biskupice (1937) 1943-1949, šk. 4. Správa o vzniku a vývoji závodu v Trenčianskych Biskupiciach podľa mjr. Štefana Gálíka (1936-1946).

⁵¹ ANDROVIČ, Štefan. *Letectvo v Trenčíne*. Bratislava : ALFA, 1987, s. 34.

⁵² Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív (VÚA-VHA) Praha, f. MNO operačný štáb hlavné oddelenie, šk. 1, č. j. 54-2/15. Vojenská továrna na lietadla – ďalší smernice o budovaní náhradného podniku. Správa z 2. 9. 1938. Závod v Letňanoch mal byť zrušený a strojné zariadenie premiestnené do nového (náhradného) podniku na lietadlá v Beckove. Pri závode sa mala vybudovať kolónia pre zamestnancov (50 úradníkov, 300 robotníkov).

⁵³ ČAPLOVIČ, ref. 30, s. 5; Správa o vývoji chemického závodu v Žiline z roku 1945. Podnikový archív Považských chemických závodov v Žiline.

⁵⁴ KATREBA, Zoltán. Československá zbrojná výroba na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia (predstavy a realita). In *Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutočnosť)*. Príspevky z mezinárodnej konferencie 22. – 23. října 2002. Praha : Vojenský historický ústav, 2003, s. 162. ISBN 80-7278-187-1.

⁵⁵ LIPTÁK, Ľubomír. Zbrojárska výroba a urbanizácia na Slovensku v 19. a 20. storočí (etapy, geo-

Pod podmienkou získania objednávok od MNO sa v druhej polovici tridsiatych rokov museli z Bratislavy presídlieť strojársky podnik Tauš na Myjavu a firma Michera na Starú Turú.⁵⁶ Podnik Tauš v Bratislave získal vedúce miesto v ČSR vo výrobe jemných niklovaných a chromovaných vodovodných armatúr. V roku 1935 nadviazal obchodné styky so Zbrojovkou v Brne, rozšíril okruh svojej výroby a jeho obrat vzrástol na 4 milióny korún, v roku 1936 dokonca prekročil 7 miliónov. Dodávky pre Zbrojovku sa postupne zvyšovali a začal rokovať aj s MNO o dodávkach muničných súčiastok. MNO ako podmienku požadovalo presídlenie zbrojného oddelenia z Bratislavy do vnútrozemia. Ako možnosti prichádzali do úvahy Nové Mesto nad Váhom, Svätá Sidónia, Piešťany, Vrbové a Myjava. V roku 1937 sa na pranie MNO začalo s výstavbou zbrojného podniku na Myjave. Výroba v novovybudovanom podniku sa začala 1. októbra 1937 s 50, neskôr 100 zamestnancami. Bratislavský a myjavský závod zamestnávali koncom roka už spolu 350 osôb a obrat sa zvýšil takmer na 9 miliónov Kč.⁵⁷

Modernizovala sa aj výroba v bratislavskom závode firmy Dynamit – Nobel. V tomto období predstavoval nemecký kapitál na slovenskom zbrojárskom priemysle zatiaľ len malé percento. Môžeme hovoriť iba o nepriamej účasti koncernu IG Farben na bratislavskej Dynamitke. Hoci IG Farben mala v priamej držbe len 14 % akcií Dynamitky, v skutočnosti však disponovala akciami vo výške 65 % prostredníctvom ovládania podniku Alfred Nobel & Co. v Troisdorfe, ktorý bol väčšinovým vlastníkom bratislavského podniku.⁵⁸ Vplyv IG Farben sa však výraznejšie neuplatnil až do roku 1938: „... *pred autonómiou Slovenska neexistovala žiadna možnosť vplyvu na vedenie bratislavskej Dynamit Nobel*“.⁵⁹

Do jesene 1938 sa podarilo dislokovať na Slovensko len malú časť vojenského priemyslu. Dôvodom, okrem nepostačujúceho času na realizáciu plánov v dôsledku rýchleho vývinu medzinárodnej situácie, bol aj problém s nerozvinutým komunikačným systémom, deficit modernej hutníckej výroby, ekonomická náročnosť budovania nových závodov, ale aj nedostatok odborných pracovných síl na Slovensku.

politické aspekty, dôsledky). In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti)*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 14.-15. novembra 2001. Bratislava : Vojenský historický ústav, Ministerstvo obrany SR, 2002, s. 336.

⁵⁶ Tamže, s. 336.

⁵⁷ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa II. – Župný úrad v Trenčíne 1940-1945, šk. 11, prez., č. j. 3000/1940. Historické údaje firmy Tauš (továreň na armatúry a kovový tovar) Bratislava – Myjava. Firma Tauš vznikla v Bratislave v roku 1921, keď Václav Tauš a Bohumil Spěváček začali vyrábať lustre a petrolejové lampy pre železnice. V roku 1926 Václav Tauš rozšíril výrobu o mosadzné stavebné kovanie a zamestnával pri striedavej konjunktúre 80 až 250 zamestnancov. Firma sa zadlžila u Legiobanky a v roku 1929 už zamestnávala len 60 robotníkov s celoročným obratom približne 2 milióny korún a bankovým dlhom 5 miliónov korún. Novým majiteľom firmy sa stal Jozef Petr a špecializoval firmu len na výrobu jemných niklovaných a chromovaných vodovodných armatúr. Vo výrobe armatúr postupne získala vedúce miesto v ČSR a predstihla firmu Jiránek a spol. Brno.

⁵⁸ V roku 1926 uzavreli zmluvu o spoločných záujmoch nedávno založený nemecký koncern IG Farben a Alfred Nobel & Co. Firma a s ňou nepriamo aj Dynamitka sa tak dostali do rúk najväčšieho nemeckého chemického koncernu. Pozri: HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu. Bratislavský podnik Dynamit Nobel na križovatkách novodobých dejín (1873-1945)*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 52. ISBN 978-80-8101-508-3.

⁵⁹ Podnikový archív (PA) Istrochem Bratislava, f. Dynamit Nobel (1873-1945), šk. 1. Aktennotiz Berlin.

Zbrojársky priemysel na strednom Považí na prelome rokov 1938/1939 (od Mníchova po vznik Slovenského štátu)

Mníchovská dohoda uzavretá 29. septembra 1938 predstaviteľmi nacistického Nemecka, fašistického Talianska, Veľkej Británie a Francúzska bez účasti ČSR už len dokumentovala zmenu geopolitickej situácie v stredoeurópskom priestore a potvrdila hegemoniu politického, hospodárskeho a medzinárodného postavenia Nemecka. Československo postihli výrazné územné straty v prospech Ríše a následne arbitrážnym rozhodnutím vo Viedni 2. novembra 1938 muselo odstúpiť aj rozsiahle slovenské územia Maďarsku a následne aj Poľsku.⁶⁰ Oklieštením územia stratilo Československo takmer 40 % svojej priemyselnej výroby.⁶¹ Západné veľmoci presadzujúci politiku appeasementu nemali v úmysle klásť Nemecku odpor, práve naopak hľadali možnosti spolupráce za účelom zachovania mieru. Vlády Veľkej Británie a Francúzska sa chceli vyhnúť vojenskému konfliktu, pretože sa domnievali, že najviac by získali práve Spojené štáty, Sovietsky zväz a Japonsko.⁶² Okrem toho na nastávajúci vojenský konflikt boli absolútne nepripravené.

Vývin situácie už v období pred Mníchovom a obava z nemeckého vojenského ohrozenia sa stala dôvodom na nariadenie evakuácie výroby z pohraničných oblastí českých krajín ďalej do vnútrozemia alebo na relatívne bezpečnejšie územie Slovenska. Začiatkom septembra 1938 prišlo do vedenia Škodových závodov k čiastočnej evakuácii závodu v Plzni. Výroba mala naďalej pokračovať, ale jej rozširovanie sa považovalo za bezpredmetné a práca nadčas mala byť zastavená. Vypracovalo sa nové prerozdelenie objednávok medzi jednotlivé závody koncernu. Keďže evakuované stroje sa už do Plzne nemali vrátiť, nariadila sa ich urýchlená inštalácia do závodov v Dubnici a v Adamove, aby sa mohlo nerušene pokračovať vo výrobe munície. Materiál potrebný na výrobu munície naďalej zabezpečovali oceliareň v Plzni a valcovňa v Hrádku. Nič sa nezmenilo ani na dovtedajšej organizácii mozaikovej výroby munície,⁶³ okrem prenesenia centrály z Plzne do Adamova. Z dubnického závodu (z bloku MI) odišlo 40 vagónov zásobovacieho materiálu do Hradca Králové, aby sa v uvoľnených priestoroch mohla zariadiť sústružňa striel s použitím evakuovaných strojov z plzenskej sústružne. Zároveň do Dubnice sa od 24. septembra 1938 evakovala aj výroba laboračných dielní v Nýřanoch, ktoré sa po Mníchovskej dohode ocitli na území pripojenom k Nemecku.⁶⁴ V zabranom území zostalo približne 2,5 % investícií Škodových závodov: dŕl Prokop a Hrabák, výpomocná elektrárňa v Nýřanoch,

⁶⁰ Pozri: DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko: Slovensko v politike Maďarska a Poľska 1933-1939*. Bratislava : Veda, 1991, s. 212. ISBN 978-80-88858-48-5. Po Mníchovskom diktáte predstavovala celková územná strata Československa 28 291 000 km² s 3 817 000 obyvateľmi. Slovensko muselo odstúpiť Nemecku Petržalku a strategicky dôležitý Devín. Po Viedenskej arbitráži stratilo Slovensko svoje najúrodnejšie oblasti na juhu krajiny v prospech Maďarska, ktoré získalo územie s rozlohou 10 390 km² s 853 670 obyvateľmi. Podľa protokolu podpísaného zástupcami poľskej a československej vlády 1. 12. 1938 v Zakopanem stratilo Slovensko v prospech Poľska 226 km² so 4 280 obyvateľmi.

⁶¹ Statistický zpravodaj, 1938, č. 11-12.

⁶² TOOZE, ref. 23, s. 203-204.

⁶³ Mnohé závody na Slovensku sa podieľali na mozaikovej výrobe časti zbraní a munície, kompletizácia však väčšinou prebiehala v českých krajinách. Mozaiková výroba sa realizovala vo viacerých firmách, pričom žiadna z nich nevyrábala všetky súčiastky zbraní a munície.

⁶⁴ VÚA-VHA Praha, šk. 1. Kronika Zbrojné technického úřadu 1 (ZTÚ 1) Škodove závody Plzeň (1918-1940), s. 163.

Zieglerův důl a zariadenie v Komárne, ktoré tiež patrilo Škodovým závodom, bolo však včas evakuované.⁶⁵

Oslabenie štátu po Mníchovskej dohode využila HSLS a 6. októbra 1938 bola z jej iniciatívy vyhlásená autonómia Slovenska na čele s predsedom autonómnej vlády Jozefom Tisom.⁶⁶ Slovensko získalo vlastné ministerstvá aj samostatný rozpočet, ktorý však ohrozoval vysoký deficit. Hoci centrálna vláda v Prahe prisľúbila pomoc, tá bola podmienená viacerými ústupkami.⁶⁷ MNO poukazovalo najmä na ťažkosti pri plnení vojenských požiadaviek spôsobené novým štátoprávnym usporiadaním: „*V důsledku nové státní formy bude vojenské správě velmi těžko prosazovati v mnohých případech své vojenské požadavky vzhledem k nepochopení vyšších společných zájmů u vlády Slovenska a Podkarpatské Rusi a k prosazování jejich vlastních požadavků. Jedním z nejdůležitějších jest obor válečnického průmyslu, v němž zejména se může škodlivě projevití uplatňování lokálních zájmů. V tomto směru jedná se zejména o oblast válečnického průmyslu na Slovensku.*“⁶⁸

Vyhlásenie autonómie malo dopad aj na považské zbrojovky. 9. októbra 1938 vznikla v Považskej Bystrici Hlinkova garda (HG) s prvým veliteľom Jozefom Bachratým a jeho zástupcom súdnym úradníkom Jozefom Lečkom.⁶⁹ Ihneď po jej založení sa členovia HG pokúsili prevziať moc v Považskej Bystrici a aj v Zbrojovke. Na krátky čas sa im to aj podarilo. Nielenže obsadili vrátnicu a kontrolovali prichádzajúcich a odchádzajúcich, ako aj všetok odvázaný tovar, ale zasahovali tiež do prevádzky a riadenia podniku. Po zásahu armády bola HG odzbrojená a v obci aj v závode bol opäť nastolený poriadok. Jej politický vplyv na podnik a obec načas upadol.⁷⁰ Predstavitelia novej autonómnej vlády v Bratislave si uvedomovali význam zbrojoviek. Cez Považskú Bystricu cestoval už 15. októbra 1938 predseda autonómnej vlády Jozef Tiso a pri jeho návšteve vystúpil s krátkym prejavom aj riaditeľ považskobystrickej zbrojovky Jaroslav Kubík.⁷¹

Zahraničnopolitické a vnútropolitické zmeny ovplyvnili aj situáciu v Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom. Investície koncernu Škodových závodov tvorili v Dubnici koncom októbra 1938 len 10 % investícií celej spoločnosti a za daných okolností predstavovala výstavba Dubnice pre vedenie spoločnosti investičné bremeno.⁷² Počet stornovaných objednávok vzrastal a keďže neboli zabezpečené pre závod ďalšie objednávky, výroba sa

⁶⁵ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 89, č. j. 1221/1939. Poznámky k bilancii Škodových závodov.

⁶⁶ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava, Praha : AEP, Ústav T. G. Masaryka, 1997, s. 145. ISBN 80-88880-10-6.

⁶⁷ HALLON, Ludovít. *Slovensko – nemecké hospodárske vzťahy 1939-1945*. Rukopis, s. 5.

⁶⁸ VÚA-VHA Praha, f. MNO operačný štáb hlavné oddelenie, šk. 1, č. j. 54-2/2-5. Válečný průmysl - příprava.

⁶⁹ Kronika mesta Považská Bystrica, s. 169.

⁷⁰ JANAS, Karol. Považská Bystrica v rokoch 1918-1945. In *Považská Bystrica. Z dejín mesta*. Žilina : Knižné centrum, 2006, s. 219. ISBN 80-8064-244-3.

⁷¹ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, č. j. 1221/1938. Prejav riaditeľa Považskobystrickej zbrojovky Jaroslava Kubíka.

⁷² SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. 4. Závod Dubnica – akým spôsobom participuje na celkových aktivitách Škodových závodov. Správa z 28. 10. 1938. Vtedajšia hodnota investícií do dubnického závodu predstavovala 302 miliónov Kč a aktíva celého Koncernu Škodových závodov činili 3 088 miliónov Kč. Investície do dubnického závodu tvorili len necelých 10 % z aktív celého koncernu Škodových závodov.

v dubnickom závode takmer úplne zastavila. Nedostatok práce spôsobil prepúšťanie vysokého počtu zamestnancov. Zvýšenie nezamestnanosti v období 2. Č-SR bolo typické pre celé slovenské hospodárstvo.⁷³ Ústredná vláda a Tisov kabinet dokonca zriadili špeciálnu komisiu, ktorá mala bojovať proti nezamestnanosti na Slovensku.⁷⁴ Stav približne 3 230 zamestnancov dubnického závodu (3 000 robotníkov, 230 úradníkov) v októbri 1938 klesol koncom roka na 2 630 zamestnancov (2 400 robotníkov, 230 úradníkov).⁷⁵ V máji 1938 pracovalo v Zbrojovke v Považskej Bystrici ešte 448 úradníkov a 7 152 robotníkov, k 2. januáru 1939 dovedna 6 501 zamestnancov, z toho 445 úradníkov, 5 895 robotníkov (1295 remeselníkov, 2 960 pomocníkov, 1 640 robotníčok) a 161 učňov.⁷⁶ Hoci sa znižoval počet zamestnancov, stálym problémom bol nedostatok kvalifikovaných remeselníkov.

Znižovanie počtu zamestnancov súviselo aj so snahou zbrojoviek o odvoz strojov. V októbri 1938 prichádzali na Predsedníctvo slovenskej vlády v Bratislave z rôznych slovenských miest hlásenia o odvážaní materiálov a strojov zo Slovenska na Moravu a do Čiech.⁷⁷ V Považskej Bystrici sa medzi zamestnancami začali šíriť zvesti, že Zbrojovka plánuje previesť puškárňu do Brna. V dôsledku zložitej situácie Zbrojovka naozaj chcela poslať na Moravu transport, ktorý obsahoval 39 najmodernejších strojov. Po zásahu slovenských úradov bol transport zakázaný. To viedlo až k vyhrážkam Zbrojovky slovenskému MH, že ak nebude mať voľné dispozičné právo na stroje a materiál v závodoch v Považskej Bystrici a v Podbrezovej, presunie svoje investície mimo Slovenska. Slovenské úrady však neustúpili a stroje neuvoľnili.⁷⁸

V rokoch 1938 – 1939 ešte nebola plne využitá výrobná kapacita dubnického závodu a výroba sa len rozbiehala. Medzi výrobné oddelenia, ktoré v priebehu roka 1938 už pracovali, patrila delovka, nástrojárňa a laboračné dielne v dubnickom údolí. Naďalej pokračovala aj výstavba závodu. Ešte v júni stavebná firma Konstruktíva zamestnávala na stavebných prácach v továrni dovedna 1 524 robotníkov a v dubnickom údolí 42 robotníkov. Mechanické dielne boli dokončené až v decembri 1938.⁷⁹

Výroba však nebola komplexne zaistená, pretože v závodoch chýbala vlastná hutná výroba. Nové zbrojovky nemali zabezpečenú hutnú základňu v dôsledku odbúravania slovenského hutníctva. Už od polovice dvadsiatych rokov sa MNO snažilo prinútiť firmu Explodia, aby založila na Slovensku továreň na výbušniny. Firma výstavbu slovenského závodu

⁷³ Vzostupný trend nezamestnanosti bol spôsobený prílivom utečencov, demobilizáciou vojakov a nedostatkom objednávok v mnohých podnikoch. Zohľadnenie slovenských pracovných síl v štátnych podnikoch a prístupenie nových pracovných miest v priemysle sťažil aj príliv Čechov z obsadených území. Problém s nezamestnanosťou riešila vláda dohodou s Nemeckom, na základe ktorej sa dohodol odchod robotníkov z Československa na prácu do nemeckých podnikov alebo poľnohospodárskych oblastí. Pozri: MIČKO, Peter. Slovenskí robotníci v Nemecku a Protektoráte. In *České, slovenské a československé dejiny 20. století*. Hradec Králové : Oftis, 2007, s. 134-143. ISBN 978-80-86845-81-4.

⁷⁴ MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu: Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938-1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, FHV UMB, 2010, s. 41. ISBN 978-83-7490-351-6.

⁷⁵ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 48. Zamestnanosť – výkazy.

⁷⁶ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 73, č. 054. Riaditeľské správy za december 1938.

⁷⁷ MIČKO, ref. 74, s. 38.

⁷⁸ JANAS, ref. 6, s. 44.

⁷⁹ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť, predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 29. Správa o stave prác na výstavbe továrne v Dubnici nad Váhom.

odkladala a v roku 1938 bola len v počiatkoch.⁸⁰ Zbrojovky boli odkázané na dovoz potrebných tovarov z územia Čiech a Moravy. Materský závod v Plzni bol pre dubnický závod dodávateľom výkoviek, závod v Hradci Králové zabezpečoval plechové súčiastky lafiet⁸¹ na výrobu diel a závod v Hrádku potrebný materiál na lisovanie striel. Zbrojovka v Brne dodávala materiál na výrobu zapaľovačov a továrň na výbušné látky v Semtíne trhaviny na plnenie munície. Pomocný materiál (rôzne chemikálie, oleje atď.) sa odoberal z ústredného skladu materiálu v Plzni.⁸² V Dubnici sa materiál spracovával, zhotovovali sa súčiastky, montovali sa a skúšali konečné výrobky.

Na skúšobné streľby mala dubnická delovka prenajatú strelnicu v Hlbokom, ktorej využívanie si Škodove závody rozdelili spolu s MNO. Už v roku 1925 rozhodla vojenská správa o vybudovaní pokusnej strelnice na Slovensku v priestore medzi Senicou, Jablonicou a Malackami. Keďže Škodove závody rovnako nenachádzali na území Čiech vhodné miesto na jej umiestnenie, ponúkli MNO svoju účasť na vybudovaní strelnice v Hlbokom. MNO ponuku prijalo a uzavreli dohodu, v ktorej bola určená účasť Škodových závodov na výstavbe a zariadení jednotlivých objektov, ako aj používanie strelnice. Vojenská správa vykúpila potrebné pozemky, postavila vodáreň, budovu pre prístroje Boulenger a budovy pre vojenský personál. Všetky ďalšie budovy potrebné na prevádzku financovali Škodové závody, ako aj dodané a inštalované zariadenie dielni a laboratórií.⁸³

Továreň Škodových závodov v Dubnici nad Váhom sa postupne vybuďovala ako obrovský komplex, kde sa vyrábalo nielen v halách v nadzemnej časti závodu, ale prevažná časť výrobní sa strategicky umiestnila v podzemí, aby bola čo najlepšie chránená proti leteckým útokom a bombardovaniu.⁸⁴ Podzemná časť závodu chránená tzv. nárazovou doskou (2,2 m železobetónu, 2 m hliny a 0,80 m strop)⁸⁵ mala zabezpečiť, aby výroba mohla naďalej pokračovať aj v zhoršených podmienkach v prípade vojny. Závod bol celkovo rozdelený na tzv. „Blok“, čo bola podzemná časť a nadzemné haly závodu určené na mechanickú výrobu a tzv. „Údolie“, kde sa nachádzali laboračné dielne.⁸⁶ Novopostavená továreň mala nasledovné hlavné výrobné oddelenia: delovka (mechanická dielňa III), medzi muničné dielne patrila lisovňa striel, sústružňa striel (mechanická dielňa I) a dielňa na zapaľovače (mechanická dielňa II), ďalej tu bola náradovňa a rozsiahle laboračné dielne.

⁸⁰ LIPTÁK, ref. 18, s. 111.

⁸¹ Lafeta – podvozok dela, súčasť dela, ktorá zabezpečuje pohyblivosť hlavne v nej osadenej.

⁸² ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 41.

⁸³ SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GR Plzeň, šk. 44, č. j. 238/1939. Memorandum o projektoch ŠZ na vybrané vlastné delostrelecké strelnice z 19. 5. 1939. Strelnica musela vyhovovať týmto podmienkam: 1. Dostrel strelnice aspoň 30 km, šírka 2 km, 2. Rovina, 3. Strelnica nesmie pretínať železnice a cesty, 4. Aby náklad na výkup pozemkov nebol značne nadnesený, nemali sa v plánovanom priestore nachádzať dediny a kvalitná orná pôda.

⁸⁴ Ešte pred začiatkom výstavby závodu v Dubnici sa zúčastnil generálny tajomník Škodových závodov v Plzni Alois Vaněk spolu s Ing. Simonom porady v Berlíne u Karla Bernharda o zabezpečení tovární vojenského priemyslu proti lietadlovým útokom. Pri porade sa rokovalo o výstavbe továrenských budov bezpečných proti akémukoľvek bombovému útoku a spôsobe stavby, ktorá by v prípade útoku utrpela čo najmenšie škody. ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť, predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 26. Správa o konferencii v Berlíne podaná dňa 26. 8. 1929.

⁸⁵ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. MNO 1939-1945 dôv., šk. 58, č. j. 77-1/2. Hlásenie Vojenského dozorného úradu v Dubnici o bombardovaní Škodových závodov v Dubnici nad Váhom.

⁸⁶ ŠA Bytča, f. Akciová spoločnosť, predtým Škodove závody Plzeň pobočný závod Dubnica, šk. 41.

Výrobný program v tejto dobe zahŕňal výrobu hlavni pre 47 mm pevnostný protitankový kanón A6 a pre 37 mm protitankový kanón A4. Kompletné zbrane A4 začal závod produkovať na prelome rokov 1938 – 1939. Z munície sa výroba sústreďovala na ručné útočné granáty a na strelivo do 37 mm kanónov proti útočnej vozbe.⁸⁷

Objednávky MNO pre závod v Dubnici boli až do konca roka 1938 zanedbateľné. Zmluvná kvóta zo všetkých objednávok MNO pre Škodove závody dokončených do roka 1938 predstavovala 128 146 036 Kč, z čoho na dubnický závod pripadlo 200 000 Kč.⁸⁸ Zadaná objednávka od MNO pre Dubnicu obsahovala 769 ks 37 mm kanóna vz. 37 (A4 PÚV) a 48 ks 150 mm húfnic vz. 37.⁸⁹

Tabuľka č. 1

Stav objednávok MNO u Škodových závodov (závod Dubnica nad Váhom a Plzeň) ku dňu 21. septembra 1938⁹⁰

Zbraň	Závod	Objednávka (kusov)	Dokončené	Rozpracované
37 mm kanón vz. 37 (A4 PÚV)	D	769	279	490
	P	884	479	405
Záložné hlavne pre 37 mm kanón vz. 37	P	11	-	11
100 mm húfnica vz. 30	P	36	8	28
150 mm húfnica vz. 37	D	48	-	48
	P	138	-	138
37 mm pancierové granáty A4	P	225 000	65 000	160 000
150 mm nárazové granáty vz. 37	P	23 592	-	23 592

Už 1. októbra 1938 oznámilo MNO dodávateľom, ktorým boli zadané objednávky rôzneho zbrojného materiálu, že s ohľadom na zmenené pomery odstupuje vojenská správa od uzavretých zmlúv a objednávky ruší.⁹¹ V závodoch v Dubnici a Adamove nastalo obmedzenie vo viacerých objednávkach munície, najmä pri 37 mm pancierových granátoch A3, 40 mm nárazových granátoch A6, 80 mm časovaných granátoch vz. 30/17, 80 mm ľahkých mín vz. 36 atď.⁹² Rovnaká situácia vznikla aj pri objednávkach u československej Zbrojovky.

⁸⁷ SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. 3. Stav objednávok MNO ku dňu 21. 9. 1938.

⁸⁸ SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. 4. Dodatok o akciovani závodu v Dubnici.

⁸⁹ SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. 3. Stav objednávok MNO ku dňu 21. 9. 1938.

⁹⁰ Tamže.

⁹¹ VÚA-VHA Praha, f. MNO operačný štáb – hlavné oddelenie, šk. 1, č. j. 8 2/2. Zrušenie dodávkových zmlúv.

⁹² SOA Plzeň, Archív Škoda Plzeň, f. GŘ Dubnice, šk. 3. Obmedzenie výroby munície. Správa z 5. 10. 1938.

Obmedzila sa najmä výroba rôznych častí opevňovacích zariadení a výroba guľometov a delostreleckej munície.

V Považskej Bystrici vyrábala Zbrojovka v roku 1938 pechotnú muníciu (puškové a guľometné náboje Mauser rôznych kalibrov a druhov: ľahké, ťažké, svetelné, priebojné, zástrelné, strážne, redukované, tormentačné, cvičné a školné), puškové a guľometné náboje Mannlicher 8 mm kalibru, pištoľové náboje kalibru 7,65 mm a 9 mm (ostré, školné a tormentačné), delostreleckú muníciu – nábojnice kalibru 37, 40, 75, 80, 100, 105, 150 a 240 mm. V závode boli vyrábané aj polotovary z neželezných kovov: meď (plechy, pásy, kotúče, tyče, trúbky atď.), vodiace elektrotechnické bronzy (drôty od 1,24-4 mm), fosforový bronz, mosadz, hliník, zliatiny hliníka a nikla.⁹³ V považskobystrickej zbrojovke bolo v roku 1938 vyrobených dovedna 371 803 511 ks rôznych druhov striel (ľahké, ťažké, priebojné, svetelné a iné špeciálne), čo zodpovedalo výrobe priemerne 550 142 ks denne, d'alej 374 697 754 nábojníc a 385 272 000 zápaliek. Zo zákazky 30-tisíc pušiek pre MNO bolo do konca decembra 1938 prevzatých 3 622 pušiek.⁹⁴

Mníchovský diktát, oklieštenie Československa a vyhlásenie autonómie Slovenska výrazne ovplyvnili situáciu v zbrojárskom priemysle. Po Mníchovskej dohode nastalo urýchlené sťahovanie kapitálu najmä anglických a francúzskych koncernov z Československa. Prejavilo sa to v koncernových centrálnych slovenských podnikoch v Prahe. V snahe získať majetok kľúčových československých koncernov zasahujúcich na Slovensko mala vedúce postavenie Živnobanka. Zúčastnila sa aj konzorcia, ktoré malo prevziať od štátu akcie Škodovky, vykúpené od francúzskej skupiny Schneiderovej.⁹⁵ Do rokovania so spoločnosťou *Union Européenne Industrielle et Financière* v Paríži (Schneider) o predaji akcií Škodových závodov sa po vyzvaní česko-slovenskou vládou zapojila Zbrojovka Brno. Krátko po návšteve nemeckého ministra zahraničných vecí Joachima von Ribbentropa v Paríži 6. decembra 1938 sa obrátila Schneiderova *Union Européenne* na československú vládu s návrhom, aby odkúpila francúzsku účasť na Škodových závodoch. Rokovanie medzi oboma stranami sa uskutočnilo medzi 15. a 23. decembrom 1938 a protokol o predbežnej dohode bol podpísaný 23. decembra 1938. Za Schneiderov koncern podpísal dohodu Aimé Lepercq a za kupujúcu stranu riaditeľ Anglobanky Tůma a generálny riaditeľ Zbrojovky Eduard Outrata.⁹⁶ Zbrojovka odkúpila francúzsku účasť, ktorú tvorilo dovedna 315 000 akcií za 235 miliónov Kč, čím si štát upevnil pozíciu v Škodových závodoch. Uskutočnenie tejto transakcie malo veľký význam pre Česko-Slovenský štát a celé štátne hospodárstvo. Z nadobudnutých akcií si Zbrojovka ponechala 210 000 ks, zvyšných 105 000 ks akcií sa predalo pobočnému závodu Škodových závodov – Omnipolu, z ktorého vznikla akciová spoločnosť. Jedným z dôvodov podniknutých krokov bolo, že Škodove závody prestali byť ovládané cudzím kapitálom a malo sa tak zamedziť nebezpečenstvu možného nemeckého vply-

⁹³ FRANĚK, ref. 13, s. 419.

⁹⁴ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 86, č. j.1221/1938. Rok 1938 – prehľady.

⁹⁵ LIPTÁK, Ľubomír. *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939-1945)*. Bratislava : SAV, 1960, s. 25-26.

⁹⁶ KRÁL, Václav. *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938-1945*. II. díl. Praha, 1959, s. 72-75. Francúzska účasť na Škodovke trvala viac ako 18 rokov. Francúzski členovia správnej rady Škodovky (Schneider, Boissieu, Cossé – Brissac, Gaultier, Chanzy, Lepercq, Saint – Beuveur, Vicaire) rezignovali na schôdzi 21. 2. 1939. Pozri aj: JÍŠA, Václav – VANĚK, Alois. *Škodovy závody 1918-1938*. Praha 1962, s. 381-387.

vu.⁹⁷ Po prevedenej transakcii bola Československá Zbrojovka v Brne vlastníkom takmer 32 % akcií Škodových závodov, zatiaľ čo Škodove závody vlastnili 20 % akcií Zbrojovky.⁹⁸

Koncom decembra 1938 sa štát pod vplyvom politických udalostí rozhodol znížiť svoju účasť na Zbrojovke a odpredal 35 % akcií Zbrojovky konzorciu, ktoré sa skladalo z týchto spoločností: Severní dráha Ferdinandova, Živnobanka, Agrobanka, Kooperativa, Anglobanka a Explosia. Účasť štátu na Zbrojovke tým klesla na 43,5 %.⁹⁹

Tabuľka č. 2

Akcie Zbrojovky, január 1939¹⁰⁰

Vlastník	Počet akcií	%
Štát	130 528	43,5 %
Škodove závody	61 287	20,4 %
Severní dráha Ferdinandova	30 000	10 %
Živnobanka	15 000	5 %
Agrobanka	15 000	5 %
Kooperativa	15 000	5 %
Anglobanka	15 000	5 %
Explosia	15 000	5 %
Rôzne	3 185	1,1 %
Spolu	300 000	100 %

Tabuľka č. 3

Akcie Škodových závodov, január 1939

Vlastník	Počet akcií	%
Zbrojovka	210 000	30,4 %
Omnipol	105 000	15,2 %
Anglobanka + Živnobanka	62 500	9,9 %
Rôzne	310 000	45,5 %
Spolu	687 500	100 %

⁹⁷ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 89, č. j. 1221/1939. Účasť na Škodových závodoch. Správa generálneho riaditeľa Československej zbrojovky Brno Edvarda Outrata 28. 12. 1938. Pozri aj: PRŮCHA, ref. 25, s. 441.

⁹⁸ JÍŠA, ref. 96, s. 387.

⁹⁹ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 90, č. j. 1221/1938. Správa o prevode akcií Zbrojovky Brno v decembri 1938.

¹⁰⁰ MZA Brno, f. Zbrojovka Brno a.s. (H864), šk. 89, č. j. 1221/1939. Rozloženie akcií Zbrojovky a Škodových závodov k januáru 1939.

Na investície kapitálu západných veľmocí v Československu si však už robili nárok zástupcovia nemeckých koncernov. Dňa 14. októbra 1938 sa Hermann Göring na porade so svojimi spolupracovníkmi, medzi ktorými boli aj predstavitelia nemeckých monopolov, zaoberal programom rozmachu zbrojárskej výroby. Česko-Slovenská vláda dúfala, že sa jej podarí ťažiť zo zbrojnej konjunktúry Nemecka. V decembri 1938 prišiel do Prahy zástupca hospodárskej skupiny zbrojárskeho priemyslu Hans Eltze, ktorý bol súčasne zástupcom vývozného združenia zbrojárův, kde mal primárne postavenie Krupp. Predmetom rokovania bola otázka vývozu zbraní a koordinácia vývozu Škodovky a Zbrojovky s nemeckým vývozom.¹⁰¹

Keď francúzska skupina Schneider-Creusot predala Československu svoj balík akcií Škodovky, tým bola zároveň zrušená kartelová zmluva, ktorá zakazovala Škodovke vyvážať zbrane do Nemecka. Československé zbrojné podniky našli v Nemecku nové odbytkiská. Vzhľadom na dominantné postavenie Nemecka v stredoeurópskom priestore sa javilo ako jediný reálny partner. Tieto podmienky nevyhnutne smerovali k rokovaniam s Nemeckom za účelom poskytnutia hospodárskej pomoci. Československí vedúci činitelia sa mylne domnievali, že spoluprácou na zbrojných dodávkach pre Nemecko a uzatvorením colnej únie s Nemeckom sa podarí udržať jednotnosť krajiny. Pre zachovanie územnej celistvosti republiky argumentovali hospodárske kruhy najmä tým, že veľké zbrojné podniky z Čiech a Moravy majú významné pobočné závody na Slovensku.

Nemecká strana sa však snažila situáciu využiť na rozpad republiky. Už v októbri 1938 sa nemeckí predstavitelia zaoberali otázkou hospodárskej životaschopnosti Slovenska v prípade jeho osamostatnenia. Dospeli k presvedčeniu o prijateľnosti tejto možnosti pri intenzívnom hospodárskom previazaní s Nemeckom. Prihliadalo sa najmä na veľké bohatstvo dreva, časť československej zbrojárskej výroby sústredenej na slovenskom území v Považí a ťažbu nerastných surovín.¹⁰² „*Slovensko a jeho pronecky orientované vedenie potrebuje najmä hospodársku spoluprácu s Nemeckom, a to vo forme konkrétnych dohôd*“,¹⁰³ informoval poradcu nemeckej menšiny na Slovensku Kurt Otto Rabl¹⁰⁴ a v priebehu októbra vypracoval tri memorandá o zapojení Slovenska do nacistického štvorročného plánu.¹⁰⁵

¹⁰¹ KRÁL, ref. 96, s. 90.

¹⁰² SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David. „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 52. ISBN 978-80-89335-02-2. Dok. 32 – Záznam vedúceho politického oddelenia Zahraničného úradu o možnostiach ďalšieho postoja k slovenskej a karpatsko-ukrajinskej otázke zo 7. 10. 1938.

¹⁰³ NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938-1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*. Prešov : UNIVERSUM, 2009, s. 185. ISBN 978-80-89046-61-4. Dok. 31- Polteho prípis Altenburgovi (tajný radca, Zahraničný úrad Berlín) o situácii na Slovensku a možnostiach posilnenia nemeckého vplyvu z 10. 11. 1938 (správy boli odoslané na požiadanie Kurta Otta Rabla).

¹⁰⁴ Kurt Otto Rabl prišiel do Bratislavy 10. 10. 1938. Vyslala ho VoMi (Volksdeutsche Mittelstelle) a pôsobil ako právny poradca DP. Pozorne sledoval vývoj na slovenskej vnútropolitckej scéne a uvažoval o možnostiach posilnenia ríšskeho vplyvu na Slovensku. Svoje správy odosielať viedenskému miestodržiteľstvu, SD, Hermannovi Göringovi a prostredníctvom pražského vyslanectva aj Zahraničnému úradu.

¹⁰⁵ Pozri: HEUMOS, Peter. Slovensko vo vojnovom hospodárstve tretej ríše. In *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1991, s. 70.

Po rokovaní s Ferdinandom Ďurčanským 12. októbra 1938 prejavil maršal Hermann Göring (vedúci Úradu pre štvorročný plán, ktorého úlohou bolo zabezpečiť suroviny pre nacistické hospodárstvo) mienku, že Slovensko sa v priemyselnej výrobe úplne prispôbi Nemecku.¹⁰⁶ Prepojenosť hospodárskej a finančnej politiky s Prahou však nedovoľovala slovenskej autonómnej vláde, aby vystupovala na medzinárodnej úrovni ako nezávislý partner. Ríšska vláda musela zatiaľ uskutočňovať hospodárske záujmy korektnou cestou prostredníctvom ústrednej vlády v Prahe. Hoci likvidácia ČSR ako samostatného štátu bola dlhodobým strategickým cieľom Nemecka, jeho konkrétne uskutočnenie definoval Hitler až v januári 1939.

V nasledujúcich mesiacoch sa konalo niekoľko významných nemecko-slovenských rokovaní o koncepcii vzájomnej hospodárskej spolupráce za účasti nemeckého odborníka na hospodárske otázky strednej Európy štátneho sekretára Wilhelma Kepplera. Ďalšie rokovania medzi slovenskou delegáciou (Ferdinand Ďurčanský, Mikuláš Pružinský, Peter Zaťko a Ján Balko) s Hermannom Göringom sa uskutočnili 25. februára 1939. Hermann Göring mal vypracovať analýzu hospodárskych predpokladov na slovenskú samostatnosť. Začiatkom marca 1939 prevzal vedenie hospodárskych rokovaní Wilhelm Keppler a Ferdinanda Ďurčanského prijal aj minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop s ubezpečením, že ríšska vláda je po vyhlásení samostatnosti Slovenska pripravená garantovať slovenské hranice voči akejkoľvek vonkajšej agresii.¹⁰⁷ Takmer pri všetkých rokovaniach s Nemeckom od Mníchova až po 14. marec 1939 zohrávali hospodárske otázky dôležité miesto. Vládne kruhy Nemecka prisľúbili slovenskej vláde hospodársku pomoc a ekonomickú nezávislosť od ústrednej vlády Č-SR za cenu plného začlenenia Slovenska do hospodárskych a politických plánov rodiacej sa Veľkonemeckej ríše. V konečnom dôsledku aj súvislosti ekonomického vývoja prispeli k definitívnemu rozpadu Česko-Slovenska.¹⁰⁸

V rámci budovania veľkopriestorovej ekonomiky chcelo Nemecko zapojiť do týchto plánov aj Slovensko, ako všetky obsadené štáty a oblasti, ktoré s jeho pôvodným územím vytvorili Veľkonemeckú ríšu, ale aj oficiálne nezávislé satelitné štáty strednej a juhovýchodnej Európy na čele so spojeneckými režimami. Vypracovali sa možnosti využitia hospodárskeho potenciálu a prírodných zdrojov vojensky a politicky ovládaných krajín. Územie Slovenska a jeho prírodný potenciál mali byť využité v rámci teórie doplnkových hospodárskych priestorov prezentovanej guvernérom nemeckej národnej banky Hjalmarom Schachtom už v polovici 30. rokov, ktorá dokonale zapadla do koncepcie veľkopriestorovej ekonomiky, vyjadrenej Štvorročným hospodárskym plánom.¹⁰⁹

Pred 14. marcom 1939 sa však ešte nemecké hospodárstvo výraznejšie na Slovensku neangažovalo. Až vznikom Slovenského štátu sa slovenské hospodárstvo stávalo stále závislejším od nacistického Nemecka. Na čele hospodárskej expanzie boli najmocnejšie ríšskonemecké koncerny: Reichswerke Hermann Göring, IG Farbenindustrie, Dresdner Bank a Deutsche Bank. Podiel českého kapitálu v zbrojárskom priemysle na Slovensku nahradil

¹⁰⁶ Archív Múzea SNP (AM SNP) Banská Bystrica, f. XII – Ladislav Suško: Ochranný vzťah – sateľizmus, jeho kríza a bábkový štát (1940-1945), č. S 62/78, s. 80.

¹⁰⁷ HOENSCH, Jörg. *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik : Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939*. Köln – Graz, 1965, s. 139.

¹⁰⁸ TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939-1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2003, s. 50. ISBN 3-506-77532-4.

¹⁰⁹ HALLON, ref. 67, s. 3-4.

nemecký kapitál. V zbrojárskom priemysle sa rozhodujúci balík akcií dostal do nemeckých rúk a táto skutočnosť sa prejavila v kapitálových, obchodných, personálnych aj politických väzbách.

Z. MURÁRIKOVÁ: RÜSTUNGSINDUSTRIE IN DER SLOWAKEI IN DEN DREISSIGER JAHREN DES 20. JAHRHUNDERTS

Der Aufbau von Munitionsfabriken in der Slowakei in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts wurde vor allem aus militärstrategischen Gründen geplant. Die Erhöhung der Waffen- und Munitionslieferungen für die tschechoslowakische Armee und ihr Export ins Ausland sowie die reale Möglichkeit der Gefahr seitens Deutschlands hatten zur Folge die Verlagerung der Rüstungsproduktion in das relativ sichere Gebiet der Slowakei. Die zwei größten und wichtigsten Betriebe wurden in Dubnica nad Váhom und Považská Bystrica aufgebaut. Der Betrieb in Dubnica war der Tochterbetrieb der Škoda-Werke in Plzeň (dt. Pilsen) und die Fabrik in Považská Bystrica war die Filiale der Tschechoslowakischen Waffenfabrik. Die Verlagerung und der Neuaufbau von Rüstungsfabriken, Rüstungsprogrammen in den bereits funktionierenden Fabriken, der Aufbau der Befestigungen, verschiedenen militärischen Anlagen, Lagergebäuden, Verkehrsinfrastruktur und Energetik wurden infolge der militärischen Bedrohung seitens Deutschlands vor allem ab der Mitte der 30er Jahren des 20. Jahrhunderts realisiert. Im Falle eines Konflikts wurde das mittlere Waagtal für ein relativ am wenigsten verletzliches Gebiet gehalten und hier sollte eine neue wichtige Basis der tschechoslowakischen Rüstungsindustrie entstehen. Außer der größten Rüstungskapazitäten in Dubnica und Považská Bystrica war ein weiterer wichtiger von der Rüstungswelle betroffener Ort die Stadt Trenčín. In der zweiten Hälfte der 30er Jahren begann man auch mit dem Bau von weiteren Rüstungsbetrieben in der Slowakei. Es handelte sich um die Sprengstofffabrik S-2 in Sučany bei Martin, die Militärfabrik 3 in Nováky und die Kampfstofffabrik in Chalmová. Bereits im Jahr 1928 wurde ein Projekt einer Chemiefabrik in Žilina für Kampfgasherstellung (Militärfabrik 4) gebilligt. In der zweiten Hälfte der 30er Jahren mussten der Maschinenbaubetrieb Tauš und die Firma Michera von Bratislava verlagert werden – der eine nach Myjava und die andere nach Stará Turá.

NAJVÄČŠÍ TÁBOR VOJNOVÝCH ZAJATCOV NA SLOVENSKU SO SOVIETSKYM STRÁŽENÍM V BRATISLAVE V ROKU 1945¹

ZALÁN BOGNÁR

BOGNÁR, Z.: The Largest Prisoner-of-war Camp in Slovakia with Soviet Guard in Bratislava in 1945. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 45-59, Bratislava.

In this contribution, the Hungarian historian focuses on the history of existence of the prisoner-of-war camp in Bratislava shortly after the end of fights for liberation of Slovakia. He explains origination of two camps, probably under a single command: in the Squadron barracks and in the Artillery barracks. Most prisoners came from the territory of Austria or the Czech Republic.

The prisoner-of-war camps in Bratislava originated within a week after 4 April, surrounded by double barbed wire. The study further focuses on the conditions in these camps, i.e. accommodation and subsistence – for the ranks and officers separately. The camps in Bratislava also served as transit camps for prisoners from the original collection camps. The author also details the numbers and structure of prisoners by individual nationalities, stating that the total number of prisoners of war in Bratislava, i.e. in the two sections located in the Squadron and Artillery barracks, amounted to 80 thousand, with the highest number of Germans and Hungarians; however, according to Hungarian coevals, there were also many Slovaks, Ruthenians, Poles, etc. In the camps' inner life, especially the Germans used to have significant positions, due to their discipline. The author estimates that at least 200,000 people passed through the prisoner-of-war camp in Bratislava (in both sections) during its existence (approximately until 1945).

Military History. Slovakia. Prisoner-of-war Camp in Slovakia with Soviet Guard in Bratislava in 1945.

Od jesene 1944 paralelne s postupom frontu, ale aj operačného priestoru za frontom smerom na západ, vznikali rad-radom zberné tábory vojnových zajatcov nielen so strážením Červenej armády, ale aj v spojení s ňou bojujúcich bulharských, rumunských a juhoslovanských vojsk. Záležitosť vojnových zajatcov v celosti, teda aj dozor nad táborami, patrilo do pôsobnosti sovietskeho ľudového komisariátu vnútorných vecí (NKVD) a v rámci neho do Hlavnjej správy vojnových zajatcov a internovaných (GUPVI). Oni disponovali právomocou prepustiť alebo prepraviť zajatcov. To znamená, že tábory vojnových

¹ Nakoľko je štúdia od maďarského historika preložená do slovenčiny, citovanie literatúry a prameňov je zachované; pre väčší prehľad uvádzame súhrn ešte raz za štúdiou (pozn. redakcie).

zajatcov fungovali pod dvojítm vedením. Na jednej strane z hľadiska materiálneho zabezpečenia podliehali územne príslušnému frontovému veliteľstvu, na strane druhej dozor nad táborami patrilo do pôsobnosti GUPVI NKVD. Bezprostredný dozor nad zbernými táborami vytvorenými v Karpatskej kotline vykonávali náčelníci oddelení NKVD pre vojnových zajatcov a internovaných pri 2., 3. a 4. ukrajinskom fronte. Tieto na strednej úrovni podchytilo centrum NKVD pre juhovýchodnú Európu v Badene pri Viedni (Baden bei Wien), neskôr v Mödlingu, kam velitelia táborov v záležitostiach zajatcov občas vycestovali.²

Na územiach prináležiacich do Maďarska po roku 1938 bolo postavených 50 (v niektorých mestách aj 2 – 3) zberných táborov. Ich veľkosť sa pohybovala v počte od 1 000 do 35 – 40 000 zajatcov, ako napríklad v Gödöllő, v dvoch táboroch v Cegléde a v dvoch v Székesfehérvári.³ Na území Slovenska – podľa našich poznatkov – počet táborov vojnových zajatcov nedosiahol počet 10.

Bratislavu obsadili sovietske a rumunské vojská, bojujúce v ich podriadenosti, 4. apríla 1945, a o niečo neskôr tu vznikla najväčšia koncentrácia vojnových zajatcov na Slovensku. Uvedený tábor ako tábor vojnových zajatcov v Bratislave vlastne pokrývali dva tábory: jednak tábor utvorený v bývalej husárskej a tiež tábor v bývalej delostreleckej kasárni Františka Jozefa.

Treba poznamenať, že dobové pramene sú v uvádzaní počtu táborov v Bratislave a Cegléde rozporné, raz sa spomína jeden, inokedy dva. Majúc na zreteli fungovanie táborového systému v Sovietskom zväze, je isté, že záležitosti vojnových zajatcov v Bratislave alebo v Cegléde patrili do pôsobnosti jednej osoby, presnejšie jedného náčelníka GUPVI NKVD a z tohto hľadiska sa hovorilo o jednom tábore. Na druhej strane, keďže tieto tábory mali aj pobočku, vzdialenú neďaleko, očiti svedkovia hovorili o dvoch táboroch. Tento prístup sa premietol potom aj v tejto práci.

Keďže Bratislava je najdôležitejším železničným uzlom smerom do Sovietskeho zväzu, tunajší zajatecký tábor mal jednu, azda najväčšiu tranzitnú dopravu v Karpatskej kotline, čiže tento tábor okrem funkcie zberného tábora plnil aj významné úlohy tranzitného tábora. Podobná bola situácia aj v Cegléde a v Székesfehérvári, či už s ohľadom na tranzitný charakter zajateckého tábora, ako aj v tom, že aj tieto tábory pozostávali z dvoch oddelených táborových súčastí.

Cesta do tábora vojnových zajatcov v Bratislave

Najväčšia časť zajatcov sa do bratislavského tábora dostala z územia Rakúska alebo Čiech, kým menšia časť zo severozápadného Zadunajska alebo z východného Slovenska.

Major generálneho štábu József Tóth-Halmay sa do zajatia dostal 12. mája 1945 v Pisku ako nemocný tamojšej 124. poľnej nemocnice, potom sa, sčasti pešo, sčasti železnicou, dostal do nemocnice patriacej k táboru vojnových zajatcov v Bratislave, kde pobudol od

² Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (HLI) [Vojenský historický archív a Spisový archív] = Honvédelmi Minisztérium (HM) [Ministerstvo obrany] 35.315/el. – 1945.; HLI HM 49.857/el. – 1945.; FEHÉRVÁRY, István. Szovjetvilág Magyarországon 1945-1956. [Sovietsky svet v Maďarsku 1945 – 1956.] München – Santa Fe, 1984. s. 48.

³ O táboroch vojnových zajatcov v Maďarsku pozri: BOGNÁR, Zalán. *Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon (1944-1945)*. [Tábory vojnových zajatcov a osud vojnového zajatca na území obsadeného Maďarska (1944 – 1945)]. Budapest 2012.

27. júna 1945 skoro štyri mesiace až do prevozu do táborovej nemocnice vojnových zajatcov v Hajmáskéri do 21. októbra 1945.⁴

Koniec vojny zastihol aj Eleméra Somogyiho aj s jeho delostreleckým oddielom v Čechách. Tu aj so svojou jednotkou vstúpil do miestnej partizánskej organizácie a ako neskôr napísal, „*kde nám dali pásky na rameno, a my sme miestnej partizánskej organizácii odovzdali značné množstvo streliva (do pušiek, pištoli a samopalov) a ručné granáty.*

Ako partizáni sme sa stretli s postupujúcou sovietskou armádou. V mestečku Malacky od veliteľa tam postupujúcej divízie sme dostali jedno pismo, v ktorom v preklade stálo: «Každá sovietska jednotka má majiteľovi tohto potvrdenia a jeho jednotke poskytnúť všetku podporu, pretože táto jednotka je maďarskou partizánskou jednotkou, ktorá obetovala svoj život a krv za Sovietsky zväz».

Pod ochranou tohto dokumentu sme postupovali až k Bratislave. Na okraji mesta jeden sovietsky strážny zastavil oddiel (400 vyzbrojených maďarských vojakov) a priateľsky vysvetlil, že ten, kto teraz pôjde domov do Maďarska, musí sa doma legitimovať. V Maďarsku to môže trvať aj dva-tri mesiace. Tu, v Bratislave, je zberný tábor, kde do troch dní každému dajú legitimáciu a potom môže každý ísť domov do Maďarska. [...] Do «legitimačného» tábora sme vchádzali so spevom (16. mája 1945 – pozn. Z. B.), kde vysvitlo, že ani ich ne napadlo nám dať legitimáciu. Bol to obyčajný tábor vojnových zajatcov s ostnatým drôtom, na štyroch rohoch so strážnymi postaveniami a v nich s ozbrojenými strážnymi.⁵

O podobnom prípade informuje aj „veterná pošta“ vyhodená zo železničnej súpravy vojnových zajatcov, smerujúcej do Sovietskeho zväzu, ktorú posunuli k maďarskému Ministerstvu obrany na vybavenie. V súprave bolo 183 príslušníkov z jedného protiletadlového delostreleckého útvaru, ktorý bol evakuovaný do Čiech. V obci Mirovice, medzi Pískom a Prahou nadviazal tento útvar kontakty s miestnymi partizánmi, ktorých podporovali aj so zbraňou, odzbrojili nadriadené nemecké veliteľstvo vlastného útvaru a odovzdali ich českým partizánom a pre českých povstalcov zabezpečovali cestnú komunikáciu proti Nemcom medzi Pískom a Prahou. Americké tankové jednotky, ktoré tam prišli ako prvé, ich pre túto činnosť ani nevzali do zajatia. Dokladom ich činnosti boli aj americké a české potvrdenia. Ich vypravenie domov sa udialo na začiatku júna tiež na základe českých písomných náležitostí schválených sovietskym veliteľstvom. Na základe písomných potvrdení prišli bez sprievodu až k Bratislave. Tu, na sovietskom veliteľstve, ich legitimovali, papiere im zobrali a odprevadili ich do tábora vojnových zajatcov. Na druhý deň, 15. júna večer, ich naložili do vagónov železničnej súpravy smerujúcej do Sovietskeho zväzu.⁶

Boli aj takí, ktorí padli do sovietskeho zajatia v jednej malej dedinke pri Českých Budějoviciach. „*Odtiaľ vykonaním denne 35-40 km peších presunov, na čele s dôstojníkom, v pevnom vojenskom poriadku došli v polovici mája 1945 do bratislavského zajateckého tábora.*“⁷

Mnohí sa dostali do bratislavského zajateckého tábora po pobyte v sovietskom zbernom

⁴ HLI HM 8557/el. – 1946. Cituje: BENKŐ, Levente – PAPP, Annamária. Magyar fogolysors a második világháborúban II. [Osud maďarského zajatca v druhej svetovej vojne]. Csíkszereda [Miercurea Ciuc], 2007. s. 135.

⁵ SOMOGYI, Elemér. Hadifoglyok a Szovjetunióban. [Vojnoví zajatci v Sovietskom zväze.] História 1992/4.

⁶ HLI HM 30.667/el. – 1945. (Tento ich list vyhodili 21. júna na železničnej stanici v Debrecine.)

⁷ MEIXNER, László. Apák és fiaik találkozás a fogságba eséskor. [Stretnutie otcov a ich synov pri páde do zajatia.] In Hadifoglyok írája... Hadifogolysors a második világháborúban. Budapest 1999. s. 24-25.

tábore vojnových zajatcov v dolnorakúskom Horne. To sa stalo aj Pálovi Petróvi, ktorého aj s jeho jednotkou zloženie zbraní zastihlo na území obsadenom Američanmi, ale odovzdanom Sovietom, a to na území Horného Rakúska neďaleko Linza. Američania ich odprevadili do mesta Horn (Dolné Rakúsko), a tam ich 17. mája odovzdali sovietskemu vojenskému veliteľstvu. Sovieti ich vohnali do jednej kasárne, ktorá bola vlastne zberným táborom vojnových zajatcov a – na rozdiel od Američanov – im skoro všetko zobrali (motorové vozidlá, zásoby pohonných hmôt, potravinové rezervy, osobné veci) a prisľúbili, že za krátky čas ich prepravlia domov. O tri dni zvýšili plot s ostnatým drôtom, napustili do neho elektrický prúd, zdvojili stráž a z toho im bolo jasné, že ich čaká dlhšie zajatie.⁸ Na svoju cestu po bratislavský tábor vojnových zajatcov takto spomína: „27. mája 1945 tisíc ľudí, v skupinách po sto ľudí, medzi nimi aj ja peším presunom so silným ozbrojeným sprievodom vyrazilo do Bratislavy. Denne sme urazili 35-40 km. Pochodovali sme asi 5 dní. Spolu s nami prišli aj 12 – 16-roční chovanci tankovej školy kadetov z Marosvásárhelyu. [...] Stráže prísne dbali na dodržanie radov po piatich. Po nociach nás nahnali na lúku pri ceste, tam sme spali. [...] Konečne 3. alebo 4. júna sme došli do Bratislavy. Najviac ľudí z nás malo odreté nohy, boli zmorení, zbavení hodnotnejších vecí. Náramkové hodiny, obrúčky, kožené topánky, kožené vesty – na tieto veci veľmi skočila stráž. [...] Potreby si museli dotýčni (za pochodu – pozn. Z. B.) vykonať pobežiačky.“⁹

Do bratislavského zajateckého tábora sa peším presunom v letnej horúčave dostal so svojimi spoločníkmi aj István Érszegi z tábora vojnových zajatcov v Horne v jednej tisícčlennej skupine, ktorá vyrazila 29. júna.¹⁰

Stotník Attila Raisz aj so svojím delostreleckým oddielom padol do amerického zajatia 17 km od Linza už v americkej zóne a odtiaľ sa dostal do sovietskeho zajatia, lebo jeho ľudia by už veľmi chceli ísť domov. Američania ich odprevadili do sovietskej zóny, a tam ich na písomnom základe odovzdali Sovietom. Sovieti ich nevzali do zajatia, ale dali im písomné oprávnenia na presun, ktorým sa pešo cez Zwettl a Horn po urazení 1 000 km dostali 23. júna po Bratislavu, kde ich čakalo vojnové zajatie.¹¹

Sem sa dostali nielen tí, ktorí boli zajatí západne, severne alebo juhozápadne od Bratislavy, ale aj tí, ktorí sa do sovietskeho zajatia dostali východne, severo- alebo juhozápadne od mesta v okruhu 60 km. Najväčšia časť týchto zajatcov¹² sa dostala po pobyte v prvom zbernom tábore v Mosonmagyaróvári, v Győri, Senci alebo v Komárne do tábora vojnových

⁸ PETRÓ, Pál. Az amerikaiak átdatnak az oroszoknak. [Američania ma odovzdali Rusom.] In Hadifoglyok írája... s. 18.

⁹ Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ) [Zväz spolubojovníkov bývalých vojnových zajatcov] 400 – 1993. Petró Pál hivatásos főhadnagy visszaemlékezése. [Spomienka npor. z povolania Pála Petró], s. 5-6.

¹⁰ ÉRSZEGI, István. Gyalogmenet az osztrák Horntól Pozsonyig. [Peší pochod z rakúskeho Hornu do Bratislavy.] In Hadifoglyok írája... s. 18.

¹¹ RAISZ, Attila. Napló a II. világháború utolsó hónapjairól és a szovjet hadifogságról. (Denník o posledných mesiacoch 2. svetovej vojny a o sovietskom vojnovom zajatí) [Ajka, 1993.] pp. 69-96.

¹² Menšiu časť zajatcov ale presunuli z táborov v Győri cez pontónové mosty cez Dunaj do zajateckého tábora utvoreného v „starom hrade“ v severnom Komárne a odtiaľ ďalej na východ. Prádepodobne sa to preto stalo takto, lebo dovtedy bola rekonštruovaná aj železničná trať v Komárne. (Bývalý príslušník organizácie Levente Imre Tóth. In *A vásárhelyi leventék háborús kálváriája*. [Vojnová kalvária príslušníkov Levente z Vásárhelyu] (közreadja: Herczeg Mihály) In Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XVII. Szeged, 1990. p. 79.)

zajatcov v Bratislave. Stalo sa tak preto, lebo v okolí bola iba Bratislava vhodným miestom, kde bolo možné zajatcov masovo strážiť, zároveň ich železničnou prepravou presunúť ďalej.

Takto sa dostalo 3 000 vojnových zajatcov chytených v okolí Senca najprv do seneckého a odtiaľ do bratislavského zajateckého tábora už 10. apríla.¹³ Čiže veľmi rýchlo bol po obsadení mesta vytvorený tábor vojnových zajatcov v Bratislave.

Ludí zajatých v priestore Bruck – Sopron – Kapuvár – Győr najprv dali do zajateckého tábora v Mosonmagyaróvári a Győri a po uplynutí 2 – 3 týždňov ich hnali ďalej do bratislavského tábora.¹⁴ Bývalý príslušník organizácie Levente na to spomína takto: „*Sprevádzali nás do Mosonmagyaróváru. Povedali nám, že tam nás sústredia. Vtedy nás tam bolo veľa. Povedali nám, že odtiaľ nás vezú do Debrecína, lebo tam je maďarské veliteľstvo. Tam obdržime passport, a odtiaľ pôjdeme domov. Dva a pol týždňa sme boli v Magyaróvári [...] Raz nám povedali, že musíme ísť do Bratislavy, lebo tam nás navagonirujú. Aj sme vyrazili peši. Cez Dunaj sme prešli cez pontónový most. Most pod nami tak klesal, len-len sme sa nepotopili. Došli sme do jednej husárskej kasárne.*“¹⁵ Podobne spomína jeden ďalší zajatec: „*Výpravili nás do Bratislavy tiež násilným pochodom. Kto počas pochodu „odpadol,“ toho naložili na povozy, ktoré boli na konci kolóny. Počas pochodu prinútili aj dvoch sedliakov, pracujúcich v chotári jednej dediny, aby sa zaradili do pochodovej kolóny. (Mysleli sme, že je problém s počtami!) Pri Bratislave sme cez Dunaj prešli cez pontónový most. Veľkým zberným táborom vojnových zajatcov v Bratislave boli tzv. jazdecké kasárne Františka Jozefa.*“¹⁶ A skutočne počas cesty viacerí utiekli, keď si pri dedinách oddýchli od žien v týchto dedinách dostali vodu alebo niečo na jenie.

Skupinu zajatcov Sándora Asztalosa, ktorú vypravili z tábora v Mosonmagyaróvári, nevypustili hneď po ich príchode do bratislavského tábora, ale niekoľko dní museli tráviť na jednej čistinke pri Bratislave. Evidentne preto, lebo tábor bol preplnený, čiže prišlo viac zajatcov, než by ich Sovieti dokázali železnicou prepraviť ďalej. Počas tunajšieho čakania bol očitým svedkom nasledujúcej ohromujúcej scény: „*Boli medzi nami aj Slováci a Rusíni zo Slovenska (v origináli z Felvidéku – pozn. prekladateľa.) Z cesty prišiel k nám jeden už demokratický slovenský vojak. [Autor má na mysli vojaka už nového režimu – pozn. prekladateľa. Porozprával sa so svojimi krajanmi. Strážne nedbali na to. Zrazu sa vydal na odchod, že ide preč. Šplhal sa hore na cestu. Strážny sa ozval, že Stoj!, ale zároveň spustil aj jednu dávku za ním, na čo sa dotýčny skotúlal mŕtvy. Potom zavolali niekoľko zajatcov. Z voza dali náradie a hneď tam ho aj pochovali. Tolko stál život!*“¹⁷

Dva spisy evidované na Ministerstve obrany tiež potvrdzujú, že príslušníci organizácie Levente z Hódmezővásárhelyu, chytení 1. apríla v lese pri Brucku, sa dostali tiež do bratislavského zajateckého tábora.¹⁸ Bol taký, ktorého chytili začiatkom mája v Győri – pravdepodobne na doplnenie počtu zajatcov – a zobrali ho do győrskeho tábora a odtiaľ smerom na Viedeň, vlastne do bratislavského zajateckého tábora – vysvitá z jednej žiadosti došlej na

¹³ HLI HM 27.734/el. – 1945.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL) [Celoštátny archív Maďarského národného archívu] XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 144.374./7. – 1945.

¹⁵ Spomienka Istvána Lakatosa Tótha. In A vásárhelyi leventék... p. 74.

¹⁶ Spomienka Pála Töröka. In A vásárhelyi leventék... p. 76.

¹⁷ Spomienky Sándora Asztalosa. In A vásárhelyi leventék... s. 78.

¹⁸ HLI HM 33.645/el. – 1945. és 33.649/el. – 1945. csatolva a 48.837/el. – 1945. sz. irathoz.

oddelenie vojnových zajatcov Ministerstva zahraničných vecí,¹⁹ a pripojenej veternej pošty.²⁰ Zajatci totiž počas presunu „veternou poštou“ informovali svojich príbuzných o trase ich presunu. To znamená, že zajatci na malé papieriky napísali meno a adresu svojich blízkych, ako aj to, kam ich vedú, a tiež kedy cez aké osady prešli. Tieto ukryli na frekventovanejších miestach. Po presune skupiny vojnových zajatcov tieto papieriky, „listy“, miestni ľudia, mnohokrát železničiari alebo deti, pozbierali a nečakajúc na odplatu dopravili na udanú adresu, čo bolo pekným príkladom solidárnej pomoci. Vďaka tomu sa stalo, že v blízkosti zberných táborov vojnových zajatcov sa utáborilo niekoľko sto až tisíc príbuzných, najviac žien, ale aj starších mužov a tiež dospievajúcich chlapcov, aby sa mohli stretnúť so svojím blízkym a doručiť mu nejaké potraviny alebo ošatenie.

Príloha č. 1: Cestou zahodená „veterná pošta“ s nasledujúcim textom:

„Pekne Vás prosím, oznámte mojím rodičom, že ich syna Alexandra zo zajateckého tábora v Győri zobrali smerom na Viedeň.“ [Zdroj: MNL-OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.698./pol. – 1945.]

Zaujímavou je história Lászla Feketeho, ktorý so svojím delostreleckým oddielom 1. apríla 1945 padol do sovietskeho zajatia západne od Mosonmagyaróváru pri rakúsko-maďarských hraniciach. Sovieti aj ich balamutili tým, že až v Győri dostanú potrebný dokument. Tam ale aj ich nahnali do zajateckého tábora. Z Győru ich 16. mája hnali do Bratislavy, čo opísal takto: „*V ten deň zostavili transport o 2 200 ľudí a pešo nás hnali do Bratislavy [...]*

*Boli sme na hrade [čiže nie v nejakej kasárni – pozn. B. Z.], tam nás nahnali. [...] Tam sme spali jednu noc, ale vo svojom živote som ešte nevidel toľko ploštíc ako bolo tam v slamníkoch. Mal i sme samé vyrážky od mnohých ploštíc. Tam nás dovtedy sprevádzajúci strážni odovzdali ruským strážnym s modrými pásmi a všetko nám zobrali. Mydlo, uterák, všetko. Dovtedy nič ani pištole nie. Fotografie, nože, všetko. Ledva som mohol zachrániť jednu – dve fotografie.“*²¹ Bratislavský tábor vojnových zajatcov bol pravdepodobne preplnený, preto ich „na jednu noc“ pred naložením do vagónov umiestnili na hrade. Jeho pamäti sú zároveň aj preto výnimočné, lebo uvádza, že stráže Červenej armády ich odovzdali strážam s modrými pásmi, ktoré patrili k GUPVI NKVD.

Viacero skupín zajatcov muselo vyčkávať 2 – 3 dni v povodí Dunaja (hullámterében). Prevažne preto, lebo buď bol pontónový most poškodený, alebo bola priveľká preprava, a prechod vojnových zajatcov bol pre sovietske vedenie najmenej dôležitý.²²

Je prekvapujúce, ale že 6. októbra 1945 aj z „nemocnice“ tábora vojnových zajatcov z Hajmáskéra, vzdialenej 150 km juhovýchodne od Bratislavy, previezli 42 ľudí, hlavne dôstojníkov, do nemocnice bratislavského tábora vojnových zajatcov.²³ Vlaková súprava stála ešte aj o tri dni len v Budapešti – vysvitlo z ďalšej „veternej pošty“, ktorú zajatci vyhodili z vagóna. Na základe toho predstaviteľ Ministerstva obrany ešte v ten deň, t. j. 9. októbra, odovzdal plukovníkovi Nikolajčukovi, zástupcovi Spojeneckej kontrolnej komisie v Maďarsku, jednu žiadosť, a to, „aby z transportu vojnových zajatcov, ktorý postáva na

¹⁹ MNL-OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.698./pol. – 1945.

²⁰ Tamže, pozri prílohu č. 1.

²¹ FERKOV, Jakab. Két csongrádi volt hadifogoly vallomása. [Výpoveď dvoch vojnových zajatcov z Csongrádu.] In Forrás, 2011/10. s. 73.

²² Takéto prípady si pamätal aj Péter Kiss a Sándor Tóth. (A vásárhelyi leventék..., s. 77.)

²³ HLI HM 40.089/el. – 1945.

Nyugati pályudvar (budapeštianska vlaková stanica – pozn. prekl.) a je nasmerovaný do Bratislavy, 42 maďarských vojnových zajatcov, dôstojníkov a vojakov, ktorí podľa zistenia sú ťažko chorí, vydali v záujme ich urgentného nemocničného ošetrovania. “²⁴ Dátum aj smer tohto prevozu vojnových zajatcov dokazuje zvláštne postavenie aj úlohu bratislavského tábora vojnových zajatcov.

Vytvorenie a stráženie tábora

Podľa spomienok aj podľa zistení získaných v táboroch v Maďarsku začali bratislavský tábor vojnových zajatcov pravdepodobne budovať po 4. apríli do jedného týždňa.²⁵ Dva bratislavské tábory boli obklopené dvojitém plotom z ostnatého drôtu, ale niekoľkým ľuďom sa aj tak podarilo utiecť, z ich domovov ich navrátili späť ešte v prvej polovici júna.²⁶ Pravdepodobne utiekli tí, ktorí patrili k vnútornému personálu tábora, keďže chodievali občas do mesta pracovne, využili príležitosť na útek. Ale práve z dôvodu lepšieho zaopatrenia a väčšej možnosti pohybu ich evidovali podľa mena, národnosti aj bydliska. A tak ich v prípade úteku aj ľahšie našli. Na začiatku júna sa ale o útek pokúsilo aj viac dôstojníkov „preto za trest sa od rána od 3. hod. zaviedla „prověrka“, kontrola počtu v každú hodinu“ – spomína jeden z nich.²⁷

Umiestnenie

Dôstojníci boli umiestnení oddelene od mužstva v zvláštnej budove, na viacposchodových pričníach, ktoré boli také nízke, že sa na nich nedalo ani posadiť. Príslušníci mužstva spočiatku spávali na zemi. „Nielen v pavilóne kasárne, ale aj na pilinovej „podlahe“ obrovskej jazdiarne spávali vojnoví zajatci.“ – spomína jeden zajatec.²⁸ Neskôr mali pre rapidný prílev zajatcov v tábore vytesať v dvoch jazdiarňach husárskej kasárne štvorposchodové prične od steny po stenu.²⁹ V iných budovách boli „len“ trojposchodové prične od steny po stenu.³⁰

Obe pobočky tábora – aj v husárskej aj delostreleckej kasárni – boli rozdelené na sektory s počtom 1 000 – 2 000 ľudí, oddelené ostnatým drôtom. Spočiatku bol voľný prechod z jedného sektora do druhého, ale neskôr boli sektory uzavreté, a z jedného do druhého sa dalo prejsť už len s povolením alebo ľst'ou – pripájajúc sa k nejakej pracovnej brigáde.³¹ Zajatcov z jednej zóny vyprázdnila a natlačili ich do železničných súprav, pričom novoprichádzajúcich zajatcov umiestnili do týchto vyprázdnených zón. Ako som už spomenul, vďaka dopravnno-zemepisnej polohe, mal tento tábor okrem funkcie zberného aj funkciu tranzitného tábora. To znamenalo, že ak sa pri preprave vojnových zajatcov zo sovietskej

²⁴ HLI HM 40.074/el. – 1945.

²⁵ Pozri: BOGNÁR. Hadifogolytáborok és... c. d., s. 118-135.

²⁶ VHBSZ 400 – 1993. Petró Pál főhadnagy vie. p. 6.

²⁷ HLI Tanulmányok és visszaemlékezések Gyűjteménye (TGy) [Zbierka štúdií a spomienok] 3303. Raisz Attila emlékiratai II. [Pamäti Attilu Raisza] s. 1.

²⁸ Spomienka Pála Töröka. In A vásárhelyi leventék... s. 76.

²⁹ Spomienka Józsefa Szuromiho. In A vásárhelyi leventék... s. 74.

³⁰ Spomienka Sándora Olasza. In A vásárhelyi leventék... s. 75.

³¹ VHBSZ 400 – 1993. Spomienka npor. Pála Petró. s. 6.; Spomienka Imre Bertu. In A vásárhelyi leventék... s. 75.; HLI TGy 3303. Pamäti Attilu Raisza II. s. 5.; Spomienka Mihály Martona. In Benkő – Papp: c. d. I. zv., s. 116., 144.

okupačnej zóny západne od Bratislavy do Sovietskeho zväzu ešte pred Bratislavou zistila medzi nimi epidémia, tak zajatcov vyložili v Bratislave a železničný transport doplnili namiesto nich zajatcami zo zóny, kde sa nachádzali zdraví zajatci. Vyložení zajatci boli niekoľko týždňov v karanténe. Neskôr z týchto zón doplnili zdravými alebo tými, ktorí prežili, podľa ich zdravotnej klasifikácie, aj zóny, kde sa znížili počty pre úmrtia alebo choroby. Ako to jeden zajatec napísal: „*Denne prichádzajú tisíce a tisíce nových zajatcov a približne toľko je denne prepravených na neznáme miesto.*“³²

Vyživovanie

Zajatci – príslušníci mužstva – dostali najesť len raz denne, aj to bolo také smradľavé, že sa to dalo zjesť len tak, že dotyčný, kým jedol, díval sa von oknom na poschodí na život v tábore, nemysliac na tú brečku, čo jedol.³³ „*Strava nebola ani o stupeň lepšia ako v Óvári.* [T. j. v tábore zajatcov v Mosonmagyaróvári – pozn. Z. B.] *Dostali sme veľa smradľavého konského mäsa, telesná váha sa nám stále znížila.* - spomínal jeden zajatec.“³⁴

Zásobovanie dôstojníkov bolo o niečo lepšie ako radových príslušníkov mužstva. Ako to vo svojich pamätiach stotník Attila Raisz napísal: „*Naša strava je jednotvárna a strašne nedostatočná. Dostávame vždy potuchnutú a smradľavú kukuričnú kašu a vôbec sa divím, že môj žalúdok to zatiaľ znáša.*“ Zároveň poznamenáva aj to, že dôstojníci týždeň po príchode do tábora dostali na hlavu 5 českých cigariet, ktoré tam mali hodnotu zlata.³⁵ Mnohí totiž veľkú časť svojich prídelov chleba dali za jednu cigaretu.

Z nedostatočnej stravy, čo do množstva a aj menej kvalitnej, kým sa dostala zo skladov k zajatcom, ubudlo, „*ruskí a nemeckí vojaci, ktorí prepravovali potraviny, ako aj nemeckí kuchári zadelení na kuchyni výrazne potiahli z potravinových porcií. Takto vyživovanie zajatcov, ktoré vôbec nebolo výdatné sa stalo ešte slabšie.*“ – napísal vo svojom hlásení jeden major, ktorý bol voľakedy zajatcom v poľnej nemocnici. Prírodzene, dôstojníci aj tu boli lepšie vyživovaní. Navyše, v nemocnici – ako aj v iných nemocniciach patriacich k zajatckým táborom – s ohľadom na chorých bolo lepšie stravovanie ako v tábore. Tunajší dostali denne 40 – 50 dkg čierneho mokrého chleba v tvare tehly a trikrát denne nejakú tekutinu. Ráno čiernu kávu, na obed hustejšiu pšenicu špaldu, fazuľovú, hrachovú alebo kapustovú polievku a večer to isté redšie. V obedňajšej a večernej polievke sa vyskytli aj kúsky mäsa.³⁶ Takéto zásobovanie v mnohom prevyšovalo aj zásobovanie nemocníc v táboroch vojnových zajatcov v Maďarsku.

Zdravotníctvo, úmrtia v bratislavskom tábore

Súčasťou ochrany proti všiam a pre lepšie rozoznanie ľudí od tých, ktorí boli na slobode, bolo, pokiaľ sa tak nestalo už skôr, odchlopenie novoprišlých zajatcov. Okrem vší bolo v lágri aj veľa pľostí, kvôli ktorým ledva mohli spať.³⁷

³² HLI TGY 3303. Pamäti Attilu Raisza II. s. 5.

³³ Spomienka Istvána Lakatosa Tótha. In A vásárhelyi leventék... s. 74.

³⁴ Spomienka Sándora Olasza. In A vásárhelyi leventék... s. 75.

³⁵ HLI TGY 3303. Pamäti Attilu Raisza II. s. 1.

³⁶ HLI HM 8557–1946./eln. Uvádza: Benkő – Papp: c. d., s. 136.

³⁷ HLI TGY 3303. Raisz Attila emlékiratai II. s. 1.

V tábore bol aj dezinfekčný kotol a aj nejaká možnosť na kúpanie, a podľa jedného pamätníka v záujme, aby sa predišlo epidémiám, museli ísť na obidve miesta denne.³⁸ Vo svojich spomienkach to potvrdzuje aj jeden jeho spoločník: „*Dezinfikovanie a kúpanie prebiehali stále vo dne v noci.*“³⁹ Pri dezinfikovaní, čiže pri odvšivení, všetky šaty bolo treba zavesiť na jeden železný hák, ktorý zavesili na jednu dlhú železnú tyč a takto vtlačili do horúceho dezinfekčného kotla na 40 – 50 minút. „*Topánky, prípadné kožené alebo papierové veci, ako aj cennosti (od koho by to ešte všetko nezobrali) sme museli naklásať na zvláštnu hromadu, a keď sme mali už kúpanie za sebou, na druhej strane budovy nás vyhnali do tzv. „prezliekárne,“ pričom sme museli bosí a nahí vyjsť von, aby sme sa obídením budovy dostali aj pre topánky. Bolo vyslovene vecou šťastia, či «davajmládenci» [v maďarčine davajlegények – pozn. prekladateľ’a],⁴⁰ vykonávajúci dezinfekciu, niekomu niečo ponechali z jeho cenností“ – spomína jeden dôstojník.⁴¹*

Dezinfekciu a kúpanie viackrát spojili s „lekárskym vyšetrením“. „*Už sa úplne vyjarilo. Situácia bola nezmenená, len toľko sa stalo, že nás dezinfikovali. Šaty sme uložili do jednej miestnosti a tam sa zakúrilo. V jednej ďalšej miestnosti sme sa umývali. Vši sa nedali vyhubiť, lebo dokonalá dezinfekcia sa nekonala. Povinné bolo aj holenie. Tu sa začalo prvé „vážne“ lekárske vyšetrenie. Jedna ruská lekárka vyšetrovala našu skupinu. Bolo sa treba vyzliecť do naha, pred ňou sme sa postavili, ona nám palicou pozrela pohlavný orgán, potom nás poštípala do zadku a navinula kožu. Komu sa koža len ťažko vyhladila, tomu na ramene urobila dve čiary atramentovou ceruzkou. O čiarach sme nemali ani šajn, čo to znamená. Začali sa transporty. Od dôstojníkov som sa dozvedel, že nás vezú do Focsani. Dúfali sme, že odtiaľ sa dostaneme domov. Bez všelijakých znakov raz skoro ráno v sprievode mnoho strážnych nás nahnali na stanicu.*“ – spomína Sándor Olasz, bývalý príslušník organizácie Levente.⁴²

Podobne spomína aj ďalší zajatec: „*Od polovice apríla [od začiatku transportov zajatcov do Sovietskeho zväzu – pozn. Z. B.] sa konali tzv. lekárske vyšetrenia, keď vyzlečených úplne do naha ošetrovatelky „prehliadali“ a tých, ktorí boli príliš chudí alebo napríklad mali pruh, tak ich zaradili do II. kategórie. Ostatných pripravovali na transport do Sovietskeho zväzu. [...] Kvôli pruhu ma zadelili do II. kategórie.*“⁴³ Od polovice júna transportovaných očkovali proti týfusu.⁴⁴

Nemocnicu bratislavského tábora vojnových zajatcov utvorili v polovici mája 1945 z jednej budovy skladu, patriacej k delostreleckej kasárni, z troch barakov, ktoré predtým slúžili ako kôlne alebo sklady a tiež z budovy jednej maštale. Počty v nemocnici sa pohybovalo okolo 2 000 ľudí, ale občas sa priblížili aj k číslu 2 500. Pri takom počte sa do barakov vtiesnilo 5 – 600 ľudí, čo znamenalo podobné preplnenie ako v ostatných častiach tábora vojnových zajatcov. Najväčší problém znamenalo zásobovanie vodou, pretože spočiatku v celej nemocnici boli dva, potom tri hydranty, odkiaľ bolo treba zabezpečiť spotrebu

³⁸ Spomienka Józsefa Szuromiho. In *A vásárhelyi leventék...* s. 74.

³⁹ Spomienka Imre Bertu. In *A vásárhelyi leventék...* s. 75.

⁴⁰ „Davajmládenci“ boli vybraní zajatci väčšinou ovládajúci slovanský jazyk, ktorí sa starali o vnútorný poriadok.

⁴¹ HLI TGy 3303. Pamäti Attilu Raisza II. s. 3.

⁴² Spomienka Sándora Olasza. In *A vásárhelyi leventék...* s. 76.

⁴³ Spomienka Pála Töröka. In *A vásárhelyi leventék...* s. 76.

⁴⁴ VHBSZ 400. – 1993. Spomienka npor. z povolania Pála Petró, s. 6.

vody nielen pre chorých, ale aj pre kuchyňu a pracovňu.⁴⁵ Tieto pomery ešte stále boli oveľa lepšie ako spravidla v nemocniciach táborov vojnových zajatcov v Maďarsku.

V tábore vojnových zajatcov najviac ľudí zomrelo na úplavicu, brušný týfus a flekový týfus. Chorí z tábora vojnových zajatcov dostali tzv. nemocničné číslo, a pod tým číslom ich evidovali. V Nemocnici tábora – podľa správy mjr. Tótha-Halmayho – denne zomrelo priemerne 3 – 6 ľudí. Veľkú časť mŕtvych pochovali do spoločných hrobov, bez šiat a bez identifikačného znaku na tzv. cintoríne vojnových zajatcov, ktorý bol vytvorený vo východnej časti mesta. Údaje o mŕtvych sa dali ťažko zistiť, aj to torzovito, z nich údaje o 11 ľuďoch major pripojil k svojej správe.⁴⁶

Každodennosť v bratislavskom tábore

Po príchode skupín zajatcov bolo mužstvo oddelené od dôstojníkov, potom sa začali zajatcom kontrolovať, resp. sa im odobrali veci. Bol aj taký maďarský dôstojník, ktorý až dovtedy mohol mať u seba nabitú pištoľ. Po zabraní predmetov nasledovalo odchlpenie od hlavy po pätu, potom dezinfekcia.⁴⁷

Dôstojníci spočiatku nemuseli pracovať, ale nemohli hrať ani karty alebo šachy, ale „*neustále museli vyplňovať rôzne dotazníky, odpovedať na milióny otázok*“, potom dostali rôzne úlohy v upratovaní.⁴⁸ Záviselo od časti tábora, obdobia, ale aj od osôb vnútornej kontroly. Tak sa stalo, že cez deň aj dôstojníci mali zakázané ležať na priči, inokedy zas to bolo povolené. Iní sa sťažovali na nedostatok možnosti pohybu: „*Možnosti pohybu boli minimálne, celý deň sme vylihovali na trojposchodových pričiach, rozprávali sme sa. Ešte v nás žila nádej, že dostaneme dokument a môžeme ísť domov.*“⁴⁹

Keď sa niekto vážne previnil proti vnútornému poriadku, bol prísne potrestaný. Jeden major vo svojej správe o tom píše takto: „*Dodržanie predpisov vnútorného života v tábore sa prísne vyžadovalo. Previnilci v tejto oblasti dostali sprísnené väzenie. Bol to veľmi prísny trest. Trestaný sa dostal do prázdnej väzenskej miestnosti. Tam si mohol sadnúť alebo ľahnúť len na kamennú podlahu. Prikrývku nemohol mať so sebou. Za stravu dostal denne 10 dkg chleba a 1 šálku čiernej kávy. Teplú stravu dostal len v prípade dlhodobého trestu raz za tri dni. Väzenskú miestnosť nemohol opustiť.*“⁵⁰

Počty a zloženie bratislavského lágra

Okolo 17. apríla, teda 7. – 9. deň po utvorení tábora, bolo v jazdeckej kasárni už 13 – 15-tisíc vojnových zajatcov, z nich najviac bolo Nemcov.⁵¹

⁴⁵ HLI HM 8557/el. – 1946. Uvádza: Benkő – Papp: c. d., s. 136.

⁴⁶ HLI HM 8557/el. – 1946. Uvádza: Benkő – Papp: c. d., s. 137.; Bús, János – Szabó, Péter: Béke poraikra... II. Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest 2001. V uvedenej publikácii je tiež uvedených 11 osôb, ale u niektorých mien s chybnými počiatočnými písmenami krstných mien a oproti správe s neúplnými údajmi.

⁴⁷ HLI TGy 3303. Pamäti Attilu Raisza II. s. 2.

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ Spomenka Sándora Olasza. In A vásárhelyi leventék... s. 75.

⁵⁰ HLI HM 8557/el. – 1946. Uvádza: Benkő – Papp: c. d., s. 135-136.

⁵¹ Spomenka Mihály Martona. In Benkő – Papp: c. d. I. zv., s. 116, 144.

Podľa jedného pamätníka súhrnné počty v bratislavskom zajateckom tábore – odrátajúc počiatočné obdobie a pred likvidáciou počas vrcholného využitia, dosiahli 80-tisíc.⁵² Treba to chápať tak, že v jednej a druhej pobočke, teda spolu v jazdeckej a delostreleckej kasárni bolo 80-tisíc ľudí. To sa v podstate zhoduje s celkovým údajom ďalších troch pamätníkov. Kým totiž počet vojnových zajatcov v jazdeckej kasárni – podľa dvoch pamätníkov – dlhodobo bolo 40 – 50, resp. 45 – 50-tisíc,⁵³ tak táborová časť v delostreleckej kasárni podľa stot. Attilu Raisza v polovici júla mala cca 30-tisíc ľudí.⁵⁴ Čiže počty v bratislavskom tábore vojnových zajatcov sa pohybovali okolo 70 – 80-tisíc, takisto ako v tábore v Cegléde, ktorý mal podobný dopravný-zemepisný význam a tiež ho vytvorili z dvoch kasární nachádzajúcich sa blízko seba.⁵⁵ Počty v tábore sa nezmenili ani napriek priebežne vypraveným transportom, pretože aj sem stále prichádzali ďalšie a ďalšie transporty – ako to vyplýva zo spomienok.

V tábore bolo najviac Nemcov a Maďarov, ale relatívne mnoho bolo Slovákov a Rakúšanov, boli tu aj Rusíni, Poliaci, Taliani,⁵⁶ navyše bol tu aj francúzsky, estónsky, litovský, rumunský, český, srbský, ale aj anglický a americký vojnový zajatec⁵⁷ – takisto ako v tábore vojnových zajatcov v Cegléde.⁵⁸

Major generálneho štábu József Tóth-Halmay vo svojej správe v marci 1946 o národnostnej otázke písal nasledovne: „*Osobitne sa chcem zmieniť o národnostnej otázke, ktorá bola v živote zajateckého tábora významným faktorom. Išlo tu predovšetkým o vzťah Nemcov a Maďarov, pretože ostatné národnosti vzhľadom na svoje malé počty nehrali rolu. Prevažnú časť početných stavov zajateckého tábora, resp. nemocnice tvorili Nemci. Pravdepodobne to bolo príčinou, že na jednotlivé funkcie v rámci zajateckého tábora Rusi použili vždy Nemcov. Nemecký dôstojník bol v rámci nemocnice poverený za veliteľa tábora zodpovedného za poriadok a disciplínu. Všetci ošetrojúci lekári boli nemeckí lekári. Nemeckí vojaci boli tlmočníci, kuchári, holiči, ošetrovatelia chorých, inštrumentári, kúpeľoví zriadení atď. Jednoducho vo všetkých zadeleniach, kde sa dalo dostať k nejakým výhodám, boli Nemci. Tí, samozrejme, reprezentovali záujmy krajanov a Maďarov často zatlačili do úzadia.*“⁵⁹ Vo väčšine sovietskych táborov bolo velenie zverené Nemcom, jednak pre ich disciplinovanosť, jednak pre ich schopnosť udržať disciplínu, ako aj preto, lebo tu, v Karpatskej kotline, oni mali menšiu šancu úspešne utiecť, než Maďari, ktorí sa v miestnych pomeroch pohybovali ako doma. Na druhej strane podľa stot. Attilu Raisza, ktorý nebol v nemocnici, ale v dôstojníckom baraku, ako súčasť tábora vojnových zajatcov, tlmočnicke, dezinfekčné, kúpeľové a poriadkové činnosti Sovieti väčšinou zverili Slovanom, už aj, lebo oni lepšie rozumeli ruskému jazyku, než ostatní.

⁵² Spomienka Józsefa Szuromiho. In A vásárhelyi leventék... s. 74.

⁵³ Spomienka Imre Bertu a Pála Töröka. In A vásárhelyi leventék... s. 75., 76.

⁵⁴ HLI TGy 3303. Pamäti Attilu Raisza II. s. 5.

⁵⁵ O tábore vojnových zajatcov v Cegléde pozri: BOGNÁR, Zalán – JÓJÁRT, György – REZNÁK, Erzsébet. *Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai*. Cegléd : Kossuth Múzeum, 2013.

⁵⁶ Spomienka Imre Bertu. In A vásárhelyi leventék... s. 75.; Spomienka Sándora Asztalos. In Tam-že, s. 78.; Spomienka Sándora Olasza. In A vásárhelyi leventék... s. 75.

⁵⁷ HLI TGy 3303. Pamäti Attilu Raisza II. s. 5.

⁵⁸ BOGNÁR – JÓJÁRT – REZNÁK, cit.

⁵⁹ HLI HM 8557–1946./eln. Úvádza: Benkő – Papp: c. d. 138.

Pracovné povinnosti obyvateľov tábora

Pracovať von mohli chodiť tí,⁶⁰ ktorých pri zdravotnej prehliadke zaradili do II. kategórie, čiže tí, ktorí neboli schopní vydržať strašné podmienky transportu, na druhej strane aj na útek boli menej schopní ako ich spoločníci, ktorí boli v lepšej kondícii. Oni sa mohli hlásiť na prácu v nádeji na lepšiu výživu. Takto sa Pál Török – ktorého „vysuperovali“ kvôli pruhu, stal pohoničom záprahového vozidla II. kategórie. Dostal dva malé poníky s jedným vozom. Medzi jeho úlohy patrilo, že „od tábora neďalekej lisovne olejov mal priniesť prázdne sudy na olej k závodnej vlečke, kde sústružníci jednu stranu sudu vyrezali a potom ich vložili do vagónov na nahromadenie vody“. Okrem toho mal zväžľať palivové drevo z neďalekých hôr Malých Karpát na vykurovanie dezinfekčných pecí v tábore, ako aj na varenie pre niekoľko desaťtisíc ľudí.⁶¹ Prirodzene, našli sa aj iné práce pre obyvateľov tábora. Najlepšie sa mali „policať“, ktorí mali na starosti tlmočenie a udržanie poriadku, ktorých si Sovieti vybrali z ľudí ovládajúcich nejaký slovanský jazyk – ako som to už uviedol. Po nich najlepšiu situáciu mali tí, ktorí boli v kuchyni, potom personál dezinfekcií a tí, ktorí pracovali v nemocnici, ale posledne uvedení si museli pozrieť mnohé hrôzy. Okrem nich z lágra vyviezli zajatcov aj na rúbanie dreva, na prekládku na stanici, tiež denne bolo treba vykopať latríny aj hroby, a za tieto práce zajatci tiež dostali obživu navyše.

Propaganda v tábore

Sovieti – aj v oficiálnej aj v neoficiálnej forme – neustále hovorili o tom, že zajatcov onedlho vybaví legitimáciami a potom ich pustia domov. Neskôr, pri naložení do vagónov, hovorili, že v Budapešti im dajú legitimáciu. Na jeden taký oficiálny propagandistický prejav si takto spomína bývalý zajatec Imre Berta: „Raz jeden politický dôstojník mal veľký prejav. Povedal, nikto sa nemá báť, nikomu sa nič nestane. Keď sa vojna skončí, každý pôjde domov k svojej rodine. To už nedodal, že až vtedy, keď ešte k tomu vydrží 2 – 3 roky v zajatí.“⁶² Totiž aj jeho ako väčšinu jeho spoločníkov zobrali do sovietskych táborov.

9. mája v tábore

9. mája, keď do platnosti vstúpila zmluva o prímerí (jednak to už bol kapitulačný akt, jednak vstúpil do platnosti 8. mája o 23.01 hod. stredoeurópskeho času – pozn. F. Cs.) s Nemeckom, a vojna v Európe sa skončila – Sovieti svoju radosť vyjadrili strelbami a svetlicami, ktorým padlo za obeť viac zajatcov. Takto si to pamätá bývalý zajatec, György Csúri: „9. mája, ako sme ležali v tráve, zrazu nastal šialený krik. „Vojna kaput, vojna kaput“, [Koniec vojny, koniec vojny – pozn. Z. B.] Rusi strieľali smerom do tábora, boli ranení, aj krvácajúci; len tak-tak sme sa doplazili do budovy. Vtedy sa skončila vojna, Rusi boli opití a strieľali krížom-krážom.“⁶³

⁶⁰ Spomienka Györgya Csúriho. In A vásárhelyi leventék... s. 75.

⁶¹ Spomienka Pála Töröka. In A vásárhelyi leventék... s. 76.

⁶² Spomienka Imre Bertu. In A vásárhelyi leventék... s. 75.

⁶³ Spomienka György Csúriho. In A vásárhelyi leventék... s. 75.

Z Bratislavy smerom do Sovietskeho zväzu

Z Bratislavy prepravili zajatcov po železnici, v každom vagóne natlačiac 40 – 50 ľudí, ďalej smerom do Sovietskeho zväzu po trase Bratislava – Vác – Budapest – Cegléd, potom v Cegléde sa smer rozdelil. Jeden smeroval na sever k Máramarosszigetu (Sighetu Marmației), resp. cez sem patriaci prechodný tábor na prerozdelenie v Aknaszlatine (dnes: Solotvina, Ukrajina – pozn. prekladateľa), druhý cez tiež už rumunský, ale už mimo Karpát, cez moldavský Focșani, resp. cez tamojší prechodný tábor na prerozdelenie. Z týchto rozdeľovacích lágrov už prepravovali zajatcov po širokorozchodných koľajniciach, ktoré boli normované v Sovietskom zväze, do tamojších cieľových táborov.

Na poznanie celej histórie bratislavského tábora vojnových zajatcov, samozrejme, sú potrebné ďalšie výskumy. Už z doterajšieho možno konštatovať, že Bratislava poskytla priestor najväčšiemu táboru vojnových zajatcov so sovietskym strážením od začiatku apríla 1945, pravdepodobne do konca roka 1945, ale aj neskôr, keď podobne umiestnený tábor v Cegléde tiež fungoval ešte na začiatku roka 1946. Bolo to vďaka osobitnému dopravnému-zemepisnému významu Bratislavy, zvlášť v zlých železničných pomeroch na konci druhej svetovej vojny. Je isté aj to, že od októbra 1945 fungoval oproti počtom z mája – júla 1945 (70 – 80-tisíc) len s niekoľko tisícmi, lebo na konci tu zostali len chorí a chorí na dystrofiu, čiže tí, ktorí boli úplne vychudnutí a oslabení. Možno teda konštatovať, že počas existencie tábora v Bratislave sa tu objavilo najmenej 200-tisíc zajatcov, medzi nimi sa vyskytli príslušníci najrôznejších národností.

Preložil: PhDr. František Cséfalvay, CSc.

Použité pramene a literatúra

Archívne pramene a zbierky

Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (HLI)

Honvédelmi Minisztérium (HM) elnöki iratai (eln.) [Prezidiálne spisy MO]
Tanulmányok és visszaemlékezések Gyűjteménye (TGy) [Zbierka štúdií a spomienok]
3303. Raisz Attila emlékiratai [Pamäti Attilu Raisza]

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL)

XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.)

Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ) [Zväz spolubojovníkov]

400 – 1993. Petró Pál hivatásos főhadnagy visszaemlékezése. [Spomienka npor. z povolania Pála Petró]

Publikované pramene a literatúra:

- A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. (közreadja: Herczeg Mihály) Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XVII. Szeged, 1990.
- BENKŐ, Levente – PAPP, Annamária: Magyar fogolysors a második világháborúban I-II. Csíkszereda [*Miercurea Ciuc*], 2007.
- BOGNÁR, Zalán: Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon (1944-1945). Budapest, 2012.
- BOGNÁR, Zalán – JÓJÁRT, György – REZNÁK, Erzsébet: Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai. Cegléd, 2013.
- BÚS, János – SZABÓ, Péter: Béke poraikra... II. Dokumentum-emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest, 2001.
- FEHÉRVÁRY, István: Szovjetvilág Magyarországon 1945-1956. München – Santa Fe, 1984.
- FERKOV, Jakab: Két csongrádi volt hadifogoly vallomása. In: Forrás, 2011/10.
- PAPP, Tibor (ed.): Hadifoglyok írják... Hadifogolysors a második világháborúban. Budapest, 1999.
- RAISZ, Attila: Napló a II. világháború utolsó hónapjairól és a szovjet hadifogságról. [Ajka, 1993.]
- SOMOGYI, Elemér: Hadifoglyok a Szovjetunióban. In: História 1992/4.

Z. BOGNÁR: DER GRÖSSTE KRIEGSGEFANGENENLAGER IN DER SLOWAKEI
UNTER SOWJETISCHER BEWACHUNG IN BRATISLAVA IM JAHR 1945

Der Autor konzentriert sich in seinem Beitrag auf die Geschichte der Existenz eines Kriegsgefangenenlagers in Bratislava kurz nach der Beendigung der Kämpfe für die Befreiung der Slowakei. In Bratislava entstanden zwei Lager – in einer Reiter- und einer Artilleriekaserne, wahrscheinlich unter einem einzigen Kommando. Die Stadt Bratislava war zur gegebenen Zeit der noch schwebenden Kämpfe ein bedeutender Kommunikationsknoten, was sie prädestinierte, ein zentraler Ort für die Sammelager für Kriegsgefangene zu werden. Die meisten Kriegsgefangenen gelangten an diesen Ort aus dem österreichischen oder tschechischen Territorium.

Die Kriegsgefangenenlager in Bratislava entstanden innerhalb einer Woche nach dem 4. April und waren von Doppelstacheldraht umgeben. Die Offiziere waren von der Mannschaft separat in getrennten Gebäuden stationiert und sie wurden auf mehrstöckigen Pritschen untergebracht. Die einzelnen Lager waren in Sektoren zu 1000 bis 2000 Menschen eingeteilt. Aus den ursprünglichen Sammelagern fungierten die Lager in Bratislava als auch Transitlager. Das heißt, dass falls unter Gefangenen, die aus Gebieten westlich von Bratislava transportiert wurden, eine Epidemie ausbrach, wurden die kranken Gefangenen in Bratislava entladen, und statt dieser wurden die gesunden Gefangenen aus Bratislava aufgeladen.

Die gefangenen Angehörigen der Mannschaft bekamen einmal täglich das Essen, gemäß einem Zeugen bekamen sie mehrmals schwer verdauliche Speisen, die aus stinkendem Pferdefleisch zubereitet waren. Demgegenüber bekamen die Offiziere nach ihrer Ankunft ins Lager auch 5 Zigaretten pro Person. Andererseits war die Verpflegung im Krankenabteil des Lagers besser als in Krankenhäusern der Gefangenenlager in Ungarn. Die Gesamtzahl der Gefangenen in Bratislava, d. h. in der Reiter- und in der Artilleriekaserne, betrug 80 000, die meisten von ihnen waren die Deutschen und die Ungarn, allerdings gemäß ungarischen Zeitgenossen gab es unter ihnen auch relativ viele Slowaken, Rusinen, Polen usw.

Im inneren Leben der Lager vertrauten die Sowjeten alle wichtigen Funktionen den Deutschen an, nicht nur wegen ihrer Diszipliniertheit, sondern auch, weil sie die örtlichen Verhältnisse nicht kannten, und deswegen wäre eine Flucht äußerst schwierig gewesen (wie es der Fall z. B. bei Ungarn war). In die Stadt außerhalb des Lagers konnten nur diejenigen zu verschiedenen Arbeiten geraten, die in die zweite Gesundheitskategorie eingeordnet wurden, das heißt, dass sie nicht fähig waren, eine Deportation in die UdSSR zu überleben. Andererseits konnten sich diese Gefangenen im Vergleich zu denjenigen, die eine bessere Kondition hatten, nur schwer zur Flucht entschließen. Nach Zeugenaussagen von Gefangenen behaupteten die sowjetischen Befehlshaber mehrmals, dass die Gefangenen bald nach Hause entlassen werden, es wurde ihnen sogar auch beim Einsteigen in Waggons versprochen, dass sie Dokumente bekommen und heimkehren können. Trotzdem wurden alle in die Lager in der UdSSR abtransportiert. Der Autor rechnet, dass ins Gefangenenlager in Bratislava (in die beiden Teile des Lagers) während seiner Existenz (ca. bis Ende des Jahres 1945) mindestens 200 000 Menschen gerieten.

CIVILNÁ OBRANA NA SLOVENSKU POČAS NORMALIZÁCIE

MATEJ MEDVECKÝ

MEDVECKÝ, M.: Civil Defence in Slovakia during Normalisation. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 60-77, Bratislava.

In the introduction, the author defines civil defence in the period of communist regime as a part of defence strategy of Czechoslovakia, including measures focused on protection and defence of the population from the effects of enemy attack, in order to create conditions for smooth running of the economy during enemy attack and to remove consequences of such attack. The contribution states that its main tasks included preparation and familiarization of the population with the means of protection, provision of an early warning signal system for citizens, preparation for hiding of citizens, building of specialized structures or execution of engineering and technical measures aimed at protecting the population, economy or significant historical, artistic and cultural monuments, as well as preparation of evacuation of the population, employees and equipment of plants and deployment thereof. In the period in question, civil defence was divided into civil and military section, the latter comprising regiments and civil protection headquarters. The study submitted describes and analyses functioning of the civil defence system from 1969 to 1989, with certain overlap to 1992. Considerable emphasis is laid on analyzing the impacts of Czechoslovak federalization on the civil defence as well as on reclassification of the state defence branches from the interior resort to the defence resort in 1976.

Military History. Czechoslovakia. Civil Defence in Slovakia during Normalisation.

Civilná obrana (CO) bola počas posledných dvoch dekád komunistického režimu definovaná ako súčasť obrany Československa, ktorá zahrňovala opatrenia zamerané na zabezpečenie ochrany a obrany obyvateľstva pred následkami nepriateľského napadnutia, na vytvorenie podmienok pre plynulý chod hospodárstva počas napadnutia krajiny nepriateľom a na odstraňovanie následkov takéhoto napadnutia. Medzi jej hlavné úlohy patrili príprava a oboznamovanie obyvateľstva s prostriedkami ochrany, zabezpečovanie systému včasného varovania obyvateľstva, príprava na ukrytie obyvateľstva, budovanie špecializovaných stavieb či vykonávanie ženíjno-technických opatrení smerujúcich k ochrane obyvateľstva, hospodárstva či významných historických, umeleckých a kultúrnych pamiatok a, napokon, prípravu evakuácie obyvateľstva, pracovníkov a zariadení závodov a ich rozmiestnenia.¹ Predkladaná štúdia analyzuje fungovanie systému CO v rokoch

¹ Vojenský archív – centrálna registratúra (VA CR) Trnava, f. 4031, šk. č. 22, Postavenie a úlohy

1969 až 1989, s istým presahom do roku 1992. Najväčšia časť textu sa však venuje obdobiu normalizácie, ktoré v predkladanom texte chápem až do roku 1989. V odbornej verejnosti sa síce dodnes objavujú v podstate oprávnené tvrdenia o tom, či by nebolo správnejšie normalizáciu chápať len ako obdobie od roku 1968 do ukončenia politických čistiek začiatkom 70. rokov minulého storočia, resp. do XIV. zjazdu KSČ, ktorým sa podľa dobového slovníka začala „konsolidácia“. Pojem normalizácia pre celé obdobie až do pádu komunistického režimu je však dnes už zaužívaný a väčšinou vedeckej obce plne akceptovaný ako, aj keď možno skratkovité a zjednodušujúce, ale predsa len jasné označenie obdobia od intervencie vojsk Varšavskej zmluvy po pád komunistického režimu. Preto a aj z dôvodu, aby som sa vyhol dlhému a popisnému názvu, budem pojem normalizácia pre uvedené obdobie používať aj v názve aj v texte.

Inštitút civilnej obrany sa podľa sovietskeho vzoru začal v komunistickom Československu budovať v roku 1951 a v priebehu päťdesiatych rokov sa intenzívne rozvíjal. Najmä začiatkom 50. rokov sa na túto oblasť v súvislosti s očakávaniami skorej vojenskej konfrontácie kladol veľký dôraz, a tak k 6. februáru 1953 boli regionálne štáby a rezortné orgány CO na Slovensku vybudované na 91,7 %. Okrem toho prebiehali rozsiahle školenia osôb zodpovedných za opatrenia CO a na Slovensku postupne vzniklo niekoľko vojenských útvarov civilnej obrany.²

Koniec šesťdesiatych rokov, spojený s uvoľňovaním atmosféry v spoločnosti a plánmi na potrebnú ekonomickú reformu, priniesol na pretras aj otázku transformácie, či dokonca zrušenia civilnej obrany. V rámci plánovanej, ale neuskutočnenej reorganizácie v roku 1967 sa navrhovalo zrušenie rozsiahleho regionálneho členenia civilnej obrany. Zmeny územnosprávneho členenia napokon priniesli rušenie vybraných pracovísk CO v rámci určených krajských národných výborov či podnikov. Ťažisko úloh sa v tomto období presúvalo z civilných úradov do kompetencie armády a na samostatné útvary CO. Na fungovaní civilnej obrany na Slovensku sa odrazila aj federalizácia, ktorá zastihla východnú časť republiky kádrom nepripravenú.³ Základné úlohy systému CO počas mieru a počas vojny boli v roku na začiatku sledovaného obdobia definované nasledovne:

- Organizovanie a príprava jednotiek, útvarov a štábnych orgánov CO;
- Školenie a výcvik obyvateľstva v ochrane pred účinkami nepriateľských vzdušných útokov, pri použití zbraní hromadného ničenia a na poskytovanie pomoci pri odstraňovaní ich následkov;
- Varovanie obyvateľstva pred hrozbou nepriateľských útokov a pred následkami týchto útokov a vyhodnocovanie následkov nepriateľských útokov;
- Príprava, riadenie a uskutočňovanie individuálnej a kolektívnej ochrany obyvateľstva s cieľom zabezpečiť ochranu a prežitie obyvateľstva cez vojnu a vytvárať tak podmienky pre následnú obnovu rozhodujúcich funkcií štátu a spoločnosti;
- Budovanie stavieb civilnej obrany, najmä úkrytov pre obyvateľstvo, žiactvo a osadenstvo závodov, veliteľských stanovísk a chránených pracovísk riadiacich orgánov;

civilnej obrany ČSSR v mieri, za brannej pohotovosti štátu a niektoré súčinnosťné otázky v rámci štátov Varšavskej zmluvy, 1984.

² ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska VI. 1945 – 1968*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2007, s. 188-189. ISBN 978-80-89169-10-8.

³ Vojenský historický archív (VHA), f. Rada obrany SSR, šk. č. 1, inv. č. 2, Správa o systéme civilnej obrany na Slovensku v novom štátoprávnom usporiadaní a po zrušení KNV.

- Organizovanie protiradiačnej a protichemickej ochrany obyvateľstva a jeho najnutnejších životných potrieb a prostriedkov;
- Organizovanie a záchrana obyvateľstva a materiálnych hodnôt v miestach postihnutých nepriateľskými útokmi;
- Organizovanie osobitných režimov života obyvateľstva a osadenstva závodov v priestoroch vyevakovaných, zamorených rádioaktivitou alebo biologickými bojovými prostriedkami;
- Podieľať sa na záchranných prácach pri živelných pohromách a prírodných katastrofách v dobe mieru.⁴

Pre celé sledované obdobie tiež platí, že budovanie systému civilnej obrany v Československu bolo, podobne ako v predchádzajúcom období, aj v 70. a 80. rokoch založené na sovietskej vojenskej doktríne. Platil predpoklad, že v prípade konfliktu medzi blokmi príde k masívnemu použitiu jadrových zbraní. Toto sa Československa dotýkalo obzvlášť, na jeho území sa v prípade útoku vojsk Severoatlantickej aliancie predpokladalo použitie taktických jadrových úderov, ktoré by spôsobili rozvrat hospodárstva a znemožnili riadenie štátu. Predpokladali sa aj vážne dôsledky pre bojaschopnosť armády a veľké strany na životoch civilného obyvateľstva.⁵ Plán rozvoja CO v dôsledku uvedených predpokladov považoval za prioritu budovanie systému varovania a čiastočne budovanie krytov. To si však vyžadovalo značné finančné prostriedky, a investície skutočne v sledovanom období dosahovali astronomických výšok. Tieto prostriedky sa využívali nielen na výstavbu krytov, ale aj na zabezpečovanie ochranných masiek, osobných dozimetrov, detských vakov a ďalších pomôcok protichemickej a protiradiačnej ochrany a podobne. Z uvedených predpokladov tiež vychádzalo celoplošné školenie obyvateľstva o civilnej obrane, o ktorom ešte bude reč nižšie.

Rovnako ako v predchádzajúcom období, aj počas normalizácie bola civilná obrana rozdelená na vojenskú a nevojenskú časť. Koncom 60. rokov minulého storočia bola vojenská časť CO súčasťou vojska ministerstva vnútra, služba v ňom sa počítala ako služba v jednotkách Československej ľudovej armády. Vojenskú časť tvorili štáby CO (štáb CO Československej socialistickej republiky, oboch republík, štáby CO hlavných miest, krajov a okresov), ich prevádzkové a zabezpečovacie jednotky, územné vojenské pluky CO a federálne vojenské pluky CO. Na Slovensku boli dislokované dva pluky CO. V prípade vojenského konfliktu sa počítalo s postavením ďalších plukov; celkovo sa počítalo s desiatimi plukmi mobilizačných vojenských útvarov, ktoré mali byť rozmiestnené po tri pre východoslovenskú a stredoslovenskú operačnú zónu a štyri pre západnú časť Slovenska. Uvedených desať plukov malo mať k dispozícii 11 200 vojakov a dôstojníkov. Efektivita práce týchto desiatich plukov bola podľa dobových hodnotení značne diskutabilná – disponovali zastaraným materiálom či technikou, nemali možnosť ich opráv a údržby a problémy boli aj s uskladnením vybavenia.⁶

Pokiaľ ide o vojenskú časť civilnej obrany na Slovensku, treba spomenúť ďalšie dôležité okolnosti. V prvom rade dôležitým medzníkom v dejinách civilnej obrany bolo uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ a rozkaz generálneho tajomníka ÚV KSČ a prezidenta Gustáva

⁴ Tamže.

⁵ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 1, Dlhodobý výhľadový plán rozvoja civilnej obrany v Slovenskej socialistickej republike na roky 1976-1990.

⁶ VHA, f. Rada obrany SSR, šk. č. 1, inv. č. 2, Správa o systéme civilnej obrany na Slovensku v novom štátoprávnom usporiadaní a po zrušení KNV.

Husáka, na základe ktorého bola začiatkom roku 1976 prevezená do pôsobnosti Ministerstva národnej obrany.⁷ Tento krok, pochopiteľne, nebol nejakou československou „špecialitou“, uskutočnil sa na základe rozhodnutí zo zasadania 7. výboru ministrov obrany členských štátov Varšavskej zmluvy. Tu sa prerokoval aj fakt, že vo všetkých krajinách Varšavskej zmluvy, s výnimkou Československej socialistickej republiky (ČSSR) a Nemeckej demokratickej republiky, riadia civilnú obranu podľa sovietskeho vzoru ministri obrany. Preto v krátkom čase sa sovietsky vzor aplikoval aj v Československu. Na Slovensku to konkrétne znamenalo najmä prevzatie plukov CO veliteľom Východného vojenského okruhu (VVO). Vznikla funkcia zástupcu veliteľa VVO pre civilnú obranu, pričom túto funkciu zastávali postupne genmjr. Pavel Figuš (v roku 1976), genmjr. Ján Puškár (v rokoch 1976 – 1985), genmjr. Jiří Egg (1985 – 1986), plk. Břetislav Nytra (1986 – 1989) a genmjr. Marián Horský (1990 – 1992).⁸

V rámci vojenskej časti CO na Slovensku pôsobili dva pluky civilnej obrany: 5. pluk CO v Žiline (existoval až od roku 1976) a 6. pluk CO v Malackách (Federálny vojenský útvar CO). Nazdávam sa, že na ilustráciu problematiky a pre potreby tejto štúdie dostačuje upriamenie pozornosti na jeden z útvarov, a preto v nasledujúcom texte priblížim organizáciu a fungovanie Vojenského útvaru CO v Malackách. Pluk sa skladal z jednotlivých špecializovaných jednotiek. Konkrétne išlo o ženijnú rotu, spojovaciu rotu, protichemickú rotu, rotu predlekárskej pomoci a veliteľskú rotu. Súčasťou jednotky po niekoľko rokov boli aj zabezpečovacie rotý na Krajských správach Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach a prevádzková rota štábu CO Slovenskej socialistickej republiky. Vojaci tu nielen uskutočňovali výcvik, ale v rámci zmlúv poskytovali aj pracovné sily pre okolité podniky, napríklad pre Štátne majetky Malacky, Stavoindustriu, Závody ťažkého strojárstva Malacky, ale aj Slovenskú filmovú tvorbu Bratislava a iným.⁹ V sledovanom období sa na čele jednotky vystriedali plk. Jaroslav Hájek (vo funkcii 1970 – 1977), pplk. Ondrej Šimko (1977 – 1980). Od neho začiatkom septembra 1980 pluk prevzal pplk. Pavol Prokop, ešte koncom toho istého roka sa však veliteľom stal pplk. Ondrej Řehák. V roku 1983 ho vystriedal mjr. Karel Vitásek, ktorého v roku 1989 nahradil mjr. Ladislav Balla. Ten funkciu zastával až do roku 1992.

Útvar bol súčasťou vojsk Ministerstva vnútra až do prechodu civilnej obrany pod rezort obrany, ktorý sa uskutočnil k 1. januáru 1976. Po prevzatí pluku Východným vojenským okruhom, realizovanom až v septembri 1976, prišlo k istej reorganizácii. V prvom rade treba uviesť, že už pred prevzatím útvarov CO Východným vojenským okruhom v roku 1976 sa uskutočnili prípravy na prevzatie všetkých troch zabezpečovacích rôl pri Krajských správach ZNB do podriadenosti 5. výcvikového pluku Federálneho ministerstva vnútra. V stave útvaru napokon ostala prevádzková rota štábu CO SSR, ktorá mala podľa pôvodných plánov byť odovzdaná priamo do podriadenosti náčelníka štábu CO SSR.

⁷ Vojenský ústredný archív – správny archív (VÚA SA) Praha, f. Kancelária ministra národnej obrany, šk. č. 30, List generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ a prezidentovi ČSSR, príloha k informačnej správe pre ministra M. Džúra, 5. 1. 1984. Za poskytnutie dokumentov z pražských archívov ďakujem I. Bakovi a A. Maskalíkovi. Dodajme, že civilná ochrana sa vrátila pod rezort vnútra v roku 1993 a je jeho súčasťou dodnes.

⁸ O každom z nich pozri: MASKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica 2012. ISBN 978-80-970941-0-2.

⁹ VA CR Trnava, f. 04019, šk. č. 47, Doklad veliteľa 6. Pluku CO pri prevezení útvaru do podriadenosti Ministerstva národnej obrany, 14. 10. 1975.

6. pluk CO sídlil v Žižkových kasárňach v Malackách, pričom uvedený objekt MV delimitovalo na MNO. Pri preberaní komisia konštatovala, že objekt kasární pozostával z polovice z drevených a z polovice murovaných budov. Drevené sa využívali ako ubikácie pre mužstvo, pričom išlo zväčša o nevyhovujúce objekty po dobe životnosti. Murované slúžili ako sklady, ale aj garáže, dielne, kinosála, požiarna zbrojnica, ale nachádzalo sa tu tiež niekoľko rodinných domov.

Po prebratí jednotky armádou sa vnútorná štruktúra útvaru vyzerala nasledovne: pozostával zo spojovacej rotý (rádiová a líniová čata), dvoch ženijných rôt (strojová čata, dve ženijné čaty, prieskumná čata, čata AÚV-62 (úprava vody), pyrotechnickej čaty, čaty elektrocentrál a družstva ŽPD-2, ktoré zabezpečovalo operatívne opravy ženijnej techniky), protichemickej rotý (veliteľská čata, čata chemického a radiačného prieskumu a čata odmorovania terénu), veliteľskej a dopravnej rotý, školskej ženijnej rotý a napokon prevádzkovej rotý štábu CO SSR.¹⁰ Pluk mal vo výzbroji necelých 630 samopalov vz. 58, 115 samopalov vz. 61 (škorpion), 38 ľahkých guľometov, 31 signálnych pištoli a 2 pištole vz. 50, ako aj viac než 1 600 granátov. Pluk mal ďalej vo výbave 8 obrnených transportérov, 15 osobných áut, 72 nákladných áut, ťahače, vyprošťovacie vozidlá, rôzne druhy cisterien, traktory, buldozéry, žeriavy a množstvo ďalších špeciálnych vozidiel a príviesov, kompresorov, vrtákov a ďalšej ženijnej a inej techniky a materiálu. Neskôr sa organizačná štruktúra opäť menila, keď v roku 1980 pluk tvorili okrem štábu spojovacia rota, ženijný prápor, rota špeciálnej očisty, technická opravovňa pluku a napokon rota technického zabezpečenia.¹¹ V skúmanom období (resp. aj predtým či v neskoršom období) išlo o bežnú vojenskú jednotku, kde okrem profesionálnych vojakov slúžili aj branci, ktorí tu vykonávali svoju základnú vojenskú službu. Ďalších zmien sa útvar dočkal v roku 1990, keď sa reorganizoval na 31. vojenský záchranný pluk CO.¹² Toto obdobie je však už mimo záberu tejto štúdie.

Od podriadenia Východnému vojenskému okruhu (VVO) sa v pluku uskutočnilo viacero kontrol jeho pripravenosti, ktoré vykonával tím na čele so zástupcom veliteľa VVO pre CO generálmajorom Ing. Jánom Puškárom. Pluk najčastejšie vykazoval „rezervy“ vo velení, ale i v ďalších oblastiach. Napríklad v roku 1983 v pluku vládla „nízka úroveň disciplíny“, pričom ale autor správy konštatoval v porovnaní s predchádzajúcou kontrolou vo viacerých oblastiach zlepšenie.¹³ Týmto správam ale netreba venovať zvláštnu pozornosť, pretože aj ostatné zachované záznamy z kontroly vždy označujú niektoré ukazovatele za lepšie, iné za horšie.

Nevojenská časť CO sa delila na teritoriálnu a rezortnú. Teritoriálnu tvorili riadiace orgány (náčelníci a štáby) na jednotlivých stupňoch riadenia, územné služby CO, útvary a jednotky CO v objektoch národného hospodárstva a napokon útvary svojpomoci. V uvedenom vidieť aj prelínanie vojenskej a nevojenskej časti CO.¹⁴ V rámci civilnej obrany existovali aj zvláštne služby, za ktoré zodpovedali jednotlivé rezorty – ide teda o rezortnú

¹⁰ Tamže, Doklad o stave pluku pri odovzdaní vojenskému okruhu, 9. 9. 1976.

¹¹ VA CR Trnava, f. 04019, šk. č. 48, Zápis o prevzatí a odovzdaní 6. pluku Civilnej obrany, 5. 9. 1980.

¹² Tamže, šk. č. 72, Vyhodnotenie splnenia úloh rozkazu ministra obrany ČSFR a smernice VVVO na VR 1990-91.

¹³ Tamže, šk. č. 51, Zápis z komplexnej previerky 6. pluku CO vykonanej v dňoch 8. – 10. 3. 1983.

¹⁴ VA CR Trnava, f. Vojenská rada Východného vojenského kruhu, šk. č. 12, Stav zabezpečení civilní obrany na teritoriu východního vojenského okruhu. Za poskytnutie dokumentu ďakujem A. Maskalikovi.

časť CO. Napr. za organizáciu zdravotníckej služby CO zodpovedalo Ministerstvo zdravotníctva SSR, za vodotechnickú službu CO – ministerstvo vodného a lesného hospodárstva SSR a podobne.¹⁵ Nevojenská časť CO tvorila najobsiahlejšiu štruktúru celého systému, keď koncom 70. rokov na Slovensku rákala viac než 700 000 osôb. Z tohto obrovského čísla prevažná väčšina vykonávala v rámci zamestnania iné úlohy a súčasne boli poverení zabezpečovaním CO v podniku či objekte.

Po federalizácii Československa sa zmene štátoprávneho usporiadania prispôbila aj štruktúra civilnej obrany. Novoetablovaná Slovenská socialistická republika (SSR) mala svojho vlastného veliteľa a vlastný štáb CO. V podstate po celé sledované obdobie bol náčelníkom civilnej obrany na Slovensku prvý podpredseda vlády Slovenskej socialistickej republiky Ing. Július Hanus, ktorý túto funkciu zastával v rokoch 1969 – 1988. Podobne stabilná situácia bola aj na štábe CO SSR, keď takmer celé sledované obdobie funkciu náčelníka štábu zastával plk. Jozef Kováčik, ktorý funkciu prevzal od plk. Ferdinanda Míkveho koncom septembra 1970.¹⁶ V dostupnej dokumentácii k spracovanej téme som našiel už len jedno ďalšie meno náčelníka štábu CO – pplk. Milana Šišuláka, ktorého do funkcie menovali v roku 1989 a zastával ju do roku 2004.¹⁷ Štáb spočiatku narážal na značné personálne problémy, keď napríklad pri kontrole stavu koncom septembra 1970 boli plánované počty obsadené len na 67,5 %¹⁸: *„Bojová pohotovosť štábu CO Slovenska nezodpovedá požiadavkám, ktoré sú na štáb kladené. Početné stavy pracovníkov určené pre mierové obdobie sú obsadené cca na 60% a možnosť mierového rozvinutia je nevyhovujúca. Štáb CO Slovenska je teraz umiestnený na troch miestach. Pracoviská sú priestorove malé, nevyhovujúce, s nedobrym spojením najmä pre mierové účely. Prevádzková rota hlavne z nedostatku ubytovacích priestorov je tiež obsadená iba na 50%, podľa tabuliek mierových počtov. Štábu CO chýba väčšina materiálu všetkého druhu. Štáb nemá doteraz žiadne skladové priestory. Nedoriešená je otázka vojnového pracoviska, v čom je Štáb CO SSR odkázaný na rozhodnutie územných orgánov /Rada obrany okresu Martin/.“*¹⁹

Nedostatok personálu súvisel najmä s federalizáciou štátu a nutnosťou vybudovať viaceré dovtedy neexistujúce slovenské štruktúry CO. Nutnosť personálnej výstavby sa týkala najmä najvyššieho stupňa, ktorý sa len postupne darilo obsadzovať kádrami. Situácia sa často riešila prevelením príslušníkov z nižších zložiek. Na nižších úrovniach sa nadviazalo na dovtedy existujúce štruktúry. Je jasné, že v období vytvárania ministerstiev novovzniknutej Slovenskej socialistickej republiky bolo kreovanie slovenského štábu CO otázkou

¹⁵ Jednotlivé rezortné služby CO na Slovensku pre roky 1960 – 1969 popisuje: VIMMER, Pavel. Poznatky zo spracovania utajovaných písomností Západoslovenského Krajského národného výboru v Bratislave z rokov 1960-1996 In *Slovenská archivistika*, 2000, č. 2, s. 11-15. ISSN 0231-6722. Systém rezortných služieb CO aj v mnou sledovanom období fungoval podobne, ako ho P. Vimmer popísal pre 60. roky.

¹⁶ VHA, f. Štáb CO, šk. č. 2, Protokol o odovzdaní a prevzatí funkcie náčelníka Štábu Civilnej obrany Slovenskej socialistickej republiky, 23. 9. 1970.

¹⁷ JANČO, Ľudovít. Koncepcia civilnej ochrany na Slovensku v rokoch 1959 – 2002 (náčrt vývoja). In *Vojenská história*, 2004, č. 2, s. 109. ISSN 1335-3314.

¹⁸ VHA, f. Štáb CO Bratislava, šk. č. 2, Zápis o vykonanej kontrole súčasného stavu na Štábe CO Slovenska, 23. 9. 1970. Na ilustráciu uvediem aj reálne čísla. Štáb mal plánovaných 45 dôstojníkov, reálne tu slúžilo 25. Slúžil tu jeden práporčík namiesto plánovaných 3, 9 civilných zamestnancov miesto plánovaných 11, len stavy pomocných síl boli naplnené na 100 % (3 osoby).

¹⁹ Tamže, Príloha č. 8, Stav bojovej a mobilizačnej pohotovosti štábov CO.

druhotriedneho významu. Zo zachovanej dokumentácie tak vyplýva, že v septembri 1970 slovenský štáb CO disponoval 38 pracovníkmi, namiesto tabuľkových 62.²⁰ Podobne, pre nevojenskú časť systému CO na Slovensku bolo v roku 1970 plánovaných 199 vojakov z povolania a 239 občianskych zamestnancov, pričom do naplnenia uvedených stavov chýbalo 49 príslušníkov Československej ľudovej armády a 1 občiansky zamestnanec.²¹ Pri posudzovaní stavov je potrebné vziať do úvahy aj fakt, že v roku 1970 už boli v CO, až na ojedinelé výnimky, ukončené stranické čistky a následná výmena stranických legitimácií.²² Tieto opatrenia sa dotkli aj civilnej obrany, nakoľko aj v tejto zložke pracovali ľudia podporujúci reformný kurz Komunistickej strany Československa, a viacerí pracovníci CO s použitím rádiostaníci či sirén v roku 1968 aktívne vyjadrili svoj nesúhlas s okupáciou Československa. Stranícke čistky sa dotkli 44 príslušníkov CO (postihy sa pohybovali od prepustenia z práce po stranický trest), vrátane bývalého náčelníka štábu CO SSR pplk. Milana Žuffu, ktorý bol odvolaný z funkcie a vylúčený z KSS. Správa konštatuje problémy s náborom odborníkov (zdravotníkov, chemikov, technikov a pod.) do systému CO, ako aj fakt blížiacej sa generáčnej výmeny pracovníkov CO (15 % pracovníkov sa nachádzalo vo vekovej kategórii 50 rokov a viac), z ktorých veľká časť v tejto zložke slúžila už od jej vzniku, teda od roku 1951.²³

Samotný štáb CO Slovenskej socialistickej republiky (SSR) sa organizačne členil na niekoľko súčastí. Náčelníkovi štábu boli priamo podriadené veliteľstvo a náčelníkovi sekretariátu podriadená Pomocná kancelária, personálna skupina, organizačno-operačný odbor, odbor zabezpečenia štábu a odbor školenia a výcviku.²⁴ Náčelníkovi organizačno-operačného odboru podliehali nasledovné oddelenia: organizačno-plánovacie; operačné; Oddelenie protichemických, protiradiačných, zdravotníckych a veterinárnych opatrení a náčelníkovi oddelenia podriadené Kádrové chemické laboratórium a Oddelenie ekonomicko-technické a náčelníkovi oddelenia podriadená Technická skupina. Náčelník odboru pre zabezpečenie štábu velil priamo Oddeleniu pre zabezpečenie velenia a náčelníkovi oddelenia podriadenej Skupine operačno-mobilizačných príprav a Skupine pre zabezpečenie spojenia a vyznutenia; Skupine hospodársko-finančnej a jej náčelníkovi podriadenému personálu objektov a zariadení Štábu CO SSR a prevádzkovej rote Štábu CO SSR v rozsahu, aký ustanovoval jej štatút.

Citovaný rozkaz definoval aj kompetencie jednotlivých veliteľov. Náčelník štábu mal v kompetencii personálne otázky, zastupovanie systému CO u nadriadených a súčinnostných orgánov, zabezpečovanie rozkazov veliteľa CO v systéme CO, schvaľovanie plánov, zámerov a koncepcií jednotlivých úsekov CO, vydávanie rozkazov a smerníc pre podriadené štáby a orgány a napokon kontrolu bojaschopnosti a pripravenosti. Povinnosti zástupcu náčelníka štábu sa začínali, prirodzene, zastupovaním náčelníka, patrili sem ale aj zabezpe-

²⁰ VHA, f. Štáb CO Bratislava, šk. č. 1, Zápis o vykonanej kontrole súčasného stavu na Štábe CO Slovenska, 23. 9. 1970.

²¹ Tamže, šk. č. 2, Informačná správa o morálno-politickej a kádrovej situácii na štáboch civilnej obrany na Slovensku, 9. 10. 1970.

²² Bolo vykonaných 241 pohovorov, 13 ľudí bolo z KSČS vylúčených, 16 bolo zrušené členstvo, 7 ľudí dostalo stranický trest, 4 boli prepustení zo zamestnania, 3 preradení do nižšej funkcie a napokon 3 prípady ešte neboli doriešené. VHA, f. Štáb CO Bratislava, šk. č. 2, Zápis o vykonanej kontrole súčasného stavu na štábe CO Slovenska, 23. 9. 1970.

²³ Tamže, šk. č. 2, Zápis o vykonanej kontrole súčasného stavu na štábe CO Slovenska, 23. 9. 1970.

²⁴ Tamže, šk. č. 7, Rozkaz náčelníka štábu CO SSR č. 1, 3. 1. 1970.

čovanie chodu činnosti a pracovných podmienok štábu, spracovanie rozkazov a nariadení, ako aj kontrola ich plnenia v systéme CO, kontrola plnenia úloh samotného štábu. Mal tiež dozerat' na „aplikáciu vedeckého riadenia“ v práci štábov a orgánov CO a kontrolovať bojaskopnosť a pripravenosť štábu. Náčelník Odboru pre veci organizačno-operačné mal na starosti taktiež zastupovať v prípade potreby náčelníka štábu CO SSR, zabezpečovať koordináciu zamerania a náplne činnosti všetkých súčastí Štábu CO SSR, zabezpečovanie odborného riadenia štábov a orgánov CO, plánovanie, kontrolu a hodnotenie plnenia úloh v systéme CO, riadenie organizačnej výstavby štábov a orgánov v systéme CO a napokon kontrolu operačnej pripravenosti štábov a orgánov CO na Slovensku. Úlohy náčelníka odboru zabezpečovania štábu definoval citovaný rozkaz nasledovne: zastupovanie zástupcu náčelníka štábu CO SSR, riadenie výkonu služby operačného dozoru a dennej zmeny Štábu CO SSR, zabezpečovanie správy objektov, zariadení a techniky Štábu CO SSR, riadenie a kontrolovanie bojovej pripravenosti Prevádzkovej rotý Štábu CO SSR a kontrolovanie mobilizačnej pripravenosti podriadených útvarov a orgánov civilnej obrany. Rozkaz napokon definoval úlohy náčelníka oddelenia školenia a výcviku, ktorými boli organizovanie školenia, výcviku a politickej prípravy príslušníkov Štábu CO SSR, uskutočňovať v problematike civilnej obrany súčinnosť so spoločenskými organizáciami, zabezpečovať agitáciu a propagáciu v prospech CO a tiež uskutočňovať kontrolu bojovej a politickej prípravy štábov a orgánov systému CO.²⁵

Okrem toho po federalizácii vznikla potreba zriadiť hlavné veliteľské stanovište a aj pohotovostné veliteľské stanovište štábu CO, pričom pohotovostné sa malo pre prípad vojny nachádzať v okrese Martin, ktorý spĺňal potrebné kritériá. Rada obrany SSR uznesením zo dňa 27. mája 1970 rozhodla o umiestnení veliteľského stanovišťa štábu CO v Turčianskych Tepliciach. Tam sa mala v prípade ozbrojeného konfliktu schádzať aj rada obrany SSR, a tu sa mali nachádzať aj vojnové pracoviská ústredných orgánov republiky. Výstavba veliteľského stanovišťa mala byť hotová do konca roku 1971, dovtedy sa využívali, s neochotným súhlasom vedenia okresu, priestory v novostavbe v Martine.²⁶ Bývalý veliteľský štáb CO na Železnej studničke v Bratislave, ktorý postavili v roku 1954 ako chránené pracovisko pre Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, Zbor povereníkov a Predsedníctvo Slovenskej národnej rady a ktorý mal začiatkom 70. rokov v užívaní Západoslovenský kraj, sa v tom čase už dlhšie nevyužíval. Tento sa mal uvoľniť pre štáb na využitie v čase mieru.

Podľa sumarizujúcej správy z roku 1970 bolo v SSR k dispozícii približne 1 000 úkrytov s kapacitou 135 000 osôb. Ich masívna výstavba sa začala v roku 1951 a pokračovala celú piatu dekádu minulého storočia. Tento fakt súvisí nielen s medzinárodnou situáciou, ale aj s celkovou militarizáciou spoločnosti vo všetkých krajinách sovietskeho bloku. Rok 1962 priniesol v súvislosti s vtedajšími vážnymi ekonomickými problémami Československa rozhodnutie komisie obrany ÚV KSČ o pozastavení výstavby krytov. Medzinárodnou súvislosťou tohto rozhodnutia mohlo byť aj mierové vyriešenie Kubánskej krízy. Do tohto roku sa na Slovensku ročne postavilo cca 80 – 100 krytov s kapacitou 10 – 13 000 osôb. Po roku 1962 sa začal znižovať počet vystavaných bunkrov a v druhej polovici uvedenej deká-

²⁵ Tamže.

²⁶ Tamže, šk. č. 2, Informačná správa o stave priprav hlavného a pohotovostného veliteľského stanovišťa štábu CO Slovenska, 3. 3. 1971.

dy sa ich stavanie úplne skončilo.²⁷ Po roku 1969 sa však začala renesancia výstavby krytov CO a napríklad citovaný dokument predpokladal na roky 1971 – 1975 vybudovanie nových 19 úkrytov s kapacitou 25 000 osôb. Pokiaľ ide o individuálnu protichemicкую ochranu obyvateľov, mali byť takýmito prostriedkami zásobení postupne. Niektoré vopred vytipované skupiny mali byť zásobené prednostne. Existovali špeciálne *Komisie pre zabezpečovanie obyvateľstva prostriedkami individuálnej protichemickej ochrany*, ktoré mali uvedené prostriedky zabezpečovať a vydávať v rámci určenej oblasti, závodu, organizácie a podobne, v prípade vydania zvláštneho pokynu či v prípade vyhlásenia druhého stupňa pohotovosti.²⁸ Horšia situácia bola pokiaľ ide o protiradiačné opatrenia, kde boli k dispozícii zväčša staré dozimetre. V tomto období tiež bolo na Slovensku vybudovaných 99 miest špeciálnej očisty a protichemických zariadení. Pokiaľ ide o materiálne zabezpečenie, sumarizujúca správa deklaruje úroveň materiálovo-technického vybavenia štábov CO a ich mobilizačných doplnkov na 75 %, rezortov na 60 % potrebných stavov a štáby CO operačných zón mali k dispozícii 13 samostatných skladov.²⁹

V súvislosti so zmenou v podriadenosti v roku 1976 vznikol na štábe CO SSR *Dlhodobý výhľadový plán rozvoja civilnej obrany v Slovenskej socialistickej republike na roky 1976 až 1990*.³⁰ V ňom boli ako primárne ciele CO na Slovensku (uvádzam ich podrobnejšie pre porovnanie s vyššie spomenutými „celočeskoslovenskými úlohami CO“) definované jednak na zabezpečenie ochrany obyvateľstva, riadiacich činiteľov a hospodárstva proti zbraňam hromadného ničenia, v rámci čoho sa mali vytvoriť podmienky pre aktívnu participáciu obyvateľstva na obrane štátu, zabezpečiť prežitie národov Československa a vytvoriť podmienky pre riadenie štátu a hospodárstva v prípade vojny. Najdôležitejšími prostriedkami ochrany mal byť systém včasného varovania a následná evakuácia. Dokument ďalej upozorňuje na skutočnosť, že stále platné smernice CO z roku 1958 sú už aj pre federalizáciu Československa prekonané, a teda je potrebné pripraviť nové. Plán tiež predpokladal vybudovanie efektívnejšieho systému získavania a školenia vedúcich kádrov CO, pretože sa vo sfére CO predpokladala a očakávala už spomínaná generačná výmena, ktorá so sebou prinášala viacero súvisiacich problémov (napr. nutnosť zabezpečiť vojakom z povolania byty a podobne). Plán ďalej predpokladal rozsiahle budovanie krytov a stanovišť CO, konkrétne vybudovanie hlavného veliteľského stanovišťa pre štáb CO SSR, Štáb CO Stredoslovenského krajského národného výboru (KNV), Štáb CO SSR Hlavného mesta SSR Bratislavy a hlavného veliteľského stanovišťa pre Štáb CO Východoslovenského KNV, ako aj pohotovostné veliteľské stanovište pre štáb CO Západoslovenského KNV a veliteľské stanovišťa pre sedem štábov CO okresov.

Plány civilnej obrany na výstavbu krytov (položka bola nazvaná ako kolektívna ochrana) počítali v rokoch 1976 – 1990 s preinvestovaním jednej miliardy vtedajších korún. Predpokladalo sa, že v rokoch 1976 – 1980 sa na výstavbu využije 200 miliónov Kčs a v priebehu každého ďalšieho päťročného obdobia po 400 miliónov Kčs. Do uvedenej sumy neboli započítané náklady na výstavbu veliteľských stanovišť, ako ich uvádzam na

²⁷ VHA, f. Rada obrany SSR, šk. č. 1, inv. č. 2, Príloha č. 5, Kolektívna ochrana obyvateľstva.

²⁸ Tamže, Príloha č. 6, Zabezpečovanie obyvateľstva prostriedkami individuálnej protichemickej ochrany.

²⁹ Tamže, Príloha č. 7, Úsek materiálovo-technického zásobovania.

³⁰ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 1, Dlhodobý výhľadový plán rozvoja civilnej obrany v Slovenskej socialistickej republike na roky 1976-1990.

inom mieste, ktoré boli odhadnuté na ďalších 400 miliónov korún. Ďalšie náklady v rozsahu niekoľkých stoviek miliónov korún mali zhltnúť ďalšie položky, ako zabezpečovanie ochranných masiek, zdravotníckych balíčkov, osobných dozimetrov, ako aj chemických preukazníkov, filtrov a rôznych meračov, prístrojov a čidiel, ale aj výstavba bytov pre pracovníkov CO. Zrátané a podčiarknuté budovanie systému civilnej obrany na Slovensku si malo podľa citovaného plánu vyžiadať náklady vo výške takmer troch miliárd Kčs, pričom v tomto čísle nie je započítaných ďalších viac než 300 miliónov korún prevádzkových a rôznych iných nákladov. Budovanie takéhoto veľkolepého systému civilnej obrany primárne súviselo s obavou z nesmiernych strát v prípade vojenského konfliktu medzi oboma blokmi studenej vojny, položenie ťažiska na budovanie úkrytov pre obyvateľstvo vychádzalo aj zo skúseností z čias druhej svetovej vojny.

Enormné náklady, ktoré si stavby CO vyžadovali, však už v predchádzajúcom období nútili predstaviteľov štátu uvažovať o spôsoboch ich racionalizácie. Nová koncepcia výstavby úkrytov civilnej obrany sa začala uplatňovať už v roku 1971. Úkryty, ktoré často bývali súčasťou nových stavieb závodov, sa mali stavať ako dvojúčelové, pričom sa predpokladalo ich využitie počas mieru zväčša ako odkladacích priestorov. Tomu mala zodpovedať aj ich dispozícia, keď sa začali preferovať väčšie miestnosti.³¹ Dá sa povedať, že išlo o akúsi z núdze cnosť, nakoľko armáda neustále žiadala výstavbu krytov, pričom náklady na ich výstavbu mal znášať federálny rozpočet ako súčasť výdavkov na obranu štátu.³² Z tejto formulácie nie je úplne jasné, či teda národné výbory, prípadne iní investori, dostávali v rámci rozpočtových kapitol zvlášť vyčlenené prostriedky na výstavbu stavieb či zabezpečovanie ďalších náležitostí CO alebo museli na tieto účely vynaložiť „vlastné“ prostriedky, resp. prostriedky z kapitol určených na výstavbu. Na finančnom zabezpečovaní týchto stavieb sa však podieľali aj investori, často podniky či národné výbory, napríklad v prípade Bratislavy to bol mestský investičný podnik. „Neobľúbenosť“ stavieb civilnej obrany a s tým spojené problémy museli priznať aj vtedajšie úrady: *„Najväčšie nedostatky pri plnení plánu investícií CO sa vyskytujú pri budovaní úkrytov formou príspevkov. Tieto spôsoboval problém okolo limitov komplexnej bytovej výstavby a možnosti výstavby úkrytov v nich a tiež neochotou projektových organizácií projektovať zvláštne stavby CO. Dodávateľia stavebných prác len neochotne pristupujú k realizácii stavieb CO s odôvodnením nedostatku stavebných kapacít, náročnosťou technológie výstavby a nedostatkom kvalifikovaných pracovných síl.“*³³ Z citovaného kontextu je zrejmé, že stavby civilnej obrany boli mimoriadne nepopulárne v prvom rade pre slabú motiváciu všetkých zainteresovaných zložiek, s výnimkou samotnej CO. V rámci zlého zásobovania materiálom a zlého riadenia ľudských zdrojov, ktoré bolo pre centrálné riadené a plánované hospodárstvo typické, nes-

³¹ KAČENKA, František. Výstavba stálych úkrytů civilní obrany pro obyvatelstvo a osazenstvo závodů v současné době. In *Civilná obrana*, roč. 22, 1980, č. 2, s. 30-31.

³² „Investori bytovej, občianskej a priemyselnej výstavby, ako i dopravných a poľnohospodárskych stavieb, sú povinní plniť požiadavky civilnej obrany podľa zvláštnych smerníc a ustanovení ministerstva vnútra ČSSR a z nich vyplývajúcich smerníc jednotlivých ministerstiev a ústredných orgánov. Ak je investorom organizácia socialistického sektora, hradia sa z federálneho rozpočtu (cestou národných štátnych rozpočtov) skutočne vzniknuté výdavky v rozsahu, určenom zvláštnymi smernicami ministerstva financií ČSSR.“ VHA, f. Rada obrany SSR, šk. č. 1, inv. č. 2, Informatívna správa o príprave zákona o civilnej obrane, 25. 9. 1970.

³³ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 6, Vyhodnotenie plnenia plánu rozvoja a činnosti civilnej obrany na roky 1971 až 1975, 16. 6. 1975.

tíhali investičné a stavebné podniky plniť ani vlastné plány, nieto ešte načas stavať aj technologicky náročné kryty či iné stavby CO. Vznikala z toho lavína termínových posunov, kde mohla jedna organizácia vinit' ďalšie: „Záverom treba ešte poukázať na problém pri zabezpečovaní stavieb národných výborov, ktoré sú v investorstve zastupované organizáciou Stavoinvesta. Táto organizácia neplní svoje úlohy vyplývajúce z jej funkčných povinností v oblasti zabezpečovania dodávateľov a subdodávateľov s odvolaním, že v dôsledku neplnenia úloh dodávateľmi, nie je schopná včas zabezpečiť dodávky technológie. Tým túto úlohu musí riešiť užívateľ stavieb CO, t. j. štáb CO NV“³⁴ K tomu, že sa všeobecne vo vzťahu k CO neprejavovalo nadšenie, prispel aj fakt, že ministerstvám, národným výborom či spoločenským organizáciám ostali starosti s ich údržbou a museli tiež zamestnávať pracovníkov zodpovedných za CO, resp. niekomu túto agendu prideliť.

Práve tieto problémy, ako aj celkový nezáujem civilného sektoru o civilnú obranu konštatovali takmer všetky sumarizujúce dokumenty tejto doby, vyjadrujúce sa veľmi kulantne, úplne v duchu dobového formalizmu. Na ukážku stačí odcitovať z dobovej smernice: „Výsledky dosažené v plnení úkolů při zdokonalování Civilní obrany ČSSR byly snižovány nedostatky v organizátorské a řídicí práci štábů CO a orgánů CO resortních ministerstev a ústředních úřadů především v ne dosti důkladném prosazování zásad a požadavků zdokonalování ochrany obyvatelstva a zvyšování odolnosti národního hospodářství. V některých resortních ministerstvech a národních výborech nejsou správně chápány požadavky na výstavbu dvojúčelových staveb. Ukrytí obyvatelstva se proto zvyšuje pomalu. Zvyšování odolnosti objektů a odvětví národního hospodářství se nestalo všude záležitostí vedoucích hospodářských pracovníků. Otázky CO nejsou chápány komplexně, což snižuje připravenost jednotlivých objektů národního hospodářství k přechodu z mírového života na válečnou výrobu. Nedostatky se projevují v ošetřování a hospodáření s materiálem civilní obrany a ve zdoluhavém pronikání signálů CO.“³⁵

Ďalšou dôležitou súčasťou opatrení civilnej obrany bolo budovanie systému varovania. Rada obrany štátu 3. októbra 1970 schválila koncepciu výstavby nového systému, ktorého nosným prvkom mala byť sieť výkonných pneumatických sirén, nezávislých od dodávok elektriny z verejnej siete s predpokladanými nákladmi 550 miliónov Kčs, pričom samotná výstavba systému mala prebiehať v rokoch 1976 – 1985.³⁶ Ďalším kľúčovým dokumentom bolo uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ zo dňa 8. 5. 1981, ktorým stranické vedenie prijalo dlhodobú koncepciu zdokonaľovania civilnej obrany. Naň nadväzovalo uznesenie Rady obrany štátu, ktoré definovalo budúcu výstavbu automatizovaného systému vyznamenania a varovania obyvateľstva. V roku 1984 už malo byť možné vyhlásiť vzdušný poplach v Prahe, Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach v priebehu 20 – 30 sekúnd. Automatizovaný systém varovania a vyznamenania v SSR tak mali tvoriť linková sústava diaľkového vyznamenania P-160, bezdrôtová sústava diaľkového vyznamenania R-413, miestna sústava ADU CV, sieť poplachových sirén, okresná sústava vyznamenania okres-objekt (OKOB) a sústava zvolávacieho zariadenia SVITAVA. Sústava P-160 zabezpečovala prenos troch signálov a dvoch hovorových kanálov, pričom signály boli určené na vyhlasovanie bojovej pohoto-

³⁴ Tamže.

³⁵ Národný archív, Praha, f. ÚV KSČ (02/1), sign. P-140/85-1, Organizačné metodické smernice pro přípravu Civilní obrany ČSSR na léta 1986 – 1990.

³⁶ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 1, Dlhodobý výhľadový plán rozvoja civilnej obrany v Slovenskej socialistickej republike na roky 1976-1990.

vosti, príslušných stupňov pohotovosti v národnom hospodárstve či diaľkové spúšťanie poplachových sirén), kým hovorové kanály mali slúžiť na vyhlasovanie signálov, vydávanie pokynov a informácií hovoreným slovom. K roku 1985 nebola ešte sieť plne vybudovaná, najviac práce bolo ešte potrebné uskutočniť vo Východoslovenskom kraji. Vybavovanie štábov bezdrôtovými zariadeniami R-413 prebiehalo pomalšie a v polovici 80. rokov sa len rozbiehalo. Miestna sústava ADU CV, ktorá mala slúžiť na vyzrozumievanie určených funkcionárov CO, sa napokon pre technickú zastaranosť použila len v Prahe a Bratislave. Dokument konštatuje, že vybudovanie siete sirén sa oproti plánu omeškalo, keď vybuvovali ročne len necelých 300 sirén, namiesto plánovaných 350. Dôvodom boli meškajúce dodávky sirén z Nemeckej demokratickej republiky, ako aj prednostné zabezpečovanie výstavby antén na prijímanie signálu sovietskej televízie v Bratislave. V roku 1985 mala tak sieť k dispozícii 1 576 sirén verejných a objektových elektrických, z nich 145 sa dalo diaľkovo ovládať pomocou systému P 160. Treba dodať, že plán sa zrejme nedarilo naplniť ani v ďalších rokoch, nakoľko do roku 1990 bola sieť sirén vybudovaná na 66 %, čo predstavovalo 2 372 elektrických sirén. Z toho 420 bolo možné spustiť na diaľku (v Bratislave, krajských a okresných mestách).³⁷ Zariadenie OKOB, vyvinuté vo Výskumnom ústave Civilnej obrany, malo byť inštalované v priebehu prebiehajúcej (8.) a nasledujúcej (9.) päťročnice. Vybudovanie tejto siete malo zabezpečiť úplnú centralizáciu sirén, pričom ich spustenie v celom Československu nemalo presiahnuť jednu minútu. Zariadenie SVITAVA slúžilo na miestne dorozumievanie funkcionárov CO a bolo k dispozícii, resp. sa plánovalo dať k dispozícii jednotlivým štábam.³⁸

Dôležitou súčasťou CO boli aj školenia obyvateľstva, v rámci brannej výchovy.³⁹ Tu je nutné spomenúť dva kľúčové dokumenty, ktoré ovplyvnili vývoj brannej výchovy a v jej rámci aj civilnej obrany počas normalizácie. V prvom rade ide o uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ „O jednotnom systéme brannej výchovy obyvateľstva“, prijaté 19. marca 1971. Nový systém staval na zásade vedúcej úlohy KSČ a vychádzal z brannej a vojenskej politiky štátostrany. Cieľom uznesenia bolo zabezpečiť jednotné riadenie brannej výchovy, pričom najdôležitejšiu úlohu v brannej príprave obyvateľstva mal spomedzi inštitúcií stojacich mimo rezort obrany Zväz pre spoluprácu s armádou – Zväzarm. Uznesenie definovalo rozdelenie úloh v oblasti brannej výchovy a stanovovalo zodpovednosť za jej uskutočňovanie. Druhým dôležitým dokumentom bol zákon č. 73/1973 Zb. o brannej výchove, ktorý Federálne zhromaždenie prijalo v júni 1973. Ten definoval štátnu politiku v tejto oblasti komunistickej ideológie: „§ 2 Hlavním cílem branné výchovy je dosáhnout, aby každý československý občan cítil vysokou odpovědnost za osud své socialistické vlasti, byl vždy připraven postavit se na její obranu a obětavě bojovat za její svobodu a nezávislost, za vítězství komunismu v naší vlasti.“ Zákon ako obsah brannej výchovy definoval vytváranie a upevňovanie komunistickej ideológie v občanoch a ochotu brániť Československo, pričom sa predpokladal rozvoj odborných vedomostí a schopností či psychickej odolnosti. Zákon definoval nielen brannú výchovu všeobecne, ale jeho šiesta časť sa venovala aj príprave na civilnú obranu. Cieľom tejto prípravy malo byť osvojenie si základných vedomostí o ochrane najmä

³⁷ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 4, Podklady do koncepcie CO ČSFR.

³⁸ Tamže, šk. č. 1, Informácia o stave realizácie výstavby Automatizovaného systému varovania a vyzrozumienia v SSR.

³⁹ Pozri ŠTAIGL, Jan. Jednotný systém brannej výchovy obyvateľstva a jeho realizácia na Slovensku v rokoch 1969 – 1991. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 125-156. ISSN 1335-3314.

proti zbraniam hromadného ničenia, aby poznali svoje úlohy pri evakuácii a napokon zabezpečiť využiteľnosť civilného obyvateľstva pri likvidácii následkov napadnutia.

Pochopiteľne, ani civilná obrana sa nemohla vyhnúť silnej indoktrinácii vládnucou komunistickou ideológiou. Preto strategické dokumenty obsahlo deklarujú nevyhnutnosť dôvery v tézy vládnucej strany a deklarovali nutnosť: „*Prohlubováním světónázorové výchovy, komunistického uvědomění a přesvědčení příslušníků CO o správnosti politiky strany a doceňováním vážnosti mezinárodní situace formovat jejich aktivní životní postoje a odhodlání a za všech okolností jednat v souladu se zájmy obrany socialistické vlasti.*“ Úlohou veliteľských kádrov okrem toho bolo „*Rozhodně bojovat proti vlivům buržoázní ideologické diverze, zvláště antisovietismu, nacionalismu, pravicovému oportunismu a revizionismu a maloburžoázním přežitkům ve vědomí a jednání příslušníků CO.*“⁴⁰

Riadenie prípravy obyvateľstva na civilnú obranu (dobová skratka POCO) malo na starosti Federálne ministerstvo vnútra, neskôr národnej obrany. Aj samotná príprava občanov ČSSR na civilnú obranu bola v kompetencii federálneho ministerstva vnútra, resp. obrany, ktoré mohlo po dohode časť zo svojich úloh postúpiť spoločenským organizáciám. To súviselo najmä s úlohou národných výborov a ďalších orgánov a zložiek v procese organizovania CO. Za uskutočňovanie prípravy občanov na civilnú obranu mali v medziach svojej pôsobnosti zodpovednosť vedúci relevantných organizácií a predsedovania národných výborov, ktorí zvyčajne aj zastávali funkciu veliteľa civilnej obrany. Podľa zákona sa mala zvláštna pozornosť venovať mládeži – pravidelné školenia sa konali už na základných školách.

Samotná príprava obyvateľstva prebiehala prednáškami a školeniami, kde sa pertraktovali dva základné okruhy tém – vojensko-politické a odbornotechnické. V prípade prvého okruhu išlo primárne o vštepovanie komunistických doktrín obyvateľstvu: 1) Leninské učenie o jednote budovania a obrany socialistickej vlasti, nevyhnutnosť internacionálnej obrany socializmu v súčasnosti; 2) Branná politika Komunistickej strany Sovietskeho zväzu a Komunistickej strany Československa v aplikácii na agresívnu podstatu súdobého imperializmu a úlohy ďalšieho upevňovania obrannej sily armád štátov Varšavskej zmluvy; 3) Podstata a charakter budúcej možnej vojny, úloha zázemia a obyvateľstva pri znižovaní ich následkov; 4) Branná výchova obyvateľstva ako nedeliteľná súčasť komunistickej výchovy a jej poslanie v dobe mieru i v dobe zvýšeného ohrozenia krajiny; 5) Význam a úlohy jednotlivých zložiek branného systému socialistického štátu, miesto a úlohy obyvateľstva v civilnej obrane; 6) Vplyv morálno-politickej a psychickej pripravenosti obyvateľstva z hľadiska budúcej možnej vojny, formy a metódy ich upevňovania.⁴¹ V prípade druhého okruhu problémov išlo zväčša o osvojenie si praktických schopností a zručností, keď sa výcvik sústreďoval na signály CO, nácvik evakuácie či informovanie o evakuácii obyvateľstva alebo inštitúcií, individuálnu ochranu, kolektívnu ochranu, správanie sa v prípade použitia nukleárných, chemických respektíve biologických zbraní, očista od kontaminácie, *vyprosťovanie*, zdravotnícku prípravu, ale aj požiaru ochranu a iné.

Na mieste však je spomenúť aj iný pohľad, pohľad bežného občana tej doby, ktorý môže byť ukážkou úspešnosti „zaštepovania“ potreby civilnej obrany obyvateľov socialistického Československa. Môžem konštatovať, že civilné obyvateľstvo zväčša vnímalo cvičenia civil-

⁴⁰ Národný archív Praha, f. Predsedníctvo ÚV KSČ (02/1), sign. P-140/85-1, Organizačné metodické smernice pro přípravu Civilní obrany ČSSR na léta 1981-1985.

⁴¹ ČEPIČKA, Vlastimil. *Základní norma znalostí o Civilní obraně ČSSR*. In *Civilní ochrana*, roč. 24, 1982, č. 4, s. 6.

nej obrany ako nutné zlo a považovali ich za zbytočné. Mnoho ľudí neverilo, že v prípade použitia zbraní hromadného ničenia im takéto vedomosti pomôžu a samotné školenia sa často stávali terčom posmechu (označenia typu *pouličné boje v horách*).⁴² Na ilustráciu, ako si na pravidelné školenia CO spomína pamätník, odcitujem úryvok z knihy J. Šeba o 70. rokoch: „*Písal sa rok 1970 a na nejakom povinnom školení civilnej obrany nám akýsi plukovník vysvetľoval, ako sa máme správať pri atómovom výbuchu. Nebol to ten typický klasik, čo odporúča schovať sa do jamy po výbuchu, ale perliť tiež. Vysvetľoval nám nevyhnutnosť hviezdicovitého odchádzania z miesta nohami k výbuchu, s igelitovým vrecúškom s protiatómovým vrecom a mal množstvo ďalších veľmi praktických rád. Predvádzal nám ako sa chrániť pred atómovým výbuchom imperialistickej bomby v našej blízkosti. K úspešnosti (podľa prednášajúceho) bolo potrebné igelitové vrecúško a správna poloha ležmo na bruchu s rukami za hlavou, na ktorej bolo natiahnuté už spomenuté vrece.*“⁴³ O tom, že významu CO, najmä nevojenskej časti, neverili ani vedúci pracovníci podnikov či dokonca najvyšší predstavitelia štátu, nemusí byť rovnako žiadnych pochybností. Ukážkou toho je aj fakt, že keď československá vláda uznesením č. 346/1981 rozhodla o znížení administratívnych síl v štátnej správe, boli pracovníci civilnej obrany v mnohých podnikoch prví na rade.⁴⁴

V súvislosti s prispôbením modelu CO ostatným krajinám Varšavskej zmluvy Československo pristúpilo k organizovaniu medzinárodných cvičení aj v tejto oblasti. Prejavom spolupráce v rámci vojenského paktu bolo aj poverenie zorganizovať súčinnosť pri cvičení civilnej obrany nazvanom „Hanság-Dunaj 78“, ktorým československú a maďarskú CO poveril štáb Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy. Cvičenie sa konalo v dňoch 22. – 24. marca 1978 a nadväzovalo na viaceré rokovania, porady, konzultácie či cvičenia menšieho rozsahu, ktoré sa konali minimálne od roku 1971.⁴⁵ Obdobné cvičenie, ktoré sa však napokon zrejme neuskutočnilo, sa malo konať už koncom roka 1975.⁴⁶ V prípade „Hanság-Dunaj 78“ však ide v sledovanom období o najväčšie cvičenie svojho druhu na Slovensku, a preto sa pri ňom pristavím podrobnejšie. Na území Maďarska sa precvičovala príprava dediny na vojnové podmienky, výstavba poľnej nemocnice, zmobilizovanie pluku CO z národného hospodárstva či prijatie evakuovaných a ranených občanov z iného štátu. Na Slovensku sa v Bratislave precvičovala likvidácia následkov po údere nepriateľa.⁴⁷ Išlo o prvé cvičenie CO v tomto rozsahu, ktoré sa konalo na území ČSSR či Maďarskej ľudovej republiky. Územie Slovenska bolo zvolené nielen s ohľadom na susedstvo s Maďarskom, ale aj pre strategický charakter územia z pohľadu civilnej obrany. Kým vojenské plány pre prípad konfliktu počítali s tým, že na území Česka sa budú viesť boje, Slovensko svojou geografickou dispozíciou (lesy, hory) poskytovalo možnosť využiť jeho územie na ochranu

⁴² ŠEBO, Juraj. *Normálne 70. roky*. Bratislava 2009, s. 208. ISBN 978-80-8114-001-3.

⁴³ Tamže, s. 209.

⁴⁴ Vojenský historický archív Praha, f. Kancelária ministra národnej obrany, šk. č. 30, List generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ a prezidentovi ČSSR, príloha k informačnej správe pre ministra M. Dzúra, 5. 1. 1984.

⁴⁵ Napríklad súčinnosťné cvičenie s krycím menom „HORNÁD“ medzi MV SSR, štábom CO východoslovenskej operačnej zóny a Štábom CO maďarskej župy Borsód v októbri 1970. VHA, f. Rada obrany SSR, šk. č. 7, Rozkaz náčelníka Štábu CO SSR č. 6, 14. 10. 1970.

⁴⁶ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 6, Vyhodnotenie plnenia plánu rozvoja a činnosti civilnej obrany na roky 1971 až 1975, 16. 6. 1975.

⁴⁷ MARUŠÁK, Jozef. Jednotně při výstavbě a zdokonalování CO v obranném systému Varšavské smlouvy. *Civilná obrana*, roč. 21, 1979, č. 1, s. 8.

obyvateľstva a či rozmiestnenie pre obranu dôležitých objektov. Taktiež vertikálne komunikačné osi poskytovali dobré možnosti na presuny vojsk. Z československej strany boli do cvičenia zapojené všetky slovenské krajské štáby CO. Cvičenie ukázalo, že obe krajiny sú v tejto oblasti schopné spolupracovať podľa vypracovaných plánov, hendiakom však boli nedostatočné komunikačné spojenia medzi štábmi CO oboch krajín a vyskytli sa aj ďalšie nedostatky.⁴⁸ Na cvičení sa okrem príslušníkov armády zúčastnilo 1 330 príslušníkov nevojenuských jednotiek a 468 študentov. Úlohy účastníkov definovalo 11 bodov, ktoré nariaďovali riadne preštudovať námety cvičenia, zakresľovať miesta velenia do máp, rôzne stupne velenia mali k dispozícii mapy rôznych mierok. Medzi ďalšie úlohy patrila príprava či rekognoskácia bojiska (cvičiska), vykonanie nácviku odborných činností. Cvičenia sa zúčastňovali rôzne služby CO – lekári, požiarnici, plynári, spojári a mnohé ďalšie – ale aj generálka činností štábov vojenských aj nevojenuských jednotiek CO SSR a ďalšie.⁴⁹

Slovenská časť cvičenia sa konala v bratislavskej Petržalke v priestoroch, kde sa mali z dôvodu výstavby veľtržného areálu Incheba asanovať staršie budovy. Magistrát poskytol pri cvičení plnú súčinnosť (vtedajší primátor Bratislavy Ladislav Martinák bol náčelníkom CO v hlavnom meste) a dokonca pre potreby cvičenia vystaňovali obyvatel'ov a výrobné haly.

Na tomto mieste treba dodať, že civilná obrana nevykonávala len povinné školenia či prípravy na vojnu. Jej pracovníci sa podieľali aj na odstraňovaní havárií či iných mimoriadnych udalostí tak, ako by sa to od zložky tohto zamerania očakávalo. Dôležitú úlohu zohrala napríklad pri likvidácii epidémie cholery na východnom Slovensku v roku 1970. V dňoch 15. až 27. októbra sa medzi pracovníkmi elektrárne vo Vojanoch objavilo 10 prípadov choroby. Štát prijal prvé protiepidemické opatrenia 21. októbra 1970, keď už boli známe tri prípady výskytu choroby, pričom jeden človek umrel do 24 hodín po hospitalizácii. Pristúpilo sa k hospitalizácii chorých, zdravých nosičov cholerových vibrií či takých, u ktorých bolo podozrenie na chorobu v infekčnom oddelení nemocnice v Michalovciach. Uskutočnilo sa uzatvorenie obcí po zohľadnení bydliska prevažnej časti pracovníkov elektrárne – v karanténe boli 4 obce v okrese Michalovce a 13 obcí v okrese Trebišov. Zdravotníci každodenne vyhľadávali choré osoby, pričom bolo vyšetrených 32 872 osôb. Vznikli karanténne stanice a pozornosť sa venovala kontrole dopravných uzlov, aby sa zabránilo šíreniu choroby mimo postihnutú oblasť. Zdravotníci tiež venovali osobitnú pozornosť zabezpečovaniu hygienicky bezchybnej vody a potravín a zneškodňovaniu splaškov a výkalov, najmä v postihnutých oblastiach – územie elektrárne vo Vojanoch, nemocnice v Michalovciach a v obciach v karanténe.⁵⁰ Riadenie likvidačných prác riadila Rada obrany Východoslovenského kraja, ktorej výkonným orgánom bol štáb CO východoslovenskej operačnej zóny. Rovnako pri vláde SSR vznikla špeciálna komisia pre koordináciu opatrení. Jej výkonným orgánom bol štáb CO SSR, ktorý zabezpečoval riadenie prác, súvisiacich s likvidáciou cholery v rozsahu činnosti jednotiek a útvarov CO, s výnimkou odborných zdravotníckych prác. Štábu sa ďalej podarilo pre členov vládnej komisie zabezpečiť pravidelný a obsahovo jednotný tok informácií o postupe prác, a pri svojej činnosti úzko spolupracoval s určenými

⁴⁸ FIGUŠ, Pavel. Niektoré skúsenosti zo súčinnostného cvičenia »HANSÁG-DUNAJ 78«. *Civilná obrana*, roč. 21, 1979, č. 1, s. 10.

⁴⁹ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 8, Nariadenie na prípravu a vykonanie súčinnostného veliteľsko-štábného cvičenia Civilnej obrany MĽR a ČSSR, 30. 1. 1978.

⁵⁰ VHA, Štáb CO Bratislava, šk. č. 3, Záverečná správa o výskyte a likvidácii epidémie cholery na východnom Slovensku, 19. 12. 1970.

styčnými dôstojníkmi Ministerstva národnej obrany, Východného vojenského okruhu či ďalšími relevantnými centrálnymi orgánmi štátnej správy.⁵¹ Štáb CO východoslovenskej operačnej zóny zabezpečoval koordináciu prác pri plnení úlohy, ktoré vyplývali z likvidácie následkov epidémie, t. j. organizoval odber dezinfekčných látok, zabezpečoval prísun pohonných hmôt pre vojenské jednotky pracujúce v uzatvorenom priestore, viedol dokumentáciu o postupe likvidačných prác a operatívne riešil požiadavky okresov voči ostatným organizáciám na úrovni kraja.

V tomto prípade okrem civilných pracovníkov boli nasadení aj vojaci z vojenského útvaru CO v Malackách⁵², konkrétne protichemickej jednotky s väčším počtom vojenskej techniky. Vojaci do problémovej oblasti dorazili 25. októbra 1970 a pristúpili k uskutočňovaniu dezinfekčných prác v rámci postihnutých osád v okresoch Trebišov a Michalovce.⁵³ V priebehu nasadenia trvajúceho približne jeden mesiac tu dezinfikovali 1 416 domov s príslušenstvom, 19 km ciest a necelých 39 000 m² plôch, ako aj viac než 3 000 ks spodnej bielizne, posteľnej bielizne a oblečenia. Podobne bola zvláštna protichemická jednotka nasadená na východnom Slovensku koncom marca 1972 aj na deratizačné práce.⁵⁴ Ďalšie záhady boli napríklad pri likvidácii slintačky, vojaci sa podieľali aj na chemickom ošetrovaní chmeľu a ďalších akciách. Dôležité úlohy plnili aj pri likvidovaní nehôd na železnici či inde. Rovnako sa pracovníci CO podieľali na príprave havarijných plánov pre významné podniky, ktoré takéto plány potrebovali a dodnes potrebujú mať pre prípad nehody vypracované – napríklad Havarijný plán elektrárne Jaslovské Bohunice z roku 1978.⁵⁵ Po nehode v Černobyle sa prijali v tomto smere ďalšie a ešte precíznejšie opatrenia.⁵⁶ Medzi úlohami civilnej obrany postupne – najmä v súvislosti so znižovaním medzinárodného napätia koncom ôsmej dekády minulého storočia – naberali tieto „mierové“ úlohy na dôležitosť.

Aj v tejto oblasti priniesol pád komunistického režimu radikálne zmeny. V roku 1990 sa pripravovala nová koncepcia civilnej obrany, kde boli jej úlohy čiastočne modifikované – odpadla príprava na konflikt s krajinami Severoatlantickej aliancie, teda časť, ktorá bola počas trvania studenej vojny najdominantnejšia. Podľa nového poňatia tak úlohou civilnej obrany malo byť vykonávanie úloh smerujúcich k zabezpečeniu ochrany zdravia a života občanov, najmä poskytnutie včasnej a účinnej pomoci postihnutým; záchranné a prvoradé likvidačné práce vytvárajúce základné podmienky pre prežitie obyvateľstva v postihnutých alebo ohrozených oblastiach pri mimoriadnych situáciách a, napokon, opatrenia smerujúce k zvýšeniu odolnosti hospodárstva.⁵⁷ Kým opatrenia pre prípad ozbrojeného konfliktu sa z pochopiteľných dôvodov až tak nemenili, je naopak samozrejmé, že prioritami civilnej ochrany sa stávalo vyrovňovanie sa s haváriami, živelnými pohromami či ekologickými katastrofami v dobe mieru, vrátane plánov na evakuáciu obyvateľov z regiónov spod vod-

⁵¹ Tamže.

⁵² Okrem nich 50 príslušníkov armády od útvarov Trenčine, Topoľčanoch a Prešove, ktorí vykonávali plošnú dezinfekciu. Jednotka z Malaciek však vykonala väčšinu prác, bola najpočetnejšia a najlepšie vybavená.

⁵³ VA CR Trnava, f. 04019, Správa o nasadení protichemickej jednotky na akciu „CHOLERA“.

⁵⁴ Tamže, Správa o nasadení protichemickej jednotky na deratizačné práce vo Východoslovenskom kraji.

⁵⁵ Tamže, f. 4031, šk. č. 21, Havarijný plán Jaslovské Bohunice.

⁵⁶ JANČO, Ľudovít. Koncepcia civilnej ochrany na Slovensku v rokoch 1959 – 2002 (náčrt vývoja). In *Vojenská história*, roč. 6, 2004, č. 2, s. 113. ISSN 1335-3314.

⁵⁷ VA CR Trnava, f. 4031, šk. č. 4, Podklady do koncepcie CO ČSFR.

ných diel či blízkosti atómových elektrární. V citovanom dokumente je síce zrejma kontinuita s tézami platnými v predchádzajúcom období (budovanie dvojúčelových krytov), ich naplnenie sa v praxi už nerealizovalo. Dokument navrhoval aj novú štruktúru riadenia civilnej obrany a celkové koncentrovanie sa na mierové pôsobenie civilnej obrany. Predpokladalo sa aj čiastočné zachovanie výchovy obyvateľstva, pričom osnovy sa mali zbaviť ideologických nánosov predchádzajúceho obdobia a prispôsobiť novým spoločenským pomeroch. V prípade armády sa predpokladala reorganizácia dovtedajších plukov CO na brigády, v prípade nevojenskej časti modernizácia. Doba však prinášala aj v tejto oblasti zásadné zmeny, ekonomická transformácia znamenala zastavenie výstavby krytov a ukončenie ďalších ekonomicky náročných úloh, ktoré po rozpade bipolárneho sveta stratili na význame. Rezort obrany taktiež pristúpil k tomu, že sa uskladnené plynové masky či ďalšie ochranné prostriedky začali poskytovať v rámci humanitárnej pomoci iným krajinám (napr. Saudskej Arábii).⁵⁸

Civilná obrana v globalizovanom svete, kde existujú viaceré vopred nie vždy (prípadne nie vždy ľahko) identifikovateľné či odhadnuteľné hrozby typu terorizmus, prírodné katastrofy a podobne, je dôležitou súčasťou servisu, ktorý štát poskytuje a má poskytovať svojim občanom. Je však pochopiteľné, že predpovede z čias socializmu dnes už, našťastie, nie sú aktuálne, a tak nám ako dedičstvo minulej éry ostalo mnoho CO krytov. Dnes už zastarané či čiastočne nefunkčné (napríklad pre pokazené vzduchotechnické zariadenia) stavby nie je možné ich udržiavať bez využitia. Preto sme svedkami pretvárania týchto monumentov studenej vojny na miesta, kde sa konajú napríklad kultúrne podujatia. Tento trend je zrejme možné považovať za úplne prirodzený a snád aj vítaný. Už aj preto, že ich využitie je spojené s ich uchovávaním. V opačnom prípade tieto objekty chátrajú.

Na záver by som ešte rád dodal, že historik pri práci s dobovými dokumentmi naráža na množstvo problémov. Spomedzi nich je obzvlášť závažným obrovský formalizmus, frázoitosť a bezobsažnosť dobových dokumentov a textov. Toto platí najmä pre časopis *Civilná obrana*, ktorý som v rámci výskumu študoval. Značná časť textov musela byť z praktického hľadiska nepoužiteľná už aj v čase svojho vzniku. Poplatnosť dobovým frázam, neinvenčnosť a zrejme aj nižšiu intelektuálnu úroveň niektorých autorov môžu ilustrovať články, ktoré síce deklarujú analýzu skúseností získaných v tej-ktorej oblasti, text je však len pre-rozprávaním smerníc a predpisov.⁵⁹

M. MEDVECKÝ: ZIVILVERTEIDIGUNG IN DER SLOWAKEI WÄHREND DER NORMALISIERUNGSPERIODE

Die Zivilverteidigung (ZV) war in der Zeit des kommunistischen Regimes definiert als ein Bestandteil der Landesverteidigung der Tschechoslowakei, der die Maßnahmen zur Gewährleistung der Verteidigung und des Schutzes der Bevölkerung vor den Folgen eines feindlichen Angriffs, zur Schaffung von Bedingungen für den ununterbrochenen Gang der Wirtschaft bei einem feindlichen Überfall des Landes und zur Entfernung von Folgen eines derartigen Überfalls umfasste. Zu ihren Hauptauf-

⁵⁸ Tamže, Rozbor splnenia hlavných úloh a základných opatrení Štábu CO SR za I. obdobie výcvikového roka 1990/91, 24. 4. 1991.

⁵⁹ Uvádzam len jeden za všetky: FRÖMEL, Miroslav. Zkušenosti z organizování péče a stále úkryty CO. In *Civilní obrana*, roč. 28, č. 3, 1986, s. 40-42.

gaben gehörte die Bekanntmachung der Bevölkerung mit Schutzmitteln, die Gewährleistung des Systems für die rechtzeitige Warnung der Bevölkerung, die Vorbereitung auf das Verbergen der Bevölkerung, der Aufbau von spezialisierten Objekten sowie das Treffen von pioniertechnischen Maßnahmen zum Schutz der Bevölkerung, der Wirtschaft sowie zum Schutz von Kulturgut und schließlich die Vorbereitung der Evakuierung von Bevölkerung, Angestellten und Betriebsanlagen und ihrer Dislozierung. In der untersuchten Zeit gliederte sich die Zivilverteidigung in einen zivilen und in einen militärischen Teil, den anderen bildeten Regimente und Stäbe der ZV. Die vorgelegte Studie beschreibt und analysiert das Fungieren des ZV-Systems in den Jahren von 1969 bis 1989 und teilweise bis 1992. Es wird den Auswirkungen der Föderalisierung der Tschechoslowakei auf die ZV sowie der Veränderung in der Unterstellung dieses Bestandteils der Landesverteidigung, der ursprünglich dem Innenressort unterstand und im Jahr 1976 dem Verteidigungsressort unterstellt wurde, große Aufmerksamkeit gewidmet.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

K PROBLEMATIKE POMNÍKOV PADLÝM V PRVEJ SVETOVEJ VOJNE NA SLOVENSKU

JURAJ BABJÁK

BABJÁK, J.: On the Issue of Memorials to Fallen of the World War I. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 78-91, Bratislava.

In the study, the author deals with interpretation of the two selected issues regarding the memorials to fallen of the World War I in Slovakia. In particular, he chose to examine the localization of memorials and analysis of inscriptions thereon. In general, these topics are very interesting, offering the research scientist an option to explore the phenomenon not only in terms of military and regional history but also in terms of the history of architecture. The material submitted was mostly created on the basis of collection of data "in situ" and based on the study of literature.

Military History. Slovakia. World War I. Memorials to Fallen.

Napriek tomu, že sú pomníky padlým v prvej svetovej vojne najrozšírenejšími pomníkmi na Slovensku, v minulosti sa tomuto fenoménu venovalo pomerne málo pozornosti.¹ V tejto štúdii sa budem zaoberať vybranými problémami spojenými s touto témou, ako sú lokalizácia pomníkov a analýza nápisov s nimi spojených. Pri analýze budem vychádzať v prvom rade z výsledkov vlastného výskumu v teréne. Najskôr však uvádzam stručný úvod do problematiky.

¹ Problematikou sa viac-menej okrajovo zaoberal Ľubomír Lipták, napríklad v štúdii *Rošády na priedestáloch*. Analýzou niektorých pomníkov nastolil niekoľko základných primárnych, dodnes platných otázok a odpovedí. Z novších prác je to skôr vlastivedná práca Mariána Klča – KLČO, Marián. *Pomníky padlým v 1. svetovej vojne v Piešťanskom okrese.*, Piešťany Balneologické múzeum v Piešťanoch, 2005-2006. ISBN 8089155057. Pomníkmi padlým na južnom Slovensku (maďarskými) sa v rozsiahlej monografii zaoberala etnologička Ilona Juhász – JUHÁSZ, Ilona. *Jelek a térben /3./ Neveitek e márványlapon: a háború jelei (adalékok a világháborús emlékelek etnológiai szempontú értelmezéséhez)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2010. ISBN 978-80-89249-48-0. Z umenovednej literatúry spomeniem súborné dielo: ÁBELOVSKÝ, Ján – BAJCÚROVÁ, Katarína. *Výtvarná moderna Slovenska: maliarstvo a sochárstvo 1890-1949*. Bratislava : P. Popelka Bratislava : Slovart 1997. ISBN 80-967203-3-3.

Prvé pomníky padlým v prvej svetovej vojne boli produktom aktivity vlastenecky či nacionalisticky orientovaných jedincov a vznikli už v prvých rokoch vojny. V slovenskom prostredí je dobrým príkladom pomník padlým v Uhrovci, vystavaný z popudu a financií grófký Margity Zayovej v roku 1915.² Okrem jednotlivcov pracovali v prospech uctenia pamiatky padlých rôzne organizácie. V roku 1915 vznikol tzv. HEMOB (Národný výbor na zvečnenie pamiatky hrdinov – Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság), ktorého činnosťou bolo organizovať výstavy návrhov na pomníky, sprostredkovať komunikáciu medzi obcou a autorom či inak pomáhať obciam pri budovaní pomníkov.³ Okrem toho na podobných a iných akciách pracoval napríklad aj Vojnový tlačový stan (Kriegspresssequartier), v rámci ktorého pridelení umelci mali za úlohu vytvárať propagandisticky využiteľné diela.⁴ Zo slovenských sochárov podobne (v rámci armády) pracovali napríklad Ján Koniarik (napr. návrh pomníka padlým pre Tekovskú župu) či bratislavský sochár Alois Rigele.⁵

V čase vojny sa objavili aj pomníky či artefakty odkazujúce na pamiatku celých (väčšinou honvédskech) jednotiek. V roku 1916 bol do trenčianskej hradnej skaly na počesť 15. pešieho kráľovského honvédskeho regimentu vytesaný reliéf Hungárie.⁶

V roku 1917 bol v Uhorsku prijatý zákon 1917/VIII., ktorý obciam nariadil dôstojné uctenie pamiatky padlých – výstavbou pomníka (samozrejme, v závislosti od možností obce).⁷ Napriek prijatiu zákona väčšina obcí na Slovensku výstavbu pomníka do rozpadu monarchie nestihla. Ako príklad vystavaného pomníka na území dnešného Slovenska po roku 1917 môžeme uviesť pomník padlým v Nitre z roku 1918, na ktorom spolupracoval sochár Július Bartfay.⁸

² Na čelnej strane pomníka je nápis v maďarčine: „Zayugrócz és környékéről való elesett hősök iránti kegyeletük jeléül építették ezen emlékművet az 1915 évben a háború forgatagában gróf Zay Miklósné szül. Károly Margit grófnő védnöksége és Langenthal Imre M. Kir. honvédőrnagy osztagparancsnoksága alatt. Kebisz Nándor jegyzősege és Szántó János bírósága idejében az itt lábadozó katonák Schlesinger-Szálatnai Artur műépítész E. E. Önk. tervei alapján.”

Odhalenie pomníka bolo naplánované na 15. decembra 1915. Viac: VHA Bratislava, f. IV. HKP, šk. 149, sign. 12003.

³ KOVÁCS, Ákos „Emeljünk emlékszbrot hőseinknek!“. In *Monumentumok az első háborúból*. (Ed.) Ákos KOVÁCS. Budapest 1991, s. 107. ISBN 9631330117.

⁴ MANNOVÁ, Elena – DUDEKOVÁ, Gabriela. Kultúra „vo víchrici ukrutenstva“, Vojnová propaganda, noviny časopisy. In KOVÁČ, Dušan (ed.). *Slovensko v dvadsiatom storočí: Prvá svetová vojna 1914-1918*. Bratislava : Veda, 2008, s. 187. ISBN 978-80-224-1014-4. K otázke výtvarných umelcov vo vojne viac: BAJCÚROVÁ, Katarína. *Umelci vo vojne, vojna v umení (príklad Slovenska)*, rukopis. Taktiež BUDAY, Peter. *Prvá svetová vojna na stránkach dobovej odbornej tlače*. In *Monument revue, Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva*, roč. 3, č. 1/2014, s. 37-40.

⁵ BARTOŠOVÁ, Zuzana – BELOHRADSKÁ, Ľuba – RAJČEVIČ, Uriša – KURACINOVÁ-VALOVÁ, Martina. *Sochár Ján Koniarik*. Trnava : Galéria Jána Koniarika v Trnave, 2008, s. 182. ISBN 978-80-85132-42-7. Taktiež LEHEL, Zsolt. *Alojz Rigele*. Bratislava : Marenčin PT, 2008. ISBN 978-80-89218-56-1.

⁶ HABL, Vlastimil. Trenčín vo výtvarnom umení a výtvarné umenie v Trenčíne od pol. 19. storočia. In *Trenčín, vlastivedná monografia I.* (Ed.) ŠIMIŠ, Milan. Alfa Bratislava, Trenčín, 1993, s. 344- 345. ISBN 80-05-01114-8.

⁷ KOVÁCS, ref. 3, s. 111.

⁸ HUČKOVÁ, Marta. *Július Bartfay lyrik, ktorý prebásňoval skutočnosť : Katalóg vydaný pri príležitosti 120. výročia narodenia autora k retrospektívnej výstave - Salón Nitrianskej galérie 23. júl - 31. august 2008*. Nitra : Nitrianska Galéria, 2008, s. 11. ISBN 978-80-85746-40-2.

V období prvej svetovej vojny vznikli aj pomníky, respektíve pamätné miesta, spojené s osobou cisára a kráľa Františka Jozefa I. Väčšinou išlo o kaplnky umiestnené pri vojenských lazaretach, ktoré mali symbolické napojenie na pamiatku padlých. Jedna z takých bola i kaplnka postavená v Košiciach.⁹ S tematikou kaplniek úzko súvisia aj lurdské jaskyne obsahujúce tabuľky s prosbou alebo poďakovaním za prežitie alebo vyličenie sa zo zranenia spôsobeného vojnou. Jednou z takých je lurdská jaskyňa na Hlbokej ceste v Bratislave.¹⁰

Po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie sa ako jediné pozitívum vojny vyzdvihoval vznik samostatnej Československej republiky. Verzia oficiálnej zložky historickej pamäti znela: preč so všetkým, čo je rakúske, všetkým, čo súviselo so starým režimom. Týkalo sa to i armády. Už roku 1919 bolo zakázané nosenie starých vojenských vyznamenaní a rádov, zrušili sa staré vojenské oslavy a sviatky, takisto sa nesmeli utvárať žiadne veteránske spolky. Základnými nositeľmi nových armádnych tradícií v Československej republike sa stali legionári. Legionárska tradícia sa stala trvalou súčasťou československých štátnych ideí a na jej dodržiavanie a ďalšie budovanie sa veľmi pozorne dohliadalo.¹¹ Týkalo sa to aj pomníkov padlým.

Na druhej strane vyvstala otázka, čo s tisícami mŕtvych a nezvestných otcov a synov bojujúcich v c. a k. armáde alebo vo vlastibranách. Režim ich určite nemohol označiť za hrdinov (alebo za padlých hrdinov), rovnako tak nemohol povedať, že padli za vlasť či domovinu alebo niečo podobné. Boli to jednoducho padlí vo vojne. Pre ľud to však boli muži, ktorí chýbali ich rodinám. A bolo ich rozhodne viac ako padlých legionárov. Veď len zo Slovenska sa vojny zúčastnilo viac ako 400 000 mužov, z nich 70 000 sa domov nevrátilo.¹² Široké vrstvy obyvateľstva zhmotnili svoj smútok a potrebu uctenia pamiatky práve v pomníkoch padlým. Prvorepublikové pomníky padlým začali vznikať prakticky hneď po skončení vojny a boli ich desiatky. Kontinuita s pomníkmi vybudovanými v čase Uhorska ostala len v oblastiach s prevahou maďarskej menšiny.

Impulz na výstavbu pomníkov padlým v čase prvej republiky vyšiel síce zdola, ale nemožno ich považovať za výhradný produkt pôsobenia širokých mas obyvateľstva. Napriek tomu, že išlo o padlých v rakúsko-uhorských armádach, československý štát uctenie ich pamiatky jednoducho nemohol úplne ignorovať. Jednou z možností bola účasť nových československých elít na udalostiach spojených s pomníkmi. Prorepublikové organizácie ako *Sokol* či *Orol* boli pravidelnými účastníkmi slávností odhalenia. Prichádzali i členovia legionárskych organizácií a najmä v tridsiatych rokoch stále častejšie i československá armáda. Štát taktiež napríklad organizoval verejné súťaže umeleckých návrhov na pomníky (čím sa snažil o udržanie istej umeleckej úrovne pomníkov).

Pomníky padlým vznikali kontinuálne počas celého obdobia prvej republiky. Najviac ich však vzniklo pri príležitosti osláv desiateho výročia vzniku Československej republi-

⁹ JUHÁSZ, ref. 1., s. 50-51.

¹⁰ HAEKO, Jozef. *Dejiny lurdskej jaskyne na Hlbokej ceste v Bratislave*. Bratislava : Lúč, 2005, s. 21-25. ISBN 80-7114-510-6.

¹¹ KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách, sociohistorické črty*. Praha : Lidové Noviny, 2008, s. 151-164. ISBN 978-80-7106-953-9.

¹² HRONSKÝ, Marián. Mobilizácia rakúsko-uhorskej armády a účasť Slovákov na bojiskách. In KOVÁČ, Dušan (ed). *Slovensko v dvadsiatom storočí: Prvá svetová vojna*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 34. ISBN 978-80-224-1014-4. K počtom padlých: Dav, 5, 1932, č. 6, s. 77.

ky.¹³ S tým súvisí aj najčastejší dátum odhalenia. Zatiaľ čo u západných dohodových štátov sa pamiatka padlých pripomínala na Deň víťazstva 11. novembra, v Československu dominoval 28. október. Pietne spomienky sa konali aj pri príležitosti sviatku všetkých svätých. Z hľadiska ikonografie pomníkov dominovali motívy piety v kombinácii s postavami (sochami) padlých vojakov a pomníkové stĺpy.¹⁴

V ére vojnovnej Slovenskej republiky vznikali pomníky padlým v menšej miere. Ľudácky režim sa sústredil najmä na uctenie vlastných mŕtvych vojakov, no vzhľadom na celkový malý počet odhalených pomníkov, jeho predstavitelia sa na odhalení pomníkov padlým v prvej svetovej vojne zúčastňovali.

Po druhej svetovej vojne a nástupe komunistickej diktatúry vznikali nové pomníky sporadicky. Naopak, na väčšinu existujúcich pomníkov bola umiestnená tabuľa s menami padlých v druhej svetovej vojne. Niektoré symboly, ako napr. podobizne M.R. Štefánika, boli odstránené, pribudli však napríklad päťcipe hviezdy. Po roku 1989 sa budovanie pomníkov obnovilo. V prvom rade išlo o oblasti južného Slovenska s majoritným obyvateľstvom maďarskej národnosti (napr. Kľúčovec 1991, Brestovec 1994, Bajč 1997). V poslednom desaťročí obnovujú pomníky padlým viaceré obce na Slovensku, ba dokonca pribudli aj viaceré nové. Roku 2009 bol napríklad odhalený napokon nový pomník padlým v prvej svetovej vojne v oravskom Babíne. V auguste 2014 boli odhalené hneď dva nové pomníky padlým na Orave – v obciach Oravská Polhora a Rabča.¹⁵

Počet pomníkov na Slovensku je relatívne veľký, i keď presné číslo sa neodvážim určiť, a pravdepodobne sa určiť presne nedá. Neexistuje zoznam alebo súhrn, ktorý by mapoval všetky pomníky padlým v prvej svetovej vojne. Evidovaný je len fragment (asi 60) zo súhrnného počtu súpisu pomníkov, ktoré sú označené ako pamiatka. Presný počet sa nedá reálne zistiť z viacerých dôvodov. Viaceré pomníky tohto druhu už neplnia svoj pôvodný účel, poprípade netvoria priestor na prezentáciu historickej pamäti.¹⁶ Ďalším dôvodom je občas až excentrická poloha jednotlivých pomníkov komplikujúca evidenciu. Iné pomníky boli jednoducho zlikvidované alebo neudržiavané až prestali „fungovať“ ako pomníky.¹⁷ Keďže nie som schopný stanoviť presný počet pomníkov, budem pracovať s pomníkmi, ktorých existenciu som zaevidoval.¹⁸

¹³ V tomto roku boli odhalené napríklad pomníky v Hontianskych Nemcoch (okres Krupina), v Rači a Lamači (okres Bratislava), Dechticiach (okres Piešťany), Lemešanoch (okres Prešov), Osuskom (okres Senica), Špačinciach (okres Trnava), v Šulekove (okres Trnava), Trenčianskych Tepliciach, Partizánskej Ľupči (okres Liptovský Mikuláš), Trenčianskych Biskupiciach (okres Trenčín), v Lipanoch atď.

¹⁴ K ikonografii viac: BABJÁK, Juraj. Pomníky padlým v prvej svetovej vojne. In *Pamiatky a múzea, revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 61, 2012, č. 2, s. 23–28. ISSN 1335-4353.

¹⁵ Pomník padlým odhalili po 91 rokoch. In *Sme*, 16. 8. 2009. ISSN 1335-4418. Dostupné online: <<http://orava.sme.sk/c/4968252/pomnik-padlym-odhalili-po-91-rokoch.html>>

¹⁶ Ide napríklad o centrálnu križ na cintorínoch, pôvodne budované aj ako istý druh pomníka padlým.

¹⁷ V tomto prípade je zaujímavé sledovať pomníky padlým vystavané Karpatskými Nemcami. Viaceré z nich dodnes stoja, no keďže potomkovia padlých boli po druhej svetovej vojne odsunutí, chátrajú, respektíve strácajú svoju pôvodnú funkciu. Niektoré sú udržiavané nemeckým čiernym krížom, nemeckou armádou alebo iným spolkom. Po sto rokoch vnukovia splnili sen svojim dedom. In *Sme* 6.8.2014 ISSN 1335-4418, dostupné online: <<http://orava.sme.sk/c/7316690/po-sto-rokoch-vnukovia-splnili-sen-svojim-dedom.html>>

¹⁸ Ide o skupinu asi 400 pomníkov padlým, nachádzajúcich sa vo všetkých okresoch Slovenskej republiky.

V nasledujúcej časti sa budem zaoberať analýzou pomníkov padlým na základe jedného z vonkajších znakov, a to umiestnenia, resp. urbanistického situovania.

Poloha pomníkov padlým je prvým dôležitým meradlom, podľa ktorého je ich možné klasifikovať. Samozrejme, ak hovorím o polohe, mám na mysli polohu z hľadiska lokality v rámci celého Slovenska, ale i umiestnenia v rámci obce. Z hľadiska celoslovenskej lokalizácie pomníkov môžem konštatovať, že pomníky padlým v prvej svetovej vojne sa na území dnešného Slovenska nenachádzajú homogénne či rovnomerne. Niektoré oblasti či kraje sú na pomníky bohatšie, iné zasa chudobnejšie. Vo všeobecnosti môžem vysloviť záver, že v smere zo západu na východ Slovenska počet pomníkov klesá. Pri neexistencii zoznamov a iných relevantných informácií som pri tomto tvrdení vychádzal z vlastných výskumov. Napríklad vo väčšine východoslovenských menších miest sa pomník nenachádza – pomníky sú v Giraltovcích, v Strážskom, ale napríklad Košice, Prešov, Sabinov, Trebišov, Michalovce, Sobrance, Stropkov, Svidník klasický pomník padlým nemajú. Niektoré oblasti, ako napríklad Spiš, sú na výskyt pomníkov bohatšie, iné menej. Celkový výskyt pomníkov na východnom Slovensku súvisí s viacerými faktormi. Skutočnosť, že v zime počas rokov 1914/1915 bol východ Slovenska bezprostredne ohrozený samotnou prvou svetovou vojnou a ruská armáda obsadila viaceré východoslovenské mestečky, by mala dokazovať opačné tvrdenia. Avšak práve bezprostrednosť vojny (a to aj po roku 1915) spôsobila, že sa pozornosť upriamila skôr na vojenské cintoríny, ktorých je na východe Slovenska pomerne dosť. Len pre príklad v okrese Snina bolo vybudovaných 34 vojenských cintorínov, alebo len v Medzilaborciach je 7 cintorínov viažucich sa k prvej svetovej vojne.¹⁹ Vojenské cintoríny supľujú pomníky napríklad aj v Prešove, Bardejove alebo Humennom.²⁰ V Spišskej Novej Vsi vojenský cintorín nahrádzal úlohu pomníka padlým v plnom rozsahu. Mesto v súčinnosti s druhou horskou brigádou na cintoríne pri príležitosti sviatku všetkých svätých pravidelne organizovalo pietnu slávnosť.²¹

Ďalším dôvodom je určite nedostatok finančných prostriedkov, ktorý bol však najmä v období krátko po vojne spoločným znakom celého Slovenska. Zaujímavé je, že ani na juhovýchodnom území Slovenska s prevahou maďarsky hovoriaceho obyvateľstva mnoho pomníkov nenachádzame. Môže to súvisieť s menšou národnou uvedomelosťou Slovákov na východnom Slovensku a relatívnou vžitosťou uhorského prostredia, najmä, v porovnaní so západom. Juhozápadné maďarsky hovoriace oblasti sú na pomníky bohaté, pričom tie si zachovávajú vlastné nacionálne špecifiká (v podobe ikonografie). Ich výskyt kopíruje etnickú hranicu slovensko-maďarského osídlenia.²² Na východnom Slovensku (v oblasti Východo-

¹⁹ PETROVÁ, Mária. Vojenské hroby a cintoríny v okrese Snina. In FEDIČ, Vasil – HUSTÁK, Svätopluk (eds.). *Prvá svetová vojna, boje v Karpatoch: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie: Humenné, 6. decembra 2007*. Humenné : Jana Fedičová - REDOS 2007, s. 42. ISBN 978-80-969233-5-9.

²⁰ DROBNÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny. Cintoríny v okresoch Humenné a Medzilaborce, Diel I*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2008. ISBN 978-80-969233-8-0. Pozri tiež MIKITA, Mirón – SLEPCOV, Igor – HRKĽOVÁ, Agáta – BACHURA, Slavomír. *Prvá svetová vojna: pozabudnuté cintoríny*. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2005, s. 70-101. ISBN 80-967898-8-0.

²¹ *Slovenské hlasy*, roč. 11, č. 48 z 9. 11. 1929, s. 4.

²² Čiara začína v bratislavských štvrtiach (v minulosti samostatných obciach) – Podunajské Biskupice a Vrakuňa, pokračuje za Bratislavou pri koryte Dunaja v Hamuliakove, v Dunajskej Lužnej, cez Malinovo a Štvrtok na Ostrove, na sever k Tomášovu, na Senec. Stáča sa na východ k Sládkovičovu

doslovenskej nížiny) nič podobné nie je. Menšinové maďarské obyvateľstvo, teda podľa môjho názoru, nemalo natoľko silnú potrebu brániť sa pred novými slovenskými elitami ako v iných častiach južného Slovenska.

Svoju úlohu zohral i fakt, že východné Slovensko bolo svedkom veľkých a krvavých vojenských operácií počas druhej svetovej vojny. Duklianský priesmyk, miesto významných bojov už počas prvej svetovej vojny, sa roku 1944 stal miestom bitky ústiacej do postupného obsadzovania Slovenska Červenou armádou. A práve pomníky padlým červeno-armejcom, vystavané najmä po roku 1948 na východnom Slovensku, dominujú.

Pre úplnosť musím dodať, že na východnom Slovensku je niekoľko pomníkov vystavaných na pamätných miestach bojov. Napríklad v bývalej obci Veľká Poľana, ktorá bola vysídlená v roku 1980 pri stavbe priehrady Starina, sa zachovala rotunda pripomínajúca pamiatku padlých vojakov počas v bojov v Karpatoch. Pomník padlým v Gíraltovcích (socha leva ležiaca na vojenskej štandarde) pôvodne odkazoval na odrazenie útoku ruskej armády vojskami rakúsko-uhorských armád v roku 1915.

Stredné Slovensko je napriek Slovenskému národnému povstaniu, ktorého bolo centrom, na pomníky padlým v prvej svetovej vojne relatívne bohaté. Samozrejme, dôležitú úlohu tu zohráva hornatý terén, ktorý celú strednú časť Slovenska rozdeľuje na menšie oblasti zachovávalúce si svoje špecifiká. Paradoxne oblasťou s väčším výskytom pomníkov padlým v prvej svetovej vojne je okolie Banskej Bystrice, teda samotné srdce povstaleckého územia roku 1944. Tak napríklad v blízkosti mesta sa pomníky nachádzajú v Hornej a Dolnej Mičinej, Sliači, Slovenskej Ľupči. Menší počet pomníkov nájdeme na Liptove, Orave a Kysuciach. Vyplýva to z horšej ekonomickej situácie obyvateľstva týchto regiónov. Potvrdzuje to aj fakt, že jestvujúce pomníky sú väčšinou skromné a ich umelecké stvárnenie je jednoduché.

Najviac pomníkov padlým v prvej svetovej vojne sa nachádza na západnom Slovensku, kde existujú lokality či okresy doslova pomníkmi presýtené. Napríklad v Pezinskom, Piešťanskom alebo Malackom okrese nájdeme len málo obcí bez pomníka. V Pezinskom okrese je v podstate len 5 takých obcí, zo súhrnného počtu 17, v ktorých sa pomník padlým nenachádza. Veľmi bohaté na pomníky padlým je aj juhozápadné Slovensko, oblasť s prevahou obyvateľov maďarskej národnosti. Zvýšené množstvo pomníkov na západe súvisí, podľa môjho názoru, s vyššou národnou uvedomelosťou Slovákov, ale i Maďarov, v tejto časti Slovenska. Najmä v národnostne zmiešaných oblastiach bola výstavba pomníka padlým mnohokrát jedným zo znakov prezentácie moci alebo akési ľudové referendum lojálnosti republiky. Západné Slovensko bolo miestom dislokácie dvoch jednotiek, resp. peších plukov c. a k. armády – 72. bratislavského a 71. trenčianskeho s najvyšším percentuálnym zastúpením vojakov slovenskej národnosti.²³ A tak platí, že na väčší počet padlých pripadá i väčší počet pomníkov.

Pomníky padlým v prvej svetovej vojne sa nachádzajú v obciach každého typu a veľkosti. Bratislava (aj s prímestskými štvrtami), ako najväčšie mesto na Slovensku, si vďaka svojej multietnicite a excentrickej polohe zachovávala isté špecifiká, avšak pomníkov tohto druhu som pri svojom výskume v meste a mestských častiach našiel až pätnásť (a ďalšie

na Dlhú nad Váhom a Trnovec nad Váhom. Ďalej na Jatov (okres Šaľa) cez Tekovské Lužany (okres Levice) na Želiezovce až k toku Ipľa k Ipeľskému Sokolcu.

²³ DANGL, Vojtech. Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. In *Československý časopis historický*, roč. 24, 1976, č.6, s. 868-869. ISSN 0045-6187.

množstvo iných artefaktov). Košice ako druhé najväčšie mesto v súčasnosti, klasický pomník padlým v prvej svetovej vojne nemajú. Na verejnom cintoríne bol roku 1983 po likvidácii starých vojenských hrobov odhalený pomník padlým v prvej svetovej vojne s pamätnou tabuľou pripomínajúci miesto, kde boli pochovaní.²⁴ Klasický pomník padlým nenájdeme ani v Prešove, druhom veľkom meste východu. V Nitre, štvrtom najväčšom meste Slovenska, sa pomník nachádza v mestskom parku pod Nitrianskym hradom. Vo všeobecnosti je zaujímavé, že väčšina väčších slovenských miest (do 30 000 obyvateľov) pomník padlým v prvej svetovej vojne nemá (na rozdiel od pamätníka oslobodenia Červenou armádou). V niektorých prípadoch sa pomník nachádza len v niektorej z jeho mestských častí, v minulosti samostatných obciach, ako napríklad v Banskej Bystrici v časti Rudlová.²⁵ Z tohto hľadiska je zaujímavé pozorovať výskyt pomníkov padlým v Trenčíne, v meste s tradičnou vojenskou posádkou. V samotnom meste sa nachádza pomník účastníkom vojenskej vzbury v Kragujevci, orientovaný na oslavu slovenských vojakov, ktorí sa vzbúrili proti režimu a vojne. Klasický pomník padlým v prvej svetovej vojne ale v súčasnosti v Trenčíne nenájdeme.²⁶ Majú ho však takmer všetky trenčianske mestské časti, ktoré v minulosti bývali samostatnými obcami – Kubra, Opatová, Istebník, Trenčianske Biskupice, Záblatie či Orechové. Podobne je tomu aj v Žiline, kde sú pomníky padlým v mestských častiach Budatín a Žilinská Lehota.

Z väčších slovenských miest pomník padlým nájdeme ešte napríklad v Trnave, Prievidzi, Rožňave a Malackách. Ak sa však pozriem na lokalizáciu pomníkov z hľadiska veľkosti obce očami obdobia medzivojnovnej Československej republiky, môžem konštatovať nasledujúce. Pri zohľadnení výsledkov sčítania obyvateľstva z rokov 1921, 1930 a 1940 sa v prípade Bratislavy a Košíc, dvoch najväčších miest územia Slovenska, nič nezmenilo. Treťou v poradí bola roku 1921 Nitra so súhrnným počtom 19 180 obyvateľov, ktorá, ako som spomínal, pomník vystavala.²⁷ Ďalším veľkým mestom boli Nové Zámky. Pomník padlým v prvej svetovej vojne sa tu nenachádza. V meste však v priebehu rokov vyrástli hneď dva pomníky padlým počas bojov s maďarskými boľševikmi roku 1919. Trnava, kto-

²⁴ KOLIVOŠKOVÁ, Elena. *Pamätné tabule mesta Košice*. Košice : Verej. kniž. J. Bocatia, 1996, s. 24. ISBN 80-88687-11-X. Prvorepublikové Košice mali z hľadiska budovania nových pomníkov všeobecne komplikovanú situáciu. Nové československé vládnuce elity celkom logicky podporovali vznik niektorých pomníkov, ako napríklad pomníka M.R. Štefánika (odhalený 1929), sochy Sv. Václava či tzv. Československého stĺpu, čím chceli jednoznačne vytvoriť nové miesta stretávania prerepublikových občanov mesta. Ak by aj v meste prebiehali snahy o vytvorenie pomníka padlým, obyvateľstvo maďarskej národnosti by pravdepodobne požadovalo opatriť ho maďarskými nápismi, čo bolo pre Čechov a Slovákov neprijateľné.

²⁵ Okrem spomínaného pomníka, ktorý bol však budovaný aj ako pomník M. R. Štefánika, sa v Banskej Bystrici, časti Majer, nachádza aj pomník 48 čs. neznámym vojakom, 35. pešieho pluku z Foligna. Ide však o legionársky pomník venovaný vojakom padlým roku 1919 v boji proti maďarským boľševikom. Viac: DONOVÁLOVÁ, Katarína (Ed.). *Pamätníky a pamätné tabule Banská Bystrica*. Banská Bystrica : Verejná knižnica Mikuláša Kováča v Banskej Bystrici, 2009, s. 142. ISBN 978-80-88783-47-3.

²⁶ V roku 1916 bol na hradnej skale vedľa dnešného hotela Tatra vytesaný reliéf Hungárie. V rokoch 1921-1922 bol reliéf nahradený vyobrazením z Bratstva od Aloisa Jiráksa, konkrétne postavou Jána Jiskru z Brandýsa. Tým ako pamätné miesto padlých prestal plniť svoju pôvodnú funkciu. Pozri: HABL, ref. 6, s. 344-345.

²⁷ ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 493-544. ISBN 80-224-0795-X.

rá v priebehu dvadsiatych rokov Nové Zámky v počte obyvateľov predbehla, vystavala pomník roku 1929. Komárno, v ktorom žilo okolo 20 000 obyvateľov, prevažne maďarskej národnosti, pomník padlým v súčasnosti nemá (možno povedať, že ho supluje vojenský cintorín z prvej svetovej vojny).²⁸ Z väčších prvorepublikových miest stojí za zmienku Ružomberok, ktorý plánoval vystaviť pomník padlým ako súčasť mauzólea Andreja Hlinku, no nakoniec sa uspokojil „len“ s pamätnou tabuľou.²⁹

Z týchto faktov vyplýva, že pomníky padlým v prvej svetovej vojne sú spojené najmä s menším dedinským prostredím. Mestské anonymné prostredie neumožňovalo dostatočne realizovať osobnú spomienku na padlých. Keďže vo väčších mestách často (najmä v dvadsiatych rokoch) dominovalo maďarské alebo nemecké obyvateľstvo, stávalo sa, že pri snahe vystaviť pomník nastal spor o jeho charakter, čo samotnú výstavbu komplikovalo. Napríklad v Bratislave, výstavba pomníka padlým na Murmanskej výšine bola v rukách menšinového (inak v meste dlhodobo pôsobiaceho) sochára Aloisa Rigeleho. Podľa článku v *Slovenskom denníku* bol pomník postavený do protikladu k náhrobku v roku 1918 popravených Jána Škapíka a Martina Jurzu na Slávičom údolí a, okrem iného, sa v ňom uvádza: „bratislavskí iredentisti sa tešia, že bude to (pomník na Murmanskej výšine, pozn. J. B.) náhrada za pomník Márie Terézie zo stredu mesta z r. 1921...“³⁰ Tvrdenie odkazovalo na použitie stavebného materiálu zo spomínaného zničeného monumentu na výstavbu pomníka, no na druhej strane naznačovalo vzťah československých elit k nemu.

Vo všeobecnosti pre každé väčšie či menšie mesto na Slovensku platili špecifické motívy a podmienky pre výstavbu pomníka padlým v prvej svetovej vojne.

Pomníky padlým sa nachádzajú, aj z dnešného pohľadu, v okresných mestách strednej veľkosti. Ide napríklad o pomníky padlým v Senci, Malackách, Pezinku, Dolnom Kubíne, Seredi, v Šali atď. Pomníky padlým sú aj v menších mestečkách (nie okresných) ako Svätý Jur, Sládkovičovo, Turzovka, Rajecké Teplice, Liptovský Ján, Strážske atď. Najdôležitejšie pre historickú pamäť obyvateľstva sú však pomníky v malých obciach a dedinách. Na ich príklade je najlepšie vidieť, ako hlboko sa zapísala prvá svetová vojna do „kolektívnej pamäti“ malého spoločenstva ľudí. Niekedy je až prekvapujúce, aké malé obce svoj pomníček vystavali. V niektorých prípadoch sa spojilo niekoľko menších obcí a vystavali jeden spoločný pomník (v prvom rade z ekonomických dôvodov). Napríklad v oravskej obci Habovka je umiestnená pamätná tabuľa s menami padlých z obcí Habovka, Oravský Biely Potok a Zuberec.

Pri analýze pomníkov z hľadiska ich polohy v samotnej obci je najfrekvencovanejším miestom osadenia pomníka kostol a jeho blízke okolie. Z tohto hľadiska je najdôležitejšia veľkosť obcí. Vo väčších mestách a na hlavných námestiach pri centrálnych kostoloch pomníky padlým v prvej svetovej vojne nenájdeme. Frekvencované mestské body boli už v období prvej republiky „obsadené“ pomníkmi vystavanými v minulosti, najmä v období baroka. Po prevrate roku 1918 boli viaceré „nepohodlné“ pomníky a sochy odstraňované

²⁸ V Komárne bol pomník padlým v bojoch s Maďarskou republikou rád. Okrem toho existovali pamätné tabule s menami padlých v kostoloch. Ďalej možno predpokladať, že pomník padlým pre obyvateľstvo maďarskej národnosti suploval pomník v maďarskom Komárome. V čase pripojenia južných oblastí Slovenska k Maďarsku na základe Viedenskej arbitráže, bol vystavaný pomník padlým príslušníkom 12. pešieho pluku c. a k. armády, po 2. svetovej vojne a obnovení Československa bol pomník zničený.

²⁹ *Slovák*, roč. 22, 29. 10. 1939, s. 3.

³⁰ *Slovenský denník*, 13. 9. 1925, s. 2.

a v priebehu nasledujúcich dvoch desaťročí nahradzované prorepublikovými artefaktmi a symbolmi. Pomníky padlým medzi ne však prvoplánovo nepatrili. Oficiálna historická pamäť štátu ich niekedy odsunula na menej frekventované body v mestách. Boli odhaľované najčastejšie v parkoch a v blízkosti centier alebo na bočných komunikáciách a križovatkách. Ako príklad možno uviesť pomník v Novom Meste nad Váhom, situovaný do mestského parku, ktorý síce leží v širšom centre, no nie je natoľko frekventovaný, ako napríklad Námestie slobody či ulica Československej armády. Podobne je umiestnený i pomník v Trnave, situovaný taktiež na začiatku parku pod mestskými hradbami. Napriek pomerne veľkej mobilizácii trnavskej spoločnosti (pri jeho výstavbe), a taktiež náklonnosti naprieč celým mestským etnickým spektrom, nebol pomník umiestnený na najfrekventovanejšom mieste.³¹ Asi najzreteľnejším príkladom umiestnenia pomníka mimo centra je Pomník padlým na Murmanskej výšine v Bratislave. Po roku 1918 museli viaceré pomníky v rámci slovakizovania verejných priestranstiev z centra zmiznúť a nahradili ich nové. Priamo v srdci mesta vyrástla nová socha Hviezdoslava nahradiac presunutú Hummelovu bustu, súsošie Márie Terézie na dnešnom Štúrovom námestí vystriedala najprv maketa a napokon na sklonku prvej republiky i originál Štefánikovho pomníka. Ale pre pomník padlým sa miesto podľa všetkého v centre nenašlo. Naopak, mesto ho umiestnilo do blízkosti starej rozhľadne na Murmanskej výšine, na menej dostupnom mieste v Bratislave.

V menších mestečkách či veľkých obciach (od 5 000 do 10 000 obyvateľov) sú pomníky umiestnené v absolútnom centre. Najčastejšie priamo pri kostole, či už v jeho areáli alebo v jeho bezprostrednej blízkosti – v Starej Turej (okres Myjava), Gbeloch (okres Malacky), Senci alebo Beluši (okres Púchov). Druhou, o niečo menej rozšírenou alternatívou, je umiestnenie na cintoríne napríklad v Limbachu (okres Pezinok), vo Svätom Jure (okres Pezinok), v Senici sa nachádza pomník pri kostole aj na cintoríne. V prípade umiestnenia na cintorínoch vzniká problém s identifikáciou pomníka, buď ako samostatne stojaceho objektu alebo vojenského hrobu.

V dedinách a malých obciach sa až v 80 percentách skúmaných prípadov pomník nachádzal v blízkosti kostola. V niekoľkých prípadoch sa nachádza pamätná tabuľa s menami padlých na stene kostola (Trenčín – Kubra, Bratislava – Vajnory, Čičov), či v jeho vnútri, ako napríklad v Modranoch (okres Komárno), v Bátovciach a Pukanci (obe v okrese Levice). Takýto druh zobrazenia je na našom území rozšírený najmä na dolnom Pohroní, Poíplí alebo na Gemeri – pričom je zaujímavé, že ide vo veľkej väčšine o evanjelické kostoly. Umiestnenie pomníka do stredu a sociálneho centra obce – kostola, odzrkadľuje dôležitosť vnímania pomníkov padlým pre obyvateľov obce. Prostredie kostola vytvorilo intímnejšie prostredie, dôležité pri uctení pamiatky padlých. Pomník sa pre svoje umiestnenie stal v malých obciach ďalším novým centrom obce, na ktoré boli obyvatelia obzvlášť citliví. Veď aj v súčasnosti pri každom cirkevnom sviatku ľudia k pomníkom kladú kvety a vence, zapalujú sviece. Či sa pomník nachádza pred alebo za kostolom, v jeho vnútri, po jeho

³¹ Záujmom organizátorov výstavby pomníka padlým v Trnave bolo, aby autorom bol sochár Ján Koniarek, a preto vyvinuli pomerne rozsiahlu aktivitu na zháňanie potrebných financií. Organizovali napríklad tzv. kvetinový deň, keď miestne ženy predávali kvety zo svojich záhrad. Taktiež bola organizovaná promenádna slávnosť, či priateľský futbalový zápas, pričom výťažok z týchto akcií išiel na náklady výstavby pomníka. Na verejnej zbierke a akciách sa zúčastnili aj neslovenskí obyvatelia Trnavy. Viac: Archív SNG, f. Ján Koniarek, Zápisnice zo zasadania Výboru pre postavenia pomníka padlým v Trnave, šk. 3A.

stranách, či na stenách plotu, ľudia cítia potrebu sa o pomník starať, akoby bol súčasťou samotného kostola. V niektorých prípadoch dokonca preberala zodpovednosť za starostlivosť o pomník fara. Pri umiestňovaní pamätných tabúl do priestorov kostola bolo dôležité aj to, že išlo o priestor, ktorý vlastnila konkrétna cirkev. Najmä v národnostne zmiešaných oblastiach občania maďarskej národnosti „ukrývali“ tabule do kostolov, čo im umožnilo prezentovať symboly alebo nápisy (v niektorých prípadoch sa vďaka umiestneniu v kostole podarilo realizovať samotnú tabuľu), pre československé, resp. slovenské verejné priestranstvo takpovediac neprijateľné. Zaujímavé je napríklad zobrazenie Turula na pamätných doskách umiestnených v kostoloch reformovanej cirkvi, ako napríklad v Modranoch (okres Komárno), kde drží v zobáku stuhu s maďarskou trikolórou

Menej rozšírenými možnosťami umiestnenia pomníkov v malých obciach sú križovatky ciest – Zlaté Klasy (okres Senec) alebo Hranovnica (okres Poprad). Ide najmä o rozľahlejšie sídla, kde domy nie sú koncentrované pozdĺž jednej, prípadne dvoch ulíc. Inými priestranstvami sú námestíčka, ako napríklad v Stupave (okres Malacky) či v Prievaloch (okres Senica), priestory pred miestnymi úradmi (Viničné), školami (Sládkovičovo, Dechtice), parčíky (Želiezovce, Heľpa), hlavné ulice (Smolenice).

Poloha pomníkov v obci bola a je závislá od viacerých faktorov. Aj keď vo vidieckom prostredí pôsobia špecifické urbanistické riešenia, mnohokrát svoju rolu pri umiestnení pomníka zohrala pragmatická stránka veci. Najlogickejším umiestnením je, samozrejme, prostredie v blízkosti kostola, no v mnohých prípadoch bol priestor pred kostolom prehustený sochami, stĺpmi a pomníkmi z minulosti. Časté sú sochy svätého Jána Nepomuckého, piety a rôzne sochy svätých vybudované obyvateľmi z vďaky za prežitie živelnéj katastrofy. V maďarsky hovoriacom prostredí sa pravidelne objavujú drevené ornamentálne stĺpy – kopije vystavané na oslavu príchodu starých Maďarov do Karpatskej kotliny. Špecifická situácia nastáva v obciach s konfesiónálne zmiešaným obyvateľstvom, kde sa nachádza niekoľko kostolov. V tomto prípade bol pomník veľakrát umiestnený inam. Pekným príkladom je obec Pribeta v Komárňanskom okrese, kde sa nachádzajú kostoly dokonca tri – katolícky, pre veriacich augsburského vierovyznania a kalvínsky. Pomník padlým je umiestnený mimo všetkých troch kostolov, pred budovou školy v obci.

Napriek tomu, že na Slovensku nerozlišujeme veľa druhov sídiel, isté výsledky výskytu pomníkov padlým v závislosti od zamerania obce (ktoré mohlo ovplyvniť výstavbu pomníka) je možné konštatovať. Tak napríklad pomník padlým sa nachádza vo viacerých kúpeľných mestách na území Slovenska. Súvisí to s prosperitou týchto miest a ochotou kúpeľných domov, obcí, ako aj menších podnikateľov, prispieť do verejnej zbierky. Či už v Trenčianskych alebo Rajeckých Tepliciach je pomník padlým dôležitou časťou kúpeľnej promenády. Pomník padlým je aj v Piešťanoch, Smrdákoch, Sliači či Bardejove. U iných typov miest, ako napríklad vinohradníckych alebo banských, nezohrávalo ich zameranie pri výstavbe veľkú rolu. V podstate platilo, čím bohatšia obec, tým bola väčšia pravdepodobnosť výstavby pomníka padlým (aj keď aj v tomto prípade existujú výnimky).

Polohu vo svojej podstate ovplyvňovalo aj konfesiónálne rozdelenie obce. To sa, samozrejme, takisto premietalo do výstavby, prípadne charakteru pomníkov padlým. Zo zoznamov mien padlých uvedených na pomníkoch môžeme usudzovať, že väčšina pomníkov na území so slovenskou majoritou je nadkonfesiónálna. V zoznamoch sú uvádzané rovnako tak mená židovské, ako aj kresťanské. Rovnako tak sa na slávnostiach organizovaných pri pomníkoch padlých zúčastňovali katolícke, ako aj evanjelické spolky. Nadkonfesiónalnosť však neplatila bezvýhradne. V obci Neded (okres Komárno) sa nachádzajú dva pomníky – jeden kalvínsky

a druhý katolícky. Rovnako tomu je v meste Pukanec (okres Levice), kde sa nachádzajú dve tabule s menami padlých. Prvá z nich je v evanjelickom kostole a logicky obsahuje len mená padlých evanjelikov, v neďalekom katolíckom kostole je umiestnená druhá tabuľa s menami padlých katolíkov. Na pomníku v obci Selice (okres Šaľa) sú len mená kalvínskych padlých vojakov (pričom v obci žije dnes katolícka väčšina). V kalvínskom kostole v obci Tekovský Hrádok je umiestnená tabuľa taktiež len s menami padlých kalvínskych veriacich. Väčšie židovské komunity si taktiež niekedy uctili pamiatku padlých samostatne. V roku 1938 odhalili na židovskom cintoríne v Leviciach pomník padlým židovským vojakom.³²

V národnostne zmiešaných oblastiach platili isté špecifiká. Československé elity boli príznačne opatrné v povolení budovania „menšinového“ pomníka v meste, v ktorom sa snažili etablovať. Dobrým príkladom sú už spomínané Košice. V Bratislave bola problematika nápisov (v ktoromkoľvek jazyku) a nacionálnej symboliky vyriešená šalamúnsky. Pomník padlým na Murmanskej výšine je označený len letopočtami 1914 – 1918 a sochami levov, respektíve levíc. Levice – strážkyne hrobky sú pomerne neutrálnym (nadnárodným) symbolom. Pre úplnosť dodám, že v Bratislave na Zámockej ulici bol vybudovaný pomník padlým aj s menoslovom padlých v nemčine, resp. maďarčine (pôvodne určený len pre padlých obyvateľov dvoch bratislavských štvrtí). Vo Svätom Jure, obci s nemeckou menšinou, sa nachádzajú pomníky dva. Jeden nemecký (opatrený nemeckými nápismi) na nemeckom cintoríne, druhý monumentálnejší slovenský nachádzajúci sa rovnako na cintoríne, avšak slovenskom. Podobné národnostné rozdelenie padlých platilo aj v neďalekej Modre. Mená padlých evanjelických farníkov nemeckej národnosti sú vytesané na pamätnej tabuli v nemeckom protestantskom kostole. Padlých evanjelikov slovenskej (resp. československej) národnosti si uctili pozostalí podobnou tabuľou v kostole.³³

Pri zhrnutí faktov týkajúcich sa polohy pomníkov platí nepísané pravidlo, že čím menšia obec, tým je pomník umiestnený bližšie k centru. Jednoznačne dominuje poloha pri kostole, čiže v centre diania obce – keďže samotný kostol nie je veľmi často postavený v geografickom centre obce. V prípade, že sa pomník nenachádza pri kostole, s najväčšou pravdepodobnosťou ho nájdeme na cintoríne alebo pri dôležitom bode v obci.

Veľmi dôležitou súčasťou pomníkov padlým sú nápisy. Umiestnenie nápisu na pomník súvisí so snahou obyvateľov obce, prípadne autora dať mu istý zmysel, respektíve usmerniť jeho celkový dojem. Texty sú väčšinou smútočné, niekedy až patetické. Občas však nápis zmení celkové chápanie pomníka, a tým tvorí jeho základný výrazový prostriedok. Najkľasickejšími nápismi sú krátke výstižné nápisy, ako: „Padlým obetiam války“ (Skalica) alebo „Naším drahým padlým“ (Gajary, okres Malacky), „Na pamiatku našim padlým bojovníkom“ (Závod, okres Malacky), poprípade „Obetiam války“ (Šulekovo, okres Trnava) alebo „Vzácnnej pamiatke vo Svetovej válke padlých a nezvestných našich spoluobčanov“ (Lubietová, okres Banská Bystrica). Pri označení občanov, respektíve vojakov, ktorí sa z vojny nevrátili, sa na pomníkoch vo veľkej väčšine používa pojem padlí. Je zaujímavé, že pojem hrdinovia alebo padlí hrdinovia (tak rozšírený napríklad v Maďarsku) sa používa len sporadicky. Napríklad na pomníku v Podkoniciach (okres Banská Bystrica). Na tento fakt poukázal už Ľubomír Lipták pri tom, ako porovnal pomníky padlým v slovensky a maďarsky

³² Národný hlásnik, roč. 4, č. 22 z 27. 5. 1938, s. 4.

³³ JANČOVIČOVÁ, Viera – ERDELSKÝ, Karol. *Pamätné tabule a pamätníky na území Modry*. Modra : Modranská muzeálna spoločnosť, 2008, s. 53-54. ISBN 978-80-969920-0-3.

hovoriacich oblastiach južného Slovenska. Zdôvodňuje to odlišným chápaním vojny a inou historickou skúsenosťou oboch národov. Zatiaľ čo hrdí Maďari nenazvú svojich padlých inak ako hrdinovia, ktorí zomierali „hrdinskou smrťou“, Slováci majú len svoje obete vojny.³⁴ K nápisom na pomníkoch sa vyjadril aj český historik Ivan Šedivý tvrdením, že padlí vojaci nie sú na pomníkoch ani hrdinovia ani porazení, sú len obeťami. Dôvodom je niekedy macošský postoj prvorepublikových elít k pomníkom padlých a preferovanie legionárskych pomníkov.³⁵ Napriek tomu, že sa pojem hrdinovia alebo padlí hrdinovia vyskytuje menej, môžem uviesť niekoľko prípadov. Na pomníku padlým v Cíferi (okres Trnava) stojí, okrem iného, nápis: „Hrdinom padlým vo Svetovej vojne postavili v desiatom roku trvania Čsl. republiky Cíferčania,“ ďalej na pomníku padlým v Lamači (Bratislava), je pod podobizňou M. R. Štefánika text: „*Všemohúci a milosrdný Bože! Doprav věčného oslavenia slovenským hrdinom padlým vo světové vojne, plnej slobody slovenskému národu a trvalého míru celému světu.*“ V Trenčianskej Tepeli (okres Trenčín) je na podstavci pomníka padlým veľký nápis: „Padlým hrdinom“. Podobných prípadov je viac, aj keď v porovnaní s používaním pojmu „padlí“ tvoria výraznú menšinu.

Samotný nápis často úplne mení, alebo aspoň posúva, chápanie pomníka dané jeho ikonografickým zobrazením. Tak sú u niektorých pomníkov padlým v prvej svetovej vojne použité nápisy a texty, ktoré na tento typ pomníkov z hľadiska oficiálnej pamäti nepatria. Napríklad už spomínaný pomník v Lamači (Bratislava) práve nápisom mení svoj charakter, keďže nápis je umiestnený na podstavci, na ktorom je socha umierajúceho vojaka v náručí Krista. Vyobrazenie pomníka bez nápisu má najmä pietny charakter. S textom ide skôr o oslavu hrdinstva a vlastenectva padlých vojakov, ale autori si takpovediac pomáhajú obrazom Štefánika a vetou – Hrdina slovenského národa. Nápis na pomníku tvorí akési premostenie medzi oficiálnou a individuálnou zložkou historickej pamäti národa.

Aj v niekoľkých ďalších prípadoch sú na pomníkoch použité texty, vety alebo slová, ktoré menia význam pomníka. Tak napríklad na pomníku v Šulekove (okres Trnava) je na vrchole umiestnený nápis: „Obetiam války“, ale na ľavej strane je text: „Nezapomente, že naše ztratené životy vykúpili slobodu národa.“ Nápis, tak ako v prípade pomníka v Lamači, posúva chápanie pomníka smerom k legionárskym pomníkom, resp. artefaktom akceptovaným režimom. Podobných textov nájdeme viac. Ďalším príkladom je text na pomníku v Hontianskych Nemciach (okres Krupina) z roku 1928. Ide o úryvok básne Martina Rázusa: „Ó buďte žehnání – nami i našimi detnými dietkami za krv, jej vzácnost' rty nevysloví... tá krv sváz našich srdc na veky pečatí, ste hodní obdivu, hodní aj odplaty, vám věčným dlžníkom ten náš národ...“ Citáty z diel slovenských básnikov sa objavujú aj na ďalších pomníkoch padlým. Na pomníku v obci Jasenie (okres Brezno) je použitý úryvok z básne Andreja Sládkoviča, na cintoríne vo Svätom Jure sú to verše z básne Andreja Žarnova. Na pomníku vo Vrbovom sa nachádzajú citáty hneď troch slovenských básnikov – Jána Kollára, Jána Holého a Vladimíra Roya. Všeobecne však dominujú kratšie nápisy, ako napríklad na pomníku v Rači (Bratislava), kde stojí stručné: „My sme padli, aby ste vy mohli žiť.“

³⁴ LIPTÁK, Ľubomír. Památníky na druhú světovou vojnu po roku 1989, In: CORNELISSEN, Christoph – HOLEC, Roman – PEŠEK, Jiří (Eds.). *Diktatura – Válka – Vyhnání, Kultury vzpomínání v českém, slovenském, německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem : Albis International, 2007, s. 230-231. ISBN 978-80-86971-33-9.

³⁵ Dostupné online: <http://zpravy.idnes.cz/cesi-bojovali-hrdinne-za-rakousko-uhersko-ale-prvni-republika-to-tutlala-lqb-kavarna.asp?c=A081026_232405_kavarna_sim>

Na väčšine pomníkov môžeme nájsť texty plné piety, smútku a úcty k padlým. Ako príklad môžeme uviesť pomník v obci Podbranč – Majerníčky (okres Senica), na ktorom stojí nápis: „Na pamiatku obetí ukrutnej Svetovej války 1914 – 1918. Ktorí ste padli v krutom boji vám k pocte tento kameň stojí, srdečný vám pozdrav dáva, buď večný pokoj vám a sláva.“ Text podobného charakteru nájdeme na pamätnej tabuli umiestenej na vonkajšej strane kostola na cintoríne v Modre: „Nevrátili sme sa... Zomierajúc kvílili sme za Vami. V mohylách ďalekých zemí čakáme na slávne vzkriesenia naše. Matko boľastná, buď zatiaľ našou i Vašou potechou.“

Najviac pomníkov je však bez nápisov a ich hlavnou výpovednou hodnotou sú mená padlých. Tie bývajú zoradené do rôznych zoznamov, najčastejšie podľa abecedného poradia. Časté sú letopočty či dátumy narodení jednotlivých vojakov a dáta ich úmrtia, objavujú sa fotografie padlých. Niekedy sú mená mŕtvych zoradené podľa letopočtu, v ktorom zomreli. V iných prípadoch je za menami uvedený vek (Dechtice, okres Trnava) či miesto, kde vojak bojoval a padol (Boleráz, okres Trnava) či napríklad hodnosť (Svätý Jur, okres Pezinok). Často sú k zoznamom pripísané či vytesané ďalšie mená mimo abecedného poradia, očividne pridané neskôr. Najčastejšie potom, ako bol nezvestný uznaný za mŕtveho či zomrel po výstavbe pomníka na následky zranení, alebo sa jednoducho na neho zabudlo.

Ako som uviedol, na veľké množstvo pomníkov padlým z prvej svetovej vojny boli po roku 1945 pripevnené tabule s menami padlých v druhej svetovej vojne (bol to celoeurópsky trend), prípadne v Slovenskom národnom povstaní. Tým sa ich charakter zmenil. Okrem toho, že sa stali miestami uctievania spomienky padlých v oboch vojnách, stali sa akceptovanejšími pre režim etablovaný po roku 1948. Ak porovnávame množstvo mien na zoznamoch padlých z prvej. a druhej svetovej vojny umiestnených na pomníkoch, zistíme, že mien padlých v prvej svetovej vojne je oveľa viac. Platí to však len pre územia s prevahou slovenského obyvateľstva. Pri skúmaní pomníkov padlých na južnom Slovensku je na prvý pohľad badateľný opak. V prípade, že sa na pomníku padlých nachádzajú mená z oboch vojen, padlých v druhej svetovej vojne je viac. Pomníky v maďarskom prostredí majú ako jediné na Slovensku tabule so zoznamami obetí holokaustu. Ľubomír Lipták tento fakt zdôvodňuje tým, že medzi menami padlých z druhej svetovej vojny na Slovensku nie sú uvádzané všetky obete vojny, ale iba priame obete bojov, prípadne Slovenského národného povstania. Tiež treba brať do úvahy väčšie vojnové nasadenie obyvateľov oblastí pripojených po Viedenskej arbitráži k Maďarsku.³⁶

Pri pomníkoch padlým v prvej svetovej vojne vystavaných v obciach s väčším počtom padlých sú mená padlých niekedy rozdelené do menších zoznamov rozmiestnených po stranách pomníka. Nastáva tak situácia, keď sú niektoré mená umiestnené na čelnej (najdôležitejšej) strane pomníka a iné zasa na bočných, menej zreteľných stranách, prípadne na zadnej strane (ide napríklad o pomník padlým v Trnave). Mená niektorých padlých tak mohli byť nechtiac preferované a príbuzní tých, ktorých mená sa nachádzali na bočných a zadnej strane pomníka sa zasa mohli cítiť ukřivdení. Autori pomníkov sa, samozrejme, snažili tomuto problému predísť. Mená boli preto najčastejšie zobrazované v jednom súvislom zozname, umiestnenom na čelnej strane pomníka. Druhou možnosťou bolo umiestnenie všetkých mien na bočné (prípadne aj zadné) steny pomníka, takže žiadne z mien nebolo umiestnené na prednej strane.

³⁶ LIPTÁK, ref. 34, s. 230-231.

Pri analýze zoznamov padlých umiestnených na pomníkoch sa logicky vynára otázka relevantnosti údajov z hľadiska vojnových strát. Keďže súčasťou zoznamov padlých uvedených na pomníkoch boli aj mená mužov, ktorí zomreli mimo bojov, na choroby (aj na pandémiu chrípky) a iné vojnové útrapy, je len veľmi ťažké zistiť skutočné počty padlých. Tak napríklad na pomníku v obci Čáry (okres Senica) je uvedených 38 mien s rokmi narodenia a smrti, pričom pri jednom z nich (Anton Kráľovič) je uvedený rok úmrtia 1927. Je to pravdepodobne z dôvodu smrti po dlhšej chorobe spôsobenej vojnou. Podobné to je i na pomníku v Častkove (okres Senica) v obci Láb (okres Malacky) a v iných obciach. Na druhej strane mená niektorých padlých na konkrétnych pomníkoch nemuseli byť nutne uvedené. Je možné, že zoznamy padlých umiestnené na viacerých pomníkoch môžu obsahovať aj mená tých obyvateľov obce, ktorých nedemobilizovali a naďalej bojovali v rokoch 1918 a 1919. Ako príklad uvádzam pomník padlým v Gajaroch (okres Malacky).³⁷ Takže zostaviť presnejší počet padlých podľa mien uvedených na pomníkoch, najmä keď mnoho obcí pomníky nevystavalo, nie je reálne. Keďže u väčšiny obcí nepoznáme ani počty narukovaných vojakov, nedokážeme určiť ani presnejší pomer padlých. V každom prípade, ale zoznamy padlých môžu slúžiť na relatívne dobrú orientáciu pri vytváraní predstavy o počte padlých.

Špecifickými nápismi na pomníkoch sú ojedinelé informácie týkajúce sa výstavby pomníka. Ide o krátke správy o tom, kto, prípadne kedy dal pomník vystaviť. A tak sa dozvedáme, že napríklad pomník v Gajaroch (okres Malacky) dali postaviť občania z financií od amerických Slovákov. Podobná informácia o čase odhalenia je na pomníku padlým v Partizánskej Ľupči (do roku 1946 Nemecká Ľupča, okres Liptovský Mikuláš) – „K desaťtemu výročiu na vďačnú pamiatku padlým spoluobčanom vo Svetovej vojne 1914 – 1918“.

Cieľom štúdie bol istý náčrt problematiky vybraných charakteristík pomníkov padlým. Hlavným prameňom boli pre mňa samotné pomníky (okrem úvodnej časti) rozmiestnené na celom území Slovenskej republiky, či už pri analýze lokalizácie pomníkov alebo pri hodnotení nápisov som pracoval so skupinou pomníkov, ktoré som zmapoval.

³⁷ HALLON, Pavol. *Gajary*. Gajary : Obecný úrad, 1996, s. 212-213. ISBN 80-967388-5-2.

NEÚSPEŠNÝ ÚLET NITRIANSKYCH MECHANIKOV DO POĽSKA V ROKU 1939

PETER ŠUMICHRAST

ŠUMICHRAST, P. Unsuccessful Flight of Two Mechanics from Nitra to Poland in June 1939. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 92-110, Bratislava.

The Author presents the as yet unpublished coeval document deposited in the Military Historical Archive in Bratislava, the content of which shows us the course of an unsuccessful flight of two aircraft mechanics – members of the Squadron 10 in Nitra. The flight of sldr. Pavol Rajták and sldr. Jozef Krošlák took place on 27 June 1939, 20 days after the successful flight of an 8-member group of the members of Slovak Air Force from the Piešťany airport to Poland. It is interesting that the two mechanics were not discouraged from their brave act even by the measures of the Slovak Air Force command, which were aimed at preventing such actions, as well as by the fact that none of the two was a trained pilot. In spite of the determination of sldr. Pavol Rajták and sldr. Jozef Krošlák, their effort to fly from Slovakia to Poland, where they intended to participate in the emerging Czechoslovak foreign resistance, was not crowned with success. The aircraft they used for their action crashed after technical problems caused by absence of theoretical knowledge and practical aeronautical skills of the pilot, sldr. Pavol Rajták, at the Orava village Nižná. The pilot of the aircraft saved himself using a parachute, however, his partner, sldr. Jozef Krošlák, died in the aircraft wreckage. After landing, sldr. Pavol Rajták was apprehended by Slovak security authorities and subsequently issued to prosecution which resulted in a judgement of the military court for imprisonment for 25 years and loss of civil rights for 5 years. In spite of that, the example of the pair of committed soldiers attracted attention of some of their colleagues – aviators, who were trying to get involved in the Czechoslovak foreign resistance by air during the whole period of existence of the Slovak Republic. Some of them succeeded in their attempts but some of them were punished.

Military History. Slovakia. Slovak Aviators. Y 1939. Unsuccessful Flight to Poland in June 1939.

Vojenská história Slovenska je bohatá na zaujímavé príbehy, ktorých aktérmi boli príslušníci armád pôsobiacich na území Slovenska. Jedným z takýchto neobyčajne pôsobivých príbehov „obyčajných“ ľudí, ktorý sa odohral v prvom roku existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945, je aj príbeh o neuveriteľne odvážnom pokuse dvoch odhodlaných slovenských vojakov, ktorí sa napriek absencii teoretických vedomostí a praktických znalostí v pilotnom odbore, pokúsili o úlet v kabíne vojenského lietadla na územie Poľska, kde sa v tom období tvoril čs. zahraničný odboj.

V súlade s vyššie uvedeným musíme uviesť, že v novodobých vojenských dejinách Slovenska sme v období rokov 1939 – 1944 zaznamenali tak ako úspešné, tak aj neúspešné pokusy slovenských letcov o úlet na stranu štátov, na území ktorých sa formovali čs. zahraničné vojenské jednotky odhodlané bojovať proti fašizmu, za obnovu Československej republiky. Avšak len jediný z nich vykonalí vojaci, ktorí neabsolvovali ani základný pilotný výcvik.

Medzi zdokumentované úspešné pokusy treba jednoznačne zaradiť úlet 8-členej skupiny pilotov z letiska v Piešťanoch do Poľska, ktorý sa uskutočnil už 7. júna 1939¹, prelet Vankovej skupiny na jedinej slovenskej „B-71-ke“ z Trenčianskych Biskupíc z 18. apríla 1943 do Turecka,² či prelietnutie trojice príslušníkov frontovej stíhacej letky 13 na Bf 109G-4 z Anapy na stranu sovietskej Červenej armády 9. a 11. septembra 1943³. Konečným vyvrcholením týchto snáh slovenských letcov, ktoré boli korunované úspechom, bol hromadný prelet 81 letcov na 27 lietadlách Skupiny vzdušných zbraní pri Armádnom veliteľstve mjr. let. Júliusa Trnku z letiska Išla na stranu sovietskej Červenej armády 31. augusta 1944.⁴

Medzi neúspešné úlety, ktoré sa ich aktérom z rôznych príčin nepodarilo úspešne realizovať a za svoju odvahu a odhodlanie zaplatili buď svojím životom, resp. museli strádať vo vojenských väzniciach a internačných táboroch, možno spomenúť neúspešný pokus voj. Pavla Rajtáka a Jozefa Krošláka z 27. júna 1939, snahu čtk. Petra Horvátha, príslušníka letky 13, ktorý dňa 20. júna 1941 odletel zo Spišskej Novej Vsi na územie ZSSR či úlet trojice slovenských vojakov – príslušníkov Zaisťovacej divízie zo 17. mája 1943, ktorý sa uskutočnil z letiska Ovruč na lietadle Letov Š-328.⁵

Vzhľadom na obsahové zameranie tohto materiálu si v stručnosti priblížime najdôležitejšie fakty viažuce sa k prvému zo spomenutých neúspešných úletov – úlet voj. Pavla Rajtáka⁶ a voj. Jozefa Krošláka⁷, dvojice leteckých mechanikov z Nitry.

¹ RAJNINEC, Juraj. *Slovenské letectvo 1939-1944, 1. zväzok*. Bratislava : MO SR, ISBN 80-88842-09-3, 1997, s. 34-37; LOUCKÝ, František. *Mnozí nedolételi*. Praha : Naše vojsko, 1989, s. 101, s. 222. ISBN 80-206-0053-1; GABLECH, Imrich. *Hallo, Airfield-Control, go ahead! Spomienky vojnového pilota*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2005. ISBN 80-89169-05-8.

² LOUCKÝ, ref. 1, s. 225.

³ ŠUMICHRASŤ, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939-1944, 2. zväzok*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 111-112. ISBN 80-968073-6-6, BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRASŤ, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004, dokument č. 35, s. 67-68. ISBN 80-89169-02-3; ŠUMICHRASŤ, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křidel, 2006, s. 187-192. ISBN 80-86808-29-7; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939-1945, 3. zväzok*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2003, s. 7-27. ISBN 80-89169-007.

⁴ SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 272-275; DAŇKO, Ján a kolektív. 1. československá smiešaná letecká divízie v ZSSR. Praha : AVIS MO ČR, 1998. ISBN 80-86049-44-2.

⁵ Pozri: RAJNINEC, ref. 1, 104-105; ŠUMICHRASŤ, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křidel, 2006, s. 104-105. ISBN 80-86808-29-7, s. 111-112.

⁶ Voj. Pavol Rajták sa narodil 29. 6. 1915 v Bratislave – Lamači. Civilné vzdelanie skončil absolvovaním dvoch tried meštianskej školy. Občianskym povoláním bol čalúnnik. Od 1. októbra 1937 bol zaradený do čs. brannej moci a včlenený ako vojak k leteckému pluku 3 na vykonanie prezenčnej služby. V období od 16. novembra 1937 do 31. marca 1938 absolvoval mechanický kurz so skrátenou poddôstojníckou školou s dostatočným prospechom. VHA Bratislava, f. kmeňových listov, kmeňový list Pavla Rajtáka; VHA Bratislava, f. Letecký pluk 3, denný rozkaz leteckého pluku č. 83, čl. 7.

⁷ Voj. Jozef Krošlák sa narodil 26. 9. 1915 v Krnči, okres Topoľčany, zomrel 27. 7. 1939 pri obci

Táto dvojica, bez predchádzajúceho pilotného výcviku a navzdory prísny bezpečnostným opatreniam, ktoré prijalo velenie slovenského letectva po úlete piešťanskej skupiny do Poľska, v utorok 27. júla 1939, v skorých popoludňajších hodinách, odcudzila viacúčelové vojenské lietadlo čs. výroby Letov Š-328-250, s úmyslom dezertovať a preletieť s ním do Poľska. Ich zámer sa im nepodarilo naplniť a z dôvodu technickej poruchy motora museli stroj v priestore obce Nižná núdzovo opustiť na padákoch.

Voj. Pavlovi Rajtákovi sa v jeho živote prvý zoskok padákom podaril, jeho druh však po výskoku z kabíny pozorovateľa nešťastne zachytil šnúrami padáka o streleckú lafetu guľometného dvojčaťa a takto pevne „pripútaný“ níkym neovládaným lietadlom spadol na zem, kde na následky ťažkých zranení okamžite zomrel.⁸

„Šťastnejší“ z dvojice, voj. Pavol Rajták, bol slovenskými policajnými orgánmi zakrátko po pristátí zaistený a 29. júna 1939 o 02.⁴⁰ h odovzdaný do vyšetrovacej väzby vo vojenskej väznici v Bratislave. Na základe súdneho konania pred Vojenským súdom v Bratislave bol už 4. júla 1939 odsúdený pre zločin zbehnutia na 25 rokov ťažkého žalára. Vo výkone trestu mal podľa záznamov v dochovanom evidenčnom liste väzňa vojenskej väznice v Bratislave zotrvať až do 28. júna 1964, keď mal byť o 12.⁰⁰ h prepustený z výkonu trestu.⁹

Väzeň Pavol Rajták však neplánoval rozhodnutie vojenského súdu naplniť... Za múrmi bratislavskej vojenskej väznice zotrval len do 23. júla 1939, keď medzi 22.⁰⁰ – 23.⁰⁰ h ušiel z väzenia. Podľa publikovaných spomienok vyššie menovaného ušiel do Maďarska, odkiaľ chcel prejsť do Juhoslávie. V Maďarsku bol podľa vlastných vyjadrení opäť zadržaný a keďže uviedol, že na Slovensku nechce žiť, bol poslaný na práce. Odtiaľto niekoľkokrát ušiel, ale bol opäť uväznený. Zhodou okolností sa šťastne dožil konca druhej svetovej vojny. Do čs. zahraničného odboja sa mu však nepodarilo zapojiť.¹⁰

Rajtákov a Krošlákov ojedinelý príbeh plný odhodlania a mužnej odvahy nenachádzame len na stránkach vyšetrovacieho spisu, resp. na stránkach odborných a populárnych prác historikov, publicistov či leteckých nadšencov¹¹, ale tento hrdinský príbeh zaznamenal aj

Nižná, okres Tvrdošín. Civilné vzdelanie skončil absolvovaním troch tried ľudovej školy. Občianskym povoláním bol robotník. Od 1. októbra 1937 bol zaradený do čs. brannej moci a včlenený ako vojak k leteckému pluku 3 na vykonanie prezenčnej služby. V období od 16. novembra 1937 do 31. marca 1938 absolvoval mechanický kurz so skrátenou poddôstojníckou školou s dostatočným prospechom. Od 1. mája 1939 až do úletu príslušník letky 10 leteckého pluku gen. letca M. R. Štefánika. VHA Bratislava, f. kmeňových listov, kmeňový list Jozefa Krošláka; VHA Bratislava, f. Letecký pluku 3, denný rozkaz leteckého pluku č. 83, čl. 7.

⁸ VHA Bratislava, f. kmeňových listov, kmeňový list Jozefa Krošláka; LOUCKÝ, ref. 2, s. 130.

⁹ VHA Bratislava, f. vojenská väznica Bratislava, evidenčný list Pavla Rajtáka založený 29. júna 1939.

¹⁰ V publikácii Dušana Slavkovského pod názvom *Vo vzduchu i na zemi* autor uviedol, že Pavol Rajták prešiel cez Maďarsko do Turecka, Afriky a odtiaľ k československým jednotkám na Západ. V článku Juraja Bártu v časopise *Letectví + Kosmonautika* v roku 1989 bolo uvedené, že Pavol Rajták bol po príchode do Maďarska uväznený v maďarskom internačnom tábore v Aszóde, odkiaľ ušiel 15. októbra 1944. Potom ho však opäť chytili a uväznili v Budapešti až do 5. januára 1945, keď sa mu podarilo počas bojov o Budapešť mesto opustiť. Porovnaj: SLAVKOVSKÝ, ref. 4, s. 30; BARTA, Juraj. Dramatický úlet. In *Letectví + Kosmonautika*, roč. LXV, č. 9, 1989, s. 323. VARSÍK, J. Milan – HORÁK, Miroslav. *Príhody na krídlach*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 43-44.

¹¹ Príbeh Pavla Rajtáka a Jozefa Krošláka bol čitateľskej verejnosti priblížený v niekoľkých publikáciách a článkoch. Porovnaj: SLAVKOVSKÝ, ref. 4; VARSÍK, HORÁK, ref. 10; ŠMOLDAS,

kronikár pluku por. let. J. Roža v kronike leteckého pluku gen. letca M. R. Štefánika. Ten o udalostiach viažucich sa k úletom z júna 1939 uviedol: „*V mesiaci máji, júni a júli pokračovalo sa vo výcviku. Z najvýznamnejších udalostí musím spomenúť vydarené letecké dni v Nitre a vo Zvolení.*“ Vo svojom kronikárskom zázname udalostí z leta 1939 ďalej pokračoval: ... „Práve v týchto mesiacoch, keď naši letci ukázali opäť veľmi dobrý výcvik a odvalu, staly sa udalosti, ktoré vrhly do špatného svetla celý letecký pluk. Bolo to zbehnutie des. Gablecha a jeho sedem kamarátov, ktorí dňa 17. júna¹² na štyroch lietadlách odleteli z Piešťan do Poľska. V júli pokúsil sa zase o zbehnutie slob. Rayták¹³ z Nitry. Odštartoval s kamarátom v lietadle, hoci ani nebol pilotom. Zbehnutie sa mu však nepodarilo, lebo lietadlo pri Tvrdošine havarovalo a v jeho troskách sám zahynul.“¹⁴

Napriek skutočnosti, že vo vyššie uvedenom zápise por. let. J. Rožu je prekvapujúco mnoho faktografických nepresností, je významným svedectvom danej historickej doby.

Čo povedať na záver. Príklad dvojice odhodlaných slovenských vojakov – vlastencov z letiska v Nitre, napriek na prvý pohľad zrejmému neúspechu, pritiahol zaslúženú pozornosť niektorých kolegov – letcov, ktorí sa počas celého obdobia existencie Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 pokúšali leteckou cestou zapojiť do čs. zahraničného odboja. Časť z nich bola v tejto svojej snahe úspešná, časť nie... Napriek úspechu, resp. neúspechu týmto jednoznačným konaním prezentovali nielen odhodlanie bojovať proti fašizmu, ktorého „pravú tvár“ spoznali počas nasadenia na východnom fronte, ale prejavili svoj jasný odpor aj voči domácejmu nedemokratickému ľudáckemu režimu úzko kolaborujúcemu s nacizmom.

* * *

Vo Vojenskom historickom archíve Bratislava sa vo fonde Hlavné vojenské veliteľstvo, ročník 1939, škatuľa č. 17 nachádza doposiaľ nepublikovaný dokument z 1. júla 1939, ktorého obsah nám približuje vyšetrovanie neúspešného úletu dvojice leteckých mechanikov – príslušníkov leteckého pluku Gen. letca M. R. Štefánika z Nitry.

Prepis dochovaného dobového dokumentu uverejňujeme v úplnom znení, okrem príloh technického rázu, v súlade s edičnými zásadami, a to v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave. Slová alebo ich časti, ktoré nedávajú zmysel, alebo sú skomolené, sme označili (!). Slová alebo ich časti, ktoré pri ich prepise zjavne vypadli, dávame do hranatých zátvoriek [...].

* * *

Zdeněk. *Českoslovenští letci v boji proti fašizmu*. Praha : Naše vojsko, 1987, ISBN 28-051-87; BÁRTA, ref. 10, s. 322-323; RAJNINEC, ref. 1; SÚDNY, Boris. *Úlety slovenských letcov v rokoch 1939 – 1941*. In <http://www.gonzoaviation.com/clanok/ulety-slovenskych-letcov-v-rokoch-1939-41>.

¹² Správne – 7. júna 1939. Pozri napr.: ŠMOLDAS, ref. 11, s. 62; RAJLICH, Jiří – SEHNAL, Jiří. *Slovenští letci/Slovak Airman 1939-1945*. Kolín : Kolínske noviny, 1991, s. 4, s. 53.

¹³ Správne – Rajták.

¹⁴ VHA Bratislava, f. 55-59-2, kroniky 1939, kronika leteckého pluku „gen. let. M. R. Štefánika“. Podčiarkol – P. Š.

DOKUMENT Č. 1

LETECKÝ PLUK
Gen. letce M. R. Štefánika
LETKA 10.

Č. 109/Dôv. 1939.

Nitra, 1. júl 1939.

Vec : Protokolárne zistenie
 vo veci dezercie voj.
 Rajtáka Pavela, letky
 10-predloha.

Dôv.
 Ministerstvo národnej obrany,
 vel. letectva,

Prílohy : 3 fotogr. a 14 pr.

B r a t i s l a v a

V prílohe predkladám protokoly a doklady k nim, ktoré boli spísané vo veci zločinu z dezercie voj. Rajtáka Pavela letky 10.

Veliteľ letky 10
 npor. let. Wágner František¹⁵
 (vlastnoručný podpis)

Dôverné	
Ministerstvo národnej obrany	
Hlavné vojenské veliteľstvo	
Došlo dňa	- 4. VII. 1939
Číslo 202930 let	17 (nečit.)

¹⁵ František Wágner, narodený 29. 10. 1911 Mýto pod Ďumbierom, okres Brezno nad Hronom, zomrel 18. 1. 1966 Prešov. Príslušník čs. brannej moci v rokoch 1932 – 1939 a 1944 – 1948. V slovenskej brannej moci od III./1939 – VIII./1944. V rámci slovenského letectva sa ako letec zúčastnil obrany Slovenska v marci 1939 vojny, ako aj dvoch nasadení na východnom fronte v rokoch 1941 – 1942. 31. 8. 1944 v hodnosti stotníka letectva preletel na stranu sovietskej Červenej armády. Po previerkach bol prijatý do čs. zahraničnej armády. Po skončení druhej svetovej vojny zotrval vo vojenskej službe ako dôstojník čs. armády. Po februári 1948 sa jeho vojenská kariéra rýchlo skončila, pretože už 1. 6. 1948 bol daný na dovolenku s čakaním. 1. 12. 1948 bol prepustený z činnej vojenskej služby v hodnosti mjr. let. Zároveň bol preložený do výslužby (nesup.). 1. 7. 1950, z dôvodu jeho údajnej *nespolahlivosti a celkovej neoddanosti ľudovo-demokratickému zriadeniu* mu odňali hodnosť majora letectva v zálohe a preložili do počtu mužstva ako vojaka v zálohe. Po prepustení z čs. armády pracoval ako technický úradník. Pozri napr.: CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 266-267. ISBN 978-80-89523-20-7.

Vzato na vedomosť.

Voj. Pavel Rajták bol odsúdený rozsudkom voj. súdu
v Bratislave dňa 4. júla t. r.¹⁶

Z a l o ž!

Veliteľ letectva
pplk. let. Ján Ambruš¹⁷

Lietadlo bolo povolené zrušiť výn. MNO.–HVV.
čís. 105.058/let.1929.¹⁸

vlastnoručný podpis

Znovu založ. 16.4.40.

Veliteľ vzdušných zbraní:
s rozkaz. pplk. let. J. Smutný¹⁹:
vlastnoručný podpis

14. VII. 1939
nečitateľný podpis

DOKUMENT Č. 2

LETECKÝ PLUK
GEN. LETCE M. R. STEFANIKA
LETKA 10.

Príloha č. 1

Č: 407 / tech. 1939.

Nitra, dňa 29. júna 1939.

¹⁶ Rozsudok vojenského súdu v Bratislava zo 4. júla 1939 bol zrušený na základe rozsudku Vrchného vojenského súdu Bratislava z 3. novembra 1948. VHA Bratislava, f. kmeňových listov, kmeňový list Pavla Rajtáka.

¹⁷ Ján Ambruš, narodený 19. 5. 1899 Gorno Mitropol, Bulharsko; zomrel 21. 1. 1994 Chicago, USA. Príslušník c. k. rakúsko-uhorskej brannej moci v rokoch 1915 – 1918, čs. brannej moci v rokoch 1918 – 1939 a 1939 – 1948 a slovenskej brannej moci od III./1939 – VIII./1939. Podrobnejšie pozri napr.: Kolektív. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, ISBN 80-7278-233-9, s. 12-13; ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2009*. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2009, ISBN 978-80-89169-17-7; s. 6-7; ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2012*. 2. aktualizované a spravené vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2012, ISBN 978-80-89169-25-2, s. 4-5; CSÉFALVAY, *Vojenské osobnosti*, ref. 15, s. 11-12.

¹⁸ Správne – 1939.

¹⁹ Július Smutný, narodený 28. 8. 1894 Lučenec, zomrel 11. 6. 1976, Bratislava. Príslušník c. k. rakúsko-uhorskej brannej moci v rokoch 1914 – 1918, čs. brannej moci v rokoch 1920 – 1939, 1945 – 1948 a slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1945. Pozri napr.: ŠUMICHRASŤ, *Slovenské letectvo*, ref. 5, s. 13. CSÉFALVAY, *Vojenské osobnosti*, ref. 15, s. 218-219.

Zpráva o leteckej nehode.

Komisia sostavená k vyšetrovaniu leteckej nehody, ktorá sa stala dňa 27. júna 1939. u obce Nižná n/Orav. okr. Trestená, vyšetrila:

Dátum a miesto nehody: 27./6.1939, 14.25 hod, pod kopcom Hliník 8 km severxxx
západne od obce Nižnia, okres Trstená.

Posádka: pilot: voj. Rajták Pavel, letky 10.
----- pozor. : “ Krošlák Jozef letky 10.

Letúň: Š 328-250, s motorom W. Pegas III.M.2 čís.292.²⁰

Dosavadné používanie letúňu:

Letúň: Typ Š 328-250 s motorom W.Pegas III.M.2 čís. 292.²¹

Drak prevzatý voj. správou dňa 19./11.1937, od fy.“Letov“ Praha a má naliatané 138.05 hod.

Motor prevzatý voj. správou dňa 8./10.1939, od fy“Walter“ a spol. Praha - Jixxxnice²²
a má dosiaľ /naliatané/ chodu motoru 181.53 hod.

Príčina nehody: Podľa výpovedi očitých svedkov nehody, letúň padnul priamo k zemi. Nebolo možné zistiť, či sa niečo stalo na letúňu. Letúň dopadol obrátený hore kolečkami na zem a bol zaborený asi 2 ½ m do zeme. Drak i motor sú úplne zničené.

Stav riadenia, plynovej páky, prístrojov a.t.d. po havárii: Drak je úplne zničený i motor a nebolo možné zistiť ako boli plynové páky a prístroje.

Poloha letca: Podľa výpovedi očitých svedkov pilot voj. Rajták P. vyskočil padákom, poz. voj. Krošlák Joz. zachytil šnúrami od padáku za lafetu a bol usmrtený. Ležal na trupu za poz. sedadlom a bol čiastočne prikrytý padákom²³.

Predseda vyšetrovacej komisie:
Veliteľ letky 10: npor. let. František Wágner.
(vlastnoručný podpis)

²⁰ V prípade Letova Š-328-250 išlo o stroj štvrtej série, ktorá pozostávala zo 110 lietadiel tohto typu vyrobených pre čs. brannú moc. Bol to stroj kusových čísel 163-272, ktoré boli vyrobené v období od I./1937 do XII./1937. VRANÝ, Jiří. *Letov Š-328. 1. díl*. Nevojice : Jakab, 2004, s. 36. ISBN 80-239-3930-0.

²¹ História vzniku a použitia viacúčelových jednomotorových čs. lietadiel typu Letov Š-328 bola spracovaná vo viacerých odborných publikáciách. Pozri napr. NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I). 1918-1945*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 53-56; ŠUMICHRAS, Peter – ANĎAL, Jozef. *Letov Š-328 a Š-528*. HT model speciál No 910. Poprad : HT model, 2004, ISSN 1335-3667; VRA-NÝ, Jiří. *Letov Š-328. 1. díl*. Nevojice : Jakab, 2004. ISBN 80-239-3930-0.

²² Správne – Jinonice.

²³ Padák vz. 34, v. č. 122. VHA Bratislava, f. HVV, roč. 1939, č. j. 202.930/Dôv.let.1939, šk. 17.

DOKUMENT Č. 3

O P I S.

Príloha č. 2

Predmet: Prehliadka mrtvoly pri havarovaní
vojenského lietadla.

P.T.

Okresnému úradu

v Trstenej.

Pri vysadnutí dňa 28. júna 1939 v chotári obci Nižnia n/ Oravou pod Magurou na stráni „K l í n“ v troskách vojenského zrúteného lietadla našiel som mrtvolu vojaka, pohlavia mužského, veku asi 25 rokov s úplne roztrieštenou lebečnou kosťou, mozgy boli tiež na rozbitých súčiastkách lietadla roztrieštené. Končatiny vykrútené, deformované, hrudník tiež deformovaný a po väčšine otvorené zlomeniny. Mrtvolu som vzhľadom na vyšetrovanie vojenských úradov nerušil z miesta. Ponechala sa v takej polohe jako po havárii sa nachádzala. Z náprsnnej tašky, z vojenských legitimácií, zo súkromných dopisov a z fotografií sa dalo zistiť, že sa jedná o vojaka Jozefa Krošláka z Nitry od letky 10. Pri inej adrese bolo napísané letecký pluk číslo 3 Piešťany.

Posudok: Smrť nastala následkom rozštípenia lebečnej kosti a dolámaním všetkých končatín a hrudníka. Už aj poranenie lebečnej kosti stačilo, aby smrť nastala okamžite. Smrť odvrátiť sa nedala ani rýchlym lekársnym zákrokom. Pytvu zo zdravotne – policajných ohľadov nedržím za nutnú, nakoľko príčina smrti sa aj vonkajšou prehliadkou dala zistiť.

Jedine jak by vojenské úrady toto vyžiadaly.

V Nižnej n/Oravou, dňa 28. júna 1939.

Svedok a zapisovateľ:
Gabriel Pisch-notár V.R.

Št. obvodný lekár:
Dr. Eugen Podivinský V.R.²⁴

Nitra, dňa 1. júla 1939.

Za správnosť opisu:
Vel. letky 10 npor. let. Wágner František.
(vlastnoručný podpis)

DOKUMENT Č. 4

LETECKÝ PLUK
GEN. LETCE M. R. STEFANIKA
LETKA 10.

O p i s.

Príloha č. 9

²⁴ MUDr. Eugen Podivinský, narodený 5. 9. 1899 Žilina, zomrel 13. 11. 1985 Žilina.
In http://www.myheritage.sk/photo-1000170_72305881_72305881/mudreugen-podivinsky.

K č: 407/ tech. 1939

Z á p i s

spísaný dňa 28. júna 1939. na notár. úrade v Nižnej n/Orav. s. p. Petrom Kanderkom, nar. 15./1.1922. v Podbieli, okr. Trstená, prísl. tam tiež, bytom v Podbieli čis. 186.

Vec: Výsluch očitého svedka havárie lietadla Š 328-250 dňa 27. júna 1939.

Pod vrchom „Hliník“ pod Magurou.

Prítomní: predseda: stot. let. Michal Lisický²⁵,
 člen: por. let. Drah. Šulc,
 člen: por. let. Joz. Rehuš²⁶,
 zapisovateľ: rtk. let. zbroj. B. Churý.

Menovaný bol napomenutý, aby na kladné otázky odpovedal pravdu.

1. Čo ste videl dňa 27./6.1939.
 pri havárii lietadla pod vr-
 chom „Hliník“

Bol som pri staničnom moste v Podbieli a videl som nad kopcami lietadlo, z ktorého skočil letec s padákom. Letec mi zmizol za obzorom. Utekal som tam a videl som tam rozbité lietadlo, v ňom mrtvého letca. Cestou asi 300 m od lietadla som videl, že moji priatelia našli padák, ktorý niesli k lietadlu. Keď som došiel k lietadlu, bol tam za[c]hránený letec. Niektorý drevár, ktorý bol na mieste sa ma pýtal, či idem z dediny /Podbiel/ a či idú už četníci. Hovoril som, že četníci idú a letec sa ma pýtal či naozaj Prisvedčil som. Potom letec ešte malú chvíľu s prítomnými drevári vyprával a zapálil si cigaretu a odišiel do lesa smerom k poľským hraniciam. Iného neviem nič.

²⁵ Správne – Mikuláš Lisický, narodený 20.7. 1908 Liptovský Mikuláš, zomrel 16. 3.1987 Horný Bar, okres Dunajská Streda. Príslušník čs. brannej moci v rokoch 1926 – 1939, 1945 – 1949 a slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1944. Pozri napr. CSÉFALVAY, *Vojenské osobnosti*, ref. 17, s. 152-153.

²⁶ Jozef Rehuš, narodený 17. 6. 1911 Sotina, okres Senica, zomrel 15. 12. 1993. Príslušník čs. brannej moci od 1. 10. 1931 – III./1939, IV./1945 – XI./1957. V slovenskej brannej moci slúžil od III./1939 – III./1945. Službu ukončil v hodnosti stotníka leteectva. V tomto období zastával rôzne veliteľské, štábne, pedagogické a technické funkcie (veliteľ letky, technický pobočník veliteľa leteckého pluku, referent materiálového oddelenia MNO-VVZ, učiteľ v Leteckej škole, pridelený dôstojník technického oddelenia VVZ v poli, prednosta technického oddelenia veliteľstva Lipa, prednosta materiálového oddelenia VVZ, veliteľ Leteckého parku). Vojenskú službu ukončil v hodnosti pplk. ako náčelník dopravnej skupiny veliteľstva 3. leteckej technickej divízie v Piešťanoch. VA-CR MO SR Trnava, f. osobných spisov, osobný spis a kmeňový list Jozefa Rehuša.

4. Sú Vaše výpovede správne
spísané a máte niečo k podotknutiu? Moje výpovede sú spísané správne,
k podotknutiu nemám nič.

Protokol bol prečítaný, ukončený a podpísaný.

Nížnia n/Orav. 28. júna 1939

p. Peter Kanderka v.r.
vyslúchaný

por. let. Joz. Rehuš v.r.

por. let. Drah. Šulc v.r.

rtk. let. zbr. B. Churý v.r.

Predseda:
stot. let. Mikul. Lisický, v.r.

Za správny odpis: 30./6.1939/.
(vlastnoručný podpis Fr. Wágnera)
Veliteľ letky 10:

DOKUMENT Č. 5

LETECKÝ PLUK
Gen. letce M. R. Štefánika
LETKA 10.

Príloha č. 10

Duverné.

K č. 109/ dôv. 1939

Z Á P I S

spísaný so slob. Vinkelmessom²⁷, službu konajúcim startérom od letky 9.
Vec: Odletenie letúna Š 328-250 s posádkou vojak Rajták a voj. Krošlák.

Prítomní: Predseda: npor. let. Wagner František vel. let. 10.
člen: por. let. Hnátek Jozef I. dôst. letky 10.
zapisovateľ: čat. asp. Jaroš Ladislav.

Vypočúvaná osoba bola napomenutá, aby na otázky podľa pravdy, a najlepšieho vedomia a svedomia odpovedala tak, aby svoje výpovede mohla aj pred súdom odprisahať.

1.Čo viete o odletoch letúňu
Š 328-250.

Obedoval som v stanu, keď som sa najedol [.]

²⁷ Správne Winkelmess.

zaniesol som šálek na ústrednu kamarádovi, od ktorého som si ho vypožičal. Potom som išiel späť na start a v tom som uvidel letun, ktorý bol pripravený k startu. Zo začiatku som myslel, že let. pers. od let. 10. ide kompenzovať²⁸ a roluje tento do stredu letiska. Ale lietadlo [,] keď som išiel k nemu o[d]startovalo. V momente keď som sa k nemu priblížil a posádka ma spozorovala, videl som, že bol daný motoru plyn a letúň začal startovať smerom sev. na mesto. Start bol nepravidelný natolko, že behom ďalšieho startu zmenil smer o 90° a startoval skoro s vetrom v chrbte a stúpал na svoj typ neúmerne. Letel smerom severovýchodným a vo výške asi 800m zmenil smer na sever.

2. Čo viete o posádke?

V zadu bol vojak v letnej rovnošate [,] bez padákovkej vesty [,] bez kukle a okuliarov a manipuloval s lafetou.

V pilotnom sedadle sedela osoba v let. výstroji (okuliare[,] kukla)[.]

3. Sú Vaše vypovede

správne zapísané a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané a nemám čo podotknúť.

Protokol bol prečítaný, ukončený a podpísaný.

Nitra, dňa 27. júna 1939

(vlastnoručný podpis)

vypočúvaný

(vlastnoručný podpis)

člen

(vlastnoručný podpis)

zapisovateľ

(vlastnoručný podpis)

predseda

²⁸ V prípade kompenzovania lietadla ide o odstránenie rušivých vplyvov na správnosť údajov palubných kompasov. Pri kompenzovaní kompasu ide o vykonanie súhrnu činností spojených so zisťovaním chýb kompasu pri indikovaní hodnôt v určitých smeroch, s odstránením (zmenšením) chýb a so zdokumentovaním zostatkovej deviácie kompasu. Maximálna prístupná hodnota zostatkovej chyby je 5°. NEDELKA, Milan a kol. *Slovenský letecký slovník terminologický a výkladový*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 1998, s. 311 a 324.

Dodatok k výpovedi:

Ako výkonný letec musel ste vedieť že letúň nesmie byť vytiahnuté z hangáru v neprítomnosti vel. letky. Prečo ste toho nedbal?

Jako výkonný letec som si vedomý, že výcvik v lietaní riadi I. dôst. letky, alebo vel. letky osobne, Taktiež je mi známo že letúň sa smia vyťahovať z hangárov v prítomnosti vyšeuvedených dôstojníkov, mimo toho na rozkaz vrchného ošetrovateľa letúňov v prípade väčšej opravy alebo montáže.

V dobe keď som išiel obedovať k postavenému stanu, ktorý stojí asi 20 krokov od hangáru som videl, že hangár Brno, hangáry Pýcha sú zatvorené.

Po obede som išiel umyť a odovzdať jedálnu misku do veliteľskej budovy. a túto som odovzdal cez okno mojmu kamarádovi.

Keď som sa vracal na svoje stanovisko už som videl letúň pripravený na južnom okraji letiska – smerok na mesto.
(viz 1, strana protokolu).

(vlastnoručný podpis)

vypočúvaný

DOKUMENT Č. 6

LETECKÝ PLUK
Gen. letce M. R. Štefánika
LETKA 10.

Príloha č. 10

Duverné.

K č. 109/dôv. 1939

Z Á P I S

spísaný s voj. Janegom Deziderom pomocným mechanikom letky 10.

Vec: Odletenie letúňa Š 328-250 s posádkou voj. Krošlák a voj. Rajták.

Prítomní: Predseda: npor. let. Wágner František vel.letky 10,
člen: por let. Hnátek Jozef I dôst. letky 10,
zapisovateľ: čat. asp. Hlavina Ján.

Vypočúvaná osoba bola napomenutá, aby na otázky podľa pravdy a najlepšieho vedomia a svedomia odpovedal atk, aby svoje výpovede mohla aj pred súdom odprísahať.

1. Čo viete o odletu letúňa
Š 328-250 z letiska Nitra
dňa 27. júna 1939?

Dopoludnia až do 12.00 hod. som mal technickú hotovosť na letisku Nitra. Asi v 11.45 hod. prišiel voj. Krošlák a voj. Rajták do mechanické dielni a vzali si kľúče od hangáru II a III. Za malú chvíľu som išiel za nimi do hangáru kde mi dal voj. Rajtál za úkol vyčistiť sviečky. Asi v 12.15 hod. prišiel (!) voj. Buran, ktorý ma vystriedal a ja som išiel do barákového tábora na obed. O príprave k odletu som nič nepozoroval.

4. Sú Vaše výpovede správne
zapísané a máte ešte niečo k
podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané
~~a nemám čo podotknúť~~ *Podotýkam, že
kľúče vzal voj. Rajták oprávnene lebo bol
ustanovený za veliteľa techn. hotovosti.*

Protokol bol prečítaný, ukončený a podpísaný.
Nitra, dňa 27. júna 1939.

(vlastnoručný podpis)

vypočúvaný

(vlastnoručný podpis)

člen

(vlastnoručný podpis)

zapisovateľ

(vlastnoručný podpis)

predseda

DOKUMENT Č. 7

LETECKÝ PLUK
Gen. letce M. R. Štefánika
LETKA 10.

Príloha č. 12

Duverné.

K č. 109/dôv. 1939

Z Á P I S

spísaný s voj. Bílešom Pavlom – šoférom letky 9.

Vec: Odeletenie letúňa Š 328-250 s posádkou voj. Krošlák a voj. Rajták.

Prítomní: Predseda: npor. let. Wágner František vel. letky 10,
člen: por let. Hnátek Jozef I dôst. letky 10,
zapisovateľ: čat. asp. Hlavina Ján.

Vypočúvaná osoba bola napumenutá, aby na otázky podľa pravdy a najlepšieho vedomia a svedomia odpovedal tak, aby svoje výpovede mohla aj pred súdom odprísahať.

1. Čo viete o odletu letúňa
Š 328-250, dňa 27. júna 1939
o 12.50 hod. z letiska Nitra?

Ležal som po obede v garáži a pritom som počul chod motoru v hangaru. Preto som vyšiel von smerom k hangáru a videl som letúň rolovať do južného okraja letiska. Na okraju letiska sa letúň otočil smerom severným- na mesto. Ďalej som pozoroval sníženie obrátok motoru a videl som, že z druhej strany stroja (pravej) niekdo lezie do letúňa. Jasne som pozoroval jak niekto z pozorovateľského sedadla sa premiestňuje do pilotného sedadla. Dobré som videl ako si nasadil kuklu a v tom letúň na plný plyn sa dal na štart. Ihneď som sa odobral za vel. letky 10 npor. Wágnerom, abych mu hlásil odlet letúňa. Pri ceste k vel. letky som už len zpozoroval jak sa letúň odlepil.

2. Sú Vaše výpovede správne a máte ešte niečo k podotknutiu?

Moje výpovede sú správne zapísané
a nemám čo podotknúť.

Protokol bol prečítaný, ukončený a podpísaný.
Nitra, dňa 27. júna 1939.

(vlastnoručný podpis)

vypočúvaný

(vlastnoručný podpis)

člen

(vlastnoručný podpis)

zapisovateľ

(vlastnoručný podpis)

predseda

DOKUMENT Č. 8

LETECKÝ PLUK
Gen. letce M. R. Štefánika
LETKA 10.

Príloha č. 13

Duverné.

K č. 109/dôv. 1939

Z Á P I S

spísaný s čat. Smutným Jánom – vrchným ošetrovateľom²⁹ letky 10.

Vec: Odletenie letúňa Š 328-250 s posádkou voj. Krošlák a voj. Rajták .

Prítomní: predseda: npor. let. Wágner František vel. letky 10,
člen: por let. Hnátek Jozef I dôst. letky 10,
zapisovateľ: čat. asp. Hlavina Ján.

Vypočúvaná osoba bola napomenutá, aby na otázky podľa pravdy a najlepšieho vedomia a svedomia odpovedal tak, aby svoje výpovede mohla aj pred súdom odprísahať.

²⁹ Správne – ošetrovateľom.

1. Čo viete o odlete letúňa
Š 328-250 dňa 27. júna 1939,
kedy ste odišiel od hangárov
a jaké rozkazy ste vydal?

Preto, že som mal dňa 27. júna 1939
v 13.00 hod nastúpiť službu bar. doz. rtm.
v Barákovom tábore u nádražia, odišiel
som z hangárov v 10.45 hod. pred
odchodom som určil voj. Rajtáka Pavla
svojím zástupcom a dal som mu Tento
rozkaz: „Vyšrobujte sviečky z Š 328-250
a uzamknite hangáre.“ Potom som odišiel
z hangáru do dielne[,] kde som sa
pripravoval k raportu.
Po raportu som odišiel do bar. tábora.

2. Popíšte pravidelnú činnosť
v hangároch pred ukončením za-
mestnania?

Pred ukončením zamestnania sa zo
všetkých strojov vyšrobujú spodné štyri
sviečky. Hangáre a pridelenú dielnu
uzamkne vel. tech. hotovosti osobne
a kľúče odovzdá doz. dôst. letiska.

3. *Prečo ste nezamknul hangáry
osobne a kľúče neodovzdal sám?*

Pretože som včas mal byť u raportu.

4. Sú Vaše výpovede správne
zapísané a máte niečo k podotknutiu?

Hlásim, že voj. Rajták cez obed prišiel
za[]mnou od izby a pýtal si kľúče od³⁰
náradia, aby mohol dokončiť čistenie
sviečok, ktoré dopoludnia začal.

5. *Vydal ste mu kľúče?*

*Kľúč som mu vydal a nariadil som mu,
aby všetko dokončili.*

Protokol bol prečítaný, ukončený a podpísaný.
Nitra, dňa 27. júna 1939.

(vlastnoručný podpis)

vypočúvaný

(vlastnoručný podpis)

člen

(vlastnoručný podpis)

zapisovateľ

³⁰ Správne – do.

(vlastnoručný podpis)

predseda

DOKUMENT Č. 9

Nečitateľné č. 14

LETECKÝ PLUK 3.

„GENERÁLA. LETCE M. R. STEFANIKA“

I. PERUT.

K č. /1939.

Z á p i s,

spísaný z vlastného popudu npor. let. akt. Františkom W á g n e r o m , let. pluku, vel. letky 10, narodeným 29.10.1911, od. roč. 1931, príslušným do Mýta pod Ďumbierom, bytom v Nitre.

Vec: Dezercia voj. Rajtáka a Krošláka na lietadle Š-328-250 letky 10, dňa 27.6.1939.

Prítomní: Predseda: stot. A. Ďurčanský vel'. I. per. a letiska Nitra.³¹

člen: npor. let. M. Guljanič, vel'. letky 9.³²

zapisovateľ: por. let. P. Gašparovič, pob. vel. I. per.³³

Vypočúvaný bol napomenutý, aby na otázky odpovedal dľa pravdy.

³¹ Anton Ďurčanský, narodený 10. 3. 1905 Rajec, okres Žilina, dátum a miesto smrti neznáme. Príslušník čs. brannej moci v rokoch 1925 – 1939 a slovenskej brannej moci od III./1939 – 30. 11. 1944. V slovenskej brannej moci dosiahol hodnosť mjr. gšt. Ťažko ranený počas partizánskeho prepadu automobilu náčelníka štábu Zaisťovacej divízie pplk. del. L. Šišovského. Podrobnejšie pozri napr.: ŠUMICHRASŤ, *Slovenské letectvo*, ref. 5, s. 89.

³² Mikuláš Guljanič, narodený 9. 12. 1907 Zariča, okr. Veľká Sevljuš, Podkarpatská Rus, zomrel 22. 6. 1992, Praha (ČR). Príslušník čs. brannej moci v rokoch 1928 – 1939, 1944 – 1952 a slovenskej brannej moci od III./1939 – VIII./1944. 1. 7. 1952 bol preložený do zálohy bez udania dôvodu. Dôvodom bola tzv. „očista“ čs. armády od gážistov bývalej slovenskej armády. Po prepustení z čs. armády začal pracovať v poľnohospodárstve. Po absolvovaní veterinárskeho kurzu sa stal veterinárnym technikom. Neskôr robil sprievodcu turistom. Pozri napr. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. Kol. aut.* Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, ISBN 80-7278-233-9, s. 85; ŠUMICHRASŤ, Peter. Plukovník letectva Mikuláš Guljanič. In *Obrana*. Mesačník MO SR, roč. 20, 2012, č. 9, s. 46.

³³ Peter Gašparovič, narodený 3. 7. 1913 Veľká Lehota, okres Prievidza, zomrel 6. 10. 2000. Príslušník čs. brannej moci v rokoch 1935 – 1939, 1944 – 1948 a slovenskej brannej moci od III./1939 – VIII./1944. Po nástupe Komunistickej strany k moci došlo aj v jeho vojenskej kariére k zásadnej zmene. 30. 4. 1948 ho zbavili výkonu činne vojenskej služby. 1. 5. 1948 ho dali na dovolenku s čakáním. 1. 9. 1948 ho preložili do zálohy ako mjr. let. v zálohe z dôvodu, že „nenašiel kladný pomer k ľudovodemokratickému poriadku republiky“. 1. 6. 1950 mu odňali hodnosť majora letectva v zálohe. Stal sa z neho vojak v zálohe. Po novembri 1989 ho rehabilitovali a povýšili do hodnosti pplk. (1990). Podrobnejšie pozri napr.: CSÉFALVAY, *Vojenské osobnosti*, ref. 15, s. 72-73.

- 1) Udajte čo viete o dezercii? Uvedeného dňa asi 5 min. pred odletom (12.45hod.) menovaných prišiel som práve od obeda z dôst. jedálne. Bol som na letisku v budove skladov, keď v tom pribehol ku mne voj. Bíleš letky 9 a dotazoval sa, či som dal rozkaz nejakej posádke k odletu. Na jeho otázku som ani neodpovedal, ale som vybehol pred hangary a videl som už jak lietadlo robí zatačku do ľava asi nad Hrnčiarovcami a; berie smer na sever a mizne za mraka ma.
V prvom momente som nariadil vech. mech. aby mi pripravil stroj k stíhaniu. Od tohto som však upustil, keďže som si uvedomil, že príprava lietadla ku štartu potrvá asi 15'.
- 2) Jak preventívne opatrenia ste učinil jako vel. letky v dôsledku radiotelegrafického rozkazu vel. pluku, že lietat' sa smie len v prítomnosti vel. letky, ktorý som Vám dal na vedomie ? O tom všetkom som vedel a vrch. mech. som nariadil, aby ani hangár bez mojej prítomnosti neotváral. Toto nariadenie sa skutočne dodržiavalo, keďže menovaní mechanici mali tech. hotovosť, mali aj prístup ku kľúčom od hangárov.
- 3) Prečo neboly po skončení odpodludniajšieho zamestnania odovzdané kľúče od hangárov doz. dôst. letiska ? Pretože letka mala toho dňa tech. hotovosť a musela byť pripravená ošetriť cudzie lietadlo aj cez obed, k čomu potrebovala technická hotovosť kľúče od hangárov. Vel. techn. hotovosti-čat. Smutný bol služobne vzdialený a ponevač nemám iného podd.-mechanika musel ho zastupovať najshopnejší s pom. mech. a to bol práve voj. Rajták, ktorý sa v tejto funkcii už viac krát osvedčil a ktorý ako zást.vel. tech. hotovosti musel mať prístup ku kľúčom, ktoré byly cez obed uschované v dielni mech. v zásuvke stolu vrchného mechanika.
- 4.) Prečo Vám nebolo podozrivé keď ste počul hukot odlietnuvšieho lietadla v hangáre? Bol som v miestnosti inej budovy a zvuk ssa v dôsledku toho tak skresľoval že sa podobal hluku ťažkého nákladného auta. Domnieval som sa, že pre prípad, že je to letecký motor zkúšajú v hangáru LŠ.3³⁴. lietadlo.

³⁴ Správne – Letecký sklad. Vyššie uvedený nitriansky letecký sklad bol v záverečnej fáze predmníchovskej čs. brannej moci označený ako Letecký sklad 4 („LS 4“), a to na základe výnosu MNO ČSR č. j. 36848/duv.-III/1.odděl.1938. Jeho organizačnú štruktúru okrem veliteľstva tvorili hospodárska správa, technická správa, pomocná letka, skladové oddelenia, dopravné oddelenie a preberacia komisia. Veliteľstvo skladu sa nachádzalo v Štefánikových kasárňach v Nitre. Od 20. 9. 1938 niesol ozna-

- 5) Máte nejaké podozrenia o indí- Nemám ani najmenšie podozrenie, Rajtákovi som
ciách odletu menovaných som pri technických prehliadkach síce niekoľko krát
vojakov? prísnе vytknul nevojeniské a príliš demokratické
chovanie, ale mi nedal ani najmenšiu príležitosť, že by
mal dezerčné úmysly
Voj. Krošlákovi som raz vytknul jeho luhanie.
Te[n]to nebol v slovenskej armáde vôbec trestaný.
Voj. Rajták má celkom tri tresty, všetky
pre závažné porušenie vojenskej kázne.
- 6) Sú Vaše odpovede správne zapí-
sané a máte este niečo
podotknúť? Moje odpovede sú správne zapísané a podotýkam, že
rádiotelegrafické rozkazy o nutnosti, aby veliteľ letky pri
lietaní, jako rozkaz zo dňa 24.6.1939 o zákazu lietania
vôbec až do odvolania som nepublikoval preto, aby som
nevzbudzoval u podriadeného mužstva pocit, že sa im
nedôveruje, aby som tak nedal príčinu k nejakému
chaosu.
Výkonných letcov som nenápadne poučoval
o predošlom prípade dezercie[,] o predmetnom prípade
som nemohol mať ani tušenie a to preto, lebo som vedel,
že mojí vykonní letci sú všetci v bar. tábore u obeda.

Protokol bol prečítaný, ukončený a podpísaný.

N i t r a dňa 1. júla 1939.

(vlastnoručný podpis)

vypočúvaný

(vlastnoručný podpis)

(vlastnoručný podpis)

člen

zapisovateľ

(vlastnoručný podpis)

predseda

čenie Letecký sklad 3 vojenský útvar dislokovaný na letisku v Trenčianskych Biskupiciach. Mal to-
tožnú organizačnú štruktúru ako Letecký sklad 4 so sídlom v Nitre. Oba letecké sklady podliehali po
technickej a technicko-správnej oblasti III. odboru (leteckému) MNO ČSR, v ostatných veciach spa-
dali pod Veliteľstvo zemského letectva v Bratislave. Podľa organizácie slovenskej brannej moci plat-
nej od 15. mája 1939 bol v rámci letectva zachovaný len jeden letecký sklad, ktorý bol dočasne
dislokovaný v Nitre. Jeho organizačnú štruktúru tvorilo veliteľstvo leteckého parku, technická správa,
hospodárska správa, autospráva, pomocná letka, sklad, dielne a dopravné oddelenie. FIDLER, Jiří –
SLUKA, Václav. *Encyklopedie branne moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri,
2006, ISBN 80-7277-256-2, s. 382-383; VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy dôverně
1940, inv. č. 17, šk. 22.

HLÁSENIA SPRAVODAJSKÉHO DÔSTOJNÍKA MINISTERSTVU NÁRODNEJ OBRANY POČAS OSLOBODZOVANIA OKOLIA ZVOLENA

VIKTOR GABÁNI

GABÁNI, V.: Reports of the Intelligence Officer to the Ministry of National Defence during Liberation of the Zvolen Area. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 111-128, Bratislava.

On the basis of transcription of the reports prepared by the intelligence officer seated in Zvolen, the author of the document specifies the military, economic as well as general situation in the Zvolen area when the front was approaching. These reports were aimed especially at informing about the movement of allied troops of the Slovak Republic (German and Hungarian) and the military machinery in the territory around Zvolen. Reports have been sorted by time sequence. They are dated from 27 January 1945 to 3 March 1945. The document comes from the Military Historical Archive, files of the Ministry of National Defence of the SR, classification: secret.

Military History. Slovakia. World War II. Liberation of Zvolen.

Publikovaný dokument, ktorý pochádza z Vojenského historického archívu v Bratislave, je súborom niekoľkých hlásení spravodajského dôstojníka, zo Zvolena. Súbor správ je časovo ohraničený rámcom 27. januára 1945 až do 2. marca 1945, okrem iného plasticky vykresľuje situáciu v súvislosti s príchodom frontu do predmetného regiónu. Spravodajca informuje aj o rozložení nemeckých a maďarských vojsk v okolí mesta Zvolen a o posune frontu v jeho okolí¹. Ďalej približuje udalosti sprevádzajúce posun frontu, ako sú evakuácia, konfiškácia majetku, situácia v zásobovaní, rozklad štátnej správy. Spomína tu prejav rôznych patologických javov, napr. nástražné výbušné systémy v balíkoch, vraždenie civilov nemeckou armádou a mŕtvolý koní pohodené popri cestách.² Podáva informácie, o pohybe nemeckých a maďarských armád, s podrobným popisom rozloženia zbraní (sám autor dokumentu označuje, že nemá možnosť zistiť informácie z druhej strany, preto sú jednostranné). Dokument sa zaoberá tiež rozpadom štátnych orgánov zapríčinených približovaním sa frontu.³

¹ Porovnaj napr. BENČÍK, M. a kol. *Oslobodzovanie Československa rudou armádou*. Praha 1965, s. 369-409.

² Pozri KORČEK, J. *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava : MO SR v Tlačovom a inf. stredisku, 1999, s. 117-123. ISBN 80-88842-22-0.

³ Pozri SEGEŠ, V. a kol. *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2013, s. 272-293. ISBN 978-80-89523-18-4.

Treba však podotknúť, že dokument je len fragmentom vojenských spravodajských správ (zatiaľ jediný objavený), ktorý dopĺňa a korešponduje s obrazom správ z politického prostredia⁴. Tu treba podotknúť, že v nich absentujú hlásenia okresných náčelníkov Hlinkovej gardy zo Zvolena vo februári 1945. Potvrdenie rozkladu štátnej správy Slovenskej republiky dokladá aj konštatovanie spravodajcu o tom, že v blízkosti frontu už neexistuje žiadna žandárska stanica, žandári utiekli a ich úlohu na niektorých miestach zabezpečuje maďarská 1. armáda. V dokumente sa nenachádza žiadna zmienka o domobrane, respektíve brannej moci Slovenskej republiky, ktorá sa sformovala po vypuknutí SNP a nemeckej okupácii Slovenska⁵.

Autor textu sa ďalej zaoberá nasadzovaním civilistov na opevňovacie práce.⁶

V dokumente sa spomína aj problém pôsobenia maďarskej armády na našom území počas tohto obdobia.⁷

Ďalším zaujímavým faktom je, že sa neďaleko týchto udalostí odohral aj pokus o zatlačenie Sovietov za Hron.⁸ Bol to jeden z posledných pokusov definitívne zastaviť postup a zabrániť vybudovaniu predmostia na rieke⁹. Aby sa zachovala autenticita dokumentu, uvádzame jeho doslovný prepis bez gramatických a iných úprav.

Zpravodaj Zvolen

Zvolen, 27. januára 1945

Vec, situačné hlásenie.

Ministerstvo národnej obrany
prednosta 2. oddelenia

B r a t i s l a v a.

I. Vojenská situácia

Všeobecné známky nasvedčujúce o ústupe na všetkých úsekoch sa vystupňovali a niektoré jednotky či po vlastnej ose, alebo po železnici odchádzajú smerom na západ.

⁴ SYRNÝ, M. – UHRIN, M. *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 - február 1945)*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 201 s. ISBN 978-80-89514-09-0.

⁵ KORČEK, ref. 2, s. 117-123.

⁶ BAKA, I. Nasadenie civilného obyvateľstva na Slovensku na opevňovacie práce v rokoch 1944 - 1945. In *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 1, s.70-83. ISSN 1335-3314.

⁷ CSÉFALVAY, František. Maďarské vyššie jednotky v obrane Karpát na jeseň 1944 In *Karpat-sko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944-2004)*. Eds. Miloslav Čaplovič – Mária Stanová. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2005, s. 222-232. ISBN 80-969375-0-2.

⁸ BENČÍK, M. a kol. *Oslobodzovanie Československa rudou armádou*. Praha 1965, s. 369-409.

⁹ SZAMBVÉBER, N. *Operácia Súdwind*. In *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 3 s. 64-84. ISSN 1335-3314.

Armádne veliteľstvo /8/¹⁰, ktoré malo svoje Sv.¹¹ na Sliači sa odsťahovalo vo smeru na Bratislavu.

Stíhacia letka z letiska Tri Duby podľa výpovede istého pilota do nedele t. j. do dna 28. januára má sa odsťahovať do Trenčianskych Biskupíc.

101 horská divízia¹² z úseku Nová Baňa, Banská Štiavnica, 46 motorizovaná strelecká divízia¹³ z oblasti Krupina, a Lučenec, 18 pancierova divízia¹⁴, ako záložná s Sv. vo Zvolene, ktorá počítala 40 stredných tankov a 20 pásových vozidiel sťahujú sa smerom na Bratislavu. Na miesto nich prichádzajú oddiely gen. Vlasova.¹⁵ Štáb a pomocné jednotky spomenutej armády ako i trény z Detvy a poľný lazaret z Hriňovej po vlastnej ose odsunujú sa cez Zvolen na západ. Všeobecný ruch po ceste, môže sa posúdiť z pomeru 1 ku 20. To znamená, že 20 vozidiel pohybuje sa smerom na západ a jedno smerom na východ. V niektorých momentoch celý tento pohyb na západ zdá sa byť, ako jedna nekonečná kolona, ktorá nemá ani začiatku, ani konca.

Odsun dobytká z okresu Krupina, Nová Baňa, Zvolen, Lovinobaňa, prevádza sa vo veľkých húfch, približne asi po 500 kusoch. Spreádzajú ho nemeckí vojaci, na peško¹⁶, alebo koňmo. Od očitého svedka zo Zvolenskej Slatiny mám správy, že každý zrekvirovaný kus dobytká je veľmi dobre zaplatený. Z dedín, ktoré sa nachádzajú blízko fronty, je rekvirovaný dobytok bez náhrady, pri čom podľa možnosti pravidlom je v každej domácnosti nechať jeden kus dobytká.¹⁷

Frontová čiara v oblasti Lučenec opísaná v poslednom hlásení sa v podstate nezmenila.

V tomto úseku ďalšie záchytné pásma sa nachádzajú v oblasti Kriváň a Mýtina¹⁸. Dobré je opevnená cesta Hrinavá, Čierny Balog. Dalej od Kriváňa až po Zvolen sa nachádzajú stanovy ská pre gulometné hniezda s členením po celej šírke údolia a hlbkovite asi vo vzdialenosti asi po 300 m.

¹⁰ Veliteľstvo nemeckej 8. armády (veliteľ – generál horských vojsk Hans Kreysing, veliteľom od 28. decembra 1944, keď vo funkcii vystriedal generála tankových vojsk Ulricha Kleemanna). In <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>

¹¹ Sv – stanovište veliteľstva (SV).

¹² Ide o 101. divíziu strelcov (101. Jäger-Division) generálporučíka Waltera Abmanna, ktorá koncom januára 1945 pôsobila v zostave XXXIX. armádneho zboru (generála horských vojsk Karla von Lesuira) 1. tankovej armády (generálplukovníka Gottharda Heinriciho) Skupiny armád A (generálplukovníka Ferdinanda Schörnera). In <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>

¹³ Myslí sa tým 46. pešia divízia (46. Infanterie Division) generálporučíka Ericha Reutera, ktorá koncom januára 1945 pôsobila v zostave IV. tankového zboru (generála tankových vojsk Ulricha Kleemanna) 8. armády (generála horských vojsk Hansa Kreysinga) Skupiny armád Juh (generála pechoty Otta Wöhlra). In <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>

¹⁴ 18. dobrovoľnícka divízia pancierových granátnikov SS „Horst Wessel“ (SS-Oberführera Georga Bochmanna). In <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>

¹⁵ Organizácia niekoľkých vojenských jednotiek ruských zajatcov na strane nacistického Nemecka. In http://cs.wikipedia.org/wiki/Rusk%C3%A1_osvobozenec%C3%A1_arm%C3%A1da

¹⁶ Peším presunom.

¹⁷ Pravidlá rekvirácií boli určené slovenskou vládou, ale nemecká armáda ich často porušovala, ako aj v tomto prípade.

¹⁸ Správne Mýtina.

Usek Kokava, Tisovec, Revúca je obsadený nasledujúcimi jednotkami. 208 motorizovaná¹⁹ s ťažkými zbraňami elitná divízia, 309 a 215 divízia. Armádne veliteľstvo týchto jednotiek sa nachádza v Brezne n/Hronom.

Dňa 26. januára 1945 frontová čiara v tomto úseku prebiehala nasledovne. Južne Kokavy, južne Tisovca pod dedinou Píla²⁰, južne Revucej, severne dediny Turčok a severozápadne dediny Umrá Lehota. Oblasť Ploské Repišťa, Radková, Rovné, Pokroč, Sirk je ovládaná partizánmi.

Podľa získaných správ divízie z tejto oblasti majú byť zťahnuté vo smeru na Banskú Bystricu.

Evakuácia dedín v blízkosti frontovej čiary, nedostatky, hlásenie.

Stávajú sa prípady, že v niektorých dedinách v blízkosti fronty veliteľstvo nem. armády nariadi evakuáciu s určením veľmi krátkeho času a to bez dohody s príslušným okresným úradom²¹. V tom prípade evakuje každý na svoju päsť do ďalších dedín k známym, alebo k príbuzným. Často býva, že veľký počet evakuantov nemajú v blízkosti ani známych ani príbuzných a zostávajú po nadražiach vydani na pospas zimy, hladu a bez prístrešia. Humanitné organizácie, ktoré tak často zbierajú na červený kríž, zimnú pomoc nie je vidieť. Po evakuácii Čabradského Vrbovku podľa hore opísaného spôsobu ocitla sa na nádraží vo Zvolene žena s tromi deťmi, ktoré nemali viac ako od dvoch do pút rokov. Zmrzlé deti ťažké zavazadla privádzali ženu do krajnosti. Na verejnosti plakala a v bezradnosti nevedela ako si ma pomôcť. To je jedna z tisícich obetí, ktoré sú teraz vyhadzované na ulicu a nikto sa o nich nepostará. Ako v budúcnosti štátne zriadenie bude chcieť od tejto ženy a jej podobných prípadov vyžadovať platiť dane, ako bude môcť od jej synov žiadať aby sa chytili zbrane a plnili svoju občiansku povinnosť voči štátu, keď teraz sa štát o nich nepostará ??? Navrhujem, aby určité percento pankov z úradov bolo vyhnané na dediny a pričínilo sa k plánovitému evakuovaniu, kde by bolo postarané o každého jednotlivca. Dediny sú pobúrené, že tak zv. vodcovia navštevujú narod len keď ho potrebujú, ale keď narod potrebuje ich pomoci sa nedočka. Táto otázka je veľmi dôležitá a vyžaduje okamžitého vybavenia.

Dezercia nem. armády hlásenie.

Podľa zistených faktov v nemeckej armáde rozširujú sa prípady dezercie. V Brezne nad Hronom 18. 1. 1945 zbehli 2 gefratři²². 21. 1. 1945 boli odsúdení na smrť. Vo Zvolene zbehli 2 príslušníci leteckej zbrane²³. Ako zbehovia obchodovali s benzínom. Šíria sa prípady že jednotlivci cestujú vlakom z mesta do mesta bez cieľa, len aby nemuseli nastúpiť službu u svojej jednotky.

¹⁹ Ide o 208. pešiu divíziu (208. Infanterie-Division) generálporučíka Hansa Pieckenbrocka, ktorá asi podliehala koncom januára 1945 XVII. armádneho zboru (generála pionierskych vojsk Otta Tiemanna) 1. tankovej armády Skupiny armád A. In <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>

²⁰ Správne Píla.

²¹ Nemecké okupačné vojská sa správali na Slovensku často ako na nepriateľskom území.

²² Vojenská služobná hodnosť pre príslušníkov mužstva.

²³ Príslušníci vzdušných zbraní - Luftwaffe.

Rekvirovanie sena v obci Sajba.

Dňa 13. 1. 1945 bolo odvezené bez nahrady z obci Sajba pri Ľubietovej 26 povozov sena. Dňa 18. 1. 1945 z tej iste obci bez peňažnej náhrady bolo dvezených 45 vozov sena. Prosti tomuto stojí zasa fakt, že v obci Ľubietová príslušníci nem. brannej moci pomáhajú sedliakom pri práci a erárnymi koňmi rozvažajú na pole hnoj. Toto som zistil sám.

Násilné odvážanie mužov.

V obci Ratkova a Rakoš dňa 22. 1. 1945 príslušníci nem. brannej moci pochytili všetkých mužov od 16 do 60 rokov a v otvorených nákladných vozňoch odviezli na Vrutky. Tam sa hlasili u príslušného veliteľstva. Toto však povedalo, že o ničom nevie a preto každý jednotlivý dostal potvrdenie a bol odoslaný naspäť. Dňa 25. 1. 1945 boli pochytení všetci mužovia od 16 do 20 rokov a boli odvezení do Banskej Bystrice. Spomenuté prípady boli kde sa nachádzali ročníky, ktoré podľa vyhlášky nemali narukovať.

Zdochlé kone Svätošfefanskej armády²⁴.

Priekopy ciest, ktorými ustupujú zbytky Svätošfefanskej armády su plné zahynutými koňmi. Medzi dedinou Lučatin a v Medzibrode napočítal som 18 trupov zahynutých koní. Sú úseky, kde podobné trupy sa nachádzaju ešte vo väčšom počte, ako na pr. od Svätého Kríža nad Hronom po Žarnovicu. Pôsobí to zlym dojmom ako na nášeho občana, tak i na cudzinca. Je Veľmi súrne, aby tieto zdochliny boli odpratané odkiaľ zimou sú ešte zkostnatelé. Úrady, keď už vo všetkom si nechali vytrhnúť iniciatívu z rúk²⁵, mohli by aspoň pochovávať zdochlé kone Svätošfefanskej armády.

Obec Slovenská Ľupča, usalašenie sa Svätošfefanskej armády.

V obci Slovenská Ľupča usalašila sa jednotka Svätošfefanskej armády a vykonáva všetky služby, ktoré len môže vykonávať voj. posádka v osadlosti. Kontroluje občanov, vydáva cestovné povolenia. Stal sa prípad, že príslušníci armády Svätošfefanskej armády bez podrobnejšieho vyšetrovania a bez väčšieho dôvodu zastrelili horára a jeho pomocníka. Podrobné dáta o tomto čine predložím.

Zprávy z nepriateľského uzemia.

Jakékoľvek zprávy z nepriateľského uzemia v tomto týždni som nemohol získať, nakoľko nedopočul som sa ani o jednom jednotlivcovi, ktorí by v tomto useku bol prebehol k nám. Ako príčinu tohto mám dva predpoklady. Buď nikto nechce zbehnúť, to znamená že je tam dobre, alebo je im tam zle a k nam nemôžu pre dokonalosť stráženia hraníc.

Taktika spustošenia zeme.

Staré heslo „Beda porazeným“ postihlo i Slovenský národ. Ešte tým, než frontový valec sa preválí cez naše uzemie najcennejšie, najmodernejšie naše budovy budu vyhodené do povetria a to naším spojencom, nemeckou armádou²⁶. Jednotlivé prípady som uviedol v poslednom hlásení. Bolo by za vhodné, aby naše príslušné miesta vymohli u nemeckého

²⁴ 1. maďarská armáda.

²⁵ Ich úlohu prevzali nemecká a maďarská armáda.

²⁶ Taktika ústupu nemeckých vojsk na konci 2 sv. vojny známa ako „taktika spálenej zeme“ znamenala kompletnú deštrukciu infraštruktúry a budov na ústupovej línii.

veliteľstva²⁷, aby nám nevyhadzovali do povetria aspoň budovy ktore nemaju nič spoločného priamo s vojnou. Dostal som zaručenu zprávu, že tunel u obce Píla²⁸, okres Lovinobaňa bol vyhodенý do vzduch, zatarasенý. Podľa nepotvrených zpráv z dnešneho dňa nepriateľ obsadil Lovinobaňu.

Transporty.

Dňa 21. 1. 1945.

1 transport, 6 tankov z toho 5 do Krivana a 1 do Dubravy.

2 transport, 59 vozňov. Na 20 vozoch autá zbytok delá do Brezna nad Hronom.

3 transport, 65 vozov MAV pioniersky materiál z Vrútok do Mlynky.

Dňa 22. 1. 1945.

1 transport, 45 vozov munície z Červenej Skaly do Harmanec výhybna, tam odstavený.

2 transport, 8 vozov pásové autá do Kriváňa²⁹.

Dňa 23. 1. 1945.

1 transport, 60 vozov z toho 50 vozov autá, zbytok 220 mužov z Červ. Skaly do Zvolena.

2 transport, sanitný vlak z Banskej Bystrice na Vrútky.

3 transport, z Vlkanej do Skleného 22 vozov, transport čí. 317973, tlačiareň 8 arm. veliteľstva, ktorá tlačila frontové noviny.

4 transport z Banskej Bystrice do Bartošovej Lehotky 23 vozov munície.

Dňa 24. 1. 1945.

1 transport, 5 vozov mužstvo do Banskej Bystrice.

2 transport, 6 vozov mužstvo z Ulmanky³⁰ cez Vrútky do Poprad Tatry.

Dňa 25. 1. 1945.

1 transport, 10 vozov munícia /500 kg bomby/ z Ulmanky do stanic Kriván.

2 transport, 8 vozov maďarské vojsko, 220 mužov do Vrútok.

3 transport, 34 vozov automobily Červ. Skala, Zvolen, Vrútky.

4 transport, 52 vozov strojové zariadenie so železiarni Podbrezová vo smere na Vrútky.

5 až 8 transport. 3 transporty naložené vo Zvolene s mužstvom povozmi a autami vo smere Dubrava Vrútky.

Dňa 26. 1. 1945.

Po vlastnej osi. Vo smere na Kriván 6 tankov strednej velikosti a 5 protitankových diel.

Dňa 27. 1. 1945.

O 09:20 hod. zo stanice Zvolen do stanice Žarnovica odišiel rušeň s pionierskym pluhom na ničenie koľajníc.

2 transport, 42 vozov s rôznym materiálom zo Zvolena na Vrútky.

3 transport, 40 vozov zavreté vozne Sliač Vrútky.

4 transport, 41 vozov autá zo Zvolen Hrad, Vrútky.

5 transport, 40 vozov autá zo Zvolena do Vrútok.

²⁷ Pravdepodobne išlo o Veliteľstvo nemeckých okupačných vojsk na Slovensku na čele s SS Obergruppenführerom H. Höflem, alebo o miestne nemecké vojenské veliteľstvo.

²⁸ Dnes ho už železnica nevyužíva.

²⁹ Obec v okrese Detva.

³⁰ Dnes súčasťou mesta Banskej Bystrice.

Niekoľko transportových suprav prislo z Vrútok do Zvolena k ďalšiemu naklaaniu.

Zpravodaj Zvolen

Zvolen, 4. februára 1945

Vec, situačné hlásenie.

Ministerstvo národnej obrany
prednosta 2. oddelenia

B r a t i s l a v a.

1/ Situácia v úsekoch.

Úsek Žarnovica, Nová Baňa. Situácia nezmenená. Z Novej Bane, Žarnovice železničná draha rozoraná železničným pluhom. Pošta a najnutnejšie zásielky sú dopravované povozmi.

Krupina. V sovietskych rukach sa nachádza Uňatín, Horný a Dolný Badín, Horný a Dolný Vrbovok³¹, Trpín, Lítava³², Lešť a Turie Pole³³. V tomto úseku okrem pozemných zbraní sa nachádza 18 diel od 8 až 15 cm. kaliber. Železničná dráha je rozoraná od obce Nemce až po Krupinu. Hlavný nápor sovietskych vojsk sa toho času prevádza na autostrade Senohrad, Žembovice. Sovietske delostrelectvo už odstrelovalo obec Bzovskú Lehotu, juhozápadne od Pliešoviec. V tomto úseku sovietsi postupujú v sile asi jedného pluku a ako ťažké zbrane najviac používajú 12 cm. mínomety. Obec Cekovce³⁴ a okolité dediny východne Krupiny nie sú obsadené nikým.

Podkriváň, Hriňová. V tomto úseku v sovietskych rukách sa nachádza. Od obce Turie pole oblasť južne obce Víглаš, Huta³⁵, Kalinka³⁶, obec Píla, ďalej Detvianska Huta. Obce Kriváň a Hriňová ležiace na ceste Kriváň, Hriňová, Čierny Balog sa nachádzajú v nemeckých rukách. Hlavný nápor smeruje na Podkriváň, ktorý sa nachádza taktiež v nemeckých rukách a na obec Hriňovú. Železničná trať je pluhom rozoraná až po Kriváň.

Brezno. Samotné Brezno sa nachádza v nemeckých rukách od 2. 2. 1945. Sovietsi majú obec Hronec, svahy južne Brezna a veľký priestor východne Brezna. Najväčšie úsilie kladú od Hronca na Podbrezovú z úmyslom odrezat' nemecké jednotky, ktoré sa nachádzajú v okolí Brezna.

2/ Rekvirovanie³⁷ rádioprijímačov.

Prichádzajú správy, že v celej južnej časti Pohronskej župy nemecká armáda prostredníctvom nemeckých posádkových veliteľstiev rekviruje a odvádza bez náhrady radioprijí-

³¹ S najväčšou pravdepodobnosťou obec Kozí Vrbovok, dnes okres Krupina.

³² Správne Litava, dnes okres Krupina.

³³ Bola to obec pri Hornom Tisovníku. Zanikla v dôsledku zriadenia vojenského obvodu Lešť.

³⁴ Správne Čekovce, okres Krupina.

³⁵ S najväčšou pravdepodobnosťou Stará Huta.

³⁶ Správne od januára 1945 Kalinovo, okres Krupina, predtým Hrabovo.

³⁷ V zmysle zhabania..

mače. V obci Zvolenská Slatiba³⁸ dňa 1. 2. 1945 bolo zrekvirovaných orckomandaturou³⁹ a to bez náhrady 220 rádioprijímačov. V obci Víглаš dňa 3. 2. 1945 bolo vybubnované, aby občania odovzdali ihneď na orckomandaturu všetky rádioprijímače. V obci Krupina bolo vyhlásené, aby občania pod trestom smrti do 4. 2. 1945 odovzdali na orckomando všetky rádioprijímače. V tejto obci taktiež každý občan musel odovzdať motiky, pily, krumpáče, lopaty a sekery.

3/ Drevené tanky⁴⁰. Z istotou bolo zistené, že vo Zvoleneskej Slatine sú vyrábané drevené tanky, napodobneniny pancierov typu Tyger. Tieto napodobneniny sú malované na bielo s maskovacími škvrnami s príslušným dreveným kanonom na sanovm podvozku. Tieto tanky sú odosielané do miestneho úseku.

4/ Odvádzanie mužov. Ako uvádza verbálna nóta nemckého vyslanectva v prvom bode majú byť odvedené všetky osoby mužského pohlavia od 16 do 60 roku. Toto nariadenie mnohokrát sa nedodržiava. V obci Hrinová bolo chytených 50 osôb, bez rozdielu veku / niektorý vyvedený priamo z kostola/ dňa 28. 1. 1945 odvečený do Zvoleňa⁴¹ a odtiaľto odtransportovaný neznámym smerom. Z obce Bzovík pri Krupine dňa 27. 1. 1945, príslušníci HG⁴² z B. Štiavnice odviekli 20 mužov a odovzdali ich žandárskej stanici v Krupine, aby ich táto odtransportovala do Zvolena. V B. Bystrici odvádzajú sa následovne osoby mužského pohlavia. Podomovy mi prehliadkami sú spisovaní do dňa 5. 2. 1945 do 16:00 hod. majú byť všetky osoby mužského pohlavia spisani a na rozkaz majú nastúpiť na odchod. V prípade, že niektorí so zaznamenaných nebude nastúpený, namiesto neho bude odvedená jeho rodina.

5/ Deštrukčné práce.

Okrem spomýnaných rozoraných železničných dráh sú navrtané všetky železničné stĺpy s telefónnym vedením. Obsah prevrtania je na niekoľko 10 dkg. oblych náložiek. Podľa získaných správ celé letisko /plocha a budovy/ je podmínované. Ako nálož slúžia väčšinou letecké bomby.

6/ Bombardovanie a odstrelovanie obce Zvolenská Slatina.

Dňa 4. 2. 1945 asi o 16:00 hod. dvanásť sovietskych lietadiel bombardovalo a palubnými zbraňami odstrelovalo obec Zvolenskún Slatinu. V tejto obci okrem výroby drevených tankov sa nachádza veliteľstvo celého úseku vo smere na Lučenec so štábnymi jednotkami, zálohami a väčším polným lazaretom, ktorý je ubytovaný v meštianskej škole. Veliteľ divízie je ubytovaný v zámku v obci Víглаš. Cez obec Zvolenská Slatian vo smere Malá Slatinka na Víглаš Huta, Kalinka je pripravované ďalšie obranné zachytne pásmo. Na práce do tohto úseku chodia občania z okolitých dedín a zo Zvolena. Deštrukčné práce v úseku Zvolen, Podkriváň prevádza pion. prapor 245. V obci Stožok, západne Podkriváňa dňa 31. 1. 1945 bolo spálených 10.000 prazcov, ktoré boli pripravené na výmenu na železničnej trati Zvolen – Tomašovce.

³⁸ Správne Zvolenská Slatina, okres Zvolen.

³⁹ Oberskommando - nemecké miestne veliteľstvo.

⁴⁰ Súčasť vojenskej lesti zavádzania nepriateľa a viazania jeho bojových prostriedkov.

⁴¹ Správne Zvolen.

⁴² Hlinková garda.

7/ Rabovanie občianstva.

V obci Kupina dňa 27. 1. 1945 príslušníci nem. brannej moci vyrabovali hlavný sklad tabaku, majiteľ trafikant Kalicky. V tej istej obci v noci dňa 27. 1. 1945 vyrabovali čaludníka Štanga. Dňa 31. 1. 1945 bola vyrabovaná obecná udiareň v obci Hajniky, V udiarni sa nachádzalo asi 30 šuniek a väčšie množstvo ostatných udenárskych výrobkov. Pri odtransportovaní nemeckých vojenských jednotiek zo Zvoleňa⁴³, niektoré transporty boli nakladané na nádraží Zvolen Hrad. Časť mesta Zvoleňa, takzvaná Palkan, ležiaca v blízkosti Zvolen Hrad vo viacerých prípadoch bola vyrabovaná pri čom sa neprihliadalo na verbálnu nótu, vydanú nemeckým vyslanetvom ale bralo sa čo bolo videné. Ovos, seno, potravné články, ba dokonca ohrady a ploty boli rozoberané a nakladané. Pri tomto medzi inými utrpely škody, P. Jozef Porubský, pokladník SŽ⁴⁴, Ján Mojžiš, kurič SZ⁴⁵, P. Kováč Štefan a iní.

8/ Odvádzanie kinoaparátov.

V obci Krupina dňa 27. 1. 1945 bol zrekvirovaný a bez náhrady odvedený nemeckou brannou mocou miestny kinoaparát v cene asi pol milióna Ks. Keď obec protestovala dostala odpoveď, že kinoaparát bude im po vojne vrátený. Podobný prípad stal sa vo Zvolene. Miestny oddiel HG odvádzal si do Holešova, Protektorát väčšie zásoby potravín, ako zálohu pri prípad svojej evakuácie. Pri tejto príležitosti odmontovali s kina s kina Poľana kinoaparát a naložili ho k zásobám určeným do Holešova.

Rádiovysielač B. Bystrica bol demontovaný o odvezený vo smere na Vrútky. Personál zamestnaný u vysielača dostal taktiež rozkaz evakuovať z vysielačom v neznámom smere. Predohrou evakuácie nastala udalosť, pri ktorej celý vysielač i s personálom, keď už bol zbalený mal prejsť do rúk partizánov. Túto akciu viedol šéf vysielača A. Prídavok⁴⁶. Pri odhalení tohto dohovoru medzi partizánmi a šéfom vysielača do celej akcie vlúdlil sa stot. nem. armády stot. Penze s presvedčením, že nesúhlasí s terajšou politikou, odhalil celú vec SDA⁴⁷ prišiel osobne v doprovide SD⁴⁸ zavreť p. Jenču od rozhlasu s tvrdením, že koná svoju národnú povinnosť. Hlavní vinníci, medzi nimi i A. Prídavok boli zatvorení.

9/ Všeobecná situácia.

Všetko obyvateľstvo pohronskej župy v následku priblíženia sa fronty žije v tiesnenej nálade s očakávaním neistého zajtrajška. Obchodné domy vo Zvolene a v Banskej Bystrici sú prázdne a zvlášť v B. Bystrici sú pozatvárané na stálo. Poživatiny, šatstvo a ostatné veci potrebné ku každodennému životu už nie sú k dostaniu. Podotýkam, že sú to bežné veci ktorými obchody na celom Považí až po Bratislavu sú priamo preplnené.

10/ Vojnová situácia v tejto oblasti v podstate sa nezmenila. Fronta priblížila sa v značnom priestore vo smere k Breznu a Detve. Od Krupiny, B. Štiavnice a Novej Bane posunu-

⁴³ Správne Zvolen.

⁴⁴ SŽ- Slovenské železnice.

⁴⁵ Správne SŽ.

⁴⁶ Anton Prídavok riaditeľ rozhlasu v Prešove, básnik, publicista. R. 1945 ho chytilo nemecké Gestapo. Väznený, vypočúvaný a mučený.

⁴⁷ Správne SD.

⁴⁸ Sicherheitsdienst (Bezpečnostná služba) bola spravodajská agentúra SS a NSDAP v nacistickom Nemecku.

la sa fronta vo smere na slovenské územie len o nepatrný priestor. Ako ďalšie záchytné pásma, ktoré už sú dohotovené, alebo budú dohotovené prichádzajú v úvahu. Od Krupiny v priestore Pliešovce Sasa. Od Podkrivána v priestore Zvolenská Slatinka⁴⁹. Od Brezna juhovýchodne od obce Medzibrod a juhozápadne od obce Slovenská Lupča.

Valné sily nemeckej brannej moci nachádzajúce sa v týchto úsekoch boli odtransportované a zostali iba neznateľné sily, ktoré ale podľa môjho názoru vo výhodnom teréne pre nich pre obranu ešte dlho môžu udržiavať i silnejšie nepriateľské nápor.

Zpravodaj Zvolen

Zpravodajský dôstojník Zvolen

Zvlen, 11. februára 1945

Vec, situačné hlásenie.

Ministerstvo národnej obrany
prednosta 2. oddelenia

B r a t i s l a v a.

I Vojenská situácia.

Frontová čiara v úseku Brezno/Hronom v podstate sa nezmenila. Frontová čiara v úseku Krupina je prave v pohybe a ešte nie je ustálená. Vlak zo Zvolena vo smeru na Krupinu už jazdi len do obce Babina. Dňa 10. februára 1945 Sovieti nachádzali sa 5 km. južne Krupiny, odstreľovali obec a delostreleckou paľbou zničili železničné nádražie. Frontová čiara v úseku Detva posunula sa o niečo vo smeru na Zvolen. Nepriateľ obsadil Starú Hutu, ďalej sa nachádza východne obce Kriváň a severosevero východne Hriňová a Bistrô. To znamená, že Sovieti ovládajú novú cestu Hriňová, Čierny Balog a po ceste a úzkokolejke zo Sihly smerom na Hronec spojili sa so svojim severným susedom. Obce Kriváň, Detva a Dubravy ako aj južne Stočok⁵⁰ sa nachádzajú ešte v nemeckých rukách. Frontová čiara v úseku Nová Baňa, Žarnovica ostáva bez podstatných zmien.

Z nových vystriedaných jednotiek v úseku Brezno a B. Bystrica sa nachádza 3 horská divízia pod velením gen. Kurtha⁵¹. V samotnej B. Bystrici sa nachádzajú 3 bataliony. V úseku Detva a Brezno n/Hronom medzi nemeckými jednotkami sú premiešané i maďarské zvlášť špeciálne jednotky. Tak na pr. v samotnej B. Bystrici pri veľkom nádraží nachádzajú sa v pal. postavení 3 protitankové kanóny. Do úseku Detva peším pochodom zo smeru Zvolen premiestnila sa maďarská protitanková jednotka so 6 protitankovými kanónmi raže 5 cm.

Bývalé „orckomando“⁵² z Banskej Bystrice odsťahovalo sa do Zemianských Kostolan. SD z B. Bystrice taktiež odsťahovalo sa do Prievidze. V B. Bystrici ostala z toho už len menšia časť. Podľa ešte nepotvrdených správ vládny povereník, ako i HG z B. Bystrice

⁴⁹ Správne Zvolenská Slatina.

⁵⁰ Správne Stožok.

⁵¹ Veliteľom 3. horskej divízie (pôsobiacej koncom januára 1945 v rámci XVII. armádneho zboru Skupiny armád A) bol generálporučík Paul Klatt.

⁵² Miestne veliteľstvo – Oberskommando..

odst'ahovali sa do Bratislavy. A nakoľko žandárstvo B. Bystrici už bolo pre tým odzbrojené a väčšinou v civilu ledabylo bez záujmu potulovalo sa, respektíve potuluje sa po meste. S odchodom orckomanda z B. Bystrice vojenské velenie ma prevzať maďarská armáda⁵³, ktorá pravdepodobne na tomto úseku bude ustupovať posledná.

II. Všeobecná situácia.

Behom uplynulého týždňa v B. Bystrici zjavovali sa balíčky rôzneho tvaru vo väčšine z nadpisom Schichtove mydlo. Podobný balíček bol nájdený v aktovke dňa 7. 2. 1945 krajirom zamestnaným u Fy. Jurenu v B. Bystrici. Menovaný aktovku odniesol k snúbenici a tam pravdepodobne otváral. Výsledok bol ten, že celý dom bol zrúcaný do základov a v jeho troskách 4 mŕtvol. Dva podobné balíčky boli nájdené na železničnej stanici v B. Bystrici. Dňa 8. 2. 1945 vyletela do vzduchu vojenská telefónna ústredňa v národnom dome na 1. poschodí v B. Bystrici. Bola to práca pravdepodobne taktiež spomínaného balíčku.

Najväčšie nešťastie pravdepodobne taktiež zapríčinené spomínaným balíčkom stalo sa vo vlaku vchádzajúcom do Zvolena zo smeru B. Bystrica dňa 4. 2. 1945. Predposledný vozeň osobného vlaku tesne pred hotelom Tatra vo Zvolene neznámou traskavinou bol úplne demolovaný až do podvozku. Strojvodca, ktorý výbuch nepočul pokračoval v ceste ešte asi 400 m.dokiaľ prihliadajúcim publikom nebol zastavený. Výsledok bol hrozný. Na mieste mŕtvých bolo 11 ťažkoranených 13 ľahkoranených 7 a v nemocnici zranení podľa 2 osôb. Postihnutých bolo 5 príslušníkov nemeckej brannej moci a zbytok civilné obyvateľstvo. Podľa výsledku účinku posudzuje sa že ide o nejakú zvláštnu trhavinu o veľkej drtivosti.

Príčina nešťastia doteraz vyšetrená nebola.

Dňa 9. 2. 1945 v B. Bystrici na Rudlovskej ceste boli nájdené tri a pri štátnej nemocnici jedna mŕtvola. V jednej z týchto mŕtvol bola zistená p. Karamanová. Menovaná nemeckými bezpečnostnými orgánmi bola zaistená a počas jej zaistenia boli jej odvezené z domu všetok movitý majetok. Podľa nepotvrdených správ úradnou cestou domáhala sa, aby jej majetok bol vrátený. Preto príslušné miesta sa postarali o to, aby ten majetok nepotrebovala.

Dňa 8. 2. 1945 brig.gen.⁵⁴ z Pliešoviec po dohode z vládnym poverencom B. Bystrice, usniesli sa na Zvolenskom okresnom úrade, že nútene vyevakuujú obce Krupinského okresu, obsadené nemeckým vojskom. K prevedeniu tohoto zámeru vyžiadal si nem.generál od okresného úradu Zvolen väčší počet slovenských žandárov okresu Zvolenského a časť POHG vo Zvolene. Spomínané asistencie dostali sa do miesta určenia a mali za úkol pripraviť na evakuáciu tamojšie obyvateľstvo a počas priebehu dozerať na riadny hod a dôkladné prevedenie evakuácie. Pred započatím evakuácie bola porada v obci Senohrad na úsekovom veliteľstve. Na porade sa zúčastnil sot.nem. armády pobočník veliteľa úseku, miestny notár Piš, farár, učiteľ, starosta, zásobovací referent obce, jeden príslušník žandárstva, a za POHG skupiník Jankovský zo Zvolena. Počas debaty notár snažil sa stat proti evakuácii obyvateľstva, pri čom dokazoval nemožnosť evakuácie ovolavajúc sa na ťažkosti známe príslušným vojenským miestam a širokej verejnosti. Nem.sot. tieto ťažkosti uznal a povedal že podľa verbálnej nóty budú brať len mužov. Skupiník Jankovský POHG⁵⁵ Zvolen proti tomuto sa postavil odôvodňujúc, že od HG mal rozkaz sťahovať všetko obyvateľstvo. Pretože notár sa postavil proti nemu skupiník J označil notára, ako rusofila, čovšetko vyjadroval neslušným

⁵³ Zrejme 1. maďarská armáda.

⁵⁴ Správne v nemeckom modeli generálmajor.

⁵⁵ POHG – Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy.

a vyzývavým spôsobom pred všetkými prítomnými to znamená i pred nem. stotníkom. Rozhodnutie priniesol brig.gen. nem.armády, ktoré znelo v tom smysle, že po dohode s príslušnými slovenskými miestami evakuácia bola odvolaná.

Bolo by žiadúce, aby všetky slovenské bezpečnostné orgány a príslušní obecní činitelia boli presne upovedomení o každej dohode medzi slovenskou vládou a nemeckou armádou o veciach, ktoré sa týkajú priamo evakuácie. Celkom ináč vypadá záležitosť, keď príslušný činiteľ príslušnému nem. veliteľovi ohradí sa na výnos ten a ten zo dňa toho a toho, ktorý zneje tak a tak.

Vo Zvolene dňa 7. 2. 1945 pred budovou Fygus bol vyhodený do vzduchu veľký nem. autobus. V dôsledku toho bol zakázaný akýkoľvek pohyb večer od 19:00 hod ráno do 06:00 hod. pod trestom smrti.

Pre spomínané udalosti v B. Bystrici platí ten istý zákaz, ako vo Zvolene z rozdielom, že bez povolenia orckomandaturi nesmie žiadna osoba opustiť mesto ani do mesta vkročiť. Taktiež pod trestom smrti. V okolitých obciach v tom istom usmernení bol zakázaný pohyb a styk medzi obcami.

Z každého úseku v blízkosti fronty prichádzajú zprávy, že slovenské bezpečnostné orgány, žandári újdu medzi prvými evakuantami alebo preoblečú sa do občianskeho obleku a starajú sa o svoje rodiny, alebo majetok bez toho, že by im ležal na srdci osud podriadených spoluobčanov. Samozrejme že v takýchto prípadoch občania bez ochrany stanú sa obetami príležitostnej rabovačky.

Dňa 9. 2. 1945 žandárska stanica Zvolen dostala príkaz zadržať všetky osoby maďarskej národnosti a odovzdať ich okresnému úradu. Žandárska stanica tento rozkaz previedla, ale okresný úrad vzhľadom na súkromné osobné žiadosti a sentimentalitu ich poprepúšťal. Dôvod tohto prepúšťania pripisuje sa policajnému trestnému sudcovi radcovi ver.správy vn. Pavlovi Šoltesovi, ktorý je vo Zvolene známy ako javný maďarón.

Transporty.

.....

Transport 39 vozov na Vrútky z tohoprázdnych 18 vozov na Hornú Štubňu.

Transport 21 vozov na Vrútky obsah evakuačný materiál MAV⁵⁶.

5. 2. 1945.

Transport 23 vozov evakuačný materiál smer Vrútky.

6. 2. 1945.

Transport 50 vozov evakuačný materiál z Brezna nad Hronom do Vrútok, obsah 1 pancierový voz, 1 voz dreva, 1 voz koľajnice, 1 protitankové delo MAV, 1 voz kotle, 2 vozy protitankové prekážky, 9 vozov MAV proviant.

Transport 25 vozov MAV proviant.

7. 2. 1945.

2 vozy auta, 1 voz benzínové sudy, 7 vozov evakuačný materiál do Vrútok. Transport 50 vozov !Dubol⁵⁷ SZ⁵⁸ z Dubovej do Bratislavy cez Vrútky.

⁵⁶ Skratka.

⁵⁷ Nepodarilo sa zistiť význam slova.

⁵⁸ Nepodarilo sa zistiť význam tejto skratky.

8. 2. 1945.

Transport 46 vozov „Dubol“ prázne SZ z Dubovej do Vrútok.

9. 2. 1945.

Transport 5 osobných vozov mužstva MAV, 24 vozov automobilov, 1 voz červený kríž, 3 motorizované delá MAV z Podrezovej⁵⁹ do Vrútok.

Zpravodaj Zvolen

1 a 2 vto výťahu uvedené v sit. hlás. 11.052 Dôv.zprav.45

3 vid' vl. č. 11141 Dôv.zprav.45

Zpravodajský dôstojník Zvolen

Zvolen, 17. februára 1945

Vec, situačné hlásenie,

Ministerstvo národnej obrany
prednosta 2. oddelenia
B r a t i s l a v a.

I. Vojenská situácia.

Frontová čiara v úseku Zvoleň, Lučenec posunula sa až do priestoru obce Vígla⁶⁰ a Očová, o ktoré priestory sa t. č. ⁶¹ ešte bojuje. V úseku B. Bystrica, Brezno n/Hronom dňa 14. 2. 1945 boli tuhé pouličné boje v obci Valaská. Od toho času boje sa preniesli do bezprostrednej blízkosti obce Podbrezová zo smeru obce Hronec a zo smeru obce Valaská. V celom úseku B. Bystrica a Brezno n/Hronom operuje tretia horská divízia pod velením gen. Klatha⁶². V tomto úseku sa nachádza i maďarský peší horský pluk 25 s hlavnými silami v Podbrezovej a Lopej. Mimo toho v Podbrezovej sa nachádza maďarský pion. prápor a telegrafná jednotka so sídlom v Podbrezovej. V obci Lopej sa nachádzajú dve maďarské ťažké batérie delostrelectva ráže 21 cm./6 diel umiestnené západne obce Lopej sev. Hrona/.

Od obce Slov. Lupča až po Podbrezovú všetky obce sú obsadené výlučne maďarskými jednotkami.

Dňa 12. februára 1945 začal sa boj medzi partizánskymi jednotkami a nemeckými jednotkami o obce Selce, Priechod, Podkonice, Moštenicu. Boje pokračovali ešte i dňa 17. 2. 1945 a do bojov z nemeckej strany bolo zasadené i delostrelectvo a mínomety. Až do dňa

⁵⁹ Správne Podbrezovej.

⁶⁰ Správne Víglaš.

⁶¹ T. č. – Toho času.

⁶² Generálporučík Paul Klatt.

15. 2. 1945 nemecké jednotky vytlačili partizánov zo Selce a Priechodu, ktorí dňa 15. 2. i podpálili. Momentálne sa bojuje o Podkonice a Moštenicu.

V B. Bystrici a na okolí sa nachádza asi 2.000 príslušníkov maďarskej armády. Presne určiť jednotky sa nedá, lebo sú to jednotlivci, alebo menšie jednotky posbierané z rôznych útvarov. Takouto posbieranou jednotkou je i horský peší pluk 25 v Podbrezovej.

V úseku Nová Baňa, Žarnovica nenastaly žiadne zmeny.

Južne B. Štiavnice v nemeckých rukách sa nachádza Vysoká,, Dekyš,, Baďan,, Klastavá⁶³. Do tohoto úseku prišli nové jednotky folkšturm⁶⁴. Vymenené jednotky sa siahli do okresu Zvolen.

V úseku Krupina nenastaly žiadne zmeny.

V poslednom čase množia sa prípady zbehnutia jednotlivcov, alebo celých menších jednotiek k partizánom. Tak na pr. v obci Dekyš, južne B. Štavnice dňa 12. 2. prešla na stranu Rusov maďarská delostrelecká jednotka so 7 kanónmy. U obce Lučatin, dňa 14. 2. prebehla k partizánom jednotka maďarov v počte 28 mužov so 4 vozmi naplnenými proviantom.

Podľa zprávy prešiel na stranu partizánov i so svojou jednotkou, ktorá počítala asi 90 mužov por.let. Benkovič,. Por.let. Benkovič so spomenutou jednotkou sa nachádzal na Sliči a jeho úlohou bolo prevádzať akcie na partizánov.

II. Všeobecná situácia.

Všeobecná situácia môže byť charakterizovaná blízkosťou fronty, čo vyvoláva neistotu u občanov v živote zo dňa na deň. Denne očakáva sa odvádzanie mužov. Zo smeru Lučenca na Zvolen už odvieďli všetkých mužov od 16 do 60 rokov. V samotnom Zvolene dňa 17. 2. bola porada medzi príslušnými nemeckými vojenskými veliteľmi a slovenskými civilnými miestami na ktorej bolo riešené, že muži zo Zvolena budú odvedení v troch etapách. Prvá etapa od 16 do 26 rokov, druhá od 26 do 40 rokov, tretia od 40 do 60 rokov. Od evakuácie údajne sú oslobodení a ponechaní až do ďalšieho rozhodnutia zamestnanci mesta, obsluhujúce najnutnejšie mestské podniky, ako elektráreň, vodáreň a živnostníci, ktorí majú „veľký charakter in natura“.

Z blízkosťou fronty zväčšilo sa i nebezpečie bombardovania väčších mest. Tak na pr. Zvolen bolo bombardované dňa 14, 15, 16, 17. Bombardovacie nálety prevádzalo 4 až 6 strojov chránených niekoľkými stíhačkami,. Najsilnejší útok prežil Zvoleň dňa 17. 2. 1945 od 04.30 hod. do 11.00 hod. v dobe ktorej bol napadnutý 5 krát. Na nádraží bolo zničené budova nákladnej pokladnice, prekladová rampa, budova premávkového inšpektorátu, vodojem pre napájanie kotlov, vyhrevňa, a ťažko poškodené koľajnice po celej dĺžke. V meste boli zrútené dva domy na Sládkovičovej ulici. Za obeť bombardovania padlo počas náletov 8 civ. osôb.

Ďalej bombardovaný bol Sliač. Bomby padly na bývalú voj. budovu.

Ďalej dňa 17. 2. 1945 asi o 11.00 hod asi 10 amerických lietadiel bombardovalo B. Bystricu nádražie a viadukt nad cestou vedúcou z B. Bystrice do Rudlovej a Sásovej. Stíhači sprevádzajúci tento svaz odstreľovali osobný vlak medzi Veľkou Lúkou a Sliačom.

Počnúc Podbrezovou a končiac B. Bystricou ani v jednej obci už sa nenachádza slovenská žandárska stanica. Tak iste nenachádza sa ani jedna žandárska stanica od Zvolena vo

⁶³ Bud'an – Klastava je dnes jedna obec.

⁶⁴ Správne Volkssturm – nemecká ľudová domobrana, ktorú vytvoril Adolf Hitler nariadením z 25. septembra 1944. Tvorili ju civilné osoby, muži vo veku od 16 do 60 rokov. <http://sk.wikipedia.org/wiki/Volkssturm>

smere na Lučenec. Slovenskí žandári v týchto úsekoch po obdržaní platu na dva mesiace odišli za hlasom slovenského srdca, ktoré vždy ťahá buď za ženou, alebo za mamou. Občanov, ktorí ich svojimi daňami živili ponehali na pospas soldatejskej svatošťaľskej korune.

Zpravodajský dôstojník Zvolen

Zvolen, 3. marca 1945

Ministerstvo národnej obrany
2. oddelenie

B r a t i s l a v a.

I Vojenská situácia.

Vojenská situácia v posledných dvoch týždňoch je charakterizovaná silným nepriateľským náporom so smeru Lučenec na Zvolen. Od dňa 25. 2. 1945 frontová čiara so spomínaného smeru sa zastavila na čiare Slatinka, Nemecká, Zvolenská Slatina,, Sovietská⁶⁵, Očová, Sovietská,, Hrochot', Sovietská. Na túto čiaru sa soviety dostali dňa 25. 2. 1945 po bubnovej paľbe, ktorá trvala od 06.15 hod. do 07.45 hod. Letecké sväzy toho istého dňa podporovali akcie sovietského vojska po celý deň. Dňa 22. 2. 1945 nepriateľ zahájil rušivú delostreleckú paľbu jednou batériou 17.1/2 cm.kanónov na mesto Zvolen. Paľba trvala až do 27. 2. 1945 do 13.00 hod. Ako obeť tejto paľby padli vo Zvolene 4 osoby civilné a 3 vojenské. 7 osôb bolo zranených. Paľba bola sústredená do miest, kde bola postavená hlavná vojenská ústredňa a vet. ošetrovňa. Po paľbe tieto jednotky sa odsťahovali beztoho, že by boli svynuli telefónne vedenie.

Od dňa 25. 2. 1945 ay do 3. 3.1945 frontová čiara v spomínanom úseku sa ustálila následkom posíl, ktoré nemci dopravili do úseku.⁶⁶ Po ceste Zvoleň, Lučenec išlo tam 6 tankov strednej veľkosti, pechota na ojedinelých autách asi v sile jedného práporu a dve batérievrhačov mín 12 kusov z maďarskou obsluhou. Tieto dve batérie vrhačov mín prišli dňa 1. 3. 1945 z Nových Zámkov. Jendá bateéria vrhačov t. j. 6 kusov dňa 3. 3. sa presunula vo smere na Hajniky. Cez obec Rybáry⁶⁷ a Sliač vo smeru na Lukové⁶⁸ boli presunuté na frontu nasledujúce posily. Dňa 28. 2. z Krupiny 4 del. batérie, ktoré umiestnili juhovýchodne Lukového. Ďalej v tom istom smere v noci z 27. na 28. 2. vo smere na Lukové bolo prepravené mužstvo na 20 nákl. autách. To znamená asi jeden prapor⁶⁹. Dňa 25. 2. jedna batéria 5.cm. protiletadlových kan. z maďarskou obsluhou presunulo sa z Rybár a umiestnila sa východne obce Zolná. Dňa 3. 3. do obce Rybár a jeho okolia boli prisunuté dve batérie ráže

⁶⁵ Myslí sa v sovietskych rukách.

⁶⁶ SZAMVÉBER, ref. 9, s. 64-84.

⁶⁷ Dnes súčasťou obce Sliač.

⁶⁸ S najväčšou pravdepodobnosťou obec Veľká Lúka.

⁶⁹ Prápor zvykne mať zhruba 100 vojakov.

15 cm z maďarskou obsluhou s celkovým počtom 7 diel. Jedná batéria z týchto bola umiestnená južne nádražia Sliač kúpele a druhá pri kasárňach Hajníky. Obe batérie ihneď sa zastreľovali. Taktiež dňa 3. 3. smerovala jedna motorizovaná nem. batéria o 4 delách do smeru obce Lukavica.

Podľa mojho dojmu a všeobecnej mienky ma sa za to, že nepriateľ zo smeru Zolná Očová bude útočiť na Lukové, Lukavicu, Mičinu, čím bezprostredne ohrozí Zvolen a Banskú Bystricu z boku. To je pravdepodobne dôvod, prečo do spomínaného smeru sústredujú väčšie sily, pre pohyb ktorých upravia cestu vedúcu z Kúpele Sliač na Lukové a cestu z Badína vo smere západnom na Skalku t.j. asi 15 km., kde i končila, predĺžili a upravili až do Kremnice.

Samotné mesto Zvolen bude ešte dlho bránené čo už ako križovatka mnohých ciest, alebo ako ochrana severného krídla jednotiek bojujúcich v úseku Krupinskom a v úseku B. Štavníckom.

Dňa 1. 3. bolo prevedené cvičenie väčšieho rozsahu obrany mesta Zvolena. Do cvičenia okrem pozemných jednotiek boli zasadené i tanky. Podľa toho, že nemecká branná moc vyhladáva pívnicie vhodné pre umiestnenie guľometov a na niektorých miestach kope okopy pre zbraň pancierová päsť, dá sa usudzovať, že vo Zvolene budú silné pouličné boje.

Dňa 3. 3. v započatom cvičení sa malo pokračovať, ale boli prekazené sovietskou rušivou del. paľbou z dvoch 17 ½ cm.kanónov, ktorá trvala od 08.30 až do 17.00 hod. Dopady boli pozorovateľné v celej polovičke Zvolena z prevládanim severnej časti.

V severovýchodnej časti mesta Zvoleň sú umiestnené 2 15 cm. nemecké del.batérie. V severnej časti Zvoleň za pilou Rikotti je umiestnené jedno d'alekonosné 30 cm.delo. Na koľko pala nepriateľského d'alekonosného delostrelectva smerovala z prevládanim do týchto smerov, pravdepodobne chcela umlčať nemecké delostrelectvo.

V úseku Krupina k podstatnejším zmenám nedošlo až na to, že okrem obsadenia obce Zaježova prichádzajú dňa 3. 3. nepotvrdené zpravy, že byly obsadené obce Sasa a Pliešovce.

V úseku B. Štiavnica a Nva Baňa⁷⁰, taktiež nedošlo k podstatnejším zmenám. B. Štiavnica podobne ako Zvoleň dňa 3. 3. bola odstrel'ovaná.

Úsek Brezno n/Hronom. V tomto úseku nepriateľ ovláda obec Valaská a frontová čiara sa nachádza medzi Valaskou a Podbrezovou a pokračuje vo smeru severoseverovýchodnom po ceste vedúcej z Valaskej do Kralovej Lehoty. Všetky obce umiestnené na tejto ceste sa nachádzajú v sovietských rukách. To znamená, že sovietske sily od Brezna naviazali spojenie so sovietskymi silami u Kralovej Lehoty. Opravujem situáciu v tomto úseku uvedenom v poslednom hlásení s tým, že obec Hronec sa nachádza v nemeckých rukách.

Letisko Tri Duby je zničené odo dňa 19. 2. 1945. Vybuchlo na ňom asi 1300 mín zo sústredenou hustotou na startovacej ploche. Priemer jam vzniklých po vybuchlých mínach je od 6 do 8 m. v priemere 2 až 2.50 m. do hĺbky. Budovy a hangáre byly srovnané so zemou.

V priestore B. Bystrica, Brezno dodatočne bolo zistené, že sa nachádza jedna maďarská divízia. V zostave tejto sa nachádzajú 25.p.pl. v Lopeji⁷¹

a 52 p.pl. v Dubovej. Okrem spomínaných v poslednom hlásení pion. praporu a tel. raporu z umiestnením v Lopeji sa nachádzajú ešte iné maďarské jednotky posbierané z rôznych útvarov takže počet maďarského vojska medzi Breznom a B. Bystricou je asi 4 a pol tisíc vojska.

⁷⁰ Správne Nová Baňa.

⁷¹ Dnes Podbrezová-Lopej; p.pl – peší pluk.

3 horská divízia z úseku Brezno je momentálne pravdepodobne vymaňovaná lebo je badať vely pohyb čerstvých vojsk vo smeru na Brezno, unavených jednotiek zo smeru od Brezna. Podrobnosti uvediem v budúcom hlásení.

II. Všeobecná situácia.

Mestá v bezprostrednej blízkosti fronty dostávajú ráz opustenosti a vymretosti zvlášť poschodia z povybíjanými oknami a miestami porozbíjanými stenami. Obchody sú pozatvárané, ľudia sa utiahli do pivnice a mŕtvé ulice ošivajú iba občas jednotlivcami, ktorý vychádzajú z domu naozaj len za životne dôležitými potrebami.

Dňa 27. 2. 1945 v B. Bystrici v uliciach objavili sa plakáty oznamujúce obecenstvu, že v meste v meste vznikol škvrnitý tyfus. Na plakátoch boli uvedené prostriedky proti škvrnitému tyfusu. Medzi iným bol uvedený, ako prostriedok cesnak a cibuľa. V dôsledku toho v celom meste za žiadne peniaze nie je možné dostať cesnak ani cibuľu. Všeobecne na celom Pohroní javí sa silná nedostatok zeleniny, ktorá je vysoko nad cenu. Predávaná na černo a vyhľadovaná, ako vzácnosť. Väčšia časť rodín v svojej domácnosti už dávno nemá žiadnu zeleninu. Je žiadúce, aby príslušné hospodárske miesta zásobili tento kraj zeleninou.

Dostal som zprávu od vierohodného svedka a potvrdenú očividnými osobami, že v Zolnej dňa 24. 2. na čistenie zákopov boli zobraň deti už od 10 rokov hore. Tieto deti pod vedením nemeckých vojakov v úseku odstrelávanom sovietskými minometmi museli čistiť zákopy.

Z mesta Zvolen až do dnešného dňa ešte neboli odvážané osoby mužského pohlavia od 16 rokov hore. Kolujú zprávy, že zásluhu na tomto nesú slovenské úradné vedúce osobnosti mesta Zvolena. Pravdepodobne vo spojitosti z touto akciou od nemeckého veliteľstva dostali rozkaz k momentálnemu vystaňovaniu sa z mesta Zvoleň nasledujúce úradné osobnosti. Okresný náčelník Dr. Štefan Vlosák, poslanec Šloser, mešťanosta Ing. Stolár. Menovaní dňa 28. 2. i so svojimi rodinami sa odsťahovali do Bratislavy.

Veliteľ hlásnej služby vo Zvolene por. Boďa od stavebného úradu mesta Zvoleň dostal k dispozícii osobné auto, ktoré je veľmi nutné k výkonu jeho funkcie. Auto mu zobralo Plackomando Zvolen a nechce mu ho uvoľniť ani na najnutnejšie cesty. S hláskou v B. Štiavici mal spojenie na linke Slovenské elektrárne Zvolen, ale toto spojenie bolo prerušené 18. 2. pretože linku z B. Štiavice až do Kremnice zobrala nemecká branná moc. Momentálne z hláskou do B. Štiavice není žiadne spojenie a väčšina nepriateľských lietadiel, ktoré priletujúna územie Slovenska cez oblasť B. Štiavice z letiska Balažske Ďarmoty nie sú vôbec ohlasované. Dňa 2. 3. z veliteľom hlásnej služby vo Zvolene chcel som sa dostať do B. Štiavice, aby na príslušných miestach linka bola vymožená nazpät', ale cesta sa nepodarila, nakoľko Plackomando⁷² nechcelo uvoľniť auto, ktoré fakticky vlastníctvom veliteľa SHS⁷³. Každý pokus bol ignorovaný a zo strany nemeckej odmietaný.

Mužstvo SHS a LVS⁷⁴ sťažovalo si na ťažkosti spojené zo stravovaním. Jednotlivec za stravu denne musí platiť 30 Ks. a náhradu od voj. zprávy dostáva len 20 Ks., takže 10 Ks. denne musí doplácať zo svojich peňazí, lebo čiastka 30 Ks je tak nízka pre celodennú stravu, že je vylúčené, aby vo Zvolene dostal ešte lacnejšiu stravu. V tejto veci veliteľ SHS a LVS ešte 24. 1. 1945 pod číslom 16/1945 poslal na stanicu hlásnej služby v Bratislave smluvu dojednanú so smluvným stravovateľom v ktorej bola stanovená čiastka 30 Ks pre celodennú stravu jednotlivca. Odpoveď na Túto slúvu do dneška ešte nedať.

⁷² Zrejme Ortskomando – miestne komando.

⁷³ Zrejme Slovenská hlásna služba.

⁷⁴ Zrejme Letecká výstražná služba.

Veliteľ SHS mimo iné uviedol i fakt podľa ktorého SHS nie sú vybavované z vojenskej stránky najdôležitejšie požiadavky. 3/4 príslušníkov nemá uniformu a zbrane a čo je veľmi dôležité v blízkosti frontu. Des.asp. Šucha Martin 21/58632/42 SPVZ, predtým del.pl.1 t.č. príslušník SHS Zvolen je z ročníku 1942 a stále sa nachádza v hodnosti des.ačkoľvek jeho ročník je už dávno vo vyššej hodnosti.

Zo strany sovietskej získal som zaujímavé zprávy. Istý nadporučík rumunskej armády zajatý u Klokoča a istý ing. v rotmajstrovej hodnosti rumunskej armády t.č. oby v zajateckom tábore vo Zvolene uvádzajú nasledovné. Tunel Podkriváň⁷⁵ vyhodенý nemeckou brannou mocou do vzduchu bol opravený za 6 dní. Odborné práce prevádzali technické jednotky sovietskej armády a pomocné nemecky zajatci z ktorými rusi zachádzajú veľmi pekne a pri práci dostávajú i prídavok ku stravnému. V odpratavacích prácach v tuneli pracovalo sa denne 16 hodín. Toho času zo sovietskej strany vlak jazdí z Lučenca až po Podkriváň. Oba-ja uvádzajú, že ihneď po prekročení slovenských hraníc bol im prečítaný zvláštny rozkaz, že prichádzajú na územie kde z obyvateľstvom musia zaobchádzať čo najpeknejšie a akékoľvek rabovanie je zakázané pod trestom smrti. Tak na pr. v obci Divín vojak ktorý ukradol sedliakovi seno bol na mieste odstrelený.

Zpravodajský dôstojník Zvolen.

⁷⁵ Dnes Banskobystrický kraj, okres Detva.

REHABILITÁCIE V ČESKOSLOVENSKEJ ARMÁDE PO NOVEMBRI 1989

ALEX MASKALÍK

MASKALÍK, A.: Rehabilitations in the Czechoslovak Army after November 1989. *Vojenská história*, 3, 18, 2014, pp 129-150, Bratislava.

In the study, the author deals with rehabilitation in the CS army after the fall of the Communist regime in November 1989 in Czechoslovakia. He states that this process was accompanied by rehabilitations of all professional soldiers and civil employees of the Czechoslovak military administration discriminated by the Communist regime during its 40-year-long existence. Rehabilitations represented a part of a broader society-wide process, taking place with better organization than e.g. the transformation of the military personnel, and much more consistently and accountably than in any other resort or institution. The author quantified the number of rehabilitated at 9,152 persons, whereof 8,664 were former professional soldiers, 109 students of military schools and 379 civil employees. He is also dealing with the issue of compensation, including the remedies of moral, social and working nature, measures in the field of health care and material loss compensations, stating that several of them had the opportunity to return to the army. The process itself was significantly influenced by the political development in the country and could not avoid controversy.

Military History. Czechoslovakia. Rehabilitations in the Czechoslovak Army after 1989.

Vojensko-politický vývoj Československa na prelome 80. a 90. rokov bol odrazom zásadných zmien v medzinárodno-politickej sfére, ktoré viedli v strednej a východnej Európe k rozpadu tzv. reálneho socializmu. Vytvoril sa priestor na kreovanie demokratického systému a návrat k zárukám občianskych slobôd. Novou cestou sa pabila aj Československá ľudová armáda.¹ Najzávažnejšou úlohou, pred ktorou stála, bola jej transformácia na armádu slobodnej demokratickej spoločnosti. Sprievodným javom tohto procesu sa stala eminentná snaha o striktné vymedzenie sa voči nedávnej minulosti a bezpodmienečné vyrovnanie sa so všetkými jej dôsledkami. V popredí stáli predovšetkým rehabilitácie všetkých vojakov z povolania a civilných zamestnancov čs. vojenskej správy, ktorých

¹ Názov *Čs. ľudová armáda* (ČSLA) bol 14. marca 1990 zmenený na *Čs. armáda* (ČSA). V rámci jej scivilňovania bolo súčasne premenované *Ministerstvo národnej obrany* (MNO) na *Ministerstvo obrany* (MO). 23. apríla 1990 bol (po krátkej „pomlčkovej vojne“) zmenený aj dovtedajší oficiálny názov Československa, t.j. Československá federatívna republika, na Česká a Slovenská Federatívna republika.

komunistický režim počas 40-ročnej existencie diskriminoval. Tie predstavovali súčasť širšieho celospoločenského procesu, ktorého ambíciou bolo poskytnúť (v rámci možnosti) obetiam svojvôle komunistického totalitného systému satisfakciu a (formou očistenia a odškodnenia) aspoň čiastočnú nápravu krívd.²

Rehabilitačný proces v armáde sa začal koncom decembra 1989 verejným ospravedlnením ministra národnej obrany generálplukovníka Miroslava Vacka všetkým postihnutým. Potrebný impulz vzišiel na ustanovujúcom zhromaždení **Združenia Vojenská obroda** (ZVO) 16. decembra 1989 v pražských Dejvicích, na ktorom jeho predstavitelia požiadali velenie ČSA v 5. bode svojho uznesenia realizovať rehabilitáciu všetkých jej postihnutých príslušníkov z radov profesionálnych vojakov i občianskych pracovníkov.³ Pritom žiadali finančne odškodniť hlavne tých z nich, ktorí sa „nie vlastnou vinou“ ocitli v zložitej sociálnej situácii. Samotné odškodnenia sa mali diať výhradne na úkor rezortného rozpočtu, nie rozpočtu štátneho, a hlavným garantom mal byť rezort obrany so svojimi podriadenými veliteľstvami vojenských okruhov a armád.⁴ Dôrazne sa požadovalo, aby sa rehabilitácie realizovali dôslednejšie, než v minulosti.⁵ Organizačný rámec vytváral Rozkaz MNO č. 7

² Rehabilitácia (z lat. *rehabilitatio* – obnovenie) je snaha navrátiť poškodeného človeka do predošlého telesného stavu, či sociálnej a právnej pozície s cieľom opätovne ho zaradiť do aktívneho spoločenského života a prinavrátiť mu jeho česť a dôstojnosť. Ide o proces dotýkajúci sa všetkých aspektov spoločenského života a koordinovanú činnosť všetkých zložiek spoločnosti, a to na zdravotníckej, sociálnej, kultúrnej, pedagogickej, pracovnej, technickej, legislatívnej, ekonomickej, organizačnej a politickej úrovni.

³ Stalo sa tak za účasti ministra obrany M. Vacka a 587 delegátov z celého územia ČSSR. Združenie (ktoré sa stalo najsilnejšou organizáciou ovplyvňujúcou činnosť v armáde a malo celoštátnu organizačnú štruktúru) predstavovalo „dobrovoľnou spoločenskou organizáciou fyzických osôb a jejich pozostalých, ktoré by boli alebo sú vo služebnom pomere vojakov z povolaní alebo v pracovnom pomere k vojenskej správe, popr. ke štátnemu podniku v podřízenosti FMO a které byly v letech 1948 – 1989 z politických důvodů postiženy nebo pronásledovány“. Zahŕňalo viac než 6-tisíc osôb, ktoré boli nútené pre odsúdenie spojeneckej intervencie opustiť armádu po roku 1968. Popri rehabilitáciách sa usilovalo o skúmanie postojov čs. armády k vnútropolitickému vývoju, demokratizáciu čs. armády, vytvorenie nových vzťahov v nej a obnovenie jej vážnosti v očiach verejnosti. Predsedom sa stal plk.v.v. Oskar Bizík, podpredsedom genmjr.v.v. Stanislav Procházka. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny (AÚSD) Praha, f. Archiv Koordinačního centra Občianskeho fóra, karton 48, inv. č. 95/1010, **Informace o vzniku a organizaci Sdružení Vojenská obroda, cílech a programu jeho činnosti**. Oficiálnym poradným orgánom Rady Koordinačného centra Občianskeho fóra pre otázky vojenstva a brannej politiky bola Vojenská komisia zriadená v januári 1990 (združujúca okrem iného aj členov ZVO).

⁴ AP MO ČR Praha, f. Personální správa 1991, nezaranené, **Zpráva o výsledcích rehabilitace vojáků z povolání, posluchačů vojenských škol a občanských pracovníků vojenské správy, kteří byli z Československé armády protiprávně propuštěni v letech 1948 – 1989**.

⁵ Rehabilitačný proces v ČSLA prebiehal prakticky od polovice 60. rokov, avšak v prvých dvoch etapách (1963 – 1966 a 1968 – 1971) boli zaznamenané len nepatrné výsledky. Prvá bola predčasne ukončená z rozhodnutia najvyššieho orgánu KSČ, druhá narušená vstupom vojsk 5 krajín Varšavskej zmluvy a následnou normalizáciou, v priebehu ktorej museli opustiť armádu ďalší jej príslušníci angažujúci sa v reformnom procese a niektorí dokonca aj vo vtedajších rehabilitáciách. V porovnaní s výsledkami ponovembrovej rehabilitácie (keď čs. civilné a vojenské súdy rehabilitovali až 195 612 osôb, bola bilancia rehabilitačných snáh KSČ tristná. Podľa Zákona o súdnej rehabilitácii č. 82/1968 Zb. bolo plne rehabilitovaných len cca 1 500 osôb. K rehabilitáciám v komunistickom ČSSR (ktoré realizovalo dovedna 5 stranických komisií) pozri: VEBER, V. O rehabilitáciách a o tom, čo s nimi sovisí. In *Securitas imperii*, č. 16, 2010, č. 1, s. 10-29. ISSN 1804-1612. K výsledkom jednotlivých

z 10. januára 1990 *Politická, služební a pracovní rehabilitace vojáků z povolání, občanských pracovníků vojenské správy a pracovníků státních podniků v oboru působnosti FMNO postižených za své politické a občanské postoje v letech 1948 – 1989*.⁶

Účelom rehabilitačného procesu bola mimosúdna náprava a náhrada škody, vzniknutá v súvislosti s predčasným ukončením služobného (pracovného) pomeru či iným poškodením. Právo si mohli uplatňovať vojaci z povolania, občianski pracovníci vojenskej správy a pracovníci štátnych podnikov v pôsobnosti MNO (resp. ich pozostalé manželky a deti) postihnutí v rokoch 1948 – 1989 z dôvodu politického hodnotenia, náboženských predsudkov, príslušnosti k odbojovým jednotkám doma a v zahraničí, účasti v občianskej vojne v Španielsku v druhej polovici 30. rokov a odsúdenia súdom. Právo nemal ten, kto bol právoplatne odsúdený na nepodmienečný trest odňatia slobody pre úmyselný trestný čin, nebol súdne rehabilitovaný, predčasne ukončil služobný (pracovný) pomer či bol postihnutý z iných dôvodov (napr. za službu vojaka z povolania v brannej moci SR, resp. protektorátnom vládnom vojsku a nebol pritom účastníkom národno-oslobodzovacieho odboja). Právo na náhradu zo zodpovednosti za škodu spôsobenú rozhodnutím orgánu štátu, alebo jeho nesprávnym úradným postupom ostávalo nedotknuté. Podkladom pre odškodnenie bolo osvedčenie vydané Personálnou správou MO. V prípade neuznania dôvodov na rehabilitáciu sa mohli osoby odvolať na súde do dvoch rokov od účinnosti pripravovaného zákona. Základný rámec rehabilitácií vytvárali *Zásady postupu politické, služební a pracovní rehabilitace a činnosti rehabilitačních komisí v ČSLA*, nadobúdajúce platnosť 1. marca 1990.⁷

Právny rámec rehabilitácií stanovoval *Zákon o soudní rehabilitaci* č. 119/1990 Zb., ktorý mal slúžiť na nápravu deformácií v oblasti trestnej spravodlivosti. S účinnosťou od 1. júla 1990 automaticky rušil všetky právoplatné rozsudky vyhlásené v období od 25. februára 1948 do 1. januára 1990, v ktorých boli politicky zneužitá ustanovenia trestného zákona.⁸ Konštatoval tiež, že umožňuje aj nápravu krívd a nezákonnosti, ktoré boli spôsobené

rehabilitácií v podmienkach čs. armády po roku 1968 pozri: Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (VÚA – VHA), f. Sekretariát ministra 1968, šk.8, inv. č. 10, sign. 1-12/2, *Rozbor o průběhu a stavu rehabilitací tzv. politických procesů z let 1949 až 1954*; AP MO ČR Praha, Kádrová správa MNO 1970, arch.j. 497, *Zasedání Rehabilitační komise MNO*.

⁶ Agentúra personalistiky (AP) MO ČR Praha, f. Rozkazy ministra národní obrany 1990.

⁷ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa 1989, nezaraďené.

⁸ Systém exemplárných perzekúcií bol za komunistickej totality sprievodným javom politickej konsolidácie čs. armádneho organizmu a „v prípade potreby“ uňho obnovoval status poslušného vykonávateľa straníckej politiky. V uvedenom období prebehli 2 veľké vlny prepúšťania vojakov z povolania a občianskych pracovníkov zo služobného, resp. pracovného pomeru. Prvá vlna (realizovaná s cieľom sformovania stranicky oddaného veliteľského zboru ČSLA) prebehla po februári 1948 a trvala prakticky po celé 50. roky. Za nepriateľa vlasti bol označený každý, kto napr. odoprel podpísať prihlášku do komunistickej strany, kto sa odvážil kritizovať jej politiku, kto sa pokúsil opustiť republiku či kto si písal s príbuznými v tzv. kapitalistickom zahraničí. Komunistické súdnictvo sa neváhalo uchýľovať k vykonštruovaniu procesov ani k vynášaniu drakonických hrdelných trestov či dlhoročných trestov odňatia slobody. Medzi postihnutými bolo mnoho príslušníkov protifašistického odboja bojujúcich tak na fronte západnom a východnom, ako i domácom. Druhá vlna očisty (realizovaná s cieľom obnovenia lojality čs. veliteľského zboru) prebehla po roku 1968 v období tzv. normalizácie a doznievala v priebehu prvej polovice 70. rokov. Zasiahla všetkých, ktorí nesúhlasili s okupáciou Československa vojskami Varšavskej zmluvy a ktorí svoje stanovisko k tomuto násilnému aktu nezmenili, i keď boli vyzvaní. Mnoho aktívnych dôstojníkov, príporčíkov a občianskych pracovníkov

v predmetnom období bez ohľadu na to, či bol právoplatný rozsudok vyhlásený. Novelizovaný bol Zákonom č. 47/1991 Zb., nadobúdajúcim účinnosť 1. marca 1991.⁹ Obe platili aj v podmienkach armády, pričom rehabilitovaným osobám priznávali právo bezplatného zverejnenia rušiaceho rozhodnutia i určitého hmotného odškodnenia, a to hlavne vo forme finančnej náhrady, či už za stratu na zárobku, väzenie a stratu slobody, za škody na (fyzickom a psychickom) zdraví, za vynaložené súdne náklady či peňažitý trest. Nárok na odškodnenie navyše prechádzal na dedičov. Podmienky uplatňovania týchto nárokov spresňoval **Zákon o mimosúdnych rehabilitáciach** č. 87/1991 Zb. (vstupujúcim v platnosť 1. apríla 1991), predmetom ktorého bolo okrem majetkových reštitúcií zmiernenie niektorých škôd v oblasti trestno-právnych, správno-právnych, pracovno-právnych a sociálno-právnych vzťahov, ktoré boli čs. občanom v inkriminovanom období spôsobené vinou politickej perzekúcie, alebo postupom porušujúcim všeobecne uznávané ľudské práva. V čs. armáde bol realizovaný na základe Rozkazu MO č. 13 z 14. mája 1991 a následnej Smernice ministra.¹⁰ Znenia

vojenskej správy bolo prepustených a degradovaných (bez nároku na odškodné). Väčšina z nich mala problémy s nájdením zamestnania, adekvátneho ich vzdelaniu, a vtedajšia realita ich donútila prijať prácu pomocných robotníkov, skladníkov, údržbárov, pisárov. Postihnutie sa pritom neraz vzťahovalo aj na ich rodinných príslušníkov, t. j. manželky (ktoré boli v tom lepšom prípade preradované do nižších funkcií) a detí (ktorým nebol povolený zápis na stredné a vysoké školy). V oboch čístkách bolo medzi postihnutými veľa vysokoškolsky vzdelaných odborníkov, absolventov VVŠ, inžinierov, technikov, vedcov, právnikov, lekárov a pedagógov, zastávajúcich v armáde exponované funkcie. DROP-PA, A. – SUJA-ŽIAK, J. *Stručný biografický slovník (A – Ž). Mimosúdne rehabilitovaní vojaci z povolania a občianski zamestnanci vojenskej správy prepustení z čs. armády v rokoch 1948 – 1989 na Slovensku*. Bratislava 1994, s. 7-10. ISBN 80-967113-6-9. Na pohnutosti a tragickosti problematiky nič nemení ani fakt, že očista ČSLA z prelomu 60. a 70. rokov nemala taký vyhranený rámec ako z prelomu 40. a 50. rokov, keď sa paranoidné obavy predstaviteľov KSČ z ohrozenia mocenského monopolu odrzkadlili na nevyberavom stupni i forme jej realizácie.

⁹ Podľa súhrnnej správy čs. generálnej prokuratúry z 28. januára 1991 bolo v rokoch 1948 – 1989 odsúdených dovedna 220 000 osôb (pričom sa nevyučovalo, že tento počet bol vyšší o cca 30-tisíc, nakoľko do roku 1968 štatistika neposkytovala údaje o odsúdených osobách, len o počte trestných činov). Z nich bolo 166-tisíc odsúdených v Českej a 54-tisíc v Slovenskej republike. Najpočetnejšiu skupinu rehabilitovaných (t. j. cca 50 %) tvorili osoby súdne potrestané za opustenie republiky, nasledovali odsúdenci trestaní za „prípravy a úklady“ proti republike a ohrozenie jednotného hospodárskeho plánu. Archiv Poslanecké sněmovny (APS) Praha, f. Spisy orgánů Federálního shromáždění, karton 37, č. spisu 38, *Vyhodnocení průběhu soudních rehabilitací podle zák. č. 119/1990 Sb. za období druhého pololetí 1990*.

¹⁰ AP MO ČR Praha, f. Rozkazy ministra obrany 1991. Minister obrany Luboš Dobrovský v ňom ukladal šéfovi Personálnej správy MO Františkovi Greinerovi zabezpečiť pre rehabilitovaných vojakov a občianskych zamestnancov osvedčenia o tom, že sa ich služobný resp. pracovný pomer skončil z dôvodu politickej perzekúcie (vrátane ich kategorizácie). Súčasne nariadil náčelníkovi GŠ genpor. Karlovi Pězlovi zabezpečiť v súčinnosti s Českou a Slovenskou správou sociálneho zabezpečenia vydanie potvrdenia pre príslušníkov bývalých PTP o trvaní služby a dobe výkonu a kategorizácii práce v nich. Náместníkovi ministra pre ekonomické riadenie Ivanovi Balážovi ukladal zabezpečiť sociálne zabezpečenie a odškodnenie rehabilitovaných vojakov z povolania a občianskych pracovníkov do 31. decembra 1991. Smernice upravovali od 15. mája 1991 postup orgánov vojenskej správy pri ich finančnom odškodňovaní. APS Praha, f. Spisy orgánů Federálního shromáždění, karton 37, č. spisu 38, *Směrnice pro realizaci zákona č. 87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích v resortu FMO*. Konkrétne opatrenia v dôchodkovom zabezpečení vojakov z povolania (resp. ich pozostalých) a v ich zabezpečení peňažitými dávkami riešili Smernice náčelníka Ekonomickej správy MO. AP MO

uvedeného zákona menil a dopĺňal Zákon č. 267 z 29. apríla 1992. Všetky zmienené normatívne právne akty sa mali nielen vyrovnat' s komunistickým zneužívaním trestného práva na politické represie, ale aj zakotviť pohľad čs. verejnosti na minulé zločiny.

Objektivitu pri riešení jednotlivých problémov a potrebnú odbornú úroveň mala zabezpečovať Centrálna rehabilitačná komisia, zriadená ako iniciatívny a poradný orgán ministra národnej obrany 29. decembra 1989.¹¹ Komisia mala riešiť len prípady, kde „*odstránění*

ČR Praha, f. Personálna správa 1991, nezaraďené, *Pokyny náčelníka Ekonomické správy FMO k realizaci zákona č. 87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích orgány sociálního zabezpečení vojenské správy*. V tejto súvislosti sa pre účely nároku na starobný, invalidný, prípadne čiastočne invalidný dôchodok rehabilitovaných vojakov zhodnocovala celá doba od skončenia služobného pomeru do vzniku nároku na niektorý z uvedených dôchodkov (najneskôr však do 31. marca 1991) ako služba v tej kategórii, v ktorej naposledy vykonávali službu. Pokiaľ však boli z dôvodu politickej perzekúcie či v dôsledku postupu porušujúceho všeobecne uznávané ľudské práva a slobody ešte pred prepustením zo služobného pomeru preradení z funkcie I. kategórie do funkcie II. kategórie, hodnotila sa im v I. kategórii funkcií celá doba od takéhoto preradenia. Analogicky sa malo postupovať aj v prípadoch, keď rehabilitovaný vojak z povolania pred prepustením, resp. preradením vykonával službu, ktorá sa hodnotila zvýhodnene (napr. aj dvojnásobne), a to až do vzniku nároku na niektorý z uvedených dôchodkov. Pre výpočet dôchodku sa používal reálne dosiahnutý priemerný mesačný príjem vypočítavaný z hrubých príjmov v poslednom kalendárnom roku pred skončením služobného pomeru, zvýšený spôsobom stanoveným vládou (t. j. zvýšený o mzdový nárast v národnom hospodárstve za uvedenú dobu). Rekonštruovaný dôchodok sa mal vypočítavať podľa predpisov, za ktorých bol priznaný – nie najnovších predpisov. Príjmy dosiahnuté v období pred 1. 6. 1953 sa tak prepočítavali v pomere 1:5. Prepočet sa realizoval len vtedy, ak to bolo pre oprávneného výhodnejšie. V prípade, ak rehabilitovaný vojak už nejaký druh dôchodku poberal, ale od iného platcu a rekonštrukciou dôchodku mu vznikol nárok na dôchodok zo sociálneho zabezpečenia, tak mu bol od dáta odovzdania dokladov naďalej vyplácaný, a dôchodok zo sociálneho zabezpečenia sa mu mal doplatiť. Dôchodky sa automaticky prepočítavali aj pri vyplácaní vdovského, resp. sirotského. V súvislosti s peňažitými dávkami vznikol vojakom, ktorým skončil služobný pomer z uvedených dôvodov v období od 30. 6. 1969 do 31. 12. 1989 nárok na odchodné, ako keby boli zo služobného pomeru prepustení z reorganizačných dôvodov, a to podľa predpisu platného v dobe skončenia služobného pomeru. Vojakom, ktorým po skončení služobného pomeru nebol priznaný príspevok za službu len preto, že nespĺňali podmienku kvalifikovaného dôvodu prepustenia, pričom ostatné podmienky boli splnené, bol od apríla 1991 dodatočne vyplatený príspevok za službu, a to podľa predpisov platných v čase skončenia služobného pomeru (podobne aj tým, ktorí nedosiahli vek 60 rokov, nepoberali dôchodok a príspevok im nebol priznaný, aj keď ináč nárok naň nespĺňali). Pre výmeru odchodného sa zhodnocovala skutočná vykonaná doba služby a služobný príjem, ktorý im náležal v poslednom mesiaci trvania služobného pomeru. Rozdiel čiastky v odchodnom, na ktorú by mali rehabilitovaní nárok pri prepustení a čiastky, ktorá im bola skutočne vyplatená, mali doplatiť KVS. V prípade, ak rehabilitovaný vojak už zomrel, táto čiastka mala byť vyplácaná jeho pozostalým. Doplatok odchodného sa mal realizovať prednostne ešte pred vyplácaním dôchodkových záležitostí. Smernice prinášali prehľad priemerných mesačných príjmov vojakov z povolania v rokoch 1947 – 1964 podľa poslednej hodnoty dosiahnutej v činnnej službe a obdobia, kedy boli zo služobného pomeru prepustení i prehľad konkrétnych podmienok nároku na odchodné s výmerou odchodného v násobku služobného príjmu vojakov z povolania, prepustených zo služobného pomeru v rokoch 1969 – 1989, zohľadňujúc počet odslúžených rokov.

¹¹ CRK bola kolegiálnym orgánom ministra, ktorý ustanovoval a odvolával predsedu, tajomníka i jednotlivých členov. Členstvo bolo nezastupiteľné. Prvým predsedom sa stal zástupca náčelníka Kádrovej (resp. od apríla 1990 Personálne) správy MO plk. Ladislav Dostál, ktorého v máji 1990 vystriedal genmjr. v z. Jaroslav Frýbert. Ako sekretár – tajomník pôsobil náčelník skupiny náborov Odd. personálnej práce (od marca 1990 náčelník Organizačného odd. Kádrovej správy MNO a od

nebo zmírnění morální a materiální újmy“ bolo výlučne v právomoci MNO. Plnila rolu koordinačného, metodického a odborného vedenia, resp. kontroly miestnych rehabilitačných komisií paralelne vytvorených na veliteľstvách KVS v Prahe, Českých Budějoviciach, Ústí nad Labem, Plzni, Hradci Králové, Brne, Ostrave, Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach, MeVS Praha a Bratislava, resp. OVS Tábor, Písek, Příbram, Brno a Trenčín.¹² Jej

decembra 1991 poverený náčelník Odd. personálnej rehabilitácie Úradu personálnych informácií a štatistiky Personálnej správy MO), plk. Jiří Vojkůvka. Za členov boli priebežne menovaní príslušníci vybraných správ, veliteľstiev a oddelení GŠ a MNO. Nechýbali medzi nimi zástupcovia finančnej správy (pplk., resp. plk. JUDr. Rudolf Martančík a pplk. Dušan Ferenčák), zdravotníckej správy (plk. MUDr. Jaroslav Lipár, plk. MUDr. Josef Jelínek), organizačnej a mobilizačnej správy GŠ (plk. Jaroslav Košťíř), hlavnej stavebnej a ubytovacej správy (plk. Michal Uram), právneho odd. (npor., resp. kpt. JUDr. Jiří Kladivko), Inšpekcie ministra (plk. Pavel Cupan), veliteľstva letectva (plk. Rudolf Novotný, plk. Jiří Šimek, plk. Bohumír Brčka) a Vojenského historického ústavu, resp. od marca 1990 Historického ústavu čs. armády (plk. Jiří Krupička). Členom komisie sa stal aj občiansky zamestnanec MO (JUDr. Josef Lát). Z civilných členov komisie boli menovaní zástupcovia ZVO. V úvodnej fáze sa nimi stali plk.v.v. MUDr. Vlastimil Urban, plk.v.v. JUDr. Antonín Vachta, plk.v.v. Josef Šiler, pplk.v.v., neskôr aktivovaný plk. Josef Smola a plk.v.v. Tibor Hochsteiger. V priebehu realizácie rehabilitácií sa zloženie komisie niekoľkokrát zmenilo s cieľom doplniť komisiu odborníkmi na jednotlivé druhy odboja i jednotlivé etapy vývoja ČSLA (v snahe zabezpečiť čo najväčšiu možnú mieru objektivity pri riešení jednotlivých problémov, ktoré v danom okruhu vyvstávali). Komisia bola postupne doplnená príslušníkmi západného odboja vyhodnených z armády na prelome 40. a 50. rokov (z letcov to boli napr. Stanislav Hlučka, Alois Šiška, Břetislav Čepelík, Ladislav Snídal, Alois Konopický, Pavel Kocfelda, z „pozemákov“ napr. plk.v.v. Tomáš Sedláček). V lete 1990 bolo kompletne obmenené aj zastúpenie ZVO v CRK, keď za jej nových členov boli ustanovení plukovníci v. v. Bohumír Komínek, František Bobek a Ján Bogdan, resp. občianska pracovníčka MO, Marie Pálková. V komisii krátkodobo pôsobili mnohí ďalší reaktivovaní dôstojníci, ako napr. Josef Macháček a Jiří Plos. Nástup gen. Frýberta na čelo CRK a Františka Greinera do čela Personálnej správy MO v januári 1991 (miesto genmjr. Leopolda Rouleho) prispel k zefektívneniu rehabilitácií.

¹² Do 31. marca 1990 boli pri KVS vytvorené 9-členné a pri okresných, mestských a obvodných vojenských správach 7-členné rehabilitačné komisie, menované veliteľom príslušného vojenského okruhu (t.j. Západného a Východného). Každú komisiu tvorili aj 3 príslušníci ZVO (pričom od prelomu júna – júla 1991 len 1). Ich predsedami boli spravidla zástupcovia náčelníka jednotlivých veliteľstiev. Miestne komisie podliehali krajským a náčelníci komisií na každej úrovni plne zodpovedali za činnosť podriadených. Všetci členovia z radov slúžiacich vojakov vykonávali prácu v komisii bez uvoľnenia zo svojich služobných funkcií. Členovia z radov ZVO boli na túto prácu prijatí ako občianski zamestnanci na dobu určitú. Na prácu v komisii (nepresahujúcu 8 týždňov) mohli byť ministrom obrany (podľa nariadenia vlády) povolani aj vojenski dôchodcovia, a to či už v súlade s ustanoveniami branného zákona č. 121/1978 Zb. alebo ako občianski pracovníci vojenskej správy so zodpovedajúcim platovým zaradením a za podmienok platnej právnej úpravy. Všetky komisie boli v priebehu rehabilitácií očistené od všetkých, ku ktorým nebola zo strany poškodených dôvera. V čase najväčšieho zaťaženia sa na nich podieľalo 109 dôstojníkov v činnnej službe, 10 dôstojníkov v zálohe, 4 reaktivovaní dôstojníci, 4 občianski zamestnanci a 42 príslušníkov ZVO. 16. januára 1991 bola činnosť rehabilitačných komisií VVO ukončená a počnúc 1. aprílom 1991 tu bola zriadená jediná komisia podriadená veliteľovi okruhu. Na komisiách regionálneho charakteru ležala prakticky najväčšia ťarcha práce. Okrem preberania a triedenia dotazníkov zaslaných s CRK museli vyhľadávať osobné spisy na príslušných OVS, alebo priamo v Archíve vojenskej evidencie osôb v Trnave, Archíve ČSLA Olomouci či Personálnej správe MO. Pred predložením navrhovaného opatrenia boli porovnávané údaje v dotazníku s dostupnými materiálmi, vlastné rehabilitácie (a ich rozsah) sa prerokovávali za osobnej účasti žiadateľov. Pred verejným rokovaním komisia najprv posúdila rozsah možnej rehabi-

úlohou bolo okrem iného zostaviť zoznamy osôb podliehajúcich rehabilitácii a stanoviť rozsah ich postihnutia.¹³ Zabezpečovala vedenie centrálnej evidencie, vystavovanie potvrdení o podaní dotazníkov, overovanie základných údajov (dáta a dôvody prepustenia), i zasielanie skontrolovaných dotazníkov na vlastné prerokovanie komisiám na príslušných stupňoch. Zložitejšie a sporné prípady, ako aj prípady starších ročníkov, prejednávala priamo. Odsúhlasovala návrhy prerokované regionálnymi komisiami a zabezpečovala ich realizáciu vo forme návrhov rozkazov ministra (vo veciach povyšovania a menovania do vyšších hodností, vracania hodností, prepožičiavania a vracania vyznamenaní, povoľovania nosenia rovnošaty) predkladaných cestou náčelníkov Kádrovej a Finančnej správy MNO, resp. funkcionárov nimi poverenými.¹⁴ Bola uznášaniaschopnou pri 2/3 účasti členov, pričom na schválenie jednotlivých návrhov stačili hlasy 2/3 prítomných členov. Pri ich neschválení nasledoval rovnaký postup pri prijímaní čiastočných návrhov, prerokovávaných najprv v tzv. rozporovom procese mimo zasadania komisie a až potom v rámci nej (kam mohli byť prizvaní členovia ZVO či rôzni odborníci). K nemu však už musel predseda komisie dožiadať aj stanoviská náčelníkov príslušných správ a oddelení MNO, ktorých sa príslušné návrhy týkali.¹⁵

CRK mala právo žiadať od služobných orgánov podklady a údaje k prejednávanej prípadom, resp. nahliadať do spisov a iných písomností vzťahujúcim sa k nim. Jednotliví členovia (podľa príslušnosti ku konkrétnemu odbornému orgánu) dokladali k podkladom potrebné údaje z kádrovej, osobnej, finančnej a inej dokumentácie viažucich sa k prípadu či prejednávanej otázke a všeobecne záväzné právne predpisy a normy vzťahujúce sa k tomu. Okrem pracovísk Personálnej správy, spolupracovala s ostatnými zložkami MO (Finančnou správou, Zdravotníckou správou, Správou právnej služby, Správou vojenského školstva, veliteľstvom letectva a protivzdušnej obrany, Hlavnou správou pozemného vojska, Organi-

litácie podľa rámcového odporúčania CRK, a pokiaľ oprávnený nemal výhrady k zloženiu komisie, bol s týmto rozsahom rehabilitácie oboznámený. Súhlas s navrhovanými opatreniami oprávnený potvrdzoval svojím podpisom. V prípade nesúhlasu boli uvádzané dôvody odmietnutia a spis sa vrátil CRK s označením „sporný“. Každý oprávnený žiadateľ sa mohol nechať zastupovať vo veci zmocnencom, prípadne advokátom na základe plnej moci a na vlastné náklady. O rokovaní sa robil zápis. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa MO 1991, sign. 31498, *Informační zpráva pro ministra obrany ČSFR o průběhu rehabilitací a reaktivací*.

¹³ AP MO ČR Praha, Personálna správa MO ČR 1993, nezaraďené, *Základní dokumenty k realizaci mimosoudních rehabilitací s bývalými vojáky z povolání, posluchači vojenských škol a občianskými pracovníky vojenské správy* (ide o menné zoznamy rehabilitovaných bývalých vojakov z povolania, poslucháčov vojenských škôl, občianskych zamestnancov ako aj osôb, ktorým bola rehabilitácia zamietnutá, zoradené abecedne podľa krajov; okrem toho ide aj o menné zoznamy reaktivovaných osôb, účastníkov odboja a osôb rehabilitovaných pred rokom 1970, ako aj ostatných žiadateľov o rehabilitáciu, ktorých žiadosti boli posunuté na vybavenie orgánom Ministerstva vnútra).

¹⁴ CRK pripravila konečný návrh, ktorý bol postúpený na schválenie priamo ministrovi obrany, až po obdržaní návrhu na rozsah rehabilitácie od KVS (MeVS). Po schválení bol pripravený rehabilitačný dekrét ako verejná listina. Dekrét rehabilitovaným generálom a dôstojníkom, prepusteným z funkcií, pre ktoré bola tabuľkami počtov plánovaná hodnosť generála, ako aj členom CRK a výkonného výboru ZVO, podpisoval minister obrany. Ostatným rehabilitovaným (prípadne ich pozostalým) podpísali dekréty príslušní funkcionári poverení ministrom.

¹⁵ AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1989, nezaraďené, *Statut Centrální rehabilitační komise FMNO a Jednací řád Centrální rehabilitační komise FMNO a rehabilitačních komisí kraj- ských vojenských správ*.

začnou a mobilizačnou správou GŠ a Vojenským historickým ústavom), partnerskou CRK Ministerstva vnútra, súdnymi orgánmi, ZVO a Konfederáciou politických väzňov. Na zabezpečenie jej činnosti bola zriadená Rehabilitačná skupina.¹⁶ Ako najvyšší odvolací orgán MO bolo 4. júna 1990 zriadené Odvolacie a rehabilitačné odd. podriadené námestníkovi ministra.¹⁷ Podkladom pre rokovanie komisie mala byť žiadosť o realizáciu rehabilitácie (uplatnenou formou dotazníkov), ktorú podával účastník, jeho zástupca, prípadne iný ústredný orgán. Vo všetkých oznamovacích prostriedkoch bola zverejnená kontaktná adresa, na ktorú sa mohli všetci záujemcovia obracať.¹⁸ Pri podaní dotazníku bolo žiadateľovi vydané **Potvrdenie** s registračným číslom, dátumom narodenia a bydliskom, ktoré ho oprávňovalo na poskytnutie vojenskej lekárskej starostlivosti vo vojenských nemocniciach na teritóriu celej republiky. K tomu zdravotnícka správa MNO spracovala príslušné smernice.¹⁹

Rehabilitačné komisie začali činnosť 1. apríla 1990, pričom rehabilitácia prebehla v štyroch etapách. V prvej boli spracovávané rehabilitačné dotazníky a evidencia, resp. stanovene poradie rehabilitácie, čo bolo vo výlučnej právomoci ZVO úzko spolupracujúceho s CRK i odbornými zložkami MO. To registrovalo a evidovalo samotné dotazníky, typologicky rozdelené do niekoľkých skupín.²⁰ V druhej etape sa posudzovali jednotlivé prípady CRK a rámcovo stanovil rozsah nápravných opatrení, pričom z účasti na rokovaní bol vylúčený každý „u něhož s ohledem na jeho vztah k projednávané osobě lze mít pochybnosti o jeho nepředpojatosti“. Nápravné opatrenia sa realizovali podľa **Směrníc o nápravě a náhradě škod, způsobených rozhodnutím federálního MNO generálům, důstojníkům,**

¹⁶ Rehabilitačnú skupinu v rámci Personálnej správy MO neskôr nahradilo Rehabilitačné odd. Úradu personálnych informácií a štatistiky.

¹⁷ Odd. bolo zložené z členov ZVO a jeho náčelníkom bol až do decembra 1992 reaktivovaný plk. (od októbra 1990 genmjr.) Josef Němec.

¹⁸ Uvedená adresa: plk. Jiří Vojkůvka, FMNO-38 Praha.

¹⁹ Tie boli vydané ako záväzné metodické opatrenie náčelníka Zdravotníckej služby č. 6/1990. Žiadatelia o komplexné lekárske vyšetrenie sa mali hlásiť na ambulanciách pre choroby vnútorné v miestnostiach označených nápisom „Ambulancia pre vojenských dôchodcov“ s príslušným potvrdením vydaným ZVO. Vojenským nemocniciam boli zaslané zoznamy rehabilitovaných osôb žijúcich v spádovej oblasti nemocnice, potvrdené CRK. Náklady na dopravu do nemocničných zariadení rehabilitovaných osôb hradilo (v súlade so zvláštnou smernicou) MNO, pričom dopravu chorých s obmedzenou pohyblivosťou zaisťoval Ústav národného zdravia. „Potvrdenie“ stratilo platnosť po ukončení rehabilitačného procesu. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1990, nezaradené, **Směrnice upřesňující postup příslušníků zdravotnické služby ČSLA při provádění léčebně preventivní, posudkové a lázeňské péče služebně a pracovní rehabilitovaných příslušníků ČSLA.**

²⁰ Dotazníky boli klasifikované do 9 skupín: A) poškodení z obdobia februára 1948 až augusta 1968, B) poškodení z obdobia augusta 1968 až novembra 1989, C) príslušníci Civilnej obrany prepustení z armády, K) príslušníci vojenskej kontrarozvedky prepustení z armády, L) lietajúci personál, O) občianski pracovníci všetkých kategórií, P) príslušníci Pohraničnej stráže prepustení z armády, S) poškodení, ktorí dotazník síce zaslali, avšak podmienky na rehabilitáciu boli podľa príslušných smerníc sporné, V) vdovy po zomretých, ktorí boli poškodení v období 1948 – 1989. Každá skupina mala navyše pri označení aj číselný znak stanovujúci poradie: 1) žiadatelia odsúdení a väznení, ktorí boli súdne rehabilitovaní, resp. účastníci odboja a výkonní letci a všetci tí, ktorým bola odňatá vojenská hodnosť, či vyslovená strata hodnosti, 2) žiadatelia obvodného ročníka staršieho než r. 1920, resp. tí, ktorí sú vo vážnom zdravotnom stave, 3) všetci ostatní žiadatelia. AP MO ČR Praha, f. Kádrová správa MNO 1989, nezaradené, **Metodický postup při provádění rehabilitací.**

praporčíkum a občanským pracovníkum vojenské správy a pracovníkum státních podniků v působnosti FMNO. O konkrétnych nárokoch osôb usilujúcich sa o rehabilitáciu hlasovalo, pričom závery boli postúpené na realizáciu (podľa ich trvalého bydliska) príslušným vojenským správam. Vlastný rehabilitačný proces prebiehajúci na KVS a MeVS bol cieľom tretej etapy, pričom pri posudzovaní sporných vecí si tie od CRK vyžadovali odborné stanovisko. Odvolací proces prebiehal v rámci štvrtej etapy. Vzhľadom na množstvo rehabilitovaných vojakov, kapacitné možnosti orgánov sociálneho zabezpečenia vojenskej správy, ako aj mimoriadne zložitú vedúcu samotnej agendy (dožadovanie dokumentácie z archívov a iných výplacov dôchodkov či výpočty dôchodkov podľa historických noriem), sa celý proces riešil postupne s uprednostnením vekovo starších vojakov z povolania, osobitne veteránov. Jeho ukončenie sa plánovalo najneskôr do 30. júna 1991.²¹

V rámci MO požiadalo o rehabilitáciu 11 911 osôb.²² Vzhľadom na relevantnosť jednotlivých prípadov nakoniec CRK posudzovala žiadosti 11 714 žiadateľov.²³ Z nich bolo 10 873 (92,8 %) niekdajších vojakov z povolania, 182 (1,6 %) bývalých poslucháčov vojenských škôl, 428 (3,7 %) niekdajších občianskych pracovníkov vojenskej správy, resp. štátnych podnikov v pôsobnosti MNO a 231 (2,0 %) ostatných. Rehabilitovaných bolo 9 152 osôb (78,1 %), z toho 8 664 bývalých vojakov z povolania, 109 poslucháčov vojenských škôl a akadémií a 379 občianskych pracovníkov.²⁴ Kompenzácie v rámci rehabilitácií zahŕňali nápravy morálneho, spoločenského a pracovného charakteru, opatrenia v oblasti zdravotnej starostlivosti a náhrady hmotných škôd.²⁵

²¹ APS Praha, f. Spisy orgánů Federálního shromáždění, karton 37, č. spisu 38. CRK informovala ministra obrany o postupe rehabilitácie priebežne (a to k 30. 6. , 30. 9. , 31. 12. 1990 a 30. 3. 1991), pričom súhrnná správa mala byť predložená do jedného mesiaca od jej ukončenia.

²² AP MO ČR Praha, f. Personální správa 1992, nezaradené, **Rozbor základních charakteristik účastníků rehabilitačního řízení, bývalých vojáků z povolání, poslucháčů vojenských škôl a občanských pracovníků vojenské správy, kteří byli z Československé armády protiprávně propuštěni v letech 1948 – 1989.** Paralelne bol spracovaný aj špeciálny Rozbor účastníkov rehabilitačného procesu z teritória SR.

²³ Oneskorene podalo žiadosti 302 osôb, takže ich súhrnné číslo bolo 12 016. Z celkového počtu žiadateľov bolo 57 osôb (0,5 %) takých, ktorí z čs. armády prepustení neboli a v čase podania žiadosti naďalej zostávali v služobnom, resp. pracovnom pomere, avšak podľa vyjadrení boli politicky postihovaní. Ich žiadosti boli postúpené na riešenie služobným orgánom. Prípady 140 osôb z radov bývalých príslušníkov Pohraničnej stráže a Civilnej obrany (1,2 %) boli presunuté do kompetencie CRK Ministerstva vnútra, ktoré ich prepustenia pôvodne realizovalo.

²⁴ Podľa iného zdroja bolo rehabilitovaných 9 138 zo súhrnného počtu 11 710 osôb, z nich bolo 8 650 generálov a dôstojníkov. AP MO ČR Praha, f. Personální správa 1991, sign. 3447, **Informace náčelníka personální správy FMO o splnění úkolů ve výcvikovém roce 1991 – 1992.** Podľa údajov genmjr. v. v. Antonína Raška (v rokoch 1990 – 1992 civilného námestníka ministra obrany pre veci sociálne a humanitárne) malo byť rehabilitovaných 9 138 žiadateľov a do vyšších hodností menovaných, resp. povýšených 7 451 generálov, dôstojníkov a praporčíkov. RAŠEK, A. Transformace personální struktury armády. In *Veřejná a sociální politika*, 1996, č. 3, s. 39-40.

²⁵ Okrem iného boli ministrom obrany opätovne menovaní do vojenskej hodnosti všetci vojaci z povolania, ktorým súd uložil trest straty vojenskej hodnosti (avšak len za predpokladu, že bol trest amnestovaný alebo zahľadený). V prípadoch „hodných zvláštniho zreteľa“ minister povýšil vojakov v zálohe a vo výslužbe do vyššej dôstojníckej hodnosti a prezidentovi predložil prostredníctvom vlády návrhy na menovanie do generálskej hodnosti (resp. vrátenie, či povýšenie v nej). Všetkým boli vrátené tie rády a vyznamenania, ktoré im boli v rokoch 1948 – 1989 odobrané na základe rozhodnutia MNO. Vrátenie zahraničných rádov a vyznamenaní účastníkom odboja, ktorí ich sami či prostredníctvom zastupiteľských úradov v zahraničí odovzdali, bolo podmienené ich osobným rozhodnutím, či

Z bývalých **vojakov z povolania** usilujúcich o rehabilitáciu, bolo rehabilitovaných 8 664 osôb (79,7 % celej skupiny).²⁶ 2 069 (23,9 %) z nich boli účastníkmi odboja. Z hľadiska hodnotnej štruktúry ich bolo 46 (0,5 %) prepustených v generálskych hodnostiach, 5 345 (61,7 %) v hodnosti vyšších dôstojníkov, 2 455 (28,3 %) v hodnosti nižších dôstojníkov a 818 (9,4 %) v hodnostiach rotmajstrov, poddôstojníkov a praporčíkov. Z hľadiska obdobia rokov, počas ktorých sa prepúšťanie realizovalo, bolo do roku 1950 nútených odísť 1 445 (16,7 %), osôb, v rokoch 1951 – 1967 to bolo 1 210 (14 %), v rokoch 1968 – 1974 až 4 882 (56,3 %) a napokon v rokoch 1975 – 1989 1 127 (13 %) osôb. Medzi príčinami prepustenia dominovala nespôsobilosť na službu v ČSLA z politických dôvodov (dovedna 5 319, 61,4 %). Z nich 697 (8 %) mali súdom, či správnym konaním odňatú vojenskú hodnosť, 674 (7,8

o ne požiadajú. Účastníkom odboja podľa *Zákona o príslušníkoch čs. armády v zahraničí a o niektorých jiných účastníkoch národného boje za osvozenie* (č. 255/1946) z 19. decembra 1946 a účastníkom pražského povstania, ktorým nebola v posledných 20. rokoch udelená pamätná medaila za odboj, odporučila CRK návrh na udelenie pamätnej medaily za odboj. Rehabilitovaným vojakom, u ktorých činila doba činnnej služby spolu s dobou, keď boli zaradení v zálohe najmenej 25 rokov (pričom spĺňali podmienky priznania nároku na starobný dôchodok) bolo Rozkazom MO č. 64 z 20. novembra 1990 povolené nosiť vojenskú rovnošatu pri slávnostných príležitostiach. Súčasne boli vydané Smernice ministra pre jednorazový výdaj výstrojných súčiastok, v súlade s ktorými sa vojakom poškodeným do 31. 12. 1965 vojenské rovnošaty vydávali zdarma a tým, ktorí armádu opustili po 1. 1. 1966 za polovičnú úhradu. Ich odpredaj, prípadne úpravu, mala na požiadanie oprávnených zabezpečiť príslušná vojenská správa. AP MO ČR Praha, *Jednorázový výdej výstrojných součástek rehabilitovaným vojákům v záloze (ve výslužbě), kterým bylo povoleno nosit vojenský stejnokroj*. Najviac poškodení žiadatelia, najstarší dôchodcovia a chorí obdržali prostredníctvom KVS jednorazové finančné podpory. Všetkým rehabilitovaným, ktorí vykonávali činnú službu (či boli v pracovnom pomere) viac než 10 rokov, bola udelená medaila Za zásluhy o ČSLA I. stupňa, ostatným II. stupňa. Všetci, ktorí ešte nespĺňali nárok na starobný dôchodok, mohli v mieste trvalého bydliska (prostredníctvom príslušnej OVS) požiadať o znovuprijatie, ktoré sa malo riešiť na základe zodpovedajúceho zdravotného stavu, vzdelania a veku a v súlade s potrebami armády. V prípade osôb, u ktorých boli súvislosti s ukončením služobného (resp. pracovného) pomeru poškodení aj priami rodinní príslušníci (napr. nútené presťahovanie, zmena či ukončenie pracovno-právneho vzťahu, neprijatie k štúdiu), sa ich požiadavky riešili individuálne po predložení relevantných materiálov. V oblasti zdravotnej starostlivosti Zdravotnícka správa MO zabezpečila lekársku prehliadku všetkým vojakom, so zaradením chronicky chorých (ktorí o to požiadali) do trvalej dispenzarizácie s vystavením návrhov na kúpeľné liečenia v zariadeniach štátneho podniku Vojenských kúpeľných a rekreačných zariadení. Okrem toho vypracovala zásady na prideľovanie poukazov na kúpeľnú starostlivosť pre rehabilitované osoby. V prípade žiadateľov o reaktiváciu sa prijímali aj žiadatelia so zdravotnou klasifikáciou C, avšak s podmienkou, že nebude zaradený do veliteľskej funkcie v útvaroch a zväzkoch stálej bojovej pohotovosti. Odvolania voči záverom nemocničných vojenských lekárskeho komisii o neschopnosti na výkon činnnej služby mala s konečnou platnosťou riešiť dočasná komisia, zriadená pri Ústrednej vojenskej lekárskej komisii Zdravotníckej správy MO (za účasti odborníkov ÚVN a lekárov ZVO). AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1991, nezaradené, *Zpráva o současném stavu rehabilitací vojáků z povolání a občanských pracovníků vojenské správy, kteří museli z ČSA odejít z politických důvodů v letech 1948 – 1989*.

²⁶ Z nich bolo 86,2 % rehabilitovaných na teritóriu Českej a 13,1 % na území Slovenskej republiky. Z dôstojníkov a praporčíkov žijúcich v zahraničí bolo rehabilitovaných 0,7 % (66). Najviac rehabilitovaných bývalých dôstojníkov a praporčíkov bolo rehabilitovaných z Prahy – mesto (19,7 %), resp. Juhomoravského (15,3 %) a Severomoravského kraja (11,9 %). Najmenej potom z Bratislavy – mesto a Východoslovenského kraja (2,6 %). Ukazovatele jasne poukazovali na konkrétne lokality, kde jednotlivé vojenské osoby žili, resp. v ktorých bola aká koncentrácia čs. armády. 427 rehabilitovaných osôb bolo rehabilitovaných ešte pred rokom 1970.

%) odišlo na vlastnú žiadosť, v dôsledku znižovania počtov v rámci reorganizácie odišlo 585 (6,8 %) a 571 (6,6 %) bolo nútených odísť z dôvodu prekročenia vekovej hranice pre príslušnú hodnosť. Odňatie vojenskej hodnosti bolo politicky motivovanou záležitosťou, avšak rozlíšiť politické dôvody od odborných je problematické. Spravidla však platilo, že odchod na vlastnú žiadosť, resp. z dôvodu prekročenia vekovej hranice, bol viac-menej účelový.

Z hľadiska zaradenia na jednotlivých stupňoch velenia pred prepustením ich 318 (3,7 %) slúžilo v rámci MNO, 237 (2,7 %) na veliteľstvách zväzov, 753 (8,7 %) na veliteľstvách zväzkov, 4 189 (48,3 %) v bojových útvaroch, 896 (10,3 %) na vojenských školách, 1 501 (17,3 %) v rámci ústavov, tylových útvarov a zariadení, 511 (5,9 %) na MVS, 55 (0,6 %) v rámci teritoriálnych útvarov a zariadení, 135 (1,6 %) bolo mimo armádu a 69 (0,8 %) poslucháčmi VŠ.²⁷ 6 945 (80,2 %) rehabilitovaným vojakom sa doba od ich prepustenia až do doby splnenia podmienok nároku na starobný dôchodok (prípadne u reaktivovaných do doby ich opätovného prijatia do služobného pomeru vojaka z povolania, najskôr však do 31. marca 1991), hodnotila v I. funkčnej kategórii, zvyšku (1 719 osôb) v II. kategórii. Tým (84), ktorí boli prepustení z funkcií II. kategórie, kam však boli preradení tesne pred ich prepustením, sa celé obdobie hodnotilo v pre nich výhodnejšej kategórii. Priemerný vek rehabilitovaných vojakov predstavoval 65 rokov.²⁸ Prezident republiky a minister obrany vrátil hodnosť 515 z nich, menoval 300 a 7 310 povýšil do vyšších dôstojníckych hodností.²⁹ 5 375 bola udelená medaila Za zásluhy o ČSLA 1. a 2. stupňa a 294 boli vrátené medaily a vyznamenania (v niektorých prípadoch len správnym aktom, nie *in natura*). 6 141 z nich bolo povolené nosiť vojenskú rovnošatu.³⁰

²⁷ 1 721 vojakom boli pred prepustením znížené funkcie a 2 005 bolo vzatých do kádrovej dispozície. Kvalita obsadenia jednotlivých stupňov velenia týmito vojakmi bola pred znížením vo funkcii (predchádzajúcim prepustením) nasledujúca: MNO – 469 (5,4 %), veliteľstvá zväzov – 300 (3,5 %), veliteľstvá zväzkov – 846 (9,8 %), bojové útvary – 4 050 (46,7 %), VŠ – 894 (10,3 %), tylové útvary, ústavy a zariadenia – 1 357 (15,7 %), MVS – 472 (5,4 %), teritoriálne útvary a zariadenia – 55 (0,6 %), civilné orgány – 143 (1,7 %), poslucháči VŠ – 78 (0,9 %).

²⁸ Vekové zloženie 8 644 rehabilitovaných vojakov z povolania (v poradí 46 generálov – 7 800 dôstojníkov – 818 práporčíkov – dovedna bolo nasledujúce: do 35 rokov 0 (0 %) – 77 (1 %) – 42 (5,1 %) – 119 (1,4 %), 36 až 40 rokov 0 (0 %) – 100 (1,3 %) – 13 (1,6 %) – 113 (1,3 %), 41 až 45 rokov 0 (0 %) – 77 (1 %) – 46 (5,5 %) – 123 (1,4 %), 46 až 50 rokov 0 (0 %) – 366 (4,7 %) – 140 (17,1 %) – 506 (5,8 %), 51 až 55 rokov 0 (0 %) – 624 (8 %) – 125 (15,3 %) – 749 (8,6 %), 56 až 60 rokov 0 (0 %) – 1 153 (14,8 %) – 136 (16,7 %) – 1 289 (14,9 %), 61 až 65 rokov 1 (2,2 %) – 1 942 (24,8 %) – 84 (10,3 %) – 207 (23,4 %), 66 až 70 rokov 3 (6,5 %) – 1 310 (16,8 %) – 84 (10,3 %), 1 397 (16,2 %), 71 až 75 rokov 6 (13,1 %) – 497 (6,4 %) – 34 (4,2 %) – 537 (6,2 %), 76 až 80 rokov 2 (4,3 %) – 826 (10,6 %) – 62 (7,6 %) – 890 (10,3 %), 81 až 85 rokov 4 (8,7 %) – 441 (5,6 %) – 31 (3,8 %) – 476 (5,5 %), 86 až 90 rokov 5 (10,9 %) – 196 (2,5 %) – 11 (1,3 %) – 212 (2,4 %), 91 až 95 rokov 10 (21,7 %) – 100 (1,3 %) – 5 (0,1 %) – 115 (1,3 %), nad 96 rokov 15 (32,6 %) – 91 (1,2 %) – 5 (0,1 %) – 111 (1,3 %). Z uvedeného počtu bolo 1 577 zomretých vojakov, za ktorých požadovali o rehabilitáciu pozostalí.

²⁹ U 51,7 % z nich bola zvýšená hodnosť o 1 hodnostný stupeň, u 25,9 % o 2, u 6,7 % o 3, u 2,2 % o 4 a u 2,3 % o 5 a viac stupňov. 224 práporčíkov bolo menovaných do dôstojníckych hodností. V priemere sa tak rehabilitovaným vojakom z povolania zvýšila hodnosť o 1,5 hodnostného stupňa. Hodnosť bola vrátená 8 gen. (z toho 2 arm. gen., 1 genpor. a 5 genmjr.), 38 plk., 64 pplk., 96 mjr., 135 kpt., 74 npor., 68 por., 8 ppor. a 24 práp. Menovaných bolo 62 genmjr., 6 plk., 10 pplk., 17 mjr., 43 kpt., 27 npor., 88 por., 26 ppor. a 21 práp. Povýšených bolo 7 generálov (z toho 1 arm. gen., 1 genplk. a 5 genpor.), 2 880 plk., 2 964 pplk., 724 mjr., 184 kpt., 22 npor., 2 por. a 527 práp.

³⁰ Z tohto počtu 1 230 osôb dostalo bezplatne rovnošatu.

Z metodického a obsahového hľadiska boli rehabilitácie bývalých vojakov z povolania rozdelené podľa okruhu žiadateľov do niekoľkých skupín, vzájomne sa lišiacich tak príčinami a dôsledkami perzekúcií, ako aj návrhmi na rehabilitáciu.³¹ V podstate šlo o 2 základné skupiny. V prvej sa pozornosť venovala osobám postihnutým v 50. rokoch, žiadosti ktorých mali byť (vzhľadom na pokročilý vek) riešené prednostne. Išlo prevažne o príslušníkov západného odboja, z ktorých mnohí buď zomreli alebo žili v zahraničí. Patrili sem však aj tí, ktorí z armády odišli (emigrovali, odišli do exilu či boli prepustení) ešte pred nástupom KSČ k moci. Z rozhodnutia predsedu CRK bola pre túto skupinu postihnutých posunutá hranica morálnej rehabilitácie pred rok 1948, čo Kolégium ministra obrany 16. januára 1991 potvrdilo. Medzitým prezident republiky Václav Havel schválil návrh realizovať rehabilitáciu príslušníkov Západného zahraničného odboja ako celku a Rozkazom MO č. 56 k 28. októbru 1990 boli „západniari“ oficiálne postavení na úroveň príslušníkov domáceho a východného odboja. Pri rehabilitácii tejto skupiny osôb spojili svoje sily (vedľa CRK a ZVO) Zväz letcov ČSFR, Historický ústav čs. armády, veliteľstvo letectva a PVO, Hlavná správa pozemných vojsk, Konfederácia politických väzňov, Zväz letcov slobodného Československa, čiastočne aj Český svaz bojovníkov za slobodu a proti fašizmu, resp. Slovenský zväz protifašistických bojovníkov. Pri CRK boli vytvorené 2 podkomisie: 1. bola zložená z frontových letcov a dôstojníkov veliteľstva letectva a PVO; 2. bola zložená z frontových vojakov pozemných jednotiek a dôstojníkov Hlavnej správy pozemného vojska. Členovia týchto komisií vyhľadávali mená a základné personálne údaje, spracovávali zoznamy pozostalých, pripravovali rozkazy a zhromaždenia bez nároku na odmenu. Vzhľadom na rozsah perzekúcie sa tejto skupine dostalo aj iných foriem morálneho odškodnenia.³²

³¹ O rehabilitáciu sa v rezorte MO uchádzali 1) postihnutí príslušníci národného boja za oslobodenie, t. j. účastníci západného, východného a domáceho odboja (cca 8 %); 2) poslucháči vojenských akadémií, ktorí sa nikdy nestali vojakmi z povolania, avšak museli odísť z vojenských škôl z politických dôvodov; 3) vojaci z povolania, ktorí neboli účastníkmi odboja, avšak boli prepustení pre ich negatívny vzťah k „ľudovo-demokratickému zriadeniu“, či triedny pôvod (cca 14 %); 4) vojaci z povolania, ktorí boli prepustení na základe ich postojov k okupácii v auguste 1968 (cca 40 %); 5) vojaci z povolania, ktorí z nej museli odísť na základe rozkazov MNO č. 5/1974 a č. 9/1987 (v dôsledku písomného styku manželky či iných príbuzných s osobami žijúcimi v kapitalistických krajinách); 6) vojaci z povolania, ktorí neboli prepustení z politických dôvodov (a buď ešte slúžili, alebo odišli neskôr na vlastnú žiadosť), avšak ktorí doložili, že boli z politických dôvodov poškodení; 7) občianski pracovníci vojenskej správy (cca 3,7 %), prepustení, prípadne preradení na iné pracovisko na základe ich negatívneho postoja k okupácii v roku 1968 či v dôsledku realizácie rozkazov MNO č. 5/1974 a č. 9/1987; 8) príslušníci záložného veliteľského zboru, ktorým bola vzatá správny aktom hodnosť pre „nevhodný“ postoj voči okupácii, schvaľovania Charty-77 a podobne.

³² V zahraničí žilo 1 381 letcov, 277 príslušníkov pozemných vojsk a 20 parašutistov. Prioritne začala prácu 1. komisia. 29. októbra 1990 boli na výročie založenia čs. republiky so všetkými vojenskými poctami a za účasti velenia armády slávnostne rehabilitovaní všetci západní letci žijúci v ČSFR. 17. júna 1991 bola obdobne učená pamiatka všetkých čs. letcov, ktorí padli v bitkách o Poľsko, Francúzsko, Britániu (dovedna 519), resp. zomreli doma (277). Všetci boli v rámci morálnej rehabilitácie povýšení in memoriam, ich pozostalí prevzali menovacie dekréty (súčasne im prezident republiky udelil Rad M. R. Štefánika). 231 letcov žijúcich v zahraničí (153 vo Veľkej Británii, 34 v USA, 20 v Kanade, 8 v Austrálii, 5 vo Švajčiarsku, 3 na Novom Zélande a v Rakúsku, 2 v Španielsku a po 1 v Peru, SRN a v Taliansku) a 199 letcov zomretých v zahraničí, slávnostne rehabilitovali počas ich týždennej návštevy 13. septembra 1991 v Paláci kultúry pri príležitosti leteckého dňa v Kbeloch (za účasti ministra obrany L. Dobrovského a akreditovaných vojenských a leteckých pridelencov z An-

V druhej skupine sa riešili žiadosti vojakov z povolania a občianskych zamestnancov vojenskej správy, s ktorými bol rozviazaný služobný, resp. pracovný pomer pre ich politické postoje a „prejavy svedomia“. Špeciálnu kategóriu tu predstavovali osoby, ktoré boli nútené pre nesúhlas so vstupom vojsk Varšavskej zmluvy do Československa a podporu obrodného a demokratizačného procesu v roku 1968 (v dôsledku negatívneho služobného a pracovného hodnotenia) z armády odísť, nie ojedinele aj so stratou hodnosti.³³ Väčšina z prepustených mala pritom nemalé problémy vo svojom ďalšom pracovnom i spoločenskom uplatnení. V tejto kategórii sa nachádzali aj osoby, ktoré boli (z dôvodu potreby udržania naplnenosti predimenzovaných počtov veliteľského zboru) v armáde ponechané, avšak boli obmedzované v služobnom (resp. pracovnom) i hodnostnom postupe. Šlo o najpočetnejšiu skupinu postihnutých, ktorá bola značne diferencovaná, čo do veku i politického postihnutia. Tvorili ju bývalí reformní komunisti, len výnimočne nestraníci.

glicka, Francúzska, ZSSR, Poľska a USA). Dekréty im predali osobne minister obrany a veliteľ letectva genmjr. Jan Ploc, pričom delegáciu na Hrade prijal sám prezident Havel. Rehabilitácia západných letcov bola zakončená inštalovaním pamätnej tabule padlých letcov na budovu Historického ústavu ČSA na Žižkove 27. októbra 1992. Do hodnosti generálov boli menovaní 4 letci, do hodnosti plk. 76, pplk. 47 a mjr. 18 letcov. Udelené im boli tituly zaslúžilých vojenských letcov, čestné pilotné odznaky a pamätné medaily. Slávnostné menovanie ďalších 13 generálov sa uskutočnilo v Londýne 7. marca 1992. <http://www.acr.army.cz/acr/raf/cast/029.htm>. S istým oneskorením začala pôsobiť aj podkomisia pozemného vojska, patrónom ktorej sa stala Hlavná správa pozemného vojska na čele s genmjr. Svetožarom Naďovičom. K prvej slávnostnej rehabilitácii jej príslušníkov došlo až k výročiu zrodu republiky 24. – 26. októbra 1991. Stalo sa tak v areáli Vysokej vojenskej školy pozemného vojska vo Vyškove. Vyhlásenie morálnej a spoločenskej rehabilitácie bolo spojené s ukázkou súdovej pozemnej bojovej techniky, pričom rehabilitačné dekréty predával za účasti kompletného velenia armády náčelník GŠ genmjr. K. Pélz osobne. Medzitým bolo v júni 1991 pri príležitosti Svetového zrazu čs. obce legionárskej v Prahe uctená pamiatka generála A. Lišku odhalením pamätnej tabule na jeho dome na Malej Skale. 18. júna 1991 bola dokončená aj rehabilitácia čs. parašutistov z 2. svetovej vojny žijúcich v zahraničí, predovšetkým z USA. Slávnostné vyhlásenie ich rehabilitácie sa realizovalo pri príležitosti každoročnej spomienkovej slávnosti za padlými parašutistami po atentáte na ríšskeho protektora Reynharda Heydricha. Uctenie pamiatky padlých a zomretých príslušníkov západných pozemných jednotiek sa uskutočnilo aj 7. marca 1992 v Martine na deň narodenia prvého prezidenta čs. republiky, T. G. Masaryka. Špeciálnu kategóriu z týchto príslušníkov predstavovalo cca 600 vojakov väznených v komunistických žalároch, z ktorých bolo 29 popravených. Ich rehabilitáciu prevzala priamo CRK, ktorá mala za cieľ oddeliť od seba popravených z politických dôvodov od kriminálnych živlov a podobne. Za účasti pozostalých boli (na návrh Historického ústavu) 3 z nich menovaní rovno do hodnosti genmjr. a ostatní do vyšších dôstojníckych hodností v ustanovovacej právomoci ministra. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1991, nezaradené, *Zpráva o současném stavu rehabilitací vojáků z povolání a občanských pracovníků vojenské správy, kteří museli z ČSA odejít z politických důvodů v letech 1948 – 1989*.

³³ Postup pre nápravu krívd vojakov z povolania prepúšťaných z armády v období normalizácie (ktorým bola súčasne odňatá vojenská hodnosť či prepožičané vyznamenania) podľa predpisu Kádr-1-1 č. 49 písm. c) na základe účelového nevyhovujúceho hodnotenia stanovovali špeciálne zásady. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1990, nezaradené, *Zásady pro mimořádné povýšení a jmenování bývalých vojáků z povolání, kteří byli z politických důvodů propuštěni z ČSLA v letech 1969 – 1975, do vyšších důstojnických a praporčických hodností*. Pri ich realizácii sa prejavili niektoré nedostatky súvisiace s podcenením taktu a citlivého prístupu pri rokovaní s poškodenými, hlavne pokiaľ šlo o požiadavky, aby oni sami požiadali o vrátenie odňatej vojenskej hodnosti či sa vyjadrovali k tomu, či chce alebo nechce byť povýšený.

Zo 428 bývalých občianskych pracovníkov čs. vojenskej správy, ktorí o rehabilitáciu požiadali, bolo rehabilitovaných 379 osôb (88,6 %). Z nich 8 bolo stále zaradených v rámci vojenskej správy.³⁴ Pracovný vzťah bol s nimi najčastejšie ukončený z dôvodu politickej perzekúcie či postupu porušujúceho všeobecne uznávané ľudské práva a slobody (68,3 %). Ďalších 20,6 % muselo odísť, lebo svojou činnosťou narušili „socialistický spoločenský rád a neměli proto důvěru potřebnou k zastávání dosavadní funkce nebo... dosavadního pracovního místa“. Dovedna 14 pracovníkom boli udelené medaily Za zásluhy o ČSĽA I., alebo II. stupňa. 41 bolo povýšených do dôstojníckych a práporčíckych hodností. Zo 109 rehabilitovaných poslucháčov VŠ a akadémií, ktorí boli v priebehu rokov 1948 – 1951 z politických dôvodov prepustení (avšak začali svoje štúdiá do 30. septembra 1949), väčšinu riešili rehabilitačné komisie škôl, z ktorých museli odísť. Všetkým sa (v súlade s rozhodnutím ministra obrany z 10. januára 1992 a stanoviskom Správy právnej služby MO z 8. apríla 1992) hodnotila doba vojenskej služby, počas ktorej boli poslucháčmi i ďalšie zamestnanie až do doby vzniku nároku na starobný dôchodok (najneskôr do 31. marca 1991) ako služba vojaka z povolania a výkon funkcie I. kategórie.³⁵ 74,3 % z nich bolo prepustených v roku, v ktorom boli vylúčení zo štúdiá, 22 % po jednom roku a zvyšní po dvoch rokoch služby. 100 bývalých poslucháčov bolo postupne povýšených až do vyšších dôstojníckych hodností.³⁶ 77 z nich bolo dovolené nosiť vojenskú rovnosť.

V rámci vyšších doplnovacích veliteľstiev a MVS boli prehodnocované aj zálohy veliteľského zboru, ktorým bola ich hodnosť odobraná pre ich nesúhlas s politikou KSČ a vedením štátu po auguste 1968. Mnohým z nich bola odňatá vojenská hodnosť či prepožičané vyznamenania alebo medaily, prípadne boli postihovaní tým, že neboli plynule povyšovaní v súlade so stanovenými zákonnými normami tak ako ostatní vojaci v zálohe. Medzi nimi boli riešení aj bývalí vojaci z povolania, s ktorými ale nebol protiprávne ukončený služobný pomer, vojaci v zálohe – účastníci odboja, ktorí boli po roku 1945 demobilizovaní a nakoniec vojaci, ktorí v služobnom pomere nikdy neboli a stali sa dôstojníkmi a práporčíkmi v priebehu základnej vojenskej služby, či po jej ukončení. Na nikoho z nich sa nevzťahovali ustanovenia Zákona č. 87/1991. CRK prerokovala 10 707 prípadov, z ktorých 799 zamietla a 52 postúpila Ministerstvu vnútra. Hodnosti vrátila 2 378 dôstojníkom a 409 práporčíkom, ďalších 1 530 osôb bolo menovaných do dôstojníckych a 223 do práporčíckych hodností.³⁷ 5 232 dôstojníkov a 741 práporčíkov v zálohe bolo povýšených do vyšších hodností.³⁸ 1 857 vojakom v zálohe bola udelená medaila, 855 osobám bolo pri slávnostných príle-

³⁴ Do roku 1967 bol pracovný pomer rozviazaný s 53 z nich, v rokoch 1968 – 1974 so 198 (52,2 %) a po roku 1974 so 128 (33,8 %) z nich.

³⁵ Na všetkých ostatných sa osvedčenie s prevedením do príslušného dôchodkového zabezpečenia nevzťahovalo. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa MO 1992, nezaradené, **Rozhodnutí ministra obrany čj. 21207-84 a Stanovisko Správy právní služby MO čj. 1817-97.**

³⁶ 1 bol povýšený do hodnosti kpt., 11 (10,1 %) na mjr., 21 (19,3 %) na pplk. a 70 (64,2 %) na plk.

³⁷ Hodnosť bola vrátená 58 generálom (z toho 3 arm.gen., 17 genpor. a 38 genmjr.), 15 plk., 32 pplk., 193 mjr., 382 kpt., 829 npor., 516 por., 353 ppor., 7 práp., 16 ppráp., 89 nrtm., 192 rtm. a 105 rtn. Z 1 498 vojakov v zálohe povýšených do dôstojníckych hodností bolo na plk. povýšených 12 osôb, na pplk. 215, na mjr. 228, na kpt. 101, na npor. 107, na por. 186 a na ppor. 649 osôb. Na npor. bolo povýšených 31, na práp. 54, na ppráp. 9, na nrtm. 48 a na rtm. 81 osôb. AP MO ČR Praha, Personálna správa MO ČR 1993, **Jmenný seznam rehabilitovaných bývalých vojáků z povolání podle krajů.**

³⁸ Z osôb povýšených v generálskych hodnostiach boli 3 povýšení na arm.gen., 1 na genplk. a 4 na genpor. Do hodnosti plk. bolo povýšených 1 397 osôb, na pplk. 1431, na mjr. 933, na kpt. 1 119, na

žitostiach povolené nosenie vojenskej rovnošaty. Špecifický prístup pri náprave krívd z predchádzajúceho obdobia sa uplatňoval pri vracaní odňatých generálskych hodností, riešení návrhov na menovanie do čs. generálskych hodností a povýšení v nich.³⁹ Tie boli vrátené 58 generálom, 32 osôb bolo menovaných do generálskych hodností v zálohe, vo výslužbe, resp. in memoriam a 8 generálov bolo takto v generálskej hodnosti aj povýšených.⁴⁰ Čs. generálske epolety dosiahlo po roku 1989 6 reaktivovaných osôb.⁴¹

npor. 324 a na por. 20 osôb. Na npráp. bolo povýšených 327, na práp 219, na ppráp. 152, na nrmt. 41 osôb a na rtm. 2 osoby. Tamže. Podľa iných zdrojov bola hodnosť vrátená 510 osobám, 198 bolo menovaných a 6 865 povýšených do vyšších hodností. V rámci rehabilitácie záloh veliteľského zboru bola vrátená hodnosť 54 generálom, 2 180 dôstojníkom a 408 praporčíkom, do generálskych hodností bolo menovaných 23, do dôstojníckych 1 395 a do praporčíckych hodností 213 vojakov v zálohe, 4 generáli, 5 117 dôstojníkov a 699 praporčíkov bolo povýšených do vyšších hodností. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1991, sign. 3447, *Informace náčelníka personální správy FMO o splnění úkolů ve výcvikovém roce 1991 – 1992*.

³⁹ Vracanie generálskych hodností sa riešilo v úzkej súčinnosti HÚ, SVSF a CRK. Generálske hodnosti boli odnímané zväčša správnymi aktmi (akými boli v období komunistickej totality výnosy ministra národnej obrany alebo rozkazy prezidenta republiky), t. j. jednostrannými rozhodnutiami, ktorými príslušné orgány verejnej správy autoritatívne riešili (menili, rušili, zakladali, určovali) práva a povinnosti konkrétnych osôb. Išlo predovšetkým o vojenské osoby, postihnuté degradáciou pri „očiste“ armády po februári 1948, po emigrácii do cudziny či sympatizujúcich s Chartou 77. Tieto protiprávne akty boli zrušené buď rozkazmi prezidenta alebo ministra obrany. Vrátenie generálskej hodnosti sa vyhlasovalo prevažne pred pozostalými, a to buď priamo samotným ministrom, alebo náčelníkom GŠ – námestníkom ministra, či náčelníkom Personálnej správy MO. Vzhľadom na fakt, že príslušníci tejto skupiny boli prevažne osoby starších ročníkov (počnúc rokom narodenia 1874), bolo v nejednom prípade problematické ich pozostalých rodinných príbuzných vyhľadať. Preto boli zoznamy bývalých čs. generálov (určených na rehabilitovanie) zverejnené v dennej tlači (napr. *Lidové noviny*) s výzvou pre ich rodinných príbuzných o kontaktovanie Personálnej správy MO. Samotné návrhy na menovanie do čs. generálskych hodností, či povýšenie v nich predkladali CRK a Personálna správa MO rehabilitačné komisie príslušných stupňov, avšak návrhy mohli byť predkladané aj formou žiadostí jednotlivcov, obecných, mestských a okresných úradov či jednotlivých spoločenských organizácií priamo prezidentovi a ministrovi obrany. Vzhľadom na veľké množstvo žiadostí o menovanie do čs. generálskych hodností, z ktorých nemalá časť bola (diplomaticky povedané) nekritická, musela CRK pristúpiť k ich nevyhnutnej selekcii, na ktorej sa podieľal predovšetkým HÚ a SBSF. Jednotlivé žiadosti a návrhy boli posudzované na základe zhodnotenia skutočných zásluh o ČSA s dôrazom na ocenenie zásluh o samostatnosť čs. republiky, jej oslobodenie v bojoch 2. svetovej vojny, ako aj ocenenie výnimočných dôstojníkov prepustených z ČSLA za svoje politické názory a občianske postoje za normalizácie.

⁴⁰ Proces prebiehal od januára 1990 do októbra 1992. Začiatkom roka 1990 generálske hodnosti získali Vilém Sachr (genpor. v. v.) a Michal Kričfaluši (genmjr. v. z.). V máji 1990 boli do hodnosti genmjr. v. v. menovaní Oskar Bizik, Jozef Brunovský, Jozef Domaňský, František Fajtl, Václav Fládr, Pavel Kocfelda, Vojtěch Mencl, Karel Mrázek, Sergej Petras a Ján Juraj Stanek. Na genplk. in m. bol povýšený Václav Prchlík, na genpor. v. v. Václav Kužel. Hodnosť arm.gen. bola vrátená Ludvíkovi Krejčímu, hodnosti brig. gen. boli vrátené Rudolfovi Smetánkovi, Jozefovi Markovi, Karlovi Marešovi a Oldřichovi Tichému (s výnimkou posledného všetci in memoriam). Do hodnosti genmjr. in m. boli koncom augusta 1990 menovaní Viliam Žingor a Karel Lukas, genmjr. v. v. sa stali Rudolf Krzák a František Weber. Súčasne potom, čo sa zrušilo rozhodnutie o odňatí hodností, dostali generálske hodnosti arm. gen. Alois Liška, div.gen. Karel Janoušek, brig. gen. Evžen Esteřák a brig.gen. Jan Jemelka (všetci in m.). Začiatkom októbra 1990 bol na genmjr. v. z. menovaný Antonín Rašek, genmjr. v. v. Josef Buršík a genmjr. in m. Alexander Korda a Jaroslav Šolc. Koncom rovnakého mesiaca sa

Špeciálnu pozornosť vedenia štátu i velenia armády púťali reaktivácie, ktoré sa ako súčasť rehabilitácii realizovali v súlade s Rozkazom ministra obrany č. 7/1990. V ňom minister uviedol, okrem iného, že je „*připraven posoudit možnost jejich návratu na místa odpovídající jejich vzdělání, profesionální zdatnosti, zdravotnímu a morálnímu profilu*“. Začali sa začiatkom roka 1990 a záujem o ne prejavilo mnoho bývalých vojakov z povolania. Cieľom reaktivácií bolo nielen napraviť krivdy a riešiť niektoré sociálne otázky poškodených, ale predovšetkým prispieť k demokratizácii ČSA v novej politickej situácii, čomu zodpovedali aj stanovené kritériá pre výber. Reaktivácia sa mala realizovať v prvom rade u tých, ktorí sa stotožňovali s demokratickým vývojom spoločnosti a spravidla nedosiahli 55 (resp. u vedeccko-výchovných pracovníkov a pracovníkov centrálnych orgánov 60) rokov. Vo výnimoč-

genmjr. v. v. stali Vojtěch Černý, Stanislav Dvorský, Alois Olšan, Antonín Petrák a Bedřich Placák, rovnako tak sa genmjr. in m. stali Alexander Korda, Ján Černek, Ladislav Hübelbauer – Hodějovský, Karel Sedláček a František Skokan. Hodnosť brig.gen. bola vrátená Jozefovi M. Kristínovi. V januári 1991 bol na genpor. in m. povýšený Jaroslav Selner a genmjr. in m. Josef Duda, Jaroslav Hlad' a Richard Zdráhala. Genmjr. v. z. sa stal Jiří Vícha, genmjr. v. v. Alois Cvrk, František Kubíček, Vladislav Kužel-Znievčan, Jaroslav Vinkler a Rudolf Pernický. Po zrušení rozhodnutí o odňatí hodnosti bola súčasne vrátená hodnosť brig.gen. v. v. Františkovi Moravcovi. Od apríla 1991 sa medzi genmjr. v. v. zaradili Ján Bačkovský, Zdeněk Huml, Julius Kostovič, Bohuslav Mácha a František Řežábek. V rovnakom čase bola vrátená hodnosť arm. gen. Bohumilovi Bočkoví a Sergejovi Ingroví, hodnosť div. gen. Bedřichovi Neumanovi a hodnosť genmjr. Samuelovi Korbelovi. V septembri 1991 sa genmjr. v. v. stali Miloslav Mansfeld, Vladimír Nedvěď, Vladimír Šnajdr a genmjr. in m. Alexandr Hess. V októbri 1991 bola in memoriam vrátená hodnosť genmjr. Vojtechovi Danielovičovi, mesiac nato ju získali aj div.gen. Mikuláš Ferjenčík, Jiří Hudeček, Karel Husárek, Jan Květoň, Jan Šípek, Oldřich Španiel a Miloš Žák, resp. genpor. Josef Koutňák a brig.gen. Josef Beneš, Jan Čermák, Mikuláš Číla, Josef Eret, František Havel, Jaroslav Hrabovský, František Kašpárek, Jaroslav Kejla, Jaroslav Klíma, Mikuláš Kohout, Jindřich Kratochvíl, František Kryštof, Prokop Kumpošt, Josef Matoušek, Raimund Mrázek, Petr Novák, Jaroslav Plass, Albín Plevka, Anton Pulanich, Jan Studlar, Ivan Trebichovský, Alois Verner, Mirko Vesel a Antonín Zeman. V decembri 1991 boli posmrtné povýšenia na arm.gen. Mikuláš Ferjenčík, Karel Janoušek, Karel Kutlvaš a Heliodor Píka, na genplk. Ján Ambruš a genpor. Karel Paleček. Genmjr. in m. sa stali René Černý, Jozef Dobrovodský, Josef Knop, Josef Robotka, Karel Střelka, Ladislav Svoboda a Miloš Vesel, genmjr. v. v. Belo Kubica, Bohumil Pelikán, Jiří Přenosil, Stanislav Rajmon a Emanuel Šrámek. V marci 1992 boli genmjr. v. v. menovaní Václav Bergman, Josef Hanuš, Jiří Hartman, Josef Jaške, Jaroslav Muzika, Vlastimil Veselý a genmjr. in m. Jindřich Breicetl, Hugo Hrbáček, Karel Náprstek, Josef Ocelka, Josef Šejbl, Alois Vašátko a Tomáš Vybíral. V máji 1992 sa genpor. v. v. stal Stanislav Procházka. V októbri 1992 sa genpor. v. v. stal Michal Křišťaluši, genpor. in m. Július Nosko a genmjr. v. v. Jozef Kadúc, Antonín Liška, Teodor Obuch, Tomáš Sedláček a Ján Šavel, resp. genmjr. in m. Emil Strankmüller. AP MO ČR Praha, f. *Rozkazy prezidenta republiky ve věcech kádrových 1990 – 1992*, resp. *Jmenný seznam rehabilitovaných bývalých vojáků z povolání podle krajů*. Pozri tiež http://vojenstvi.cz/vasedotazy_107.htm. V konfrontácii jednotlivých archívnych zdrojov však niektoré mená „vyskakujú“ a nie je možné ich zaradiť (napr. Jan Hubáček, Miloslav Kašpar, Zdeněk Kodeš, Jan Kolář) – čo by znamenalo, že buď nejaký prezidentský rozkaz chýba, prípadne sú niektoré mená v mennom zozname rehabilitovaných vojakov navyše, prípadne boli mená skomolené.

⁴¹ Medzi nimi boli K. Pězl (reaktívovaný v máji 1991 v gen. hodnosti a ustanovený do funkcie náčelníka GŠ), Jan Duchek, Emil Hájek, J. Němec, T. Hochsteiger a Stanislav Chromec. U niektorých z nich sa v krátkom čase realizovali mimoriadne povýšenia o 2 stupne (najprv na plk. a hneď nato na gen.), a to napriek tomu, že viacerí presahovali vekovú hranicu určenú na povýšenie. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa MO 1991, *Jmenný seznam reaktivovaných vojenských osob*. E. Hájek a J. Němec skončili v čs. armáde tesne pred jej rozdelením.

ných prípadoch bolo možné uplatniť aj výnimku. S uchádzačmi o prijatie sa mal urobiť pohovor s cieľom objasniť žiadateľom možnosti zaradenia v rámci príslušného teritória a v prípade nedostatku vhodných voľných funkcií požiadať o súčinnosť na nadriadenom veliteľskom stupni. V tomto smere bolo nutné zabezpečiť aj dohovor s príslušnými veliteľmi útvarov a zariadení z hľadiska vojensko-odbornej pripravenosti a záujmu žiadateľov. Pri navrhovaní príslušnej vojenskej hodnosti uchádzačov o reaktiváciu sa malo vychádzať z plánovanej hodnosti na navrhovanú funkciu, vojensko-odbornej pripravenosti, dosiahnutej hodnosti pred prepustením zo služobného pomeru, dosiahnutého veku i vzdelania. Možnosť návratu osôb do armády posudzoval minister obrany, možnosť návratu do štátnych podnikov v rezorte MNO posudzoval ich riaditeľ. Návrh na prijatie bol prerokovávaný so ZVO.

Reaktivácie prispeli k realizácii pozitívnych štrukturálnych zmien vo veliteľskom zbore čs. armády, napriek tomu poznamenali celý proces viaceré kontroverzie. Z dôvodu závažných nedostatkov musel vydať minister obrany už 15. februára 1990 ***Opatření k důsledné realizaci RMNO č. 7/1990***. Na MVS prebiehal proces kompletácie potrebných dokladov žiadateľov o reaktiváciu veľmi zdĺhavo, byrokraticky a často nedôsledne, pričom chýbala väčšia súčinnosť príslušných vojenských správ s náčelníkmi centrálnych správ a veliteľmi zväzkov.⁴² Pri obsadzovaní funkcií boli uprednostňovaní mladší dôstojníci bez praxe pred žiadateľmi o reaktiváciu, pričom v počiatočnom období sa prejavovala snaha nepripúšťať týchto reaktivovaných vojakov do žiadnej významnej funkcie.⁴³ Svoj podiel na počiatočných komplikáciách mala však aj skutočnosť, že medzi reaktivovanými sa objavovali osoby nespĺňajúce stanovené kritériá (či už z hľadiska veku a vojensko-odbornej úrovne alebo oprávnenosti svojej požiadavky), ktorých počínanie bolo motivované sociálnymi dôvodmi.⁴⁴ Velitelia zväzov a zväzkov tak bez ohľadu na dôsledky reorganizácie a redislokácie

⁴² Pri kompletácii materiálov záujemcov o reaktiváciu bolo nutné spracovať následnú dokumentáciu: žiadosť o prijatie do služobného pomeru vojaka z povolania (prípadne do ďalšej činnej služby), doplnok k životopisu s údajmi o skutočnostiach po prepustení z armády, dotazník spresňujúci údaje v stávajúcom dotazníku založenom v osobnom spise žiadateľa, lekárske vysvedčenie (t.j. záver vojenskej nemocnice o zdravotnej spôsobilosti na vojenskú činnú službu), pri ktorom bolo nutné zohľadniť dosiahnutý vek uchádzačov, potvrdenie o rozviazaní pracovného pomeru, výpis z registra trestov a návrh na prijatie do služobného pomeru. Spracovanie dokumentácie zabezpečoval náčelník príslušnej vojenskej správy, povinný pred ich zaslaním Personálnej správe MO na rozhodnutie, materiály komplexne posúdiť a zaujať stanovisko k navrhovanej funkcii i hodnosti. V prípade reaktivácie žiadateľov z radov vojakov v zálohe a absolventov vojenských katedrií vysokých škôl mali byť títo záujemcovia prijímaní do základných funkcií, resp. do tzv. nedostatkových funkcií pri útvaroch.

⁴³ Do konca roka 1990 z exponovaných postov obsadili len funkciu zástupcu veliteľa letectva a protivzdušnej obrany pre technické veci, zatiaľ čo ostatní boli v rámci ministerstva a GŠ zaradení len do funkcií starších dôstojníkov, maximálne náčelníkov oddelení. Obdobná situácia panovala aj na veliteľstvách okruhov a armád, kde až k 1. septembru 1990 bolo umiestnených 23 reaktivovaných dôstojníkov, a to do funkcií zástupcov veliteľov 1. armády, resp. 1. zmiešaného leteckého zboru. Neskôr sa však dostali aj k exponovaným funkciám (z hlavných funkcionárov napr. náčelník zdravotníckej služby ČSA, náčelník Správy perspektívneho rozvoja MO, náčelník Správy sociálneho riadenia MO, náčelník vojenskej polície, či náčelník Úradu Vojenského obranného spravodajstva). AP MO CR Praha, f. Personálna správa MO 1991, sign. 31498, ***Informační zpráva pro ministra obrany ČSFR o průběhu rehabilitací a reaktivací***.

⁴⁴ Širšie súvislosti celého procesu reaktivácií budeme analyzovať v niektorej z ďalších štúdií uverejnených v časopise *Vojenská história*.

armády, naplnenosť jednotlivých stupňov velenia a niekedy i v obave pred konfliktami, odporúčali prijatie aj v prípadoch, keď jej prínos bol pre ČSA diskutabilný a keď bol prebytok kandidátov.⁴⁵ Svoje zohrával aj fakt, že možnosti novej vládnucej garnitúry limitovala neschopnosť riešiť vojenské otázky výstavby armády i nedostatok „vlastných“ kádrov. Zmena nastala začiatkom roka 1991, avšak na návrh náčelníka Personálnej správy MO F. Greinera minister obrany rozhodol proces reaktívácie (vzhľadom na znižovanie počtov) v dovtedajšej podobe už 1. júlom 1991 ukončiť a pokračovať v ňom len „v jednotlivých zdôvodnených prípadoch (lékaři, specialisté vybraných odborů) po přísném individuálním posouzení přínosu pro čs. armádu z hlediska věku, kvalifikace, odbornosti a předpokládané funkce“.⁴⁶

Zo súhrnného počtu žiadateľov o rehabilitáciu požiadovalo o opätovné prijatie do služobného pomeru vojaka z povolania 1 758 (16,2 %) osôb. Z nich bolo reaktívovaných 1 135 (64,6 %), z toho 1 023 v hodnosti dôstojníkov a 112 v hodnosti praporčikov (z toho 16 účastníkov odboja).⁴⁷ Zo súhrnného počtu reaktívovaných bolo len 5,1 % dôstojníkov (52) a 6,3 % praporčikov (7) prijatých v hodnostiach, v ktorých boli z armády prepustení. Zvyšní boli reaktívovaní vo vyšších hodnostiach, než v akých museli armádu opustiť.⁴⁸ Z hľadiska vzťahu plánovanej hodnosti, do ktorej boli dôstojníci pred odchodom z armády zaradení a skutočnej hodnosti, v ktorej boli do nej znovu prijatí, bolo 44,4 % dôstojníkov (454) zaradených

⁴⁵ Niektorí boli totiž z armády prepustení preto, lebo sa vo funkciách neosvedčili. Tak napr. bolo reaktívovaných 24 z nich, bez toho, aby vôbec boli medzi žiadateľmi o rehabilitáciu a 29, ktorí po reaktívácii neboli v príslušných komisiách rehabilitovaní. Nebola dodržiavaná ani požiadavka zodpovedajúceho vzdelania, a tak medzi reaktívovanými bolo až 60 % dôstojníkov bez vysokoškolského vzdelania. Na druhej strane ZVO často samo iniciovalo prepúšťanie tých, ktorí nepreukázali potrebné kvality. Tamže.

⁴⁶ AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1991, sign. 3474, **Rozhodnutí MO ČSFR k reaktivacím podle RMO ČSFR č. 7/1990 a přijímání (znovupřijímání) do Čs. armády.** Zákon č. 87/1991 o mimosúdnych rehabilitáciách v § 22 čl. 7 napriek tomu stanovoval: „Požádá-li ten, jehož pracovní vztah skončil z důvodů uvedených v § 21 do 6 měsíců ode dne účinnosti tohto zákona, aby ho organizace, která byla účastníkem pracovního vztahu, znovu zaměstnala, je tato organizace povinna ho zaměstnat na místě odpovídajícím pracovní smlouvě platné v době skončení pracovního vztahu, pokud splňuje předpoklady a požadavky pro výkon takové práce a organizace má možnost ho zaměstnat.“

⁴⁷ Do služobného pomeru vojaka z povolania bolo prijatých 87,5 % dôstojníkov a 91,1 % praporčikov žijúcich na teritóriu ČR, resp. 12,5 % dôstojníkov a 8,9 % praporčikov žijúcich na území SR. Z hľadiska roku reaktívácie bolo prijatých 803 dôstojníkov a 84 praporčikov v roku 1990, 204 dôstojníkov a 28 praporčikov v roku 1991 a 16 dôstojníkov v roku 1992. Do rozdelenia čs. republiky koncom roka 1992 však bolo prepustených 237 reaktívovaných dôstojníkov a praporčikov, pričom ďalších 16 zomrelo. Reaktívovaní dôstojníci boli prijatí v týchto dôstojníckych hodnostiach: genmjr. 1 (0,1 %), plk. 293 (28,6 %), pplk. 552 (54 %), mjr. 140 (13,7 %), kpt. 22 (2,2 %), npor. 8 (0,8 %), por. 5 (0,5 %) a ppor. 2 (0,2 %). V čase svojho prepustenia zo zväzku čs. armády bolo ich hodnostné zloženie výrazne odlišné: gen. 0, plk. 18 (1,8 %), pplk. 144 (14,1 %), mjr. 324 (31,7 %), kpt. 350 (34,2 %), npor. 140 (13,7 %), por. 25 (2,4 %), ppor. 2 (0,2 %) a v hodnostiach praporčíka 20 (2 %). Podľa iného zdroja bolo v dôstojníckych hodnostiach dovedna reaktívovaných až 1 040 osôb, z toho (1 gen.) 288 plk., 555 pplk. a 155 mjr. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1991, sign. 3296, **Soustava cílů rozvoje ČSLA do roku 2005.**

⁴⁸ 37,5 % dôstojníkov (384) a 25,9 % praporčikov (29) bolo reaktívovaných v hodnostiach o stupeň vyšších, 44,5 % dôstojníkov (455) a 39,3 % praporčikov (44) v hodnostiach o 2, 9,8 % dôstojníkov (100) a 21,4 % praporčikov (24) v hodnostiach o 3, 1,6 % dôstojníkov (16) a 7,1 % praporčikov (8) v hodnostiach o 4, no a 1,6 % dôstojníkov (16) o 5 a viac stupňov vyšších. Tamže.

do funkcií, v ktorých bola ich reálna hodnosť rovnaká ako hodnosť plánovaná pre funkciu.⁴⁹ Z hľadiska úrovne funkcie vyjadrenej plánovanou hodnosťou pri reaktivácii a pri prepustení bolo 600 dôstojníkov (58,7 %) zaradených do funkcií s vyššou hodnosťou a 29,9 % dôstojníkov (306) s rovnakou plánovanou hodnosťou.⁵⁰ Z hľadiska porovnania úrovne funkcií 32,9 % dôstojníkov (337) a 50 % práporčíkov (56) bolo zaradených do funkcií rovnakej úrovne, pričom 49,6 % dôstojníkov (507) a 25,9 % práporčíkov (29) do funkcií vyšších.⁵¹

Z hľadiska zaradenia v rámci jednotlivých organizačných stupňov velenia bolo 48,2 % reaktivovaných dôstojníkov (493) zaradených na stupne, z ktorých pri prepustení z čs. armády aj odišli. Naopak, do vyšších stupňov velenia bolo zaradených cca 15 % reaktivovaných dôstojníkov (153). Zo súhrnného počtu reaktivovaných vojenských osôb bolo priamo na MO zaradených 78 dôstojníkov, na veliteľstvách zväzov 48 dôstojníkov, na veliteľstvách zväzkov 64 dôstojníkov a 7 práporčíkov, v bojových útvaroch 355 dôstojníkov a 67 práporčíkov, na VŠ 123 dôstojníkov a 4 práporčíci, v tylových a teritoriálnych zariadeniach 252 dôstojníkov a 30 práporčíkov, na úseku MVS 85 dôstojníkov a 4 práporčíci a mimo armádu 18 dôstojníkov.⁵² 78,9 % reaktivovaných dôstojníkov a 60,8 % práporčíkov bolo prepuste-

⁴⁹ 45,1 % dôstojníkov (461) zaradených do funkcií s nižšou plánovanou hodnosťou, než bola ich skutočná hodnosť. Do funkcií s vyššou plánovanou hodnosťou bolo zaradených 108 dôstojníkov (10,6 %). 103 práporčíkov (92 %) bolo zaradených na práporčícke funkcie. Tamže.

⁵⁰ 234 dôstojníkov bolo pred ich prepustením vo funkciách prestanovených, z nich bolo 155 vo funkciách znížených. 125 dôstojníkov bolo vzatých do kádrovej dispozície. Pred ich znížením vo funkcii boli prepustení dôstojníci zaradení do funkcií s týmito plánovanými hodnosťami: gen. 11 (1,1 %), plk. 103 (10,1 %), pplk. 211 (20,6 %), mjr. 343 (33,5 %), kpt. 257 (25,1 %), npor. 49 (4,8 %). Tamže.

⁵¹ Optimálnym charakteristickým znakom pre porovnávanie úrovne funkcií bolo ich zaradenie do typických veliteľských funkcií utvorených pomocou zhodnosti tabuľkových funkčných platov. Zaradenie reaktivovaných dôstojníkov bolo podľa tohto kritéria nasledovné: veliteľia čiat a zástupcovia veliteľov rôt 108 (10,4 %), veliteľia rôt 364 (35,6 %), zástupcovia veliteľov práporov 236 (23,2 %), veliteľia práporov a zástupcovia veliteľov plukov 142 (13,9 %), veliteľia plukov 99 (9,7 %) a vyššie funkcie 74 (7,2 %). Zaradenie reaktivovaných práporčíkov sa týkalo len prvých dvoch uvádzaných stupňov: veliteľia čiat a zástupcovia veliteľov rôt 98 (87,5 %), veliteľia rôt 14 (12,5 %). Tamže.

⁵² Na MO bolo zo súhrnného počtu 78 reaktivovaných dôstojníkov (oproti 17 pri prepustení) 1 zaradený do funkcie náčelníka GŠ, 2 do funkcií náčelníkov správ, 10 do funkcií náčelníkov oddelení, 2 do funkcie náčelníkov skupín, 10 do funkcie vedúcich starších dôstojníkov – špecialistov, 40 do funkcie vedúcich starších dôstojníkov a 13 do ostatných funkcií. Zo 48 dôstojníkov na veliteľstvách zväzov (oproti 24 pri prepustení) boli 3 zaradení do funkcií zástupcov veliteľov, 6 do funkcií náčelníkov druhov vojsk a služieb, ich zástupcov a náčelníkov oddelení, 10 do funkcií náčelníkov skupín, 11 do funkcií vedúcich starších dôstojníkov a 18 do ostatných funkcií. Na stupni veliteľstiev zväzkov bolo z 64 reaktivovaných dôstojníkov (oproti 55 pri prepustení) zaradených 5 do funkcií veliteľov a ich zástupcov, 6 do funkcií náčelníkov druhov vojsk a služieb, 10 do funkcií náčelníkov oddelení a skupín a 43 do ostatných funkcií. Z 355 reaktivovaných dôstojníkov boli v rámci bojových útvarov (oproti 580 pri prepustení) zaradení 4 do funkcií zástupcov veliteľov a náčelníkov, 81 do funkcií náčelníkov druhov vojsk a služieb, resp. náčelníkov oddelení a skupín, 31 do funkcií veliteľov práporov a oddielov, ich zástupcov a náčelníkov štábu, 22 do funkcií veliteľov rôt a batérií, 7 do funkcií veliteľov čiat a zvyšok do ostatných funkcií. Vo VŠ boli zo 123 tu zaradených dôstojníkov (oproti 105 pri prepustení) 2 ustanovení do funkcií veliteľov a ich zástupcov, 1 do funkcie zástupcu náčelníka fakulty, 7 do funkcií náčelníkov katedrií a ich zástupcov, 18 do ostatných náčelníckych funkcií v rámci školy a 48 do učiteľských funkcií. V tylových a teritoriálnych útvaroch a zariadeniach bolo z 252 reaktivovaných dôstojníkov (oproti 200 pri prepustení) 90 ustanovených do rôznych náčelníckych funkcií. Na úseku MVS bolo z 85 dôstojníkov (oproti 13 pri prepustení) zaradených 13 do funkcií náčelníkov a zástup-

ných tesne po roku 1968.⁵³ Dominujúcim dôvodom ich prepustenia bola „*nezpůsobilost pro vojenskou službu z politických důvodů*“, ktorá sa týkala 80,6 % dôstojníkov a 67 % praporčíkov.⁵⁴ 904 osobám (79,6 %) sa hodnotila doba od prepustenia až do opätovného prijatia v I. kategórii funkcií, ostatným (231) v II. kategórii.⁵⁵

U reaktivovaných dôstojníkov činil priemerný vek 54,4 rokov, u reaktivovaných praporčíkov 50,2 rokov. Z hľadiska vekovej štruktúry oboch uvedených skupín bolo 75,3 % dôstojníkov (770), resp. 83,9 % praporčíkov (94) vo veku 46 až 60 rokov.⁵⁶ Z hľadiska dosiahnutého všeobecného (civilného) vzdelania reaktivovaných dôstojníkov malo 78,9 % z nich (807) ukončené stredoškolské a 12,4 % (127) vysokoškolské vzdelanie.⁵⁷ Z hľadiska nadobudnutého vojenského vzdelania vojenské učilišťa absolvovalo 44,2 % (452) reaktivovaných dôstojníkov, vysoké vojenské školy 8,3 % (85) a postgraduálne štúdium na Vojenskej akadémii 19,4 % (198) z nich.⁵⁸ Vzájomný vzťah najvyššie dosiahnutého vojenského a všeobecného vzdelania predznamenal celkovú úroveň vojensko-odbornej pripravenosti

cov náčelníkov OVS a 5 do funkcií náčelníkov oddelení a ich zástupcov. Z hľadiska vojenských odborností bol najväčší počet reaktivovaných dôstojníkov zaradených do novoformujúceho sa aparátu výchovy, kultúry a umenia – 203 (19,8 %), v rámci letectva ich bolo zaradených 133 (13 %), do motostreleckého vojska 123 (12 %), do tankovej a automobilovej služby 76 (7,4 %), do výzbrojnej služby 40 (3,9 %), do spojovacieho vojska 40 (3,9 %), do mechanizácie a automatizácie 36 (3,6 %) a do doplnkovej služby MVS 31 (3 %). Zo 112 reaktivovaných praporčíkov bolo 24 zaradených v tankovej a automobilovej službe, 18 v letectve, 8 v motostreleckom vojsku, 7 v ženijnom vojsku a ostatní jednotlivito v rámci rôznych druhov vojsk a služieb. Podľa iného zdroja bolo zo súhrnného počtu reaktivovaných dôstojníkov na MO zaradených 91, na veliteľstvách zväzov 53, na veliteľstvách zväzkov 70, v bojových útvaroch 361, na VŠ 129, v tylových a teritoriálnych zariadeniach 231, na MVS 87 a mimo armádu 18. AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1991, sign. 3296, *Soustava cílů rozvoje ČSLA do roku 2005*.

⁵³ Z reaktivovaných dôstojníkov boli 3 prepustení v 50 rokoch, 3 v rokoch 1960 – 1967, 807 (78,9 %) v rokoch 1968 – 1974, 112 (10,9 %) v rokoch 1975 – 1979, 27 v rokoch 1980 – 1984 a 71 (7 %) po roku 1985. Z reaktivovaných praporčíkov boli 2 prepustení v rokoch 1960 – 1967, 68 (60,8 %) v rokoch 1968 – 1974, 26 (23,2 %) v rokoch 1975 – 1979, 8 v rokoch 1980 – 1984 a 8 v období po roku 1985. Tamže.

⁵⁴ Prepustenie na vlastnú žiadosť sa týkalo 9,7 % dôstojníkov a 27,7 % praporčíkov, u zvyšku reaktivovaných bola príčinou veková hranica. Tamže.

⁵⁵ 20 dôstojníkov a praporčíkov bolo síce prepustených z funkcií II. kategórie, avšak vzhľadom na to, že do týchto funkcií boli preustanovení pred ich prepustením zo služobného pomeru vojaka z povolania, hodnotilo sa im celé obdobie v pre nich výhodnejšej kategórii. Tamže.

⁵⁶ Medzi reaktivovanými dôstojníkmi bolo 167 (16,3 %) vo veku 46 – 50 rokov, 290 (28,2 %) vo veku 51 – 55 rokov, 313 (30,6 %) vo veku 56 – 60 rokov a 156 (15,3 %) vo veku 61 – 65 rokov. Nad 66 rokov bolo 19 (1,9 %) a do 45 rokov 78 (7,6 %) z nich. Medzi reaktivovanými praporčíkmi bolo 32 (28,6 %) vo veku 46 – 50 rokov, 51 (45,5 %) vo veku 51 – 55 rokov a 11 (9,8 %) vo veku 56 – 60 rokov. Tamže.

⁵⁷ Medzi dôstojníkmi bolo 83 (8,1 %) s nižším všeobecným vzdelaním a 6 (0,6 %) s vedeckou prípravou. 62 dôstojníkov si po prepustení zvýšilo svoje všeobecné vzdelanie, pričom 45 dosiahlo vysokoškolské vzdelanie. V skupine reaktivovaných praporčíkov bolo 40,2 % (45) so stredoškolským a 59,8 % (67) s nižším všeobecným vzdelaním. Tamže.

⁵⁸ 5 (0,5 %) dôstojníkov bolo bez vojenského vzdelania (rovnako tak aj 2 praporčíci), nižšie vojenské vzdelanie malo 71 (6,9 %) dôstojníkov a 110 (98,2 %) praporčíkov, zdokonaľovacie akademické kurzy 184 (18 %) dôstojníkov, vojenské akadémie GŠ v Moskve 5 (0,5 %) dôstojníkov a vedeckú prípravu 23 (2,2 %) dôstojníkov. Tamže.

reaktívovaných vojakov z povolania. A tá predovšetkým u reaktívovaných dôstojníkov nebola dostačujúca, nakoľko 58,1 % z nich (594) nespĺňalo (absolvovaním škôl s maturitou, resp. základných škôl) požiadavky stanovené pre výkon dôstojníckych funkcií v čs. armáde. Pritom cca 25 % „nevysokoškolských“ vysokoškolské vzdelanie ani nemohlo (vzhľadom na vek a stanovené vekové podmienky pre vyslanie, prípadne povolenie štúdia na vysokých školách) získať i keby neboli z ČSLA prepustení. Z národnostného hľadiska bolo 82,5 % (844) dôstojníkov a 78,6 % (88) práporčíkov českej národnosti, resp. 16,3 % (167) dôstojníkov a 20,5 % (23) práporčíkov národnosti slovenskej.⁵⁹

Rehabilitácie v čs. armáde po novembri 1989 boli dokončené po prvýkrát v histórii čs. armády. Prebehli (napriek čiastkovým problémom a počiatočnej neskúsenosti) organizovanejšie, než napr. personálna transformácia armády, navyše ďaleko dôslednejšie a zodpovednejšie, než napr. hociktorom inom rezorte, či inštitúcii. Nenarušili ho ani pomerne početné zmeny vedúcich funkcionárov. Napriek tomu sa nevyhli niektorým kontroverziám. Nedostatočné technické vybavenie, nepredchádzajúce duplicitie niektorých opatrení a nezabezpečujúce presný prehľad o realizovaných personálnych opatreniach, bránilo (spočiatku) komplexnej náprave krívd postihnutých z 50. rokov i príslušníkov záložného veliteľského zboru. Plynulý priebeh komplikoval fakt, že mnoho osôb sa muselo zdĺhavo domáhať zrušenia rozsudkov, či zostatkových trestov (ktoré boli výsledkom snahy pošpiť „nepriateľov režimu“ odsúdením za všeobecne kriminálne trestné činy), ktoré rehabilitácia nezohľadňovala. Problematickou už bola samotná skutočnosť, že prevládlo právne posudzovanie politických väzňov a prenasledovaných osôb všeobecne nad tými, ktorí v dôsledku deformácií trestnej justície utrpeli škodu.⁶⁰ Problémom sa ukázali byť aj dôstojníci, ktorí si v rokoch 1968 – 1969 na protest proti sovietskej okupácii a potupným moskovským dohodám vzali život (či zomreli na infarkt) a s ktorými nebol protiprávne rozviazaný pracovný pomer (ako to stanovoval Zákon č. 87/1991) a ktorých pozostalí nemohli dostať žiadne odškodnenie, hoci ich rodiny prišli o živiteľa. Odlišný postup pri rehabilitácii postihnutých bol napr. aplikovaný v prípade niekdajších občianskych pracovníkov, ktorí neboli len kmeňovými zamestnancami MNO, ale v zamestnaneckom pomere aj v jednotlivých štátnych podnikoch.⁶¹

⁵⁹ 12 dôstojníkov (1,2 %), resp. 1 (0,9 %) práporčík boli národnosti inej (t.j. maďarskej, ukrajinskej, poľskej, resp. ruskej). Tamže.

⁶⁰ NEDVĚDICKÝ, K. Právni řád po roce 1989 a historická paměť. In *Securitas imperii*, roč. 23, 2013, č. 2, s. 61-62. ISSN 1804-1612. Problematickým sa ukázal tiež fakt, že prevládlo nie celkom správne (obmedzené) označenie obetí komunistickej totality (forsirovaných predovšetkým početnou skupinou žijúcich a aktívnych tzv. „osmašesátníků“, t.j. ľudí, ktorí sa predtým, ako boli neprávom vyhodení, podieľali na budovaní komunistického systému a mali pochopenie pre obdobie po roku 1948), hoci širšie vnímanie antikomunistického odboja v rámci odporu proti komunistickému režimu bolo podstatne odlišné. NEDVĚDICKÝ, K. *Právni pohled na III. odboj*. In *Securitas imperii*, č. 16, 2010, č. 1, s. 42-50. ISSN 1804-1612. Úplne okrajovou záležitosťou sa stali tzv. „odopierači“ vojenskej služby v ČSLA z dôvodu náboženského vyznania, či morálneho presvedčenia (odsúdené podľa vojenského trestného zákona č. 19/1855 r. z., resp. trestného zákona č. 86/1950 Zb. a trestného zákona 140/1961 Zb.). MÜLLER, L. *Rehabilitace odpiračů vojenské služby – postupné odstraňování nedůsledností*. In BLAŽEK, P. ed. *A nepozdvihne meč... Odpirání vojenské služby v Československu 1948 – 1989*. Praha 2007, s. 156-170. ISBN 978-80-20015587.

⁶¹ AP MO ČR Praha, f. Personálna správa 1991, nezaradené, *Zpráva o výsledcích rehabilitace vojáků z povolání, poslucháčů vojenských škol a občanských pracovníků vojenské správy, kteří byli z Československé armády protiprávně propuštěni v letech 1948 – 1989*.

Samotný proces bol výraznou mierou ovplyvnený vývojom politickej situácie v Česko-slovensku, pričom uvoľnená spoločenská atmosféra sa podstatnou mierou podpísala pod väčšinu kladne uzavretých žiadostí. Na komisie bol robený nátlak, aby sa okrem rehabilitácií zaoberali aj jednotlivcami, ktorí sa na chybách minulosti podieľali (hlavne „normalizátorov“ 70. a 80. rokov) žiadajúc v súlade s krédom *oko za oko, zub za zub* odplatu. Prejavovali sa aj tendencie dívať sa na rehabilitáciu jednotlivcov z pohľadu kolektívnej viny, predovšetkým u niekdajších členov KSČ. CRK riešila nielen oprávnené žiadosti, ale aj žiadosti účelové. Medzi žiadateľmi sa totiž objavilo nemálo takých, ktorí sa usilovali o vlastný prospech a s rehabilitáciou nemali nič spoločné (keďže z armády boli nútení odísť pre konkrétnu trestnú činnosť či z dôvodu zneužitia právomoci verejného činiteľa). Objavovali sa pritom aj tzv. „veční“ žiadatelia a sťažovatelia, ktorí nevynechali jedinou príležitosť ani inštanciu (vrátane poslancov, predsedov vlád či ministrov obrán) na nastoľovanie požiadaviek a na odmietavé stanoviská reagovali hrubo, urážlivo a neraz aj s vyhrážkami. Vysoký vekový priemer žiadateľov a radikalizmus niektorých predstaviteľov ZVO taktiež viedol v nejednom prípade k silnému nátlaku na velenie ČSA, v dôsledku ktorého bolo napr. zaistené plošné povyšovanie a vyznamenávanie osôb bez rehabilitácie.⁶²

Prekážkou v rýchlom odškodňovaní bola aj skutočnosť, že takmer nik z tejto kategórie poškodených nemal (či už v plnej výške, resp. vôbec) vojenský dôchodok a bolo teda nutné vyžiadať u preťažených civilných orgánov sociálneho zabezpečenia príslušnú dokumentáciu. Jednotlivé komisie pracovali striktnie individuálne, pričom šlo o prácu organizačne a psychicky veľmi náročnú, vyžadujúcu nielen takt, trpezlivosť a toleranciu, ale aj znalosti histórie, dokonalý prehľad a umenie využívanie materiálov. Pritom nie všetky rozhodnutia boli v komisiách prijímané jednomyselne, keďže rozdielna skúsenosť s minulým režimom determinovala postoje jej členov v riešení jednotlivých prípadov. Únava vyplývajúca z veľkej zodpovednosti či značného psychického zaťaženia (znásobená nevyberavými útokmi odmietnutých žiadateľov a sťažovateľov) navyše viedla k pomerne častým zmenám v zložení jednotlivých komisií. K celkovej nervozite medzi uchádzačmi o rehabilitáciu koniec-koncov prispievali aj prieťahy okolo prijatia Zákona o mimosúdnych rehabilitáciách. Pri zohľadnení všetkých premenných možno hodnotiť rehabilitácie v čs. armáde pozitívne, ktoré výraznou mierou prispeli k obnoveniu dôvery spoločnosti a armádnej verejnosti v jej velenie. O to viac, že úloha bola plnená za zložitej celospoločenskej situácie, sprevádzanej zásadnými zmenami legislatívnych noriem, resp. celkovou reorganizáciou a redislokáciou čs. armády, smerujúcou k historickému rozdeleniu. Rehabilitácie profesionálnych vojakov i občianskych zamestnancov čs. vojenskej správy, postihnutých komunistickým režimom v rokoch 1948 – 1989, však pokračovali aj po roku 1993 v rámci oboch nástupníckych štátov.

⁶² AÚSD Praha, f. Archiv Koordinačního centra Občanského fóra, karton 48, inv. č. 208/1097 a 211/8.

RECENZIE

MRVA, Ivan – **SEGEŠ**, Vladimír. *DEJINY UHORSKA A SLOVÁCI*. Bratislava : Perfekt, 2012, 399 s. ISBN 978-80-8046-586-5.

V súčasnom období sa uskutočňuje názorová diskusia o dejinách Slovenska medzi štyrmi skupinami historikov. Jednu skupinu reprezentujú tí, ktorí sú nositelia ideológie čecho-slovakizmu ako pozostatku z obdobia Československej republiky. Druhá skupina glorifikuje obdobie vzniku a existencie Slovenského štátu – Slovenskej republiky rokov 1939-1945 – vojnovnej republiky. Tretia skupina historikov neakceptuje dejiny Uhorska, ktoré sú aj dejinami Slovenska a Slovákov. Štvrtá skupina historikov reprezentuje dejiny Slovenska a Slovákov bez ideologických aspektov a snaží sa ich vysvetľovať objektívne na základe analýzy a zhodnotenia udalostí, dokumentov, ako i dostupných prameňov. To znamená, že i dejiny Uhorska chápe a hodnotí ako tiež dejiny Slovenska a Slovákov. Vzhľadom na uvedené skutočnosti autor recenzie knižnej monografie: Ivan Mrva – Vladimír Segeš, *Dejiny Uhorska a Slováci* sa rozhodol recenziu na predmetnú knižnú monografiu uverejniť, aby sa aspoň touto cestou zoznámila s knižnou prácou a s jej obsahom a významom odborná, ako i laická verejnosť.

Viac než deväť storočí slovenských dejín je spojených s existenciou Uhorského kráľovstva. Stredoveké i novoveké dejiny Slovenska a Slovákov je preto dôležité, ba nevyhnutné, vidieť a posudzovať v kontexte uhorských dejín. Tento aspekt je dôležitý aj preto, lebo – ako sa uvádza v úvode predmetnej monografie – „*práve bezprostredne po vzniku Uhorského kráľovstva sa zavíšila etnogenéza Slovákov, ktorí sa vtedy sami označovali etnonymom Slov(i)eni a ktorí od 11. storočia predstavovali etnikum odlišujúce sa od iných susedných Slovanov. V rámci histórie Uhorska majú slovenské dejiny (čiže história Slovenska a Slovákov) charakter nezastupiteľného a výnimočného areálového fenoménu.*“ (s. 3.)

V uhorskom štátnom rámci sa Slováci z feudálnej národnosti pretvárali na moderný národ. Hoci všetky kľúčové udalosti národno-vedomovacích a slovenský národ upevňovacích procesov sú pevne zviazané s uhorským vývojom, slovenská čitateľská verejnosť doposiaľ nemala k dispozícii publikáciu, ktorá by prístupným spôsobom približovala dejiny tohto štátneho útvaru. Od vydania poslednej (slovenskému čitateľovi) prístupnej knihy podobného zamerania uplynulo už viac ako jedno storočie. Ešte v roku 1912 vyšli v Turčianskom Svätom Martine *Stručné dejiny Uhorska*, ktoré napísal František Vítězoslav Sasínek. Tento nestor slovenského dejepisectva sa zamerail najmä na politický vývoj a svoje rozprávanie ukončil rokom 1711. Monografia českého historika Josefa Macůrka z medzivojnového obdobia *Dejiny Maďarů a uherského státu*, ako aj najnovšie knihy s podobným zameraním (L. Kontler – *Dějiny Maďarska* a P. Lendvai – *Dějiny Maďarů*) vytlačené v Čechách a rozširované aj na Slovensku sú, nepochybne, prínosom, no Uhorsko tradične predstavujú ako maďarský štát. Nemaďarské národy, tvoriace aj v dobe vrcholiacej maďarizácie polovicu jeho obyvateľstva, sú len akoby okrajovou záležitosťou. V roku 2012 vydavateľstvo Slovart v Bratislave vydalo *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*, od autora Jonáša Záborského, ktorý túto monografiu napísal v roku 1875 a bola vydaná až po 137 rokoch v roku 2012. Matica Slovenská nemala záujem ju vydať. Preto treba

privítať snahu autorov sprostredkovať čitateľskej verejnosti celistvejšiu minulosť Uhorska s dôrazom na dejinný vývoj Slovákov.

Autormi práce sú renomovaní historici, ktorí sa doteraz buď samostatne alebo v spolu-autorstve podieľali na mnohých zásadných a programových prácach prinášajúcich nové či podnetné pohľady na naše dejiny. Z hľadiska štruktúry autori knižnú monografiu rozdelili na úvod, dve časti a záver. Prvú časť o *Karpatskej kotline pred vznikom Uhorského kráľovstva* a časť *Stredoveké Uhorsko*, ktorá vlastne obsahuje štyri kapitoly (s. 5-139), napísal doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD., dlhoročný vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave, inak dvojnásobný držiteľ medzinárodnej Ceny Egona Erwina Kischu za literatúru faktu. Ťažiskom jeho bádania sú predovšetkým staršie vojenské dejiny, ale aj dejiny miest a dejiny kriminality. Autorom druhej časti *Novoveké Uhorsko*, ktorá obsahuje šesť kapitol (s. 140-387), je doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc., vedúci Katedry histórie na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Je autorom viacerých monografií a štúdií s tematikou politických a sociálnych dejín a stredoeurópskeho priestoru v období novoveku od 16. do začiatku 20. storočia.

Okrem uvedeného, predmetná knižná publikácia obsahuje i rôzne marginálie, bohatý rozsah použitej a odporúčanej literatúry a evidované pramene. (s. 394-3971). Taktiež obsahuje i výberový menný register (s. 388-393), ako i slovo vydavateľa. (s. 395). Ďalej publikácia obsahuje i veľké množstvo farebných a čiernobielych fotografií (obrazov), ktoré dotvárajú a umožňujú lepšie pochopiť rukopisný autorský text.

V pilotnej časti *Karpatská kotlina pred vznikom Uhorského kráľovstva* Vladimír Segeš hutne načrtáva geopolitické pomery predmetnej časti Európy v 9. – 10. storočí. Zdôrazňuje, že bezprostredným predchodcom uhorského štátu bola Veľká Morava, ktorá dosiahla najväčší rozmach za Svätopluka I., keď sa stala stredoeurópskou mocnosťou. Okolnosti zániku Veľkej Moravy dodnes nie sú uspokojivo objasnené, lebo v poslednom čase sa aj medzi slovenskými historikmi diskutuje o tom, či sa rozpadla väčšmi z vonkajších alebo vnútorných príčin. Faktom pritom zostáva, že Veľká Morava roku 894 prišla o Panónske kniežatstvo a hneď nasledujúci rok sa odtrhli české kmene. Roku 896 stratila Potisie, ktoré obsadili Maďari. Na samom sklonku 9. storočia sa odohral bratovražedný boj medzi Mojmírom II. a Svätoplukom II., do ktorého zasiahli Bavori. Ich vojsko počas dvoch ťažení roku 898 a 899 pustošilo krajinu a vyslobodilo uväzneného Svätopluka II. V rovnakom čase sa starí Maďari presunuli do Karpatskej kotliny. Ohrozovali predovšetkým Panónske kniežatstvo v južnom Zadunajsku, ktoré si zakrátko aj podmanili. Táto okolnosť prinútila Mojmíra II. uzavrieť v januári 901 mier s Bavormi, čiže odvtedy ako bavorský spojenec viackrát bojoval proti Maďarom. Autor predpokladá, že Mojmír II. pravdepodobne roku 906 zahynul pri obrane krajiny a spolu s ním aj väčšia časť jeho družiny. Tým zanikla aj veľkomoravská štátnosť. Autor sa venuje aj organizácii starých Maďarov, ich celkový počet pri príchode do Karpatskej kotliny sa reálne odhaduje na 250-tisíc, ich jazdecké vojsko malo okolo 20-tisíc bojovníkov. Maďarská historiografia obsadzovanie Karpatskej kotliny označovala ako „zaujatie vlasti (honfoglalás)“ (s. 9.)

Časť *Stredoveké Uhorsko* je rozdelená do štyroch kapitol, ktorých medzníkmi bola vláda Arpádovcov (1000 – 1301), obdobie vlády anjouvskej dynastie (1301– 1387), vláda Žigmunda Luxemburského a prvých dvoch Habsburgovcov (1387 – 1457) a napokon obdobie panovania Mateja Korvína a Jagelovcov (1458 – 1526). Autor správne poukazuje na skutočnosť, že stredoveké Uhorské kráľovstvo bolo integrálnou súčasťou kresťanskej Európy. Istá geopolitická špecifickosť a zvláštnosť oproti ostatným európskym krajinám vy-

plývala najmä z toho, že išlo o viacetnický i multikultúrny štát s osobitnými tradíciami a zvyklosťami vrátane vojenských, pričom politickú dominanciu si udržiavali veľmoži a preláti prevažne maďarského etnického pôvodu. Vladimír Segeš zdôrazňuje, že stredoveké Uhorsko bolo jediným štátom v stredovýchodnej Európe, v ktorom Maďari ako dominantný národ nedosiahli úplnú početnú prevahu, tak ako Česi v českom a Poliaci v poľskom štáte. Početne významnou zložkou – a vlastne väčšinou – v Uhorsku boli Nemaďari. V tejto súvislosti sa zaiste nie náhodou aj v knihe mravných ponaučení prvého uhorského kráľa Štefana I. pre jeho syna, kráľoviča Imricha, zdôrazňuje potreba znášanlivosti k ľuďom iného jazyka, „*lebo kráľovstvo jediného jazyka a jediného mravu je slabé a krehké*“.

Na pozadí politického vývoja a takmer všetkých dôležitých vnútroštátnych i medzinárodných udalostí autor V. Segeš konštatuje, že stredoveké Uhorské kráľovstvo prešlo tromi hlavnými charakteristickými etapami. Prvou bolo obdobie patrimoniálneho štátu, ktoré trvalo zhruba do druhej polovice 13. storočia. Od konca 13. do druhej tretiny 15. storočia išlo o štát feudálnej rozdrobenosti. Pred prelomom 15. storočia začali v Uhorsku vznikať inštitúcie typické pre stavovskú monarchiu, pričom vývoj týchto ustanovizní presiahol ďaleko za rok 1526, čiže až do obdobia novoveku. Autor V. Segeš si pritom všima a poukazuje na to, že pri budovaní uhorského štátu zohrali významnú úlohu *legislatívno-právne akty*. (s. 18.) *Boli nimi zákonníky prvých uhorských kráľov – Štefana I., Ladislava I. a Kolomana, Zlatá bula z roku 1222 a jej renovácie, ako aj ostatné nosné dekréty a právne akty ostatných uhorských kráľov*. V tejto súvislosti môžeme poukázať na skutočnosť, že významnú úlohu pri kladení základov a budovaní uhorského štátu zohrali i spomínané legislatívno-právne akty, vrátane „*zákonníka uhorského zvykového práva, nazývaného Tripartitum*, autorom ktorého bol Štefan Verbőci (z Vrbovca)“. (s. 132.) Autor V. Segeš taktiež poukazuje na to, že pri budovaní a upevňovaní uhorského štátu zohrala veľkú úlohu i cirkev a kresťanstvo (s. 18). Pri vzniku a budovaní uhorského štátu sa žiada upozorniť na skutočnosť, že: „*Maďari po ovládnutí Karpatskej kotliny podnikali časté vojensko-koristnícke nájazdy na Balkán a do západnej Európy, ktoré sa skončili roku 955, keď v bitke pri rieke Lech neďaleko Augsburgu maďarské vojsko utrpelo zdrvujúcu porážku*. Vojensky oslabení Maďari sa po porážke pri Lechu ocitli v existenčnej kríze... Maďari sa museli v novej vlasti usadiť a osvojiť si poľnohospodársko-remeselný spôsob života“. (s. 10.) Pritom treba poukázať na skutočnosť, že po porážke pri Lechu: „*V maďarskom kmeňovom zväze sa práve odvtedy výraznejšie presadila dominácia rodu Arpádovcov*.“ (s. 15.) Môžeme teda upozorniť, ako na to poukazuje V. Segeš, že: „*Jadrom vznikajúceho uhorského štátu sa stala hospodársky i kultúrne najrozvinutejšia doména Arpádovského pravnuka kniežat'a Gejzu, ktorý vládol od začiatku 70. rokov 10. storočia do roku 997... Knieža Gejza v roku 995 vyhнал svojho mladšieho brata Michala z Nitry a údelné kniežatstvo (po latinsky dukatus) odovzdal svojmu synovi Štefanovi. Po Gejzovej smrti roku 997 sa podľa zásady primogenitúry (prvorodenectva) ujal vlády jeho syn Štefan (997/1000 – 1038)*.“ (s. 15.) S nástupníctvom vlády Štefana nebol spokojný najstarší žijúci Arpádovec Kopán (šomodské knieža), ktorý proti Štefanovi povstal. „*Kopán a jeho stúpenci obsadili veľkú časť Zadunajska. Knieža Štefan, ktorý dovtedy sídlil v Nitre, zhromaždil vojsko a údolím Hronu tiahol proti Kopánovi. Vo vojenskom tábore na dolnom Hrone (pravdepodobne v dnešnej Bini) ho vodcovia Hunt (Hont) a Poznán „podľa nemeckého zvyku opásali mečom“ a Štefan ich ustanovil za veliteľov svojej telesnej stráže. Za veliteľa celého vojska vyhlásil svojho ďalšieho vojvodu švábskeho pôvodu Vencelina. Po víťaznej bitke, ktorá sa odohrala medzi Vesprimom a Várpalotou, Štefan zrušil Šomodské kniežatstvo a premenil ho na jeden z uhorských komitátov (hradských*

španstiev).“ (s. 16.) Z hľadiska štátoprávneho vývoja Uhorska treba upozorniť na skutočnosť, že: „koncom roka 1000 dostal Štefan od rímskeho pápeža Silvestra II. korunu a so súhlasom cisára Ota III. bol buď 25. decembra 1000 alebo 1. januára 1001 v Ostrihome korunovaný za kráľa. Tak sa Uhorské kniežatstvo zmenilo na kráľovstvo. Veľmi dôležitým prejavom suverenity uhorského kráľa bola aj skutočnosť, že Štefan I. dal hneď po svojej korunovácii v Bratislave raziť strieborné penáze s kolopisom S(TE)PHANVS REX na averze a PRESLAVVA CIV(ITAS) na reverze.“ (s. 16.) V kontexte vývoja Uhorského kráľovstva v stredoveku autor V. Segeš náležite osvetľuje aj viacero vnútropolitických kríz a existenčných ohrození, ale aj vzostupov a rozmachov vrátane zahraničnopolitických, keď Uhorsko predstavovalo stredoeurópsku veľmoc. Medzníkom v ďalšom vývoji Uhorska, ako aj stredoeurópskeho priestoru sa stala bitka pri Moháči.

Autor časti *Novoveké Uhorsko*, Ivan Mrva, výstižne a pútavo načrtol osudy Uhorského kráľovstva počas necelých štyroch storočí od moháčskej porážky roku 1526 po jeho definitívny zánik v roku 1918. Prvé dve kapitoly opisujú krízové obdobie v rokoch 1526 – 1711. (s. 143-169.) Bolo v znamení rozpadu krajiny na tri časti, keď Habsburgovci ovládali severnú a západnú časť krajiny, Osmanská ríša stred a juh a na východe sa vytvorilo polosamostatné Sedmohradské kniežatstvo. Nesporným prínosom je tu prehľadne podaná sonda do dejín Sedmohradska. Skôr formálna osmanská zvrchovanosť umožňovala sedmohradským kniežatám viesť nezávislú politiku a či už vojensky alebo politicky zasahovať do vnútorných záležitostí Habsburgovcami kontrolovaného Uhorska. Organické zakomponovanie sedmohradského vývoja čitateľovi umožní ľahšie sa zorientovať v dejinách celého priestoru v strednej Európe. Ďalšou z ťažiskových tém je analýza významu Uhorska v celoeurópskom kontexte vzhľadom na to, že práve jeho územie absorbovalo osmanskú agresiu smerujúcu do srdca kontinentu. Autor I. Mrva vyzdvihol účasť Slovákov v bojoch proti Turkom a podiel slovenského obyvateľstva na protitureckej obrane. Túto skutočnosť – a to treba na tomto mieste zdôrazniť – doposiaľ historiografie okolitých štátov vytrvalo ignorujú. Popri politickom, sociálnom a kultúrnom vývoji sa čitateľ má možnosť hlbšie zoznámiť s náboženskými pomermi v Uhorsku v období rozšírenia reformácie a nástupu rekatolizácie. Širší pohľad na túto problematiku a viacero nových faktov i postrehov uspokojí aj náročnejšieho čitateľa.

Osemnástemu storočiu venoval autor I. Mrva v kapitole *Cesta k osvietenským reformám* (1711 – 1792) zhruba 20 strán, no napriek tomu podal výstižný prierez tohto obdobia. (s. 201.) Výstižne načrtol proces obnovy a znovuosídlenia spustošených častí Uhorska prebiehajúci počas celého storočia, na ktorom sa podieľali všetky národy krajiny a významnou mierou aj nemeckí kolonisti. Obdobiu od konca 18. storočia až do revolúcie roku 1848 – 1867 sa venuje kapitola 4. *Doba prebudenia národov*. (s. 223-262.) Čitateľovi ponúka komplexnejší pohľad na vojny proti revolučnému a neskôr napoleonskému Francúzsku, ako aj hlavné udalosti reformnej doby, keď uhorský snem spočiatku veľmi váhavo, ale predsa odstraňoval niektoré dávne feudálne prežitky a vytváral hoci len obmedzený priestor pre nástup občianskej spoločnosti.

Nesporným obohatením práce sú aj prehľadne spracované časti venované prebudeniu všetkých národov žijúcich v Uhorsku vrátane Maďarov. To umožňuje komparáciu tohto zložitého procesu a zároveň aj prehodnotenie niektorých stereotypne sa opakujúcich názorov. Predposledná kapitola 5. *Od revolúcie k dualizmu* (1848 – 1867) (s. 263-304) zachytáva dve desaťročia zložitých politických a spoločenských pohybov. Okrem opisu všeobecne známych udalostí dáva čitateľovi možnosť zoznámiť sa aj so zákulisím viedenskej aj peštianskej politiky a vzájomnými intrigami oslabovanej maďarskej porevolučnej emigrácie.

Kapitola 6. s výstižným názvom *Päťdesiatjeden rokov posledného dejstva* (s. 305-384). mapuje záverečné obdobie v čosi vyše deväťstoročných dejinách Uhorského kráľovstva. Medzi množstvom ďalších faktov, postrehov a analýz z doby bohatej na udalosti i škandály, tu čitateľ môže nájsť aj odpoveď na otázku, čo spôsobilo zánik významného európskeho štátu, ktorý po celý čas existencie bol domovom i vlasťou našich predkov.

Autori I. Mrva a V. Segeš v závere rezumujú výsledky – konštatovania, ktoré dosiahli pri analýze a hodnotení udalostí, právnych dokumentov (prameňov), ako i konanie významných osobností (panovníkov) od vzniku a budovania uhorského štátu a postavenie Slovákov v ňom. Výsledné konštatovania v závere knihy sú, okrem iného, aj nasledovné: „*Uhorsko bol štát, kde Slováci strávili najdlhší časový úsek svojej existencie. Dnes už nik nepochybuje, že základy Uhorska kládli slovenskí veľmoži, ktorí na sklonku 10. storočia poskytli Štefanovi v boji s Kopáňovou frakciou rozhodujúcu vojenskú pomoc. Vnútoraná štruktúra novej krajiny na mape ranostredovekej Európy a jej najvyšších úradov mala ráz slovanský a slovenský. Nadviazala na vzory zaniknutej Veľkej Moravy, čiže Slovenského kráľovstva.*“ Ďalej autori v závere zdôrazňujú, že: „*Prvý uhorský kráľ Štefan v ponaučeníach svojmu synovi Imrichovi vždy zdôrazňoval, aby ako budúci panovník vždy rešpektoval rôzne jazyky a zvyky obyvateľstva, lebo kráľovstvo jedného jazyka a jedných mravov bude slabé a vratké. Toto bol ústavný zákon stredovekého Uhorska, na dlhé stáročia stmelujúci národy žijúce v oblúku Karpát a na podunajských rovinách v jednom štátnom útvere, a kým sa vládnuce elity týmto princípom riadili, Uhorsko zostávalo životaschopné a dokázalo prekonať aj vážne krízy. A tak spoločne s ostatnými národmi i Slováci tento štát budovali, a keď bolo treba, aj bránili. Mnohonárodné Uhorsko uchránilo našu národnú existenciu i jazyk.*“ (s. 385.) Autori taktiež v závere osobitne poukazujú na významnú skutočnosť, že: „*Najpozoruhodnejším javom našej existencie v tomto období je, že sme si tu dokázali vytvoriť vlastnú kultúrnu nadstavbu, vytvoriť literatúru, kodifikovať spisovný jazyk, klásť základy slovenskej vedy a umenia bez štátnej podpory.*“ (s. 385.)

Pred koncom našej recenzie možno položiť nielen autorom, ale aj slovenskej historickej obci tieto otázky:

1. „*Vznikom Uhorska sa zavírila etnogenéza Slovákov, ktorá sa vtedy označovala etnonymom Slov(i)en, ktorí od 11. storočia predstavovali etnikum odlišujúce sa od iných susedných Slovanov,*“ ako to autori, okrem iného, uvádzajú v úvode knižnej monografie. V tejto súvislosti sa chceme opýtať autorov, že vzhľadom na to, že v práci používajú pojem „starí Maďari“, či nebolo možné užívať pojem „starí Slováci“?

2. Do akej miery boli Arpádovci etnickí Maďari, keď vieme, že stredovekí Arpádovci mali v prevažnej miere manželky Slovanky?

3. Aký pôvod mali Hunt a Poznan z hľadiska etnického? Boli Slovania?

Na záver recenzie by som ako ústavný právnik a štátovedec vyzdvihol, že monografia Ivana Mrvu a Vladimíra Segeša *Dejiny Uhorska a Slováci* je významná nielen pre slovenskú historiografiu, ale aj pre dejiny štátu a práva a vôbec všetky spoločenské vedy, ktoré sa zaoberajú vývojom spoločnosti, jej vedomím, štruktúrou, mentalitou i tradíciami. Z hľadiska právnych dejín, resp. dejín štátu a práva je prínos monografickej knižnej práce v neposlednom rade aj v zdôraznení, že uhorský štát – napriek tvrdým represiam a neprávostiam voči nemaďarským národom vo svojom poslednom štádiu – bol aj štátom Slovákov. V tejto súvislosti sa žiada osobitne zdôrazniť, že historické skutočnosti potvrdzujú a autori I. Mrva a V. Segeš knižnej monografie nespochybniteľne preukázali, že na budovaní a jestvovaní Uhorska mali nemalý podiel práve Slováci. Keď sa po zániku

Uhorska vznikajúca a rozvíjajúca sa slovenská historiografia počas viacerých desaťročí takpovediac programovo zriekla uhorského rozmeru slovenských dejín, bolo len prirodzené, že uprázdnené pozície našej historiografie zaujali a mnohé zo spoločných dejín národov Uhorska si osvojili či privlastnili iní, najmä Maďari.

Na konci našej recenzie považujeme za potrebné predmetnú knižnú monografiu odporúčať do pozornosti i dôstojníckemu zboru, ako i mužstva ozbrojených síl Slovenskej republiky. Môžu ju využiť ako pomôcku pri vlasteneckej výchove a pri pestovaní hrdosti a historického vedomia slovenského národa. V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť významnú skutočnosť, že bez poznania minulosti – teda dejiny svojho národa a štátu, nemožno úspešne budovať jeho prítomnosť ani budúcnosť.

Jaroslav Chovanec

ZAŤKOVÁ, Jana. *ZABUDNUTÍ VOJACI. ZAJATCI V OBLASTI VOJENSKÉHO VELITELSTVA BRATISLAVA 1914-1918.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, 174 s. ISBN 978-80-89523-21-4.

V súčasnosti v slovenskej spoločnosti, ale nielen v nej, rezonuje téma prvej svetovej vojny, keďže v tomto roku je to už sto rokov od jej vypuknutia. Tento vojnový konflikt, prvýkrát v histórii označený ako svetový, zmenil usporiadanie Európy a jeho dôsledky výrazne ovplyvnili vývoj ďalších dejín. V slovenskej historiografii mu bola venovaná podstatne menšia pozornosť ako druhej svetovej vojne, preto treba pozitívne oceniť snahu autorky Jany Zaťkovej o vyplnenie ďalšieho bieleho miesta v dejinách „Veľkej“ vojny na našom území. V práci, ktorá vyšla v závere roka 2013, približuje problematiku vojnových zajatcov v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava. V úvode knihy upozorňuje na fakt, že masové zajatectvo vojakov bolo jedným z hlavných problémov, ktoré museli aktéri prvej svetovej vojny riešiť a tiež novým fenoménom, ktorý so sebou vojna priniesla. Len do Rakúsko-Uhorska sa dostalo viac ako 1,5 milióna vojnových zajatcov, vzniklo tu 50 zajateckých táborov a viacero zariadení pre zajatých dôstojníkov, pričom pod sledované Vojenské veliteľstvo v Bratislave spadalo 10 táborov a z nich tri sa nachádzali na území Slovenska (Dunajská Streda, Šamorín, Veľký Meder). Ďalej v úvode autorka hodnotí stav bádania k tejto problematike na Slovensku i v susednom Rakúsku a v Maďarsku. Výsledky svojho niekoľkoročného výskumu rozdelila do šiestich kapitol, ktoré sa členia ešte na menšie podkapitoly.

Prvá kapitola s názvom *Vojnoví zajatci* prináša štatistické údaje o počte zajatcov jednotlivých armád, pričom sa dozvedáme, že do zajatia padla približne 1/7 všetkých mobilizovaných vojakov. Zdôrazňuje sa tu, že vojnoví zajatci boli zvláštnou kategóriou priamych účastníkov vojny a branie nepriateľov do zajatia spôsobovalo bojujúcim krajinám na jednej strane problémy s ich umiestnením a starostlivosťou o nich, na druhej strane to bol zdroj náhradných pracovných síl. Zajatie bolo novou životnou skúsenosťou odvedených mužov rôznych národností, vierovyznaní i profesií, ktorí boli nútení žiť vedľa seba a navzájom spolupracovať. Okrem toho sa v zajatí ocitli dve sociálne odlišné skupiny – radoví vojaci a dôstojníci, pričom druhí z nich si aj naďalej udržali svoje postavenie a výsady. Pre zajatcov boli vytvorené tri typy internácie – prechodné typy táborov pre krátkodobé ubytovanie, veľké kmeňové tábory pre mužstvo a dôstojníkov a pracovné oddiely.

V tejto kapitole je ďalej venovaný priestor údajom o počte zajatcov v Rakúsko-Uhorsku a tiež konkrétne v zajateckých táboroch podliehajúcich pod Vojenské veliteľstvo v Bratislave. Podľa oficiálnych výkazov tohto veliteľstva bolo k 1. januáru 1918 v táboroch, spadajúcich do jeho pôsobnosti, takmer 600 000 zajatcov. Text dopĺňajú tabuľky znázorňujúce počet zajatcov v táboroch v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava v rokoch 1915 – 1918, pričom v nich môžeme sledovať, koľko zajatcov sa nachádzalo priamo v konkrétnom tábore a koľko na prácach mimo neho.

Autorka rozoberá podmienky zaobchádzania so zajatcami, ktoré upravoval Dohovor o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny z roku 1907, pričom definuje, kto mal nárok na status vojnového zajatca, aké právomoci mal daný štát nad zajatcami i povinnosti voči nim. V rakúsko-uhorskej monarchii malo na starosti záležitosti týkajúce sa rakúsko-uhorských zajatcov v zahraničí i zajatcov na území monarchie 10. oddelenie ministerstva vojny, neskôr premenované na 10. zajatecké oddelenie. Okrem toho bola vytvorená aj Informačná kancelária pre zajatcov. Autorka ozrejmjuje jej úlohy, medzi ktoré patrilo poskytovanie informácií o zajatcoch a internovaných osobách, doručovanie a cenzúra korešpondencie i celková starostlivosť o vlastných aj nepriateľských zajatcov. Následne sa stručne zaoberá úlohami Červeného kríža a neutrálnych krajín v starostlivosti o zajatcov či vzniku vlastných pomocných komitétov v samotných táboroch, ktoré hájili záujmy zajatcov bezprostredne na miestach, kde títo žili.

Druhá kapitola s názvom *Proces vytvárania zajateckých táborov* je venovaná príchodu prvých zajatcov na územie monarchie a budovaniu zajateckých táborov. Dozvedáme sa v nej o procese, ktorý predchádzal umiestneniu zajatcov v táboroch (evidencia, karanténa, transport chorých a ranených do vojenských nemocníc). Autorka na tomto mieste analyzuje faktory, vplyvajúce na výstavbu zajateckých táborov, či už politického, ekonomického alebo vojenského charakteru (blízkosť železnice, vzdialenosť od miest a dedín, napojenie na inžinierske siete). Nečakaný veľký prílev zajatcov v prvých mesiacoch po vypuknutí vojny spôsobil organizačné problémy. Na malom priestranstve sa koncentrovalo značné množstvo zajatcov, v táboroch vládli zlé hygienické pomery, čo viedlo v zime na prelome rokov 1914/1915 k rozšíreniu infekčných ochorení medzi zajatcami. Išlo najmä o cholery, dyzentériu a škvrnitý týfus, ktoré spôsobovali vysokú úmrtnosť. Boli prijaté mnohé opatrenia na zamedzenie šírenia epidémií, ako dôkladná dezinfekcia osôb, priestorov alebo izolovanie chorých a po zlepšení hygienickej a ubytovacej situácie sa nakoniec podarilo zlepšiť podmienky v táboroch a zabrániť rozširovaniu nákazlivých chorôb až do zimy 1917/1918. Pre ilustrovanie pomerov, ktoré vládli všeobecne v táboroch na prelome rokov 1914/1915 si autorka vybrala tábor Kenyérmező pri Ostrihome. Tento bol pôvodne koncipovaný pre 6 000 zajatcov, avšak zhromaždili v ňom okolo 20 000 ľudí, čo zapríčinilo nedostatok ubytovacích jednotiek, stravy i ostaných základných vecí, a tým katastrofálnu situáciu v tábore. Riešením zlých podmienok v zajateckých táboroch bola asanácia starých, narýchlo postavených táborov a výstavba nových, pri ich budovaní mali byť dodržiavané základné stavebno-hygienické zásady zriaďovania barakových táborov, ktoré autorka približuje. Záver kapitoly je venovaný situácii v táboroch v rokoch 1916 – 1918, keď sa zdravotné pomery podstatne zlepšili, problémy však naďalej pretrvávali v oblasti evidencie zajatcov a takisto v zásobovaní táborov potravinami, čo spôsobovalo podvýživu a zoslabnutie zajatcov. Situácia sa v zajateckých táboroch rapídne zhoršila počas zimy 1917/1918. Autorka opisuje problémy s vysokou chorobnosťou najmä talianskych zajatcov, ktoré mali v niekoľkých táboroch a spôsoby, ako sa ich snažili kompetentní riešiť.

Tretia kapitola *Fungovanie zajateckých táborov* sa zaoberá organizáciou táborov a štruktúrou ich vedenia. Na čele veľkých táborov stál veliteľ tábora menovaný ministerstvom vojny, v menších táboroch veliteľ strážneho práporu. Čo sa týka vnútornej organizácie, obytné časti táborov s barakmi na ubytovanie sa delili na rajóny, zajatci z jedného baraku tvorili zajateckú rotu a rotu z jedného rajónu zajatecký prápor. Život zajatcov riadili presne stanovené pravidlá, na každý deň bol určený harmonogram, ktorý sa líšil v závislosti od ročných období. V texte sa s ním môžeme podrobne oboznámiť a urobiť si tak obraz o každodennom živote zajatcov. Zajatci v táboroch pracovali na rôznych stavebných prácach, v dielňach, skladoch či pekárňach. Okrem toho sa tu i vyučovalo, analfabeti sa učili čítať a písať, zajatci sa dokonca v rámci svojho pracovného zaradenia mohli vyučiť aj nejakému remeslu. V táboroch existovali divadlá a kapely, usporadúvali sa filmové predstavenia, vychádzali tu táborové noviny a zajatci tiež mali k dispozícii i knižnice. Súčasťou ich života v tábore bolo aj udržiavanie písomného kontaktu s rodinami vo vlasti. Pošta však prechádzala cenzúrou, ktorá zadržiavala listy s neprijateľným obsahom a mnohé zásielky sa k adresátom nikdy nedostali. Peniaze, ktoré zajatci vlastnili pri príchode do tábora alebo ktoré si zarobili, mali uložené v táborových depozitoch. Zaujímavým špecifikom zajateckých táborov bolo vydávanie vlastných táborových bankoviek. Dôvodom bolo zabrániť tomu, aby zajatci mali k dispozícii bežne používané peniaze, čo by im mohlo uľahčiť prípadný útek. V tejto kapitole je venovaný priestor aj stravovaniu zajatcov. Autorka opisuje zloženie ich stravy a poukazuje na to, že s postupujúcim zhoršovaním zásobovacej situácie sa zhoršili i podmienky v táboroch a zajatci trpeli hladom. Jedným zo spôsobov riešenia tejto situácie bolo zriaďovanie vlastných táborových hospodárstiev, kde chovali hospodárske zvieratá a pestovali rozličné plodiny. Druhý spôsob, ako si mohli zajatci sami zaobstarať potraviny, bol prostredníctvom pomocných komitétov pre zajatcov v zahraničí. Avšak aj tieto zásielky sa k zajatcom mnohokrát nedostali. Ďalším aspektom, ktorý nezabudla autorka pri vykresľovaní života zajatcov spomenúť, je duchovná starostlivosť. Zajatci totiž mali nárok na adekvátnu duchovnú starostlivosť v rámci všetkých vierovyznaní. Zabezpečovali ju poverení poľní kuráti c. a k. poľného vikariátu, pravidelne navštevujúci tábory a zariadenia pre dôstojníkov. Nájdeme tu tiež údaje o zložení zajatcov podľa vierovyznania, pričom do vstupu Talianska do vojny v roku 1915 prevládalo medzi nimi gréckokatolícke a pravoslávne náboženstvo. V jednej z podkapitol objasňuje autorka i nástroje propagandy používané Rakúsko-Uhorskom na ovplyvňovanie zajatcov jednotlivých národností najmä z cárskeho Ruska, pričom v oblasti Vojenského veliteľstva v Bratislave prebiehala propaganda predovšetkým medzi ruskými zajatcami poľskej národnosti. Zajatecké tábory navštevovali zahraničné misie s cieľom kontrolovať tamjšie životné a pracovné podmienky. Autorka upriamila pozornosť na návštevy ruských predstaviteľov v táboroch v Uhorsku a na ich priebeh. Tieto misie v podstate nemohli získať úplne reálny obraz o situácii v táboroch, pretože ich velitelia pred plánovanou návštevou dostali informáciu o inšpekcii, na ktorú sa tak mohli pripraviť a zakryť prípadné nedostatky. Zaujímavou a nie veľmi známou otázkou, ktorú so sebou vojna priniesla, bola aj možnosť realizovať rôzne výskumy v oblasti vedy. Jeden z takýchto výskumov uskutočnila Viedenská antropologická spoločnosť, ktorá vo svojom rámci vytvorila samostatný komitét na realizovanie antropologického výskumu v zajateckých táboroch v monarchii. V ňom sa sústredili hlavne na málo známe národnosti ruskej ríše.

Ako sme už spomenuli, osobitnú skupinu vojnových zajatcov tvorili dôstojníci. Ich životu v zajatí na území Vojenského veliteľstva v Bratislave je venovaná štvrtá kapitola pod názvom *Špecifika zajatých dôstojníkov*. Dôstojníci, ktorí padli do zajatia, si naďalej udržali

svoje výsadné postavenie, počas zajatia nemuseli pracovať a mali nárok na plat patriaci dôstojníkom rovnakej hodnosti v tej krajine, v ktorej sa nachádzali v zajatí. Mali vlastných sluhov, komfortnejšie ubytovanie a tiež mohli navštevovať blízke dediny. Ich život bol však v mnohých ohľadoch stereotypnejší ako život bežných zajatcov, nemali žiadne zamestnanie, ktorým by vyplnili jednotvárne dni v zajatí. Spočiatku boli umiestňovaní do zariadení pre zajatých dôstojníkov, po čase však tieto naplnili svoje kapacity, preto sa museli budovať tzv. dôstojnícke oddelenia v samotných zajateckých táboroch. Pre vytvorenie obrazu o živote dôstojníkov v spomenutých oddeleniach zajateckých táborov využila autorka správu z inšpekcie, ktorá navštívila tábor v Ostffyasszonyfe v roku 1916. Dozvedáme sa z nej o výške gáže jednotlivých dôstojníkov, o úrovni ubytovania, ale i pokusoch o útek či skutočnosti, že sa v ich radoch vyskytla samovražda i ďalší pokus o ňu. Posledná podkapitola tejto časti publikácie opisuje okolnosti zatknutia a priebeh úteku ruského generála L. G. Kornilova, veliteľa 48. pešej divízie a jeho spoločníka na úteku – českého pomocníka v nemocničnej lekární v Köszegeu – Františka Mrňáka.

Piata kapitola *Pracovné nasadenie zajatcov* prináša pohľad na zajatcov z hľadiska ich hospodárskeho významu. Vojna totiž spôsobila zníženie počtu domácich pracovných síl, a práve zajatci sa stali riešením, ako vyplniť ich nedostatok. Autorka si všíma pracovné zaradenie zajatcov v jednotlivých oblastiach hospodárstva, medzi ktorými jednoznačne dominovalo poľnohospodárstvo. Na vybranom roku 1915 sa zaoberá prácou zajatcov v prvom rade po stránke organizačnej, pričom spomína dĺžku pracovnej doby, predpisy týkajúce sa ubytovania či výšku odmeny za zajatca na deň, ktorú platili súkromní zamestnávateľia príslušnému zajateckému táboru. Na základe hlásení inšpekcie ďalej približuje podmienky, v ktorých zajatci v skutočnosti vykonávali určené práce, a tie sa veru líšili od oficiálnych nariadení a predstáv. Zaujímavé sú tiež údaje o výške nákladov na prácu jedného zajatca za jeden deň. V tejto kapitole je venovaný priestor aj pravidlám platiacim pre zajatecké pracovné oddiely. Nové pravidlá pre tieto pracovné oddiely boli prijaté k 1. marcu 1916 a na ich základe boli oddiely pracujúcich zajatcov rozdelené na mobilné a stabilné. Upravovali tiež otázku stravovania zajatcov na prácach, pričom sa malo napr. pri príprave stravy prihliadať na národnosť zajatcov. Boli definované i podmienky, ktoré mali zabezpečiť samotní zamestnávateľia, či už sa týkali ubytovania, lekárskej starostlivosti a i. Pri pracovnom zaradení sa mala brať do úvahy fyzická spôsobilosť, zvláštne schopnosti a sociálne postavenie zajatcov, bolo zakázané zaobchádzať s nimi ako s trestancami. Okrajovo sú tu spomenuté kontakty zajatcov na prácach s civilným obyvateľstvom. Autorka opäť upozorňuje na fakt, že napriek prijatým pravidlám o pracovných podmienkach zajatcov sa realita podstatne líšila od pôvodných predstáv. Popri poľnohospodárstve boli zajatci nasadzovaní aj na práce v priemyselných podnikoch (napr. cukrovar v Trnave) a v menšej miere i v baniach (napr. Slovinky pri Spišskej Novej Vsi). Často boli tiež nasadzovaní priamo na frontoch, kde pracovali na stavbách ciest, opravách mostov, stavbe bunkrov, a to aj napriek tomu, že ustanovenia Dohovoru o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny jasne zakazovali používať zajatcov na výkon prác spojených s vojnovými aktivitami. Rovnako sa porušovalo pravidlo zakazujúce zamestnávať zajatcov v továrňach, ktoré súviseli s vedením vojenských operácií. Autorka uvádza ako príklad nasadenie zajatcov na stavbe budov v továrni na pušný prach „Dynamit Nobel“ v Bratislave.

Posledná kapitola publikácie sa zaoberá repatriáciou zajatcov do ich vlasti. Prvé úvahy o ich repatriácii sa v Rakúsko-Uhorsku objavili už v máji roku 1917. Najprv prebehla výmena zajatcov s Rumunskom, ktorá sa začala po jeho porážke a ešte pred podpísaním mierovej

zmluvy v máji 1918. Ťažisko tejto kapitoly tvorí problematika výmeny zajatcov medzi Rakúsko-Uhorskom a Ruskom. Predstavitelia rakúsko-uhorskej monarchie sa snažili pozdržať odchod ruských zajatcov zo svojho územia, pretože podľa ich kalkulácií by síce návratom zajatcov z Ruska získali bojaschopných vojakov, ktorých mohli nasadiť na front, avšak odsunom ruských zajatcov by prišli o pracovníkov v poľnohospodárstve, a tých nemali kým nahradiť. Po rozpade monarchie nastal v zajateckých táboroch chaos, opustili ich stráže, takže sa dostali do rúk zajatcov, objavili sa prípady, že civilné obyvateľstvo vykradlo zásoby potravín či šatstva uložené v táboroch. Mnohí zajatci nečakali na oficiálny transport do vlasti, cestovali domov na vlastnú päsť a často vyvolávali v dedinách a mestách strach. Česko-slovenská republika vo februári 1919 vydala nariadenie, že bývalí ruskí zajatci, nachádzajúci sa na území republiky, prináležia do zberného tábora v Chocni, kde sa mali zaregistrovať. Ich konečná repatriácia do Ruska sa mala uskutočniť do konca roka 1919, avšak nikto nebol k návratu nútený. Poslední bývalí ruskí zajatci sa do vlasti vrátili až začiatkom 20. rokov.

Súčasťou publikácie sú aj miestny register, zoznam použitých archívnych prameňov a literatúry, ako i množstvo príloh, ktoré vhodne dopĺňajú text. Jediným nedostatkom je, že v texte autorka odkazuje na prílohy podľa ich poradového čísla, avšak samotné prílohy v závere knihy nie sú očíslované, čo trochu komplikuje orientáciu v nich a pripojenie ku konkrétnemu odkazu v texte. Nakoniec musíme konštatovať, že cieľ, ktorý si autorka vytýčila v úvode, a to načrtnúť základný obraz o téme vojnových zajatcov na vybranom geografickom území, sa jej podarilo naplniť a dúfame, že vo svojej práci bude naďalej pokračovať a sprostredkuje nám ďalšie výsledky výskumu v tejto oblasti aj v iných publikáciách.

Ivana Fialová

CLARK, Christopher. *NÁMĚŠÍČNÍCI. JAK EVROPA V ROCE 1914 DOSPĚLA K VÁLCE.* Brno : Nakladatelství BB/art s. r. o., 2014, 669 s. ISBN 978-80-7461-461-3.

Christopher Clark je pôvodom Austráľčan, ale je profesorom moderných dejín na univerzite v Cambridge. Jeho hlavný vedecký záujem sa sústreďuje na nemecké dejiny, predovšetkým na dejiny Pruska. Doteraz už vydal knihy *Politika zbližovania: Misionárske protestantstvo v Prusku 1728-1941* a *Cisár Viliam II. a železné kráľovstvo: Vzostup a pád Pruska 1600-1947*.

Deň 28. jún 1914, keď smrtiace výstrely Gavrila Principa zasiahli plánovane následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este a nechtiac aj jeho manželku vojvodkyňu z Hohenbergu, rodenú grófkú Žofiu Chotkovú, patrí k najosudnejším dňom novovekých dejín. Podľa autora mal tento, pre Srbov vlastenecký a pre Rakúšanov a Nemcov teroristický čin ohromujúci účinok a dosiahol aj svoj cieľ. Chcel oslobodiť Bosnu od habsburskej nadvlády a potom aj zjednotiť južných Slovanov. Súčasne však vyvolal svetovú vojnu, mal za následok smrť 20 miliónov ľudí, zánik štyroch veľkých svetových ríš a skazu civilizácie.

Keďže podľa pôvodcu sú následky zreľazenia udalostí, ktoré atentát v Sarajeve vyvolal, dobre známe, venuje najväčšiu pozornosť tým faktorom, ktoré spôsobili, že kultúra a prosperujúca a podľa neho aj „namyslená“ Európa nedokázala odolať následkom atentátu, lebo tie sú sporné a oveľa menej známe. Vlastne historici sa ani dnes, po sto rokoch, na nich nevedia zhodnúť. Všeobecne sa však usudzuje, že všetky ďalšie nešťastia sa začali práve touto vojnou, pre ktorú sa sarajevský atentát stal rozbuškou. Americký historik Fritz Stern to sfor-

muloval tak, že to „bola prvá pohroma 20. storočia, pohroma, v ktorej mali pôvod všetky ostatné“ pohromy. Taká rozsiahla katastrofa, akou bola prvá svetová vojna, mala za následok, okrem iného, aj to, že každá strana sa snažila vinu za jej rozpútanie zvaliť na druhú stranu. Všetky veľmoci začali vydávať starostlivo selektované súbory dokumentov už počas vojny – boli to rôzne knihy označené farbami – Biela kniha (Nemecko), Oranžová kniha (Rusko), Červená kniha (Rakúsko-Uhorsko), Modrá kniha (Veľká Británia) a Žltá kniha (Francúzsko). Edičná činnosť sa ešte viac rozprúdila po vojne, keď vyšli mnohoveľmoci súbory dokumentov, spravidla však veľmi tendenčne vybraných. Nemecký vojenský historik Bernhard Schwertfeger to výstižne nazval „svetovou vojnou dokumentov“ (s. 22). V tejto súvislosti spomína autor aj problematické memoáre politikov a upozorňuje na hlavné úskalia práce s nimi. Napríklad bývalý nemecký kancelár Theobald von Bethman Hollweg vo svojej knihe *Úvahy o svetovej vojne* nepíše prakticky nič o tom, čo Nemecko, kancelár a jeho kolegovia podnikli v prospech toho, aby vojne zabránili. Memoáre ruského ministra zahraničných vecí Sergeja Dmitrijeviča Sazonova sú „lajdácke, pompézne a na mnohých miestach lživé“, desaťzväzkové spomienky francúzskeho prezidenta Raymonda Poincarého sú skôr „zaťažené propagandou“ a, navyše, medzi jeho poznámkami v dobovom denníku, ktorý nebol vydaný a týmito spomienkami sú „nezmieriteľné rozpory“ (s. 22).

Ďalším metodickým problémom sú podľa Clarka na jednej strane desaťtisíce rôznych zachovaných dobových dokumentov, teda podľa neho nadbytok prameňov, ale na druhej strane sa viaceré významné dokumenty stratili, resp. nenašli a mnohí dôležití aktéri vtedajších udalostí svoju dokumentáciu pravidelne pálili. Robil to nielen šéf srbskej vojenskej spravodajskej služby a rozhodujúca postava stojaca za prípravou sarajevského atentátu Dragutin Dimitrijević (Apis), ale aj jeho osobný rival, predseda srbskej vlády Nikola Pašić. Veľkou škodou je aj to, že sa napríklad ani v Rusku a ani vo Francúzsku nenašli záznamy rusko-francúzskych rokovaní 20. – 23. júla 1914, keď bol na návšteve Ruska francúzsky prezident Poincaré (s. 449). Dokumenty z týchto rokovaní by, nepochybne, pomohli priblížiť, ako sa utvárali rusko-francúzske vzťahy a ako koordinovali svoje plány pre prípad už bezprostredne hroziaceho konfliktu na Balkáne, ale s možnosťou premeny na európsku, ba svetovú vojnu.

Pôvodca rozdelil knihu na tri časti. I. časť nazvaná *Cesty vedúce k Sarajevu* sa zaoberá dvoma nezmieriteľnými protivníkmi – Srbskom a Rakúsko-Uhorskom, ktorých vzájomný spor vrcholiaci sarajevským atentátom sa stal iskrou, ktorá zapálila sud prachu. II. časť nesie názov *Rozdelený kontinent* a Clark v nej skúma, ako sa Európa polarizovala na dva znepriatelené spojenecké bloky a ako európske mocnosti usmerňovali svoju zahraničnú politiku. Rieši sa tu aj otázka, ako sa Balkán – okrajová oblasť vzdialená od európskych centier moci a bohatstva stal dejiskom krízy takých rozmerov a ako mohol medzinárodný systém, ktorý zdánlivo smeroval k zmierňovaniu napätia, vyvolať všeobecnú vojnu. III. časť pomenovaná *Kríza* sa už zaoberá samotným sarajevským atentátom a júlovou krízou, skúma najvplyvnejšie centrá rozhodovania a odhaľuje kalkulácie, nepochopenie a rozhodnutia, ktoré rozkrúcali špirálu krízy z jednej fázy do druhej a do čoraz vyšších obrátok. Autor spomína aj názory niektorých bádateľov, že vojna ani v tejto fáze ešte nebola „ani zďaleka nevyhnutná a jej vypuknutie bolo vlastne nepravdepodobné“ (s. 29); predsa sa však stal opak a svetový požiar nikto nedokázal zastaviť, resp. mu predísť. Najvýznamnejší bol v tomto smere pokus Veľkej Británie navrhnutý na zasadnutí kabinetu 24. júla 1914 zorganizovať medzinárodnú konferenciu štyroch mocností (Veľkej Británie, Nemecka, Talianska a Francúzska), ktorá mala zmierniť napätie a riešiť srbsko-rakúsko-uhorský konflikt, ale ani tento plán sa nepodarilo uskutočniť. Okrem toho, ak by sa Rusko, ktoré sa podľa Clarka

najviac podieľalo „na podporovaní srbského iredentizmu“, na rozhodnutiach takejto konferencie nepodieľalo, neboli by preňho záväzné (s. 497).

Pôvodca vychádza z podrobného štúdia aj menej známych a jazykovo ťažšie prístupných dokumentov z Balkánu, ktorého vývoj a pomery sú pre začiatok svetovej vojny podľa neho rozhodujúce. Začína opisom vývoja Srbska v prvých rokoch 20. storočia, jeho vnútropolitickými turbulentami a analýzou pomerov, ktoré viedli k zavraždeniu kráľa Alexandra Obrenovića a jeho manželky Dragy. Autor však venuje značnú pozornosť aj vzťahom medzi veľmocami už v druhej polovici 19. storočia a vznikom „nebezpečných spojeneckých zväzkov“. Nie neopodstatnene sa domnieva, že vývoj k vojne začal už vznikom Dvojšpolku medzi Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom v roku 1879 a ešte rýchlejšie po tom, ako Nemecko v roku 1890 odmietlo predĺžiť platnosť zabezpečovacej zmluvy s Ruskom a ďalej sformovaním Trojšpolku a Dohody. Multipolárny svet sa tak zmenil na svet bipolárny, rozdelený na dve aliancie. Svet sa zmenil na svet plný terorizmu, bojachtivosti a nestability. Periodicky sa opakovali medzinárodné krízy, ktoré už-úž hrozili zrážkou medzi dvoma blokmi, ale v poslednej chvíli sa podarilo predbežne ešte konflikt odvrátiť. V rokoch 1908 – 1909 v čase anekčnej krízy to bolo hlavne preto, lebo Rusko dalo Belehradu jasne najavo, aby sa miernil, lebo Rusko by mu v prípade vojny s Rakúsko-Uhorskom nemohlo pomôcť.

Clark podáva podrobný prehľad jednotlivých problémov týkajúcich sa začiatku prvej svetovej vojny. Ide o analýzu medzinárodného vývoja na konci 19. a začiatku 20. storočia, vzťahy medzi veľmocami, vzťahy medzi balkánskymi štátmi, vzťahy medzi veľmocami a Srbskom, sarajevský atentát, júlovú krízu a samotné rozpútanie vojny, ako aj o otázku viny za jej vznik. Ani on, samozrejme, nemohol povedať konečné a jednoznačné slovo, ako to vlastne bolo a ukázať prstom na „jasného“ vinníka. Ale už len samotný prehľad rôznych názorov a zhrnutie základnej literatúry má pre bádateľa zaujímavého sa o prvú svetovú vojnu neoceniteľný význam. Ani v tejto vyše 550-stranovej monografii (zvyšok strán zaberá poznámkový aparát a register) pritom nemôže ísť o úplnú bibliografiu, veď autor konštatuje, že odborná literatúra témy vykazovala už pred 20 rokmi okolo 25 000 titulov, a koľko ich vyšlo odvtedy, nemožno ani len odhadnúť. Evidovať takéto množstvo literatúry je takmer nemožné a prečítať z nej možno naozaj len najvýznamnejšie diela, viac proste nie je v silách ani toho najpracovitejšieho a najvýkonnejšieho vedca.

Pokiaľ ide o sarajevský atentát, autor uvádza napríklad jeden novší „skvelý rozbor“, podľa ktorého „vraždy [spáchané v Sarajeve] samotné nespôsobili vôbec nič. Štáty uvrhlo do vojny to, na čo boli využívané“.¹ Spočiatku bolo Srbsko v epicentre pozornosti, ale neskôr bolo odsunuté už v priebehu júlovej krízy, ktorá sa začala ako reakcia na Sarajevo. Po tom, ako kríza nadobudla geopolitický rozmer, Srbsko už zaujímalo podradné postavenie a prvoradým sa stal konflikt Nemecka na jednej strane s Ruskom a na druhej strane s Francúzskom a Veľkou Britániou (s. 26). Konflikt habsburskej monarchie so Srbskom a aj s Ruskom bol podstatne menej významný, aj keď v ňom padlo najviac našich vojakov a aj najviac sa ich dostalo do srbského alebo ruského zajatia.

Prí takej zložitej téme, ako sú otázky spojené s rozpútaním prvej svetovej vojny a zodpovednosťou za jej vznik, je prirodzené, že nie všade sa dá s autorovou interpretáciou súhlasiť bez výhrad. Recenzentovi sa zdá, že Clark sa dal priveľmi strhnúť tou časťou odbornej literatúry, ktorá demonizuje Srbsko, Srbov a aj srbského premiéra Pašića. Myšlienka

¹ HAMILTON, Richard F. – HERWIG, Holger. *Decisions for War 1914-1917*. Cambridge 2004.

zjednotenia južných Slovanov s vedúcou úlohou Srbska mu nie je veľmi sympatická, možno aj pod vplyvom udalostí v závere 20. storočia (napríklad ss. 49-69, 71-74). Predsedu srbskej vlády Pašića autor charakterizuje ako nadmieru ľstivého a úskočného politika (s. 45-49). Aj keď bol pôvodným povoláním inžinier, politika ho celkom zaujala, pôsobil v nej štyridsaťpäť rokov a aj preto sa oženil až v neskoršom veku – mal už 45 rokov. Všetky svoje sily venoval boju za oslobodenie Srbov spod cudzej nadvlády, začiatkom 80. rokov 19. storočia bol na čele modernizácie Radikálnej strany, ktorá sa stala v srbskej politike rozhodujúcou politickou silou a zostala ňou až do vypuknutia vojny. V období 1904 – 1918 bol Pašić počas deviatich rokov na čele desiatich vlád.

Pokiaľ ide o samotného Principa a motívy jeho činu, na rozdiel od iných autorov, ktorí tvrdia, že František Ferdinand d'Este bol odstránený preto, že predstavoval vojnychtivé plány monarchie, Clark poukazuje na Principovu výpoveď na procese. Podľa záznamu zo súdnych spisov, Princip, resp. organizátori atentátu, sa obávali toho, že ak by následník trónu uskutočnil svoju zamýšľanú vnútropolitickú reformu dualistického usporiadania monarchie, zabránil by tým aj zjednoteniu južných Slovanov. *„Keby sa podarilo úspešne premeniť habsburskú monarchiu na trojčlenný štát, ktorému by sa vládlo z Viedne na federálnom základe, a napríklad Záhreb by získal ten istý štatút ako Budapešť, hrozilo by nebezpečenstvo, že Srbsko stratí vedúcu úlohu Piemontu južných Slovanov.“* Podľa autora zvolenie arcivojvodu za cieľ atentátu je „exemplárnym príkladom“ jedného pretrvávajúceho zamerania logiky, ktorou sa riadili teroristické organizácie, konkrétne toho, že viac než otvorených nepriateľov a zatvrdených odporcov sa treba obávať stúpencov reforiem a umiernenosti (s. 75).

V takom rozsiahlom diele sa prirodzene vyskytujú aj chybičky, ktoré však neznižujú celkový prínos a veľký význam tejto monografie. Tak napríklad na s. 101 sa píše, že Československo vzniklo v roku 1919, v registri je na Edvarda Beneša odkaz na stranu 100, ale píše sa o ňom až na s. 101 a ďalšie. Autor síce pracoval s rozsiahlym súborom dokumentov a odbornej literatúry, ale úplne mu chýba literatúra maďarská, česká a slovenská, zrejme ju považuje za menej dôležité ako literatúry balkánskych národov. Masaryka spomína len v súvislosti s Friedjungovým procesom v roku 1909, hoci podstatne dôležitejšie sú z hľadiska témy Clarkovej knihy Masarykove snahy sprostredkovať zmiernenie napätia medzi Viedňou a Belehradom. Pašić s Masarykovou iniciatívou súhlasil, ale minister zahraničných vecí monarchie, gróf Berchtold, to odmietol.

Pokiaľ ide o uhorského premiéra Istvána Tiszu, Clark správne charakterizuje jeho postoj k vraždám v Sarajeve ako „úľavu“ a pri analýze jeho postojov k otázke vojny so Srbskom tiež zdôrazňuje to, čo väčšina iných autorov (ss. 406-407). Na stretnutí s Berchtoldom 30. júna Tisza ešte zastával názor, že sarajevský atentát by sa nemal stať zámenkou na vojnu so Srbskom. Tisza nebol spočiatku proti vojne preto, že by bol „mierovou holubicou“, ale preto, lebo sa obával reakcie Rumunska a problémov s trojmiliónovou rumunskou menšinou v Sedmohradsku. Až keď sa presvedčil, že Rumunsko v lete roku 1914 ešte do konfliktu nezasiahne, zmenil názor. Keďže bol presvedčený o rýchлом víťazstve Nemecka a Rakúsko-Uhorska, ani neskôr sa už Rumunska neobával, lebo potom by jeho vystúpenie už neprichádzalo do úvahy (ss. 406-408).

Autorovi je najbližšia, celkom pochopiteľne, anglosaská literatúra a aj spôsob myslenia britských politikov, preto veľa miesta venuje názorom a činom britských politikov, predovšetkým ministra zahraničných vecí Edwarda Greya (ss. 219-223, 333-335, 365-368, 493-500, 528-545 a ďalšie). Napodiv je však kritický ako k osobným vlastnostiam šéfa britskej diplomacie, tak aj k jeho politike „zahmlievania“ britských pozícií a zámerov impéria naj-

mä, pokiaľ ide o Nemecko. Naopak, zdá sa, že Nemecku a jeho politike je naklonený viac, ako by si to vyžadovala objektívna pozícia vedca. Pritom však nešetří kritikou politiky cárskeho Ruska a jeho „panslavizmu“ a podpory Slovanov na Balkáne.

V záverečnej úvahe (ss. 554-561) Clark porovnáva júlovú krízu v roku 1914 s krízou eurozóny v rokoch 2011 – 2012 a vychádza mu zaujímavá paralela. Obe krízy boli nesmierne až „nepochopiteľne“ komplikované. V oboch krízach politici „neustále využívali možnosť, že dôjde ku katastrofe, ako páku na dosiahnutie praktických výhod“ (s. 554). V roku 1914 sa táto taktika tým „námesačným“ politikom vymkla z rúk a mala za následok pohromu pre ľudstvo, v súčasnosti sa krízu okolo eura zatiaľ darí zvládať. „*Jedno je však zrejmé – žiadna z trofejí, o ktorých získanie sa politici v roku 1914 vzájomne predbiehali, nestála za tie hrôzy, ktoré nasledovali*“, konštatuje Clark (s. 560). Protagonisti udalostí v roku 1914 boli podľa neho námesačníci, ktorí bdeli, ale nevideli a hoci ich prenasledovali aj zlé sny, zostali slepí k hrôzám, do ktorých nakoniec uvrhli celý svet.

Ferdinand Vrábek

SORBY, Karol R. *ARABSKÝ VÝCHOD (1918 – 1945)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2013; 468 s. ISBN 978-80-89607-15-0.

Karol Sorby, vedúci vedecký pracovník Ústavu orientalistiky SAV, vydal vo vydavateľstve Slovak Academic Press v Bratislave novú vedeckú monografiu *Arabský východ, 1918 – 1945*. Jeho práca osvetľuje všetky zásadné problémy, ktoré charakterizujú vývoj blízko-východnej arabskej spoločnosti v medzivojnovom období, keď sa arabská spoločnosť pod tlakom vonkajších vplyvov formovala do súčasnej podoby.

Štruktúra práce sa vyznačuje jasnou koncepciou, ktorá sa odráža v jej členení na kapitoly, ako aj v ich celkovej vyváženosti. Ich nosnou líniou je vnútropolitický vývoj jednotlivých krajín regiónu s osobitným zreteľom na medzinárodnopolitické aspekty tohto vývoja. K. Sorby sa neodchyľuje od hlavnej línie výkladu a pre lepšiu prehľadnosť uplatňuje dôsledný chronologický postup. Prvá svetová vojna bola obrovským globálnym konfliktom, ktorého výsledkom boli rozpady impérií a vznik nových štátov. Tak ako v strednej Európe zanikla Habsburská monarchia a vznikli následnícke štáty, tak sa na Blízkom východe rozpadla posledná muslimská mocnosť – Osmanská ríša. O osude arabských provincií Osmanskej ríše rozhodli víťazné mocnosti na Parížskej mierovej konferencii v roku 1919. Ich rozhodnutia diktovala túžba ďalej rozširovať vlastné koloniálne ríše o územia, ktoré dovtedy ešte neboli ovládnuté. Ich rozhodnutia boli necitlivé voči domácomu arabskému obyvateľstvu, čoho dôsledkom sú dodnes pretrvávajúce konflikty a nepokoje v tomto regióne.

Autor po úvode, v ktorom hodnotí dôsledky porážky a následného rozpadu Osmanskej ríše, sa venuje otázke formovania arabského východu po mierovej konferencii v Paríži v prvej polovici roku 1919, kde si víťazné veľmoci, najmä Briti a Francúzi, bez zábran delili „osmanské dedičstvo“. Medzi významné prínosy publikácie patrí analýza základov, na ktorých bola postavená britská blízko-východná politika po prvej svetovej vojne. K. Sorby zdôrazňuje význam Káhirskej konferencie v marci 1921, kde Briti pod vedením novovymenovaného ministra pre kolónie Winstona Churchilla, vychádzajúc zo záverov mierovej konferencie, stanovili konkrétne kroky na uplatňovanie praktickej politiky voči Arabom v nasledujúcom období. Rozhodujúcu úlohu zohrali nerovnoprávne zmluvy vnútené Arabom, po-

mocou ktorých sa Briti vyhli dôslednej kontrole uplatňovania mandátnej správy Spoločnosťou národov. Aby tieto zmluvy bezpečne fungovali, museli byť na mandátnych územiach vytvorené monarchie: kým v Egypte už bola, nové boli vytvorené v Iraku a Zajordánsku.

Dôležitou súčasťou práce je rozbor francúzskej nadvlády v Levante, kde Francúzi nemali záujem dodržiavať zdanie zákonnosti, tak ako Briti. V lete 1920 vojenskou expedíciou brutálne odstránili arabské kráľovstvo v Sýrii a zo Sýrie a Libanonu si urobili kolónie, v ktorých tvrdou rukou vládol francúzsky vysoký komisár. Navyše zo Sýrie odčlenili rozsiahle územia a pripojili ich k tzv. Horskému Libanonu, čím vytvorili Veľký Libanon v jeho dnešných hraniciach. Okrem zasväteného pohľadu na politický vývoj v sledovanom období autor prináša zaujímavé sondy do vývoja v tomto mandáte poznačenom náboženskými a sektárskymi spormi.

Aj z hľadiska súčasnosti je zaujímavé zhodnotenie situácie v britskom mandáte v Palestíne. Briti už prijatím tzv. Balfourovej deklarácie v novembri 1917, v ktorej sľúbili sionistom pomoc pri vytvorení národnej domoviny pre Židov v Palestíne, jasne naznačili, že mandátnu správu nebudú uplatňovať nezaujato. Takýto postoj poskytol sionistom vhodnú príležitosť, aby si z britskej mandátnej správy urobili nástroj, pomocou ktorého mohli presadzovať svoje záujmy bez obáv z palestínskych Arabov a mohli sa bez vážnych prekážok zmocňovať arabskej pôdy. Zajordánsko vzniklo ako núdzové riešenie pre púštnu oblasť východne od rieky Jordán, ktorú po páde arabského kráľovstva v Sýrii Briti pripojili k svojmu palestínskemu mandátu s tým, že bude vyňatá zo židovského osídľovania.

Budovanie štátnosti v Iraku, ktorý ako samostatná politická jednotka vznikol až po prvej svetovej vojne spojením troch bývalých osmanských provincií mosulskej, bagdadskej a basrianskej do jedného celku, ako nástroj na realizáciu britských strategických a ropných záujmov. Autor vysvetľuje, prečo zmluva zo Sèvres uzavretá v auguste 1920 s osmanským sultánom, ktorá počítala s autonómnym kurdským štátom, nebola ratifikovaná. Národné hnutie v Turecku vedené Mustafom Kemalom, ktoré vyšlo víťazne zo stretnutia s Gréckom, dobylo a obsadilo kurdské oblasti na východe Turecka, čím sa nádeje Kurdov na vlastnú štátnosť rozplynuli. Významná kurdská menšina sa dostala do väčšinového arabského štátu, kde vyvolávala etnické napätie. Pozoruhodná je aj zložitá cesta irackej spoločnosti k formálnej nezávislej štátnosti a úloha armády pri ovplyvňovaní osudov monarchie.

Vývoj na Arabskom polostrove je témou samostatnej kapitoly. Hidžázske kráľovstvo, bývalý vojnový spojenec Veľkej Británie, zaznamenalo úpadok a následný pád. Bolo porazené a následne integrované do štátu, ktorému vládla dynastia Saudovcov a ktorý od roku 1932 nesie názov Kráľovstvo Saudskej Arábie. Rozhodujúcu úlohu v tomto procese zohral emir Abdalaziz ibn Abdarrahmán, známejší na Západe pod menom Ibn Saud, ktorý vytvoril veľkú saudskoarabskú monarchiu. Na pozadí politického a spoločenského vývoja autor nezabúda priblížiť aj otázky týkajúce sa hľadania ropy a potom rozvoja ťažby tejto strategickej suroviny, ktorá sa hlavne po druhej svetovej vojne stala zdrojom obrovských príjmov monarchie. K. Sorby venuje pozornosť aj vývoju v Jemene (bývalý severný Jemen), kde počas celého medzivojnového obdobia vládol imám Jahjá, hlava šiitskej sekty zajdovcov. Približuje problémy jeho vlády nielen z pohľadu vnútornej politiky a vzťahov s mocným saudsko-arabským susedom, ale aj z pohľadu záujmy európskych mocností, Veľkej Británie a Talianska.

Dôležitou súčasťou budovania britskej koloniálnej nadvlády na Blízkom východe bolo ovládnutie Egypta a Sudánu. Obyvatelia Egypta – krajiny, ktorá na konci prvej svetovej vojny bola už vyše tridsaťšesť rokov okupovaná Britmi – sa začali dožadovať nezávislosti a odchodu britských vojsk, ale bezvýsledne. Autor sleduje antikoloniálny zápas egyptskej

spoločnosti a približuje vzájomné vzťahy tzv. mocenského trojuholníka v Egypte, ktorý tvorili Briti, egyptský kráľ a strana Wafd. Všíma si aj vznik prvého radikálneho islámskeho hnutia Muslimského bratstva a jeho postavenie v egyptskej spoločnosti. Vývoj v Sudáne, ktorý bol v 19. storočí súčasťou Egypta a od roku 1899 bol britsko-egyptským kondomi- niom, bol poznamenaný britským vytláčaním Egyptanov zo Sudánu a premenou Sudánu na Britmi priamo riadenú kolóniu.

Z vedeckého, ale aj celospoločenského hľadiska, prináša práca mnoho poznatkov o hodnotení arabského východu ako dejiska bojov druhej svetovej vojny. Ide najmä o tri významné oblasti, kde sa odohrali väčšie vojenské konflikty: Levanta, Irak a Egypt. V Levante postoj francúzskej mandátnej správy, ktorá zostala lojálna voči vláde vo Vichy, vyvolával obavy z možného nemeckého preniknutia na Blízky východ. Súčasne registruje britsko-francúzsku rivalitu v období druhej svetovej vojny, ktorá pre Sýriu a Libanon urýchlila získanie nezávislosti. V Iraku vlastenecky orientovaná vláda s podporou armády v obave z novej britskej okupácie odmietala zvyšujúce sa britské požiadavky s odôvodnením, že sú v rozpore so vzájomnou zmluvou. Autor konštatuje, že zásadové stanovisko irackej vlády bolo netaktické a nakoniec skutočne vyvolalo novú britskú vojenskú okupáciu krajiny. Egypt bol počas vojny hlavnou britskou základňou, z ktorej Veľká Británia odrážala taliansko-nemecké vojenské úsilie zmocniť sa severnej Afriky a ovládnuť Suezský prieplav. Počas druhej svetovej vojny bol Egypt významným centrom britského vojnového úsilia na Blízkom východe a vojnové roky, napriek tomu, že tam priamo neprebíhali boje, boli pre väčšinu Egyptanov obdobím nesmiernych útrap.

Politický vývoj v celej oblasti po roku 1918 potvrdzoval, že izolované antikoloniálne vystúpenia v arabských krajinách nemali reálnu nádej na úspech. Briti si uvedomili, že medzi Arabmi silnie snaha po zjednotení, a preto počas druhej svetovej vojny podporili myšlienku založenia regionálnej organizácie zjednocujúcej všetky nezávislé arabské štáty. Bolo im jasné, že účasť Egypta v takej organizácii má zásadný význam, lebo vtedy to bola najbohatšia, najľudnatejšia a najviac rozvinutá arabská krajina. Keďže Egypt bol ešte stále pod nadvládou Veľkej Británie, mohol – ako vodca arabského zoskupenia – lepšie slúžiť britským záujmom ako hociktorý iný arabský štát. A tak ako výsledok arabského úsilia a britského požehnanja, bol v Káhire 22. marca 1945 formálne schválený Pakt Ligy arabských štátov.

Záverom chcem poukázať na niekoľko zvlášť závažných skutočností, riešených v predkladanej monografii, bez ktorých nie je možné pochopiť všetky súvislosti diania na blízko-východnej politickej scéne. Ide najmä o dobre doloženú analýzu obdobia, keď sa utvárala štátnosť v jednotlivých arabských krajinách na historickom pozadí rozpadu Osmanského impéria a diktátu víťazných mocností po prvej svetovej vojne. Nie menej dôležitý je kritický pohľad historika na dramatický medzivojnový vývoj, ktorý mal svoju dohru po druhej svetovej vojne a ktorý v novej, ešte výbušnejšej podobe pretrváva do našich dní. Je to nepochybne výsledok mnohoročnej úspešnej symbiózy vedeckej a pedagogickej činnosti autora. Zreteľne sa prejavuje aj jeho dôverná znalosť reálií skúmanej oblasti vďaka dlhoročnému pobytu v regióne. Bibliografia poskytuje rozsiahly zoznam prameňov a literatúry, pričom zvlášť cenné je bohaté využívanie arabských zdrojov: memoárov i diel arabskej historiografie. A tak nová monografia Karola Sorbyho predstavuje významné obohatenie našej historickej a politologickej literatúry a okrem špecialistov v daných oblastiach nepochybne zaujme aj širšie odborné kruhy.

ANOTÁCIE, GLOSÝ

SERAPIONOVA, Jelena P. (Zodp. red.). *SOCIALNYJE POSLEDSTVIJA VOJN I KONFLIKTOV XX VEKA: ISTORIČESKAJA PAMJAŤ*. Moskva – Sankt Peterburg : Nestor-Istorija 2014, 339 s. ISBN 978-5-7576-0273-8.

Zborník je výsledkom plodnej spolupráce ruských a slovenských historikov v rámci konferencie Komisie historikov Ruska a Slovenska, ktorá od roku 2004 úspešne nadväzuje na predchádzajúce pôsobenie Sovietsko-československej komisie historikov. Tá po roku 1990 zanikla, ale vedci oboch krajín pocítovali potrebu spoluprácu obnoviť. V rámci tejto spolupráce sa v októbri 2012 v moskovskom Inštitúte slovanských náuk Ruskej akadémie vied (RAV) uskutočnila aj konferencia, ktorá sa zameriava na sociálne dôsledky konfliktov v dvadsiatom storočí a na to, ako sa udalosti minulého storočia odrážajú v historickej pamäti.

V publikácii je dovedna 26 príspevkov, rozdelených do troch častí, uvedených štúdiou Loriny Repinej, vedúcej ruskej časti komisie a zástupkyne riaditeľa Inštitútu všeobecných dejín RAV o fenoméne pamäti v súčasnom humanitárnom vedomí a v perspektíve historickej konfliktológie.

Prvá časť 12 príspevkov (autori napr. H. Dudeková, D. Kodajová, J. Benko, J. Serapionova a ďalší) sa obsahovo zameriava na prvú svetovú vojnu, druhá časť 7 príspevkov na obdobie druhej svetovej vojny (autori J. Bystrický, V. V. Marjina, O. V. Pavlenko, S. Mičev atď.) a tretia časť (autori G. P. Muraško, M. Šmigel', E. Zadorožniková, G. Meľnikov atď.) na príspevky s rôznou tematikou.

Vojenských historikov budú v prvom rade v prvej časti zaujímať príspevky o sociálno-politických aspektoch národného

hnutia Čechov a Slovákov v Rusku a otázka oslobodenia vojnových zajatcov (Z. S. Nenaševa), repatriácia vojnových zajatcov z Ruska do habsburskej monarchie v kontexte prejavov sociálneho radikalizmu v posledný rok vojny (J. Benko) či štúdie o vojnových zajatcoch v Predkaukazsku (I. V. Krjučkov) alebo v Marijskom kraji (G. V. Rokina). V druhej časti zaujmú príspevky J. Bystrického o oslobodení Slovenska v rokoch 1944 – 1945, V. V. Marjiny o vývoji a premenách slovanskej myšlienky v predvečer druhej svetovej vojny, počas nej a po roku 1945 alebo J. J. Kresana o téme pamäti v slovenskej a českej vojenskej próze druhej polovice 20. storočia.

Jedným z najzaujímavejších príspevkov v zborníku, aj keď nezapadá celkom do „20. storočia“, je ruský pohľad na zmenené hodnotenie husitskej revolúcie a vplyvu husitského a bratrického hnutia na Slovensku. Ruský historik Georgij Pavlovič Meľnikov, spolupracovník Inštitútu slovanských náuk RAV a profesor Štátnej akadémie slovanskej kultúry v Moskve, rozoberá vo svojej štúdii *Interpretácia husitských vojen v slovenskej historiografii druhej polovice XX. storočia* zmeny v hodnotení husitského revolučného hnutia a jeho dopadu na Slovensku v diele Richarda Marsinu a všima si zároveň aj pohľad Daniely Dvořákovéj na túto tému. Podľa Meľnikova sa po roku 1990 radikálne zmenilo hodnotenie husitského a bratrického hnutia a jeho významu pre rozvoj slovenského národného povedomia. Aj v názoroch Marsinu a Dvořákovéj pozorovať odklon od pozitívneho hodnotenia husitov a bratříkov a príklon k hodnoteniu negatívneho. Na rozdiel od predchádzajúcich čias sa zdôrazňujú záporné javy spojené s husitskými spanilými jazdami na Slovensko a prejavom toho je aj tvrdenie, že „väčšina slovenského obyvateľstva videla v husitoch svojich nepriateľov“. Aj keď husiti prispeli k slovakizácii miest, nemožno ich prínos podľa Marsinu

„oslavovať“ (s. 324). Meľnikov upozorňuje, že tento obrat u Marsinu možno chápať aj ako sebakritiku, pretože vo svojich starších prácach, naopak, zdôrazňoval pozitívnu stránku pôsobenia husitov a bratříkov na Slovensku. Podľa Meľnikova je to ovplyvnené aj vstupom Slovenska do európskych štruktúr, pretože sa negatívne hodnotia tie hnutia, ktoré boli zamerané na izoláciu od európskych prúdov. Autor poukazuje na to, že ako Marsina, tak aj Dvořáková po novom hodnotia celkom opačne význam husitov a bratříkov na Slovensku, ako to bolo pred rokom 1990, hoci sa okruh prameňov odvtedy nerozšíril. Nemožno popierať ani existenciu stúpcov husitov na Slovensku a ani zamlčovať existenciu husitských a bratříckych pevností a posádok v jednotlivých mestách. Meľnikovovi chýba v argumentácii Marsinu a aj Dvořákovu pri obhajobe cisára Žigmunda Luxemburského vysvetlenie, prečo boje s husitmi bránili Žigmundovi v rozhodnejšom vystúpení proti prenikaniu Turkov do Európy, a prečo Žigmund považoval husitov za väčšiu hrozbu ako Turkov. Meľnikov u Dvořákovu poukazuje aj na jej nedôslednosť, keďže autorka najprv existenciu husitských poľných táborov na Slovensku popiera, ale na inom mieste uvádza, že ich bolo až 36. Autor pripomína, že po vzniku samostatného Slovenska sa pozitívne hodnotenie husitov a bratříkov premenilo v jeho pravý opak a teraz sa zdôrazňuje len záporná stránka tohto hnutia. Obe hodnotenia – staršie pozitívne a novšie negatívne – sa stavajú na pozície objektívneho hodnotenia, ale sú podľa Meľnikova stále ovplyvnené ideológiou a politikou. Pritom je očividné tak ako to často býva, že pravda je niekde uprostred, zdôrazňuje vo svojej štúdii autor (s. 327). Historická pamäť aj o vzdialených vojnách, ako je to v tomto prípade, zostáva na úrovni mytologizovanej a ideologizovanej histórie, slúžiacej aktuálnym manipuláciám, tvrdí Meľnikov.

Ferdinand Vrábek

VLASTENECTVO AKO POZITÍVNA HODNOTA 21. STOROČIA. ZBORNÍK Z KONFERENCIE (11. 04. 2013). Trnava : Matica slovenská a Trnavský samosprávny kraj 2013, 157 s. ISBN 978-80-971392-8-5.

Zborník *Vlastenectvo ako pozitívna hodnota 21. storočia* je výstupom z vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila 11. apríla 2013 v Trnave, jej organizátormi boli Matica slovenská a Trnavský samosprávny kraj. Jej uskutočnenie bol významný a zásluhný počin organizátorov. Vydavateľom predmetného zborníka bol Úrad Trnavského samosprávneho kraja.

Na predmetnej vedeckej konferencii odznelo dovedna 14 referátov. Z toho vystúpili: Marián Tkáč, predseda Matice slovenskej s úvodným referátom, Tibor Mikuš, predseda Trnavského samosprávneho kraja s hlavným referátom. Počas konferencie ďalej vystúpilo 5 vysokoškolských učiteľov, 3 pracovníci Trnavského samosprávneho kraja, 4 pracovníci Matice slovenskej, 1 historik SAV a 1 funkcionár – predseda Spolku sv. Cyrila a Metoda. V tejto súvislosti sa žiada poukázať na skutočnosť, že jednotlivé referáty mali rôznu úroveň z hľadiska obsahu, rozsahu a formy spracovania. Pritom sa však všetky dotýkali ústredných tém konferencie. Nie všetky referáty obsahovali abstrakt a kľúčové slová. Tieto skutočnosti neznižujú kvalitnú odbornú-teoretickú úroveň konferencie, ako i výpovednú hodnotu a poslanstvo o potrebe vlasteneckej výchovy najmä mladšej generácie v Trnavskom kraji, a vôbec v Slovenskej republike. Z hľadiska uvedenej štruktúry sa žiada poukázať, že na konferencii jej účastníci prijali Komuniké, ktoré je publikované hneď úvodom zborníka. V komuniké je obsiahnuté i konštatovanie, ktoré vyplynulo z prednesených referátov a z diskusie. V ňom sa okrem iného konštatuje, že: „*Vlastenectvo je aj v nových podmienkach národnej existencie hodnota, ktorú treba rozvíjať. Aktuál-*

ne chápaný fenomén vlastenectva je však v 21. storočí zbavený nánosov nacionalizmu a rozvíja najmä u mladej generácie hrdosť na vlastný národ a štát. Národné povedomie je súčasťou etického kódexu každého etnika, a práve vlastenectvo sa stáva zjednocujúcim prvkom vedúcim k upevňovaniu pocitu spolupatričnosti a potreby spolupráce. Vlastenectvo je vo svojej podstate súčasťou našej národnej a štátnej existencie. Pocit spoločného domova, úcta k tradíciám susedov i k svojim vlastným, sú predpokladom upevňovania národnej identity i identity k regiónu, v ktorom žijeme. Sme presvedčení, že táto konferencia prispela k pochopeniu zmyslu vlastenectva v období globalizácie. Účastníci konferencie sú hrdí na príklad Trnavského samosprávneho kraja, kde sa občania navzájom nevymedzujú, ale naopak, vážia si jeden druhého bez ohľadu na národnosť a vierovyznanie.“ (s. 5.). Ďalej môžeme konštatovať, že z hľadiska štruktúry predmetného zborníka boli prednesené nasledovné referáty, a to na tieto témy:

1. *Vlastenectvo – duchovný pilier 150-ročnej Matice slovenskej* (úvodný referát) – Ing. Marián Tkáč, PhD., predseda MS, s. 6-11.
2. Dr. h. c. Ing. Tibor Mikuš, PhD, predseda Trnavského samosprávneho kraja – *Hodnota vlastenectva alebo potreba ochrany národného cítenia* (hlavný referát) – s. 12.
3. Dr. h. c. doc. Ing. Jozef Matúš, CSc., mim. prof., rektor Univerzity sv. Cyrila a metoda v Trnave – *Vlastenectvo verus globalizácia* – s. 25.
4. PhDr. Zdenko Čambal, podpredseda Trnavského samosprávneho kraja – *Vlastenectvo ako životný postoj* – s. 35.
5. Ing. Dušan Guťan, PhD., riaditeľ Úradu Trnavského samosprávneho kraja – *Výchova k vlastenectvu školách* – s. 43.
6. Prof. PhDr. Marcela Gbürová, CSc., Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Ko-

šiciach – *Vlastenectvo v kontexte integračnej politiky EÚ* – s. 54.

7. Prof. ThDr. Mgr. Helena Hrehová, PhD., Katedra etiky a morálnej filozofie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity – *Patriotizmus ako pozitívny aspekt pri výchove k vlastenectvu* – s. 66.
8. PhDr. Dana Petranová, PhD., dekanka Fakulty masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave – *Úloha mediálnej výchovy na rozhraní globalizácie a kultúrnej diverzity* – s. 79.
9. PhDr. Libuša Klučková, riaditeľka Domu Matice slovenskej v Dunajskej Strede – *Vlastenectvo – pozitívna hodnota 21. storočia* – s. 88.
10. PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD., tajomník Matice slovenskej – *Patriotizmus v historickom vedomí Slovákov* – s. 98.
11. PhDr. Anton Hrnko, CSc., historik – *Vlastenectvo v minulosti a dnes* – s. 117.
12. PhDr. Stanislav Bajaník, člen Výboru Matice slovenskej – *Vlasť ako mýtus alebo ohrozená realita* – s. 132.
13. Doc. ThDr. Michal Hospodár, PhD., predseda Spolku sv. Cyrila a Metoda – *Náboženská tradícia a národná identita v cyrilo-metodskom kontexte* – s. 137.
14. PaedDr. Július Lomenčík, PhD., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – *Kultúrne hodnoty regiónu vo vyučovaní – základ neformálnej vlasteneckej výchovy* – s. 149.

Vzhľadom na vymedzený priestor pre umiestnenie predmetnej anotácie v nej upozorňujeme aspoň v stručnosti na obsah úvodného a hlavného referátu a jedného z prednesených referátov, ktorý môžeme chápať ako koreferát.

Autor M. Tkáč v úvodnom referáte hovorí o pojme vlastenectvo, resp. ho definuje odvolávajúc sa na slovenské slovníky, ako „lásku k vlasti“, a to v súvislosti s príbuzným či skoro identickým pojmom patriotiz-

mu, ktorý definuje ako „lásku k vlasti a národu“. V súvislosti s týmito pojmi sa zaoberá aj pojmom národovectva s nacionalizmom, so šovinizmom, otčinou a domovinou. Podstata jeho úvodného referátu zaujíma problematiku: *matičného vlastenectva*. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že: „*vlastenectvo v matičnom podaní, je predovšetkým uchovanie a pestovanie kultúry, čínorodosť, obetavosť, dobrovoľníctvo, činy a skutky, do ktorých vyúsťuje pocit hrdosti či o lásku k vlasti a národu. V tomto zmysle je duchovným pilierom 150-ročnej Matice slovenskej*.“ (s. 6-7). Ďalej vo svojom úvodnom referáte autor v stručnosti analyzuje a hodnotí: „*súčasnú matičnú vlastenectvo*“. Pri tom poukazuje že: „*pilierom matičného vlastenectva je starostlivosť o históriu, jazyk, vzdelávanie, kultúru, a to v najširšom zmysle slova*“. Ďalej upozorňuje i na významnú skutočnosť, že Matica slovenská: „*chce byť tvorcom a strážcom národnej duchovnosti, udržiavateľom tradícií, svedomím národa a prorokom slovenskej budúcnosti, čo je pre Maticu ako celok, i pre každého matičiara česť a zodpovednosť*“. Záverom svojho referátu M. Tkáč vytyčuje kvázi úlohu, a to v tom, že: „*Matica musí byť aj naďalej duchovnou mocnosťou slovenského národa, stavať hrádze proti vegetujúcej kríze hodnôt a udržiavať aj v chaose dnešného sveta tradície, z ktorých ako koreňov tento národ vyrástol*.“ (s.11.).

S hlavným referátom na už uvedenú predmetnú tému (*Hodnota vlastenectva alebo potreba ochrany národného cítienia*) vystúpil Dr. hc. Ing. Tibor Mikuš, PhD., predseda Trnavského samosprávneho kraja. Jeho hlavný referát bol z hľadiska obsahu rozsiahly. Autor v ňom analyzoval a hodnotil v širších súvislostiach predmetnú tému.

Úvodom svojho autor referátu poukazuje že: „*vlastenectvo je prejav občianskej aktivity a kvality. Vlastenci tvoria bez ohľadu na režim, vlastenci sú národovci, ktorí majú úctu k iným národnostiam (najkrajší*

jazyk = materinský). *Vlastenec sa riadi zásadou všeobecného blaha, nejde po prúde s ostatnými, je sám sebou. Za vlastenca hovorí činy, a nie slová a gestá, nebudaj strážnikom príslušnosti. Príkladom vlastencov sú najmä dobrovoľníci, členovia dobrovoľných hasičských zborov, ale aj obce, ktoré sú súčasťou Centrálného krízového fondu*“. Ďalej poukazuje, že: „*vlastenectvo je slovo, ktorému sa ľudia radšej vyhýbajú – bezdôvodne. Vytvorili sme si sami k sebe akýsi zvláštny vzťah izolácie. Hanbíme sa to slovo vyriešiť, nie ešte niečo urobiť pre jeho pozdvihnutie z obavy, aby nás neoznačili na nacionalistov*“. (s.12-13).

V jadre svojho referátu, resp. v hlavnej jeho časti, sa dotýka i národnej identity krajín EÚ. Taktiež sa zaoberá i definíciou vlastenectva ako pozitívnym vzťahom k vlasti, ale najmä k občanovi, ktorý s ním žije v spoločnom dome. Poukazuje i na latinský ekvivalent a od neho odvodeného slova patriotizmus. Taktiež zdôrazňuje, že patriotizmus je hodnota, ktorá má svoj význam aj obrovskú cenu aj v 21. storočí. Vlastenectvo však predstavuje silu, ktorá národ spája. Okrem vyššie uvedeného ďalej poukazuje a zdôrazňuje že „*vlastencom*“ môže byť každý z nás, stačí sa len pozrieť do duše a povedať si: *Mám rád svoju rodnú zem, je to krajina, v ktorej žijem a chcem žiť, a mal by som zrejme niečo robiť pre to, aby tu popri bezohľadnosti ľudstva bola aj o 10 rokov. Mám silné sociálne cítienie. Vážim si spoluobčanov, tých, ktorí rešpektujú zákony a snažia sa byť všeobecne prospešní, bez ohľadu na národnosť, sociálny pôvod alebo náboženstvo*.“ Ďalej zdôrazňuje, že „*nie nacionalizmus, ale vlastenectvo je v celom civilizovanom svete uznávaným prejavom skutočného občianstva*“. Autor v prejave venoval pozornosť i otázkam moderného demokratického štátu. Taktiež poukázal na „*niektoré zaujímavé zistenia, využiteľné ako základné informácie, súvisiace s vlas-*

tenectvom občanov SR, ktoré priniesol medzinárodný výskum národnej identity, uskutočnený v rokoch 1995-1996 v Rakúsku, Česku, Maďarsku a na Slovensku (národná identita sa totiž obyčajne považuje buď za súčasť, alebo za predpoklad vlastenectva). Občania SR boli podľa zistení tohto výskumu v roku 1996 hrdí najmä na dejiny, na slovenskú literatúru a umenie a na výsledky našich športovcov. V oveľa menšej miere boli hrdí na naše ekonomické výsledky, na náš systém sociálneho zabezpečenia, na fungovanie demokracie na Slovensku a na politický vplyv SR vo svete“ (s. 16). Ďalej hovorí, že toto poznanie a „úroveň tohto vedomia závisí od množstva a kvality vedomostí či – presnejšie povedané – informácií, ktoré každý človek mal objektívne možnosť získať a bol subjektívne schopný ich účelne, vo svoj prospech, absorbovať“ (s. 17). Poukazuje i na významnú skutočnosť, že „naše dejiny sú dejinami ľudského zápasu za spravodlivú vec, za vlastné sebaurčenie. Na rozdiel od mnohých iných národov, naša história nie je históriou dobývania, ale históriou emancipácie“ (s. 18).

V záverečnej časti svojho referátu autor zdôrazňuje, že vlastenectvo: „charakterizuje vzťah k vlastnej krajine, jej minulosti, kultúre, typu duchovnosti aj jazyku. V rovnakej miere je však aj vzťahom k prítomnosti a budúcnosti. Láska k vlasti je katalyzátorom našich činov, smerovanie našich aktivít – nie v slovách, ale najmä v skutkoch“ (s. 20). Pritom poukazuje, že „ak chceme ako národ prežiť, musíme už konečne začať vychovávať mladú generáciu pre záujmy našej vlasti. Napokon takto robí každý národ a každá spoločnosť“ (s. 22). Národnú výchovu treba začať od rodičov cez školy všetkých stupňov, a to najmä v takých predmetoch ako je dejepis, osobitne slovenské dejiny a občianska výchova. Národnú a vlasteneckú výchovu treba uskutočňovať tak: „aby sa vlastenectvo ako

prirodený vzťah a zároveň nezastupiteľný a nevyčerpatelný zdroj motivácie k veľkým a významným tvorivým činom, hodným odkazu najväčších osobností našich dejín, stalo prirodzenou súčasťou nášho slobodného života. Záverom – najlepšou investíciou – je investovanie do vlastnej budúcnosti. K tomu na čestné miesto patrí aj výchova k vlastenectvu a národnému sebavedomiu“ (s. 23).

Z ostatných referátov sme vybrali referát doc. Ing. Jozefa Matúša, Csc. rektora Univerzity Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, ktorý predniesol na tému: „globalizácia verzus vlastenecké cítenie“. Autor vo svojom referáte, resp. v koreferáte rozoberá a hodnotí „často protirečivú interakciu medzi procesom globalizácie a vlastenectvom. Poukazuje na význam globalizácie a jej vplyv na rozvoj ekonomiky, politiky, kultúry a celej spoločnosti. Paralelne s procesom globalizácie a jeho pozitívnymi dopadmi však naznačuje aj jej negatívne dopady, predovšetkým na konzumný spôsob života, rast nerovnosti a devastáciu životného prostredia. Vymedzuje a podrobne charakterizuje vlastenectvo, jeho rôzne podoby a jeho úlohu v sociálnej integrácii, pričom poukazuje aj na opak vlastenectva – šovinizmus“ (s. 25). Doc. Matúš záverom svojho vystúpenia konštatuje, že „podceňované, zanedbávané, ba zosmiešňované vlastenectvo má za následok vážne, nevyčísliteľné i vyčísliteľné škody na poli morálnom, politickom, sociálnom, ekonomickom i ekologickom, ako sa dalo aj čakať. Z začať konečne vlastenectvo na Slovensku naplňať, rozvíjať a posilňovať, je jedným z hlavných deziderátov (návrhov, požiadaviek) slovenskej politiky a každého občana. Ako som však už spomínal pod tlakom globalizácie, multikulturalizmu sa napokon rodí aj potreba nového typu regionálnej a miestnej identity a sú aj zdrojom inšpirácie a znovuzrodeného záujmu o etnické umenie, zvyky, tradície“ (s. 34).

Záverom našej recenzie sa žiada konštatovať, že vedecká konferencia na tému: „*vlastenectvo ako pozitívna hodnota 21. storočia*“, ktorá sa uskutočnila v citovaných dňoch a z nej bol publikovaný predmetný zborník, ktorý anotujeme z hľadiska obsahu a štruktúry referátov, prednesených na nej, bude istotne významným prínosom pre ďalšiu výchovu a pestovanie vlastenectva a národného povedomia Slovákov, žijúcich najmä v Trnavskom samosprávnom kraji, ako i v Slovenskej republike. Predmetný zborník je vhodný nielen ako pomôcka pre učiteľov, ale i žiakov všetkých stupňov našich škôl, vrátane na vysokých školách pri národnej a vlasteneckej výchove. Okrem národnej a vlasteneckej výchovy, ako i k výchove k národnému a historickému povedomiu môžu pomôcť i publikácie o histórii, osobnostiach, a úspechoch Slovenskej republiky, ktoré vychádzajú v Trnavskom samosprávnom kraji, a vôbec ktoré sú vydávané v Slovenskej republike. Taktiež i regionálne časopisy a, najmä, učiteľské noviny, ktoré vydavateľ distribuuje na naše školy všetkých stupňov a osobitne *Slovenské národné noviny a Slovenské pohľady*, ktoré vydáva Matica slovenská.

Vlastenectvo a národné povedomie je významným činiteľom i pri výcviku armády Slovenskej republiky, a pri ostatných ozbrojených zložkách, ako i pri využívaní armády v mierových silách OSN, ale tiež i v NATO, ktorého sme členmi, a ktoré má chrániť mierové budovanie členských štátov Európskej únie. Práve predmetný zborník *Vlastenectvo ako pozitívna hodnota 21. storočia* môže poslúžiť ako pomôcka pri výchove k vlastenectvu a národnému povedomiu aj pre armádu Slovenskej republiky s ostatné ozbrojené zložky, a preto ju dávam okrem už uvedeného aj do pozornosti veliteľskému zboru, ako aj príslušníkom armády a ostatných ozbrojených zložiek.

Jaroslav Chovanec

WESTWELL, Ian. *PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA DEN PO DNI*. Praha : Naše vojsko, 2013, 192 s., register, mapy a 400 fotografií v texte. ISBN 978-80-206-1351-6.

Ian Westwell vydal originál anotovanej knihy v anglickom jazyku už v roku 2000, a to, že renomované pražské vydavateľstvo publikácií s vojenskou tematikou aj po toľkých rokoch siahlo po jeho preklade a vydání v českom jazyku, potvrdzuje výnimočné kvality tejto pomerne stručnej publikácie o Veľkej vojne.

Jednotlivé kapitoly knihy poskytujú prehľadné encyklopedické informácie o všetkom dôležitom, čo sa odohralo v súvislosti s obdobím predchádzajúcim prvej svetovej vojne, počas vojnových rokov a aj o dôsledkoch tohto globálneho konfliktu. V kapitole *Predpoklady* (ss. 6-9) autor poukazuje na to, že zdroje prvej svetovej vojny pramenia v poslednej štvrtine 19. storočia a toto obdobie súperenia svetových veľmocí označuje za „hru s ohňom“. Boj o kolónie, suroviny a odbytišťa zároveň bol spolu s horúčkovitým zbrojením (stavba lodí, nových druhov zbraní), túžbou po revanši Francúzska za porážku v prusko-francúzskej vojne v rokoch 1870 – 1871 a snahe získať naspäť Alsasko-Lotrinsko, spolu so snahou Ruska, Rakúsko-Uhorska aj Nemecka o expanziu na Balkán, národnooslobodzovacie hnutia balkánskych národov a nespokojnosť ďalších porobených národov v strednej a východnej Európe – to boli všetko zárodoky veľkého konfliktu, v ktorom sa tieto problémy riešili. Westwell zdôrazňuje, že na začiatku 20. storočia sa medzi Veľkou Britániou a Nemeckom na jednej strane a medzi ich rivalmi na strane druhej začali roztvárať veľké nožnice. Nemecko malo veľkú vojenskú prevahu na zemi a Británia mala zase najsilnejšie loďstvo a najviac kolónií. Podľa autora, Rakúsko-Uhorsko, pokiaľ išlo o jeho moc na Balkáne, bolo „spochybňované zúrivými

nacionalistami v Srbsku“. Napriek hlavnému rozporu medzi Nemeckom a V. Britániou a aj Nemeckom a Francúzskom, vystupoval do popredia aj záujem Nemecka o západoruské oblasti, pretože tie boli blízko a na zisk nových kolónií v zámorí sa už nedalo pomýšľať. Cisár Viliam II. mal ambície rozšíriť nemecké teritórium o ruské oblasti, ale to narážalo na spojeneckú zmluvu medzi Ruskom a Francúzskom (neskôr sa k nim pridala aj Veľká Británia), čo bolo hlavnou príčinou vypuknutia vojny. Na jej rozpútanie využilo Nemecko svojho spojenca Rakúsko-Uhorsko po sarajevskom atentáte. V ďalších kapitolách Westwell podáva prehľad najdôležitejších politických a vojenských udalostí v jednotlivých rokoch 1914 (ss. 10-47), 1915 (ss. 48-81), 1916 (ss. 82-119), 1917 (ss. 120-155) a 1918 (ss. 156-185). Na počiatku jednotlivých rokov podáva Westwell stručnú charakteristiku udalostí v príslušnom roku, pričom zdôrazňuje to, čo bolo podľa neho pre ten rok charakteristické alebo dôležité aj pre ďalší vývoj vojny. V rámci rokov venuje autor v osobitných medailónoch „Kľúčové osobnosti“ pozornosť najvýznamnejším postavám (cisár Viliam II, maršal Joseph Joffre, Mustafa Kemal, maršal Pétain, maršal Haig, Lenin, generál Pershing, maršal Foch a iní) strategickým a taktickým plánom mocností a najvýznamnejším novým druhom a typom zbraní (napríklad francúzsky sedemdesiatpäťmilimetrový poľný kanón, ktorý bol schopný vystreliť za minútu až 6 nábojov a presne až do vzdialenosti 6900 metrov; mohol však vystreliť aj 20 projektilov za minútu, vzducholodiam, mínometom) atď. Pre lepšiu prehľadnosť podáva udalosti chronologicky v členení Západný front, Južný front (Srbsko) a Východný front, sleduje však vojnu aj na Strednom východe, v Ázii i v Afrike. Po vstupe Talianska do vojny na strane Dohody 23. mája 1915 (s. 66), označuje aj front na rieke Soči za západný, hoci tu by bolo vhodnejšie na rozlí-

šenie od nemecko-francúzskeho frontu tento úsek označovať za juhozápadný.

Pod názvom Domáci front si Westwell všima život v tyle, udalosti a problémy domáceho politického života, ťažkosti obyvateľstva, vojnovú výrobu, zásobovanie a podobne. Osobitne sleduje vojnu na mori, leteckú vojnu, chemickú vojnu (s. 51, 61).

Je celkom prirodzené, že v knihe je veľká pozornosť venovaná predovšetkým západnému frontu, britskej a americkej účasti vo vojne vrátane udalostí v britskej sfére záujmu – Afrike, Blízkom a Stredom východe a s tým súvisiacimi námornými bitkami, ktoré zase u nás stoja akosi v pozadí záujmu. Udalosti na južnom a východnom fronte sú spracované menej podrobne, ale aj tak tu čitateľ nájde všetko, alebo takmer všetko dôležité. Nesmie sa však na túto prehľadnú kroniku prvej svetovej vojny pozeráť slovenskými očami, pretože by bol celkom zákonite sklamaný. Je tu zmienka o Kerenského ofenzíve, jej zámeroch a priebehu, ale zmienku o účasti československej streleckej brigády tu nenájdeme (ss. 136-137). Podobne aj v rozbere 14 bodov amerického prezidenta Woodrowa Wilsona sú podrobnejšie rozobrané iné body, než ten, ktorý sa týka bezprostredne požiadavky na priznanie práva na samourčenie národom, autor píše „etnickým skupinám“, Rakúsko-Uhorska (s. 157). Na viacerých stranách sa Westwell zaoberá aj občianskou vojnou v Rusku, spomína bolševikov a „bielych“ Rusov, ale Československý armádny zbor (légie) spomína len veľmi stručne, čo je škoda. Podľa jeho veľmi zjednodušeného podania „*veľká skupina bývalých rakúsko-uhorských vojnových zajatcov známych ako československé légie obsadila Jekaterinburg. Pôvodne očakávali, že budú repatriovaní domov, ale tento plán zablokovali bolševici. Légie odpovedali tak, že odzbrojili miestne bolševické jednotky a rozhodli sa, že si cestu vynúti silou. Potom sa však zaplietli do ruskej občianskej vojny, kde bojovali na strane anti-*

bolševických síl“ (s. 170). Mohol aspoň poukázat na to, že legionárske vystúpenie a obsadenie dôležitých železničných uzlov a celej Transsibírskej magistrály zabránili nemeckému a rakúsko-uhorskému veleniu presunúť zajatcov z Ruska na západný front. V polovici roka 1918 sa počet týchto zajatcov v Rusku odhaduje na viac ako 900 000 tisíc. Celkom iste by to bola (napriek revolučným náladám u časti zajatcov) účinná pomoc a posilnenie nemeckej strany frontu na Západe. S ľútosťou to vo svojich pamätiach pripomína aj generál Erich Ludendorff. Vznik Československa je pripomínaný až 14. novembra 1918 (s. 183). V záverečnej kapitole Dôsledky (s. 186-189) zhrnul Westwell následky prvej svetovej vojny, kde stručne sumarizuje dramatické zmeny vo svetovom poriadku a novú povojnovú politickú geografiu. Autor sa domnieva, že na Nemecko boli uvalené „drakonické vojnové reparácie“ či „extrémne vysoké reparácie“, ktoré vyvolali druhú svetovú vojnu (ss. 188-189). Podľa autora prvá svetová vojna ukončila jednu skupinu rozporov medzi veľmocami, ale priviedli na svet iné problémy, ktoré sa o dvadsať rokov stali príčinou druhej svetovej vojny. Zúčastnili sa v nej tie isté veľmoci ako aj v prvej, ale táto vojna mala na svedomí už 56 miliónov mŕtvych.

Ferdinand Vrábel

McMEEKIN, Sean. ČERVENEC 1914. POSLEDNÍ DNY PŘED VÁLKOU. Brno : CPRESS, 2014, 464 s. ISBN 978-80-264-0438-5.

Americký historik Sean McMeekin sa v knihe *Červenec 1914* venuje mesiacu pred vypuknutím 1. svetovej vojny. Kniha je rozdelená do dvoch častí s názvami *Reakce* a *Odečítání*. V nich chronologicky približuje dni medzi atentátom v Sarajeve (28. jún 1914) a vstupom Veľkej Británie do vojny

(4. august 1914) a diplomatickým aktivitám, ktoré postupne viedli od lokálneho konfliktu k rozpútaniu svetovej vojny.

V prvej časti *Reakce* sa autor venuje atentátu na následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku Žofiu Chotkovú, a približuje reakcie, aké správa o atentáte vyvolala v európskych štátoch. Podľa autora vo Viedni vyvolal hnev, nie však zármutok, Vo Veľkej Británii po pár dňoch odsunuli správu na zadné stránky novín a ani Francúzsko táto správa priveľmi nevzrušila. Naopak, za manželským párom úprimne smútil nemecký cisár Wilhelm, ktorý bol ich osobným priateľom.

V rozsiahlejšej druhej časti výstižne pomenovanej *Odečítavanie* sa autor zameral na dni, ktoré nasledovali po atentáte. Detailne opisuje, ako sa počas nich rodil plán na vojnu Rakúsko-Uhorska proti Srbsku, ktoré bolo pokladané za hlavného vinníka atentátu a s ktorým sa chcelo za zorganizovanie atentátu tvrdo vyrovať. Nemecko, ktoré bolo spojencom Rakúsko-Uhorska a ktoré malo záujem na rozpútaní vojny v Európe, ponechalo iniciatívu na vyhlásení vojny Srbsku na Rakúsko-Uhorsku, prisľúbilo mu však svoju pomoc. Po tomto ubezpečení pripravilo Rakúsko-Uhorsko ultimátum, ktoré predložilo Srbsku. Podľa autora Srbsko chcelo pôvodne ultimátum prijať, a toto svoje stanovisko aj avizovalo zainteresovaným štátom. V sobotu 25. júla 1914 však odovzdalo Rakúsko-Uhorsku text odpovede, v ktorom akceptovalo iba časť kladených požiadaviek. Ako odpoveď na to vydalo Rakúsko-Uhorsko ešte v ten večer rozkaz na mobilizáciu proti Srbsku.

V dôsledku týchto udalostí sa aj ostatné európske štáty, ktoré boli vzájomne previazané spojeneckými zmluvami, rozhodovali, ako sa v tejto situácii zachovajú. Rusko sa pripravovalo na mobilizáciu už pred predložením srbskej odpovede. Veľká Británia, ktorá dovtedy považovala konflikt za lokálny, sa začala tiež o túto časť Európy

viac zaujímať. Po tom, čo bola 28. júla vyhlásená vojna, začalo Rusko mobilizovať a na vojnu sa začalo pripravovať Anglicko a Francúzsko. Nemecko na túto situáciu zareagovalo tým, že 1. augusta vyhlásilo vojnu Rusku a 2. augusta prekročilo hranice Luxemburska a zaslalo ultimátum Belgicku, v ktorom ho žiadalo o nerušený prechod územím. Na nemecko-francúzskych hraniciach rástlo napätie, až nakoniec 3. augusta 1914 vyhlásilo Nemecko Francúzsku vojnu (ako dôvod uviedlo, že francúzski vojaci prenikajú na územie Nemecka). V utorok 4. augusta prekročilo belgické hranice a vypovedalo vojnu Rusku s odôvodnením, že sa Rusko začalo pripravovať na inváziu do Nemecka. Následne vojnu Nemecku vyhlásila Veľká Británia a začala sa svetová vojna, ktorá trvala až do roku 1918.

Autor vo svojej knihe síce opisuje udalosti, ktoré sú vo všeobecnosti známe, rozoberá ich však so zmyslom pre detail. Čitateľia sa tak môžu dozvedieť, čo stálo za rozhodnutím jednotlivých štátov vstúpiť do vojny a ako prebiehali diplomatické aktivity pred vypuknutím vojny.

Jana Zaťková

JEŽEK, Martin – TROJAN, Pavel. *TAK NÁM ZABILI FERDINANDA.* Praha : Radioservis, a. s., 2014, 133 s. ISBN 978-80-87530-39-9.

Celkom opodstatnene možno očakávať so stým výročím rozpútania prvej svetovej vojny aj celú záplavu nových kníh všímajúcich si rôzne aspekty tohto globálneho konfliktu, ktorý sa čoraz častejšie opäť začína nazývať dobovým názvom Svetová alebo Veľká vojna. V nemeckej jazykovej oblasti je nepochybne zaujímavé označovať prvú svetovú vojnu pojmom „Urkatastrophe“, čiže prakatastrofa, pretože z nej vyplynuli aj ďalšie nešťastia tragického 20. storočia, ktorých dôsledky v mnohých oblastiach po-

ciťujeme ešte aj dnes. Nejde len o to, že v každom meste a ale aj takmer v každej dedine vidíme pomníky padlých z obdobia 1914 až 1919. Vojna sa na Západe skončila prímerím uzavretým 11. novembra 1918, ale na Slovensku sa bojovalo ešte aj v prvom polroku 1919, a posledná vojnová operácia sa tu uskutočnila v noci zo 14. na 15. augusta 1919, keď československí legionári, dobrovoľníci a sokoli obsadili Petržalku a odzbrojili tamojšiu maďarskú posádku, ale predovšetkým ide o politické dôsledky tohto konfliktu. Istý komentátor vojnových udalostí a ich dôsledkov výstižne poznamenal, že po prvej svetovej vojne už nič nebolo také ako predtým...

Ako napísali Marián Hronský a Miroslav Pekník v Dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti: „*Nezmerateľná katastrofa, ktorá postihla svet a predovšetkým Európu, rozvrátila ekonomiku a jej staré väzby, prevrátila morálku, spôsobil života, zničila monarchie, ktoré existovali stáročia. Stala sa nielen vojnou zbraní, ale aj ideí. Vo svetovej vojne zanikla stará mapa Európy i jej starý duch a poriadky.*“ Tento globálny svetový konflikt poznamenal životy a osudy desiatok, ba stoviek miliónov ľudí. Veď len počet mŕtvych sa odhaduje na okolo dvadsať miliónov, z čoho deväť až desať miliónov padlo priamo v bojoch (zo Slovenska okolo 69 000) a ďalších okolo desať miliónov obetí podľaľho nákazlivým chorobám, epidémiám, perzekúciám a hladu.

Anotovaná publikácia je stručná, ale aj tak si zaslúži zaznamenanie, pretože informuje o mnohých neznámych súvislostiach atentátu v Sarajeve a prináša aj informácie z denníkov Čechov, ktorí „boli 28. júna 1914 pri tom“. Mali kontakty s Bosnou alebo žili v tom čase priamo v Sarajeve, napríklad český žandár František Valoušek alebo vodič auta, v ktorom Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku, vojvodkyňu z Hohenbergu, rodenú grófkú Žofiu Chotkovú, zasiahli osudné výstrely, Leopold

Lojka z Telča. Lojka bol v službách grófa Františka Alfréda Máriu Harracha z Velkého Meziříčí a šoféroval jeho zánovný luxusný automobil Gräf und Stift Double Phaeton registračnej značky A-III-118 vyrobený v roku 1911. S Lojkom (niektorí píšu jeho meno ako Loyka), ktorý mal po Sarajeve ťažkú osobnú traumu a až do svojej smrti v roku 1926 aj neopodstatnené výčitky svedomia, že vlastne zapríčinil prvú svetovú vojnu (lebo „zle odbočil“), po atentáte spísali protokol. Z neho sú v knihe publikované niektoré informácie. Zaujímavé je aj to, že gróf Harrach nastupuje na cestu do Sarajeva na tomto aute už 31. mája, lebo dostal rozkaz, aby sa na bosnianskych manévroch tiež zúčastnil a bol so svojím autom k dispozícii Františkovi Ferdinandovi, generálnemu inšpektorovi branných síl monarchie, a aj svojmu osobnému priateľovi, ktorému zároveň robil aj pobočníka. Do Sarajeva dorazil až takmer po troch týždňoch, 18. júna – inak dnes tá cesta trvá len asi deväť hodín.

Na s. 70 – 71 je fiktívny rozhovor medzi spoločným rakúsko-uhorským ministrom financií Leom von Bilińským (mal na starosti aj záležitosti Bosny a Hercegoviny) a srbským vyslancom vo Viedni Jovanom Jovanovičom, ktorý neoficiálne ministra varoval pred cestou následníka trónu do Bosny. Toto stretnutie sa uskutočnilo vo štvrtok 4. júna 1914 a Jovanovič v jeho priebehu mal údajne varovať pred hroziacim atentátom. Rozhovor sa naozaj uskutočnil, ale jeho obsah nepoznáme zo žiadneho zachovaného dokumentu, preto aj po sto rokoch panujú dohady, či Srbsko prostredníctvom Jovanoviča Viedeň varovalo alebo nie.

Spoluautorom publikácie je Martin Ježek, ktorý je balkánskym spravodajcom

Českého rozhlasu. Počas jeho pôsobenia sa mu podarilo zhromaždiť mnoho zaujímavých informácií týkajúcich sa dejín Bosny a Hercegoviny, ale aj ďalších balkánskych krajín a zároveň aj o prítomnosti Čechov v Bosne a priamo v Sarajeve. Napríklad aj Krajinské múzeum v Sarajeve, ktoré mal následník trónu navštíviť počas turné po Sarajeve 28. júna 1914, postavil český architekt v štátnych službách Karel Pařík z Jičína. V Sarajeve pôsobili aj ďalší Česi – architekti, úradníci, podnikatelia, obchodníci alebo radoví zamestnanci. Bolo tam aj niekoľko pivovarov založených českými podnikateľmi a, samozrejme, aj cukrárne, kaviarne a reštaurácie prevádzkované Čechmi... V publikácii je okrem dokumentov a dobových fotografií aj množstvo reklám a inzerátov, ktoré túto prítomnosť Čechov v Bosne a Hercegovine a, najmä, v Sarajeve názorne dokladajú.

Pre čitateľa sú veľmi zaujímavé aj kapitoly o problematike pomníkov v Sarajeve. Najprv bol v blízkosti miesta atentátu postavený pomník následníckemu páru, ktorý bol po vojne odstránený a potom tam bola v dlažbe umiestnená bronzová platňa s odťahkami stôp Gavrila Principa. Bolo to symbolické vyjadrenie toho, že to boli „prvé kroky“ k vytvoreniu Juhoslávie... Dnes už ani táto platňa tam nie je, Srbi v Bosne aj v Srbsku však uvažujú o nových pomníkoch, pretože pre nich sú Princip a jeho spoločníci stále vlastenci a hrdinovia, ktorí sa obetovali za vlasť a spojenie južných Slovanov. Tak ako zmizli sarajevské pomníky, zmizla na konci minulého storočia aj jednota Slovanov na Balkáne, ale to už je iná kapitola.

Ferdinand Vrábek

KRONIKA

MEDZINÁRODNÁ (RUSKO-SLOVENSKÁ) KONFERENCIA K 100. VÝROČIU ZAČIATKU PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Do celého radu podujatí k 100. výročiu prvej svetovej vojny sa zaradila aj veľká rusko-slovenská konferencia, ktorú usporiadali v Bratislave 24. júla 2014 Občianske združenie Spoločnosť slovensko-ruského priateľstva, Veľvyslanectvo Ruskej federácie v Slovenskej republike, Aircraft Diagnostic Company, Ruské centrum vedy a kultúry v Bratislave, Bratislavská lodná spoločnosť a Matica slovenská.

Pozoruhodné je, že už v úvodných pozdravných listoch a prejavoch, napríklad prezidenta Slovenskej republiky Andreja Kisku alebo v otváracom prejave predsedu Spoločnosti slovensko-ruského priateľstva Viktora Parchimoviča, boli pripomenutí československí legionári, ktorí prispeli k víťazstvu krajín Dohody a pripojených spojeneckých mocností, ako aj ich zásadný prínos pre oslobodenie Čechov a Slovákov a vytvorenie spoločného nezávislého a demokratického štátu – Československej republiky. Na jej odkaze je založená aj dnešná samostatná Slovenská republika a samostatná Česká republika. Na časy, keď za oslobodenie z rakúsko-uhorského nerovnoprávneho postavenia bojovali naše národy spoločne, by sme ani dnes nemali zabúdať, aj keď už spoločný česko-slovenský štát neexistuje.

V rámci konferencie odznelo 25 referátov, ktoré pokryli jednotlivé problémy spojené s výskumom tohto globálneho konfliktu. Medzi príspevkami zaujali vystúpenia špičkových ruských odborníkov – profesora Vladimíra V. Štoľa, člena Akadémie geopolitických problémov a profesora diplomatickej akadémie ministerstva zahraničných vecí Ruskej federácie o svetovej politike pred prvou svetovou vojnou či generálporučika Leonida P. Rešetnikova, riaditeľa Ruského inštitútu pre strategické štúdie o morálno-etickom aspekte vstupu Ruska do Veľkej vojny. Rešetnikov zdôraznil to, čo je špecialistom na otázky spojené s prvou svetovou vojnou veľmi dobre známe. Revizionistická historiografia, najmä západných krajín, sa v súčasnosti snaží opäť zvaliť jednoznačnú vinu za rozpútanie vojny na Ruské impérium, pričom však zamlčiava agresívne prípravy na vojnu a imperialistické záujmy hlavne Nemecka, ale aj ďalších krajín. Veľvyslanec a podpredseda Asociácie ruských diplomatov Valerij J. Jegoškin predstavil úsilie ruskej diplomacie odvrátiť prvú svetovú vojnu a šéfredaktor federálneho denníka *Ruské správy* a prvý viceprezident Európskej akadémie pre bezpečnosť a konflikty Dimitrij V. Klimov referoval o technickom vybavení ruskej armády počas prvej svetovej vojny, pričom vo svojom referáte poukázal aj na stále sa opakujúce tvrdenia o jej zaostalosti. Klimov však pripomenul, že k modernizácii ruskej armády sa prišlo práve následkom porážky Ruska v rusko-japonskej vojne v rokoch 1904 – 1905, a žiadna iná európska armáda vtedy nemala skúsenosť z takého rozsiahleho konfliktu. Ruskí vojenský odborníci si vtedy uvedomili aj rastúci význam mobility a ako prví začali uvažovať o potrebe zvýšenia pohyblivosti suchozemských jednotiek a aj zavádzať do armády napríklad obrnené automobily.

Z ďalších zaujímavých príspevkov možno spomenúť referát Sergeja M. Monina z Moskovského štátneho inštitútu medzinárodných vzťahov, porovnávajúci vojensko-ekonomické väzby Ruska a jeho spojencov v prvej a druhej svetovej vojne alebo príspevok známeho autora Sergeja N. Plechanova o medzinárodnom terorizme.

Na konferencii reprezentovali Československú obec legionársku (ČsOL) dvaja referujúci. Miroslav Bilský z klubu ČsOL v Senci sa zaoberal medzinárodnými príčinami vzniku Veľkej vojny a Ferdinand Vrábek, člen Jednoty ČsOL Český Brod, vystúpil s referátom M. R. Štefánika – vojenský organizátor československých légii.

Vojenský historický ústav v Bratislave na konferencii reprezentovala Jana Zatlková s referátom o ruských vojnových zajatcoch v rakúsko-uhorských táboroch v oblasti vojenského veliteľstva Bratislava.

Z ďalších pozoruhodných vystúpení možno spomenúť referát Martina Drobňáka z Klubu vojenskej histórie Beskydy, ktorý predstavil nielen vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku, ale aj výsledky zásluhnej činnosti KVH Beskydy pri obnovovaní týchto cintorínov a s tým spojeným archívnym výskumom.

Prínosom boli aj príspevky Dominika Sabola o stopách prvej svetovej vojny v Prešovskom kraji, Martina Chmelíka o obyvateľoch Oravy v prvej svetovej vojne či Alojza Kontríka o Kysučanoch v 71. pešom pluku počas prvej svetovej vojny.

Po konferencii bola v priestoroch budovy Aircraft Diagnostic Company otvorená výstava *Prvá svetová vojna 1914 – 1918: Prológ 20. storočia*, ďalej výstava o živote a diele M. R. Štefánika, ktorú pripravila Nadácia M. R. Štefánika a výstava týkajúca sa už druhej svetovej vojny *Vstavaj strana ogromnaja*, ktorú pripravilo Štátne ústredné Múzeum súčasných dejín Ruska. Takéto sústredenie výtvarných diel je čiastočne opodstatnené tým, že nie malá časť historikov, politológov a špecialistov ďalších vedných odborov považuje druhú svetovú vojnu za pokračovanie prvej svetovej vojny.

Napriek rôznym nekvalifikovaným pokusom o znižovanie podielu národov ZSSR na porážke nemeckého nacizmu a oslobodení aj našich území od hnedej totality, zostáva nadálej zrejmé, že rozhodujúci podiel v bitkách s nemeckými agresormi niesli sovietski ľudia, a tí priniesli v tejto Veľkej vlasteneckej vojne aj najväčšie obete. Podujatie prispelo k dôstojnému pripomenutiu si 100. výročia vzniku prvej svetovej vojny a reflexii jej dôsledkov, ktoré pociťujeme ešte aj dnes.

Ferdinand Vrábek

VERNISÁŽ VÝSTAVY *PRVÁ SVETOVÁ VOJNA. TRAGÉDIA, KTORÁ POSTIHLA VŠETKÝCH*

Rok 1914 sa do histórie ľudstva zapísal ako rok, keď svet zachvátil dovtedy najväčší vojenský konflikt. Prvá svetová vojna alebo Veľká vojna, ako sa zvykne označovať, zmenila tvár Európy a ovplyvnila život miliónov ľudí. V roku 2014 si pripomínáme sté výročie jej vypuknutia a jedným z podujatí venovaných tejto téme je aj výstižne nazvaná výstava *Prvá svetová vojna. Tragédia, ktorá postihla všetkých*, ktorá je nainštalovaná v priestoroch Bratislavského hradu. 21. augusta 2014 sa konala slávnostná vernisáž výstavy, na ktorej sa zúčastnil veľký počet pozvaných hostí, prevažne z radov odbornej verejnosti. Prítomných privítali a prihovorili sa im zástupcovia hlavných organizátorov výstavy, ktorými sú Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, Slovenský národný archív a Vojenský historický ústav. Tieto kultúrne inštitúcie spojili svoje sily a rozhodli sa pripraviť pre návštevníkov vizuálne zaujímavú výstavu, ktorá by v čo najväčšej miere priblížila jednotlivé aspekty prvej svetovej vojny v pútavej a zrozumiteľnej forme.

Prvá časť výstavy je venovaná životu vojakov na frontoch. Návštevník si v nej môže prezrieť používané zbrane a muníciu, ako aj uniformy patriace príslušníkom jednotlivých vojenských útvarov. Jednoducho pritom dokáže porovnať, ako sa obliekali radoví vojaci a ako dôstojníci. Môže takisto zistiť, aké bolo vybavenie poľnej nemocnice, resp. zdravotníckeho personálu. Pobyt vojakov v zákopoch ilustrujú početné dobové fotografie.

V druhej časti výstavy sa jej organizátori pokúsili zachytiť život v zázemí počas vojny. Civilné obyvateľstvo sužovali totiž každodenné problémy so zásobovaním, choroby, odchod mužov na front. Zamerali sa tiež na to, ako vojna ovplyvnila detí, ktorých otcovia, strýkovia či bratia narukovali do armády a takisto žien. Im vojna priniesla podstatnú zmenu postavenia v spoločnosti. Nachádzajú sa tu vystavené rôzne patriotické a čapicové odznaky rakúsko-uhorskej armády, používané mince a bankovky či potravinové lístky. Priestor je venovaný aj záveru vojny a vzniku Československej republiky, ako jedného z nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorska. Nechýbajú dokumenty dôležité pre slovenské dejiny, ako boli Martinská deklarácia alebo Pittsburská dohoda či zástoj Milana Rastislava Štefánika pri vzniku ČSR.

Posledná, tretia časť výstavy zachytáva vzťah vojny a umenia, predovšetkým vplyv vojnových zážitkov na tvorbu svetových i slovenských umelcov. Zároveň predstavuje i formy vojnovnej propagandy, medzi ktoré patrila tlač, pohľadnice či pamätné listy na počesť účasti vo vojne. Návštevník si môže urobiť aj predstavu o fungovaní vojnovnej cenzúry alebo o tom, aký silný bol kult cisárskej rodiny v monarchii. Menší priestor je venovaný miestam posledného odpočinku miliónov padlých vojakov – vojenským cintorínom. Mnohé z vojenských cintorínov v Haliči napr. navrhol známy slovenský architekt Dušan Jurkovič.

Exponáty na výstave sú doplnené banermi s textami, ktoré v priateľnej miere oboznamujú návštevníka s históriou prvej svetovej vojny, s podielom Slovákov na jej priebehu, ako aj s ďalšími aspektmi, ako bolo napr. formovanie československých légii v rôznych krajinách Európy, mierové podmienky a tiež či prinášajú smutné štatistické údaje o strate na životoch vojakov i civilistov.

Výstava je síce jedným z mnohých podujatí, ktoré sa v tomto roku zaoberajú tematikou prvej svetovej vojny, avšak musíme konštatovať, že návštevník rozhodne neoľutuje čas strávený jej prehliadkou.

Ivana Fialová.

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajú zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkládanie poznámok/ odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzhľadom na textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (010197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, máj 2012, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridávajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3 8577 01 203.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.

(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. ISBN 80-85794-08-X.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
 - šk. (ako škatuľa, nie krabica)
 - č. j. (s medzerou)
 - VHA Bratislava, f; pozri tiež PEJS, O...
 - Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Tibor DOHNANEC, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
v Prešove, ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov

Mgr. Zdenka MURÁRIKOVÁ, PhD., 913 04 Chocholná-Velčice 646

Doc. Dr. Zalán BOGNÁR, PhD., Károli Gáspár Református
Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet
(Historický ústav Filozofickej fakulty Reformátskej Univerzity Gáspára Károliho),
Reviczky utca 4. 1088 Budapest

Mgr. Matej MEDVECKÝ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Juraj BABJÁK, PhD., Súkromné gymnázium Mercury,
Zadunajská 27, 85000 Bratislava

PhDr. Peter ŠUMICHRASŤ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04
Bratislava

Mgr. Viktor GABÁNI, Vojenský historický archív, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Alex MASKALÍK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Vojenská história 3/2014

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mgr. Martin Vydra – VYDRA & SYN

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., Mgr. Milan Vanga.

Medzinárodný redakčný kruh: pplk. Dr. Tibor Balla (Budapest), Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Harold E. Raugh, Jr., PhD., U.S. Army V Corps (Wiesbaden), PhD. Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 8. septembra 2014

EV734

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: ÚVŠP MO SR, OdVČ, OPČ, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Dobová pohľadnica trenčianskeho pešieho pluku 71 z roku 1917

www.vhu.sk

Z OBSAHU ČASOPISU

Tibor DOHNANEC, *Posledná víťazná bitka uhorskej revolúcie – bitka pri Komárne 3. augusta 1849 v zrkadle maďarskej historiografie*

Zdenka MURÁRIKOVÁ, *Zbrojársky priemysel na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia*

Zalán BOGNÁR, *Najväčší tábor vojnových zajatcov na Slovensku so sovietskym strážením v Bratislave v roku 1945*

Matej MEDVECKÝ, *Civilná obrana na Slovensku počas normalizácie*

Juraj BABJÁK, *K problematike pomníkov padlým v prvej svetovej vojne na Slovensku*

Peter ŠUMICHRAST, *Neúspešný úlet nitrianskych mechanikov v júni 1939 do Poľska*

Viktor GABÁNI, *Hlásenia spravodajského dôstojníka Ministerstvu národnej obrany počas oslobodzovania okolia Zvolena*

Alex MASKALÍK, *Rehabilitácie v Československej armáde po novembri 1989*

Recenzie
Anotácie, glosy
Kronika

ISSN 1335-3314